

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені В.Н. Каразіна

Серія “Іноземна філологія.
Методика викладання іноземних мов”

Випуск 86

Філологічні, педагогічні науки

Видається з 1966 року

Включений до Переліку наукових фахових видань України
(наказ МОН України від 07.10.2016 № 1222)

Харків
2017

Статті цього Вісника висвітлюють актуальні проблеми іноземної філології та методики викладання іноземних мов. На матеріалі англійської, німецької, української мов розглядаються важливі для науки питання дискурсології та прагматики дискурсу, когнітивної лінгвістики, стилістики і лексикології, граматики англійської мови, перекладознавства та лінгводидактики, висвітлюється участь українських вчених у Міжнародній науковій конференції з когнітивної лінгвістики (ICLC-14, Tartu, Estonia).

Для лінгвістів, викладачів, аспірантів та пошукачів, студентів старших курсів.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол № 17 від 27 листопада 2017 р.)

Головний редактор:

І.С. Шевченко, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

Відповідальний секретар:

Л.Р. Безугла, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

Редакційна колегія:

Секція: Іноземна філологія

Д. Александрова, докт. наук (Софійський університет імені Святого Климента Охридського, Болгарія)
Є.В. Бондаренко, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
В.В. Дементьев, докт. філол. наук (Саратовський державний університет імені М.Г. Чернишевського, Росія)
Ф. Домінгос Матіто, докт. наук (університет Ріоха, Іспанія)
П.М. Донець, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
П. Карагьозов, докт. наук (Софійський університет імені Святого Климента Охридського, Болгарія)
Г. Коллер, докт. наук (університет імені Фрідріха-Олександра, Ерланген-Нюрнберг, ФРН)
А.П. Мартинюк, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
Л.М. Мінкін, докт. філол. наук (Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна)
О.І. Морозова, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
Л.С. Піхтовнікова, докт. філол. наук (Приазовський технічний університет, Маріуполь, Україна)
О.В. Ребрій, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
В.О. Самохіна, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
Л.В. Солощук, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
І.Є. Фролова, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
С.О. Швачко, докт. філол. наук (Сумський державний університет, Україна)

Секція: Методика викладання іноземних мов

Н.Ф. Бориско, докт. пед. наук (Київський національний лінгвістичний університет, Україна)
Л.С. Нечепоренко, докт. пед. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
С.Ю. Ніколаєва, докт. пед. наук (Київський національний лінгвістичний університет, Україна)
В.Г. Пасинок, докт. пед. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
О.Б. Тарнопольський, докт. пед. наук (Дніпропетровський університет економіки і права, Україна)
Л.М. Черноватий, докт. пед. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

Секретар:

М.В. Котов, канд. пед. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, факультет іноземних мов
Тел.: (057) 707-51-44; e-mail: dilovamova@karazin.ua; visnyk.inozemnamova@karazin.ua
<http://foreign-languages.karazin.ua/research/editions/bulletin-archives>
<http://periodicals.karazin.ua/foreignphilology/index>

Текст подано в авторській редакції

Статті пройшли зовнішнє та внутрішнє рецензування

Свідоцтво про держреєстрацію № 21562–11462Р від 20.08.2015.

© Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2017

ЗМІСТ

ДИСКУРСОЛОГІЯ: СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА

Iu.Iu. Shamaieva CATEGORY <i>EMOTIONS</i> AS A MULTIMODAL LINGUO-COGNITIVE MATRIX OF <i>HOMO SENTIENS</i> DISCOURSE ECOLOGY	6
I.A. Котова СТРАТЕГІЯ ДИСТАНЦІЮВАННЯ В ДИСКУРСИВНІЙ ПОВЕДІНЦІ ГЕРОЯ ТА АНТИГЕРОЯ В АМЕРИКАНСЬКОМУ КІНОДИСКУРСІ	15
T.A. Крисанова СЕМІОТИЧНІ АСПЕКТИ КІНОДИСКУРСУ	23
T.G. Лукьянова ВІЗУАЛЬНА МОВА ІЛЮСТРАЦІЇ ЯК ЗАСІБ КОМУНІКАЦІЇ (на матеріалі англійської та української мов)	32
O.O. Гужва МОВЛЕННЄВА ПОВЕДІНКА ІДЕАЛІЗОВАНОГО ЧОЛОВІКА В РОМАНАХ БРИТАНСЬКИХ ПИСЬМЕННИЦЬ: ОСНОВНІ ЗМІНИ У ДІАХРОНІЇ	41
T.V. Крупкіна СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ВИСЛОВЛЕНЬ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ	48
O.V. Максименко КОМУНІКАТИВНІ ФУНКЦІЇ ЖЕСТІВ У СКЛАДІ ДЕЙКТИЧНИХ ЖЕСТОВО-ВЕРБАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ В АМЕРИКАНСЬКОМУ РОЗВАЖАЛЬНОМУ ТЕЛЕІНТЕРВ'Ю	56
A.V. Пахаренко ТАКТИКИ СУПРОТИВУ ВЛАДІ В АНГЛОМОВНОМУ ДИТЯЧОМУ АВТОРИТАРНОМУ ДИСКУРСІ	64

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

T.V. Валюкевич ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ	73
S.A. Віротченко КОГНІТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВЕРБАЛІЗАЦІЇ РУХУ В КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ	80
I.V. Змійова, A.B. Калюжна ЗЛОЧИН ЯК КАТЕГОРІАЛЬНИЙ КОНЦЕПТ ТА КАТЕГОРІЯ	87

Н.Н. Старцева, И.Р. Сапрун КОНЦЕПТ <i>БИЗНЕСМЕН</i> В ЛИНГВАЛЬНЫХ СЕТЯХ (на материале английского языка)	95
---	----

СТИЛІСТИКА І ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Л.С. Пихтовникова СИНЕРГЕТИКА КОМПОЗИЦИИ РЕЧЕВОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ	103
---	-----

О.Д. Нефьодова РЕАЛІЗАЦІЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРЕЦЕДЕНТНОГО ФЕНОМЕНУ “ <i>HUMPTY DUMPTY</i> ” В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ РІЗНИХ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІЙ	110
---	-----

О.В. Кузнєцова ТЕМА-РЕМАТИЧНА ПРОГРЕСІЯ ЯК КОГНІТИВНИЙ МЕХАНІЗМ КОМІЧНОГО	118
--	-----

ГРАМАТИКА

А.Ю. Понікарьова ЗМІНА ФОНУ І ФІГУРИ В ТРЬОХКОМПОНЕНТНИХ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ ІЗ ВКРАПЛЕННЯМ ПІДРЯДНОСТІ (на матеріалі публічних промов Б. Обама і Д. Кемерона)	125
--	-----

В.Н. Сердюк, А.В. Котова КОНСТРУКЦИИ <i>BE + ПРИЧАСТИЕ II</i> И <i>HAVE + ПРИЧАСТИЕ II</i> В ПРОЦЕССЕ СТАНОВЛЕНИЯ КАТЕГОРИИ ВРЕМЕННОЙ ОТНЕСЕННОСТИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ	131
--	-----

ЗІСТАВНІ СТУДІЇ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Л.А. Богуславська КОГНІТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО АНАЛІЗУ МОВНОЇ ГРИ Л. КЕРРОЛЛА	137
---	-----

Н.А. Оніщенко ЕПТОНИМИ О. ВАЙЛДА В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ: ЕКОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПІДХІД	144
---	-----

Т.В. Миколишена КВАЗІРЕАЛІЯ ЯК ЗАСІБ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ ФАНТАСТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ (на матеріалі казки Р. Дала «Чарлі і шоколадна фабрика»)	152
--	-----

А.О. Статівка ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕКЛАДУ ФОНОГРАФІЧНИХ СТИЛІЗАЦІЙ	160
--	-----

ЛІНГВОДИДАКТИКА

Л.М. Черноватий, Н.М. Ковальчук СИСТЕМА ВПРАВ І ЗАВДАНЬ ДЛЯ НАВЧАННЯ УСНОГО ПОСЛІДОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ	167
В.Г. Касьянова, Медвідь М.М. ЗАСОБИ ОПТИМІЗАЦІЇ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК РОБОТИ З АРИФМЕТИЧНИМИ ДІЯМИ, ФОРМУЛАМИ ТА ГРАФІКАМИ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ У СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	175
І.М. Rebrii ENGLISH TEACHING FACULTY DEVELOPMENT WORKSHOP: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR UKRAINE	182
І.О. Свердлова, М.А. Ядова ВИКОРИСТАННЯ КОГНІТИВНИХ СТРАТЕГІЙ В РАМКАХ ЛЕКЦІЙНИХ КУРСІВ	189

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Iryna Shevchenko COGNITIVE LINGUISTIC STUDIES: A GLOBAL DIVERSITY	196
--	-----

УДК 811.111:81'37:159.955

CATEGORY EMOTIONS AS A MULTIMODAL LINGUO-COGNITIVE MATRIX OF HOMO SENTIENS DISCOURSE ECOLOGY

Iu.Iu. Shamaieva, PhD (Kharkiv)

The present article focuses on the issue of revealing the multimodal nature of the verbally objectivized category EMOTIONS as a linguo-cognitive matrix of Homo Sentiens discourse ecology. Drawing upon philosophy of emotion and cognitive theories of emotion to complement the linguo-cognitive and cognitive-discursive approaches, I elaborate a multimodal framework where interdiscursive representation of emotion is regarded as a specific architectonics of semiotic cognitive-perceptive choices derived from linguo-cognitive components of conceptualized emotions. In terms of our research interdiscursive representation of emotion is proved to be its matrix actualization in the major linguoculture semiotics, such as semiotics of human movement (dancing, acting, circus), semiotics of sound (music), semiotics of art expression (sculpture, painting, architecture, cinema), semiotics of literature and media through the corresponding discourses concerning the above that constitute our ecology. The paper provides insights into a comprehensive theoretical account of the ways various multichannel semiotics expressed by discursive means represent the category EMOTIONS, stemming from its multimodality.

Key words: category, concept, discourse, emotion, multimodality, semiotic system.

Шамаєва Ю.Ю. Категорія EMOTIONS як мультимодальна лінгвокогнітивна матриця дискурсивної екології Homo Sentiens. Стаття присвячена осмисленню проблеми виявлення мультимодальної природи вербально об'єктивованої категорії EMOTIONS як лінгвокогнітивної матриці дискурсивної екології Homo Sentiens. На інтегрованій теоретико-методологічній базі когнітивної лінгвістики, когнітивної дискурсології, філософії емоцій та когнітивної психології розроблено модель експлікації мультимодальності категорії EMOTIONS. Її суть становить аналіз інтердискурсивної полікодової репрезентації концептуалізованих емоцій як категоріальних складників, що матрично актуалізуються в ключових лінгвокультурних знакових системах. Такими, що формують екологію мовної особистості, є: семіотика руху (танець, театр, цирк), звуку (музика), художнього зображення (скульптура, живопис, архітектура, кіно), семіотика словесної майстерності та медіа через відповідні дискурси. Репрезентація такого типу зумовлює специфіку кластерної архітектоніки когнітивно-перцептивних опцій, породжених саме лінгвокогнітивними компонентами концептуалізованих емоцій. Робота є етапним кроком до пояснення механізмів взаємодії багатоканальних семіотичних систем, репрезентованих в англomовному дискурсі, та мультимодальної актуалізації категорії EMOTIONS.

Ключові слова: дискурс, емоція, категорія, концепт, мультимодальність, семіотична система.

Шамаева Ю.Ю. Категория EMOTIONS как мультимодальная лингвокогнитивная матрица дискурсивной экологии Homo Sentiens. Настоящая статья посвящена осмыслению вопроса выявления мультимодальной природы вербально объективированной категории EMOTIONS как лингвокогнитивной матрицы дискурсивной экологии Homo Sentiens. На интегративной теоретико-методологической базе когнитивной лингвистики, когнитивной дискурсологии, философии эмоций и когнитивной психологии нами разработана модель экспликации мультимодальности категории EMOTIONS. Её суть заключается в анализе интердискурсивной поликодовой репрезентации концептуализированных эмоций как оязыковленных

категориальних составляющих, которые по принципу матрицы актуализуются в ключевых знаковых системах лингвокультуры. Такими системами, формирующими экологию языковой личности, являются: семиотика движения (танец, театр, цирк), звука (музыка), художественного изображения (скульптура, живопись, архитектура, кино), литературы и медиа через соответствующие дискурсы. Такая репрезентация обуславливает специфику кластерной архитектоники когнитивно-перцептивных вариантов, порожденных именно лингвокогнитивными компонентами концептуализированных эмоций. Работа является еще одним шагом на пути к объяснению механизмов взаимодействия многоканальных семиотических систем, репрезентированных в англоязычном дискурсе, и мультимодальной актуализации категории EMOTIONS.

Ключевые слова: дискурс, категория, концепт, мультимодальность, семиотическая система, эмоция.

1. Introduction

In the cognitive science revolution of the twentieth and the twenty-first centuries, anthropocentric seeking to know ourselves, especially within the framework of cognitive psychology, affective neuroscience, evolutionary psychology and cognitive linguistics, has shed totally new light over human configuration, revealing that Homo Sapiens are as rational as emotional [1; 6; 18; 19; 25; 35]. Human rarity is extraordinary in terms of our abilities to conceptualize and categorize, dealing with information and reasoning in hypercomplex ways [14; 20]. At the same time, none of the above is exempt from our emotional processes that weld not only the mind but also the body, belonging to the core domains of the conceptual construal of the world, “rooted in human fundamental experiential types of world cognition” [3, p. 31], being “an integral part of human communication” to “stipulate the speaker – hearer interchange and ... to be negotiated in it” [33, p. 64] to the extent that contemporary biology has recently even admitted that Homo Sapiens is truly Homo Sapiens Sentiens (E. Johnston, L. Olson, H. VanScoy, J. D. Vincent and others). Following V.I. Shahovskij [18; 19] in this respect, Homo Sentiens is a Homo Loquens experiencer, driven by emotion, determining cognition, empathy and motivation. While there are a number of cognitive, linguistic, philosophical and psychological studies that focus on “the cognitive evaluative process as well as on emotion’s motivation in the human activities and on linguistic means of emotions’ actualization in discourse” [33, p.65], on how emotions emerge and function in various environments, how they can be classified, represented and elicited (e.g., F. Baider, M. Brady, K. Felicitas, P. Goldie, N.A. Krasavskiy, J. Neu, H. Scott, V.I. Shahovskij), there can hardly be found a comprehensively consistent account of the multimodal nature of the category EMOTIONS and its impact on the way its component

content-structure architectonics is objectivized in discourse as human ecology, which explicates the topicality of our work. What makes our research even more challenging is the fact that “the psychological processes encompassed by the vernacular category of emotion are too diverse to make emotion per se useful category for scientific investigation” [23, p. 216] and can only be understood with relying on multidisciplinary approach [26]. In light of this, the present research aims at developing an integrative intersemiotic approach, responding to Z. Kövesces’ call “to bring together language, culture, and body in such a way that we get a relatively complete and integrated account of emotional phenomena in human beings” [27, p. xii], to get an insight into the matrix multimodality of the verbalized and discursively actualized category EMOTIONS within the framework of linguo-cognitive and ecolinguistic paradigms, which constitutes the novelty of our analysis.

Following the cognitive appraisal theory, the appraisal of any emotion antecedents drives response of physiological reactions, motor expression, and action preparation [34], thus designing a scenario consisting of the appraisal of eliciting condition, subjective feeling and reaction/expression constituents. Cognitive linguists have been focusing specifically on language representations of conceptualized emotions linked with their cognitive components [5; 25; 27; 31], their major belief being that descriptions of emotion are basically metaphorical and subject to systematizing according to the so-called “folk model” of emotion. The latter supposedly consists of such stages as cause (‘experience stimulus’ in terms of our studying the seme content of the lexemes that nominate the conceptual components of the verbalized category EMOTIONS [32]), emotion (‘appraisal’), control, loss of control (converging in meaning with the hyperseme ‘emergence time as to a stimulus event’, implying two

subsequent semes ‘anticipation’ and ‘event statement’), and behavioral expression (‘direction’: ‘to oneself’ and ‘outward’). In this connection, my argument is that not only metaphorical, but also literal representations and key linguoculture semiotic resources (e.g., movement, sound, art expression), objectivized by language and discourse means, also fall into the cognitive structure of the category EMOTION, which I, due to its being motivated by experiential conventions rather than predicted from rules, consider to be radial [9, p.128-134], determining multimodality in its representation and research.

Another relevant theoretical ground here is social semiotic theory; in particular, M. Halliday’s Systemic Functional model of language, according to which language consists of three strata: phonology/graphology, lexico-grammar, and discourse semantics, all interrelated through the idea of realization [24]. Following this principle, it can be assumed that such semiotic dimensions exist in all discourse ecologies as verbal ontologies of the category EMOTIONS, providing its multimodal sustainability, which lets us better understand how conceptualized and categorized emotion can be construed and reconstrued across such strata, moving beyond cognitive psychological studies. The phenomenology of the stimuli and representations of emotion in human discourse ecology and philosophy of emotion (P.Griffiths, C. McGinn, D. Kelly, C. DeLancey, G. Colombetti) offer resources for intersemiotic choices, whereas psychological theories of emotion together with cognitive linguistics and discourse semiotics provide us with a range of tools to categorize those resources on a matrix basis, thus substantiating the status of the verbalized category EMOTIONS as a multimodal linguo-cognitive discursively actualized matrix construal.

In the following part of the article, pursuing the line of realizing my set objectives to reach the above aim, first, I briefly substantiate the multimodal matrix essence of the category EMOTIONS as a linguo-cognitive entity, comprising certain cognitive components of emotion. Second, with the above mentioned theoretical and methodological background, I examine how this categorial multimodality functions on the level of inter-discursively represented emotion with a special emphasis on exploring its matrix actualization in the major linguoculture semiotics of

human movement (dancing, acting, circus), of sound (music), of art expression (sculpture, painting, architecture, cinema), of literature and media through the corresponding discourses. I conclude with summarizing the main points and outlining theoretical implications of the framework suggested for future research.

2. Category EMOTIONS as a linguo-cognitive matrix of Homo Sentiens discourse ecology: multimodality dimension

2.1. Multimodality as an intrinsic discursive feature of the categorial linguo-cognitive matrix EMOTIONS

So far, the majority of modern studies of full-fledged emotion have been modality specific, with linguistics, concentrating precisely on the verbal representation, and psychology, focusing on the non-verbal expression of emotion (the face, the voice features, and the body) [7; 10; 22; 30]. My suggestion is that it is best to conceive of the category EMOTIONS, which is the object of our work, as a multimodal semiotic discursive matrix construct in the ecology of the Homo Sentiens mind. It is particularly functional, taking into account their intentional relation to bodily states, motivation, beliefs and desires, necessarily having a formal target as a property implicitly ascribed to the emotion target, in virtue of which the emotion can be seen as intelligible (e.g. someone’s fear of something construes a number of features as being frightening, and it is someone’s perception that makes a certain emotion fear, rather than some other emotion). I emphasize the discursive nature of the category researched because emotions can be experienced, conceptualized, categorized and expressed only by a discursive experiencer [5; 15; 23] who “in the course of his/her communicative activities (both real or virtual) becomes more specific as a communicative experiencer, responsible for communication efficiency and activating the potential of the corresponding language experiencer to generate/perceive verbal messages (texts)” [4, p. 8] (as verbalization of the conceptual ingredients of the category EMOTIONS, in our case).

The category under consideration can be characterized as a linguo-cognitive multimodal matrix because it is a verbally represented system of interdependent cognitive contexts and multimodal

domains of conceptualizing emotion [2; 3], simultaneously associated with the corresponding emotion concepts. It makes a category a multi-aspect experiential knowledge construal, free from any hierarchy, whose components enable access to various conceptual dimensions. Multimodality here implies a conceptually welded cluster of diverse mentioned above semiotic modes of human communication that draw for meaningful representation of emotions through language and discourse means. Thus, these peculiarities revealed explicate the unique nature of the category EMOTIONS as a multimodal linguo-cognitive matrix, ensuring the actualization of all core linguoculture semiotic aspects of various modalities, visual and auditory sensory channels being predominant, by language and discourse means. Therefore, the first step in the research framework suggested involves the resources of verbal manifestation, as “language is a special conceptual space that is organized around certain anthropological categories, including Homo Sentiens, as their discourse ecology” [29, p. 105], and non-verbal expression. The latter presupposes turning to ways of emotion representation in movement, sound, and art expression discourses as key linguo-culture semiotics [5; 8; 15], actualized by verbal means, thus proving the interdiscursive essence of the category EMOTIONS in its “radical aspect” [17, p. 181]. At the same time, it should be mentioned that in terms of our scientific inquiry, multimodality is different from traced to Bakhtin’s dialogized heteroglossia interdiscursivity in a way that interdiscursivity typically refers to mixing various genres, discourses or styles associated with institutional and social meanings in a single text [17], whereas multimodality refers to both textual and non-textual extralinguistic channels of representing information (by language and discourse means, in our case). Though, both of these phenomena prove to possess a matrix nature, ensuring their potential to generate countless linguo-cognitive aberrations, representing conceptualized emotions.

Since emotions presuppose channelling through various media to be communicated [12; 16; 19; 25], in its basic sense, multimodality is a cluster of several modes/media (textual, aural, spatial, visual, haptic, etc.) used to compose messages that, acquiring its verbalizations, objectivize emotions in a number of

cultural and social contexts to create a single social linguo-cognitive artefact, existing in the human mind ecology or in a digital environment. Indeed, following G. Kress, the above mentioned semiotic systems, expressed verbally and serving as ecology where emotion is represented, can be defined as modes, i.e. both “socially and culturally shaped resources for making meaning” [28, p. 79] that possess different modal resources, breaking modes into parts, as “each has distinct potentials for meaning” [28, p. 1]. Eventually, modes, representing concepts of emotions as constituents of the category EMOTIONS (currently, concepts of basic emotions JOY, SADNESS, INTEREST, SURPRISE, ANGER, FEAR, DISGUST [32]), aggregate into multimodal ensembles of familiar cultural forms (dancing, films, music, arts, etc.), expressing emotion, whose so-called non-verbal discourse is actualized through critical metadiscourse about them. Besides, as emotion multimodality is permanently evolving, the addresser-addressee relationship within a certain socio-cultural framework (discourse information focuses [4]) evolve as well, presupposing discursive choices in representing the category EMOTIONS. Those mainly include both: 1) the quantity of expressing conceptual content (simple/complex semiotic means, like a single facial expression, represented verbally vs. consecutive expressions from one or more modalities, e.g. dancing, films) and 2) the context of representation (individual, i.e. not expressed to others, and interactive, i.e. expressed to interactant(s) to be subsequently analyzed in relation to the emotional interaction structure). It has been proved by our findings after processing such factual material as theoretical sources on cognitive linguistics, semiotics, cognitive psychology, philosophy of emotion, discourse studies, encyclopedias, corpus dictionaries [36-38], reference books, media reviews and publications.

From my perspective, the multimodal nature of the category EMOTIONS and the format of its interpretative representation are also determined by its belonging not only to the range of radial-cluster categories [1; 2; 9], but also to such formats of knowledge as described above cognitive matrices. A plausible reason is that in terms of its structure, the linguo-cognitive entity represented by the word EMOTIONS accumulates multi-aspect knowledge whose realm has the so-called cognitive focus nucleus

EMOTION and the periphery made up of various cognitive contexts as aspects of the corresponding knowledge field, necessary to understand the linguo-cognitive content of the categorial focus under consideration. In our case, they tend to comprise conceptual domains PHILOSOPHY, RELIGION, MEDICINE, BIOLOGY, PHYSIOLOGY, COGNITIVE SCIENCE, PSYCHOLOGY, NEUROSCIENCE, ARTS, LITERATURE, LINGUISTICS and many more. All the above, incorporated into our emotiological analysis, leads us to being fully aware of the fact that intersemiotically represented multimodality turns out to be an inalienable discursive characteristic of the linguo-cognitive matrix EMOTIONS, enhancing “emotional granularity” (L. Barrett’s term [21]) of Homo Sentiens, since the more fine-grained emotional concepts as components of the category EMOTIONS are, the more precise emotions we have and the sounder human linguo-cognitive ecology may be envisaged.

2.2. Multimodal representation of the matrix category EMOTIONS in Homo Sentiens discourse ecology

As regards relativizing the above theoretical background to the treatment of the verbalized category EMOTIONS in terms of its multimodality, making the subject-matter of the present paper, let us turn to analyzing its functional dimension when emotion matrices are conceptualized/elicited and discursively represented in the discussed key linguo-culture semiotics [7; 15; 22; 28] as peculiar “culture codes, in other words combinations of mentefacts connected with culturally specific phenomena and belonging to one realm of being” [8, c. 379]. Using the methods of logical reflection, linguo-cognitive, discursive and semiotic analyses, let us simultaneously take the discourse domains of human movement (dancing, acting, circus), sound (music), art expressions (sculpture, painting, architecture, cinema), literature and media represented verbally as examples to demonstrate some of the insights above and highlight certain additional ones, relying on our research results, to explicate the multimodal interdiscursive nature of the category EMOTIONS.

According to the Peircean trichotomy of iconic, indexical and symbolic signs, language and discourse are symbolic and most complicated means of

representing concepts of emotions as constituents of the corresponding category. The multimodal framework of analyzing the category EMOTIONS from the linguo-cognitive and cognitive-discursive points of view I am elaborating also integrates the social semiotic Appraisal Theory [29] and the cognitive components of emotion, as it is “an affective agitation state of cognition in which joy, sorrow, fear, hate, or the like, is experienced, as distinguished from volitional consciousness states, accompanied by physiological changes” [36-38].

The first distinction for the verbal representation of emotion, revealed while analyzing the meta-discourse, focusing on the above semiotic discourses, proves to be signal (for example, expletives) and denotation (direct, including the literal emotion nominations), and indirect (metaphorization, intensification [29]), which is consonant with the claim by Z. Kövecses [27] as for making a similar distinction in terms of expressive and descriptive representations of emotion. At the same time, based on the cognitive components of emotion, I distinguish two kinds of indirect expressions that represent conceptual components of the category EMOTIONS in English: those describing the eliciting condition and those, describing the resultant expression or action in the scenario of a certain emotion. For example, in the following: *I am so mad! My boss just fired me for nothing, I smashed the door heavily* [3, p. 72] the three clauses express the conceptualized feeling state, the eliciting condition and the expression stage, respectively, just like in two first lines of the poem “A woman’s love” by E. Wilcox: *So vast the tide of Love within me surging, It overflows like some stupendous sea...* [10].

At the same time, non-verbal representation signifies emotion differently, in Peirce’s trichotomy terms indexing emotions [11; 12; 21; 22]. In this connection, I suggest that the above type of representation in the linguo-culture semiotics in question is designed, thus iconic stage in the process of signification added, making visually represented behaviour icons of indexes, rather than indexes themselves (dancing, acting). Therefore, it is evident that the real spontaneous expression of emotion, indexing it, is inter-semiotically construed in, for instance, the dancing composition “Emotions” (<https://>

m.youtube.com/watch?v=m0R-ftFBm38) and its reviews, in every performance of Cirque du Soleil, whose Facebook motto is “*Exploration of life, filled with emotion and acrobatics*” (<https://www.facebook.com/CirqueduSoleil/>) and whose universally known message sounds like “*Creating emotion through story and artistic vision*” (<https://www.youtube.com/watch?v=g9bAFNcgVhc>); in sculptures “Tenderness” by C. Acworth, “Grief” by V.Castelnau, “Anger, Irony, Envy, Fear (Carved stone Faces sculpture)” by S. Borges (<http://www.artparks.co.uk/index.php>), characterized by critics as those to “*to lift the soul, to create rapture*» [1]; in the paintings “The lovers” by P. Picasso” (discursively characterized as “*a man and a woman embracing each other with softness and love in their eyes. This one is a delight of a painting. You can actually feel the love the painter must have experienced to draw this one*”) [6], “The lake” by G. O’Keeffe (*This painting is a depiction of a smoothly flowing lake. It partly shows the calmness in the mind of the artist and her love for nature. It defines the most beautiful human emotion – eyes full of hope*)[2], “The creation of Adam” by Michelangelo Buonarroti (*a pure depiction of the painter’s love for God and the mankind. It is inspiring to see how magically the creation of man from God is shown in it. The human emotion of faith is powerfully depicted here*) (<http://topyaps.com/top-10-paintings-which-define-human-emotion>) [7], in the musical pieces “Gloomy Sunday” by R. Seress (*music that evokes gloomy feelings, but groovy and relaxed*) [8], “Music for the Royal Fireworks” by G.Handel (*making you feel elated and noble*) [4], in the architecture of “Fallingwater” by F. Wright (*Wright’s passion for Japanese architecture was strongly reflected in the design of Fallingwater*) [9], “Barcelona Pavilion” by M. van der Rohe (where “*translucent glass and golden onyx perform exclusively as pacifying and calming spatial dividers*” [5]). The pieces of metadiscourse of emotions analyzed (i.e. discourse, actualizing conceptual components of the category EMOTIONS, represented by non-verbal semiotic means) are taken from various media sources with an emphasis on English speaking opinion leaders’ relevant critical reviews, expert interviews, talks and presentations,

concerning top popular linguo-culturally significant semiotic objects of the twentieth and the twenty-first centuries.

In cinematography, for instance, it is projection and the point of view shot (a short film scene that shows what the subject is looking at) that semiotically form a simple expression, whether interactive or individual, represented by the reaction shot [22]. In this case, the most interactionally prominent element is facial expressions, frequently at a close distance, accompanied by other verbal and non-verbal expressions. For example, it can be observed in D. Crane and M. Kauffman’s “Friends” (1998), where the character Rachel is shown in a medium shot, with her face smiling, posture upward and arms lifted, uttering: *I am an assistant buyer!* in a high pitch, indicating excitement and agitation (Episode 12, Season 4).

To sum it up, this section gives a glimpse of examining the intersemiotic resources for revealing the eliciting condition and representation of the conceptual components of the category EMOTIONS to explicate its matrix multimodality at different semiotic strata and in different modes.

3. Conclusions

In general, the paper offers an integrative approach to studying the multimodal nature of the verbally represented category EMOTIONS as a matrix of interdependent conceptual domains within the framework of Homo Sentiens discourse ecology. Methodologically based on philosophy of emotion and a cognitive-discursive framework, the suggested pattern complements the stratified semiotic model and focuses on emotions as construals to be elicited, conceptualized and communicatively expressed. The elaborated inquiry scheme of researching the category EMOTIONS presupposes analyzing representations of its conceptual components in the light of their interdiscursive multimodal semiosis. The matrix multimodal nature of the linguo-cognitive construal EMOTIONS has been revealed in such key linguo-culture semiotics of human ecology as movement, sound, art expression (sculpture, painting, architecture, cinema), literature and media through the corresponding discourses. It is also concluded that the social semiotic framework, coupled with the linguo-cognitive account of conceptualized and categorized emotion, can

explicate how the category EMOTIONS and its constituents are construed in various discourses. At the same time, clearly, not all resources have been comprehensively studied, which requires a more in-depth detailed analysis to reveal new dimensions of the content-structure architectonics of the category EMOTIONS, turning to the psycholinguistic and linguo-cultural methodology, which makes our perspective scientific challenge in the future.

LITERATURE

1. Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке / Н.Ф. Алефиренко. – М.: ФЛИНТА, 2014. – 416 с. 2. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика. Введение в когнитивную лингвистику / Н.Н. Болдырев. – Тамбов: Изд. дом ТГУ им. Г.Р. Державина. – 2014. – 236 с. 3. Бондаренко Е.В. Матричное моделирование. Дуальность времени в англоязычной картине мира / Е.В. Бондаренко. – Х.: ХНУ им. В.Н. Каразіна, 2014. – 304 с. 4. Жаботинская С.А. Концептуальная модель дискурса / С.А. Жаботинская, А.В. Лещенко // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Сер. «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – 2014. – № 1124. – С. 6-15. 5. Заботкина В.И. К вопросу о соотношении семиотики и когнитивной лингвистики / В.И. Заботкина // Языковые параметры современной цивилизации. – М.: Ин-т языкознания РАН, 2013. – С. 275-285. 6. Капитонова Т.А. Нейросетевое моделирование в распознавании образов: философско-методические аспекты / Т.А. Капитонова. – Минск : Белорус. наука, 2014. – 131 с. 7. Кафтанджиев Х. Мифологические архетипы в коммуникации / Х. Кафтанджиев. – Харьков : Гуманитарный центр, 2016. – 268 с. 8. Красных В.В. Словарь и грамматика лингвокультуры. Основы психолингвокультурологии / В.В. Красных. – М.: Гнозис, 2016. – 496 с. 9. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М.: Гнозис, 2011. – 512 с. 10. Лотман М. О семиотике страха в русской культуре / М. Лотман // Семиотика страха. – М.: Европа, 2005. – С. 13-35. 11. Магировская О.В. Координатная представленность антропоцентрического пространства языка / О.В. Магировская // Когнитивные исследования языка. Антропоцентрический характер языка. Вып. XXVIII. – М.-Тамбов : Ин-т языкознания РАН; Изд. дом ТГУ им. Г.Р.Державина, 2017. – С. 82-106. 12. Мечковская Н.Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура / Н.Б. Мечковская. – М.: Академия, 2004. – 432 с. 13. Приходько Г.І. Оцінка

і комунікація / Г.І. Приходько. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – 168 с. 14. Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект / Н.К. Рябцева. – М.: Academia, 2005. – 640 с. 15. Тарасенко В.В. Фрактальная семиотика: «слепые пятна», перипетии и узнавания / В.В. Тарасенко. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 232 с. 16. Фещенко В.В. Три способа исследовать концепты (в философии, современном искусстве, лингвистике) / В.В.Фещенко // Когнитивные исследования языка. Лингвистические технологии в гуманитарных исследованиях. Вып. XXIII. – М.-Тамбов : Ин-т языкознания РАН; Изд. дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2015. – С. 152-166. 17. Чернявская В.Е. Лингвистика текста. Поликодовость. Интертекстуальность. Интердискурсивность / В.Е. Чернявская. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 248 с. 18. Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций / В.И. Шаховский. – М.: Гнозис, 2008. – 416 с. 19. Шаховский В.И. Эмоции: Долингвистика, лингвистика, лингвокультурология / В.И. Шаховский. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 128 с. 20. Bamberg M. Language, concepts, and emotions: the role of language in the construction of emotions [Электронный ресурс] / M. Bamberg // Journal of Memory and Language. – 2014. – Режим доступа : www.massey.ac.nz/~alock/virtual/bamberg.htm 21. Barrett L. How emotions are made. The secret life of brain / L. Barrett. – NY : Houghton Mifflin Harcourt, 2017. – 449 p. 22. Feng W. The multimodal representation of emotion in film: integrating cognitive and semiotic approaches / W. Feng // Semiotica. – 2013. – P. 79-100. 23. Griffiths P. Current emotion research in philosophy / P. Griffiths // Emotion Review. – 2013. – Vol.5, No.2. – P. 215-222. 24. Halliday M. Halliday's introduction to functional grammar / M. Halliday. – NY: Routledge, 2014. – 808 p. 25. Handbook of emotions / Ed. by L.F. Barrett, M. Lewis, and J.M. Haviland-Jones. – NY : Guilford Press, 2016. – 928 p. 26. Kappas A. The science of emotion as a multidisciplinary research paradigm / A. Kappas // Behavioural processes. – 2002. – # 60. – P. 85-98. 27. Kövecses Z. Metaphor and emotion. Language, culture, and body in human feelings / Z. Kövecses. – NY: Cambridge University Press, 2000. – 218 p. 28. Kress G. Multimodality: a social semiotic approach to contemporary communication / G. Kress. – NY : Routledge, 2010. – 208 p. 29. Martin J.R. The language of evaluation. Appraisal in English / J.R. Martin, P.R. White. – N.Y. : Palgrave Macmillan, 2005. – 278 p. 30. Schlegel K. Emotion recognition: unidimensional ability or a set of modality – and emotion-specific skills? / K. Schlegel // Personality and Individual Differences. –

2012. – #53. – P. 16-21. 31. Schwarz-Friesel M. Language and emotion. The cognitive linguistic perspective // *Emotion in language. Theory – research – application* / M. Schwarz-Friesel. – NY: John Benjamins Publishing Company, 2015. – P. 157-174. 32. Shamaieva Yu. Nominations of emotions as a key to their categorization / Yu. Shamaieva // *Cognitive studies of language. Cognitive linguistics in the anthropocentric paradigm: International Congress on Cognitive Linguistics, 20-22 Sept., 2017: Proc. Vol. XXX.* – Moscow – Tambov – Belgorod, 2017. – P. 199-202. 33. Shevchenko I.S. Transformations of expressives through history in cognitive-communicative perspective / I. Shevchenko // *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Сер. «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов».* – 2015. – № 1155. – С. 64-69. 34. Smith C. Emotion and adaptation / C. Smith, R. Lazarus // *Handbook of personality: Theory and research* – NY: Guilford, 1990. – P. 609-637. 35. Storbeck J. On the interdependence of cognition and emotion / J. Storbeck, G.L. Clore // *Cognition & emotion.* – 2007. – 21(6). – P. 1212-1237. 36. American National Corpus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.americannationalcorpus.org/OANC/index.html> 37. Merriam-Webster online dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.websters-online-dictionary.org/> 41. Oxford Dictionary and Thesaurus / [ed. by Sara Tulloch]. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 1892 p. 38. WordNet ® 3.0. A Lexical Database for English [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://wordnet.princeton.edu/>.

ILLUSTRATION MATERIAL

1. Bringing sculpture into the open [Electronic resource]: http://www.artparks.co.uk/artpark_sculpture.php?sculpture=4733&sculptor=sandra_borges. 2. Cumming L. Georgia O'Keefe at Tate Modern review – the sensuous and the dust-dead [Electronic resource]: <https://www.theguardian.com/culture/2016/jul/10/georgia-okeefe-review-tate-modern-retrospective> 3. Gayle M. Turning thirty / M. Gayle. – London: Palimpsest Book Production, 2010. – 352 p. 4. Handel music for the royal fireworks [Electronic resource]: <https://www.gramophone.co.uk/review/handel-music-for-the-royal-fireworks> 5. Hays M. Critical architecture: between culture and form / M. Hays // *Perspecta.* – 2016. – Vol. 21. – P. 14-29. 6. Pablo's people: the truth about Picasso's portraits [Electronic resource]: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2016/sep/30/pablo-people-picasso-national-portrait-gallery> 7. The creation

of Adam by Michelangelo Buonarroti [Electronic resource]: <http://tarothermeneutics.com/classes/mythicimage/researchdocs/CreationAdamMichelangelo.pdf> 8. True S. Variations on a theme: gloomy Sunday [Electronic resource]: <https://entropymag.org/variations-on-a-theme-gloomy-sunday/> 9. Weisberg R. Frank Lloyd Wright's Fallingwater: a case study in inside-the-box creativity [Electronic resource]: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10400419.2011.621814?scroll=top&needAccess=true> 10. Wilcox E. An erring woman's love [Electronic resource]: <http://www.ellawheelerwilcox.org/poems/perringw.htm>.

REFERENCES

- Alefirenko, N.F. (2014). *Sovremennye problemy nauki o jazyke [Modern problems of linguistics]*. Moscow: FLINTA Publ.
- Bamberg, M. (2014). Language, concepts, and emotions: the role of language in the construction of emotions. *Journal of Memory and Language*. Available at: www.massey.ac.nz/~alock/virtual/bamberg.htm
- Barrett, L. (2017). *How emotions are made. The secret life of brain*. New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Boldyrev, N.N. (2014). *Kognitivnaja semantika. Vvedenie v kognitivnuju lingvistiku [Cognitive semantics. Introduction into cognitive linguistics]*. Tambov: Izd. dom TGU im. G.R. Derzhavina Publ.
- Bondarenko, E.V. (2014). *Matrichnoe modelirovanie. Dual'nost' vremeni v anglojazyčnoj kartine mira [Matrix modelling. Duality of time in the English language picture of the world]*. Kharkiv: HNU im. V.N. Karazina Publ.
- Chernjavskaia, V.E. (2009). *Lingvistika teksta. Polikodovost'. Intertekstual'nost'. Interdiskursivnost' [Text linguistics. Polycode. Intertextuality. Interdiscursivity]*. Moscow: LIBROKOM Publ.
- Feng, W. (2013). The multimodal representation of emotion in film: integrating cognitive and semiotic approaches. *Semiotica*, 197, 79–100.
- Feshhenko, V.V. (2015). Tri sposoba issledovat' koncepty (v filosofii, sovremennom iskusstve, lingvistike) [Three ways of researching concepts (in philosophy, modern art and linguistics)]. *Kognitivnye issledovanija jazyka. Lingvisticheskie tehnologii v gumanitarnyh issledovanijah. – Cognitive research of language. Linguistic technologies in humanitarian research*, 23, 152–166.
- Griffiths, P. (2013). Current emotion research in philosophy. *Emotion Review*, 5 (2), 215–222.
- Halliday, M. (2014). *Halliday's introduction to functional grammar*. New York, NY: Routledge.

- Barrett, L., Lewis, M., and Haviland-Jones, J. (eds.) (2016). *Handbook of emotions*. New York, NY: Guilford Press.
- Kaftandzhiev, H. (2016). *Mifologicheskie arhetipy v kommunikacii [Mythological dimensions in communication]*. Kharkiv: Gumanitarnyj centr Publ.
- Kapitonova, T.A. (2014). *Nejrosetevoe modelirovanie v raspoznavanii obrazov: filosofsko-metodicheskie aspekty [Neuronet modelling in recognizing images: philosophical and methodological aspects]*. Minsk: Belarus. nauka Publ.
- Kappas, A. (2002). The science of emotion as a multidisciplinary research paradigm. *Behavioural processes*, 60, 85–98.
- Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and emotion. Language, culture, and body in human feelings*. New York: Cambridge University Press.
- Krasnyh, V.V. (2016). *Slovar' i grammatika lingvokul'tury. Osnovy psicholingvokul'turologii [Vocabulary and grammar of linguoculture. Basics of psycholinguoculturology]*. Moscow: Gnozis Publ.
- Kress, G. (2010). *Multimodality: a social semiotic approach to contemporary communication*. New York: Routledge.
- Lakoff, Dzh. (2011). *Zhenshhiny, ogon' i opasnye veshhi: Chto kategorii jazyka govoryat nam o myshlenii [Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind]*. Moscow: Gnozis Publ.
- Lotman, M. (2005). O semiotike straha v russoj kul'ture [About the semiotics of fear in Russian culture]. In: N. Buks and F. Kont (eds.). *Semiotika straha [Semiotics of fear]*. Moscow: Evropa Publ., pp. 13-35.
- Magirovskaja, O.V. (2017). Koordinatnaja predstavlenost' antropocentricheskogo prostranstva jazyka [Coordinate representation of the anthropocentric domain of language]. *Kognitivnye issledovanija jazyka. Antropocentricheskij harakter jazyka. – Cognitive research of language. Anthropocentric nature of language*, 28, 82–106 (in Russian).
- Martin, J.R., and White, P.R. (2005). *The language of evaluation. Appraisal in English*. New York: Palgrave Macmillan.
- Mechkovskaja, N.B. (2004). *Semiotika: Jazyk. Priroda. Kul'tura [Semiotics. Language. Nature. Culture]*. Moscow: Akademija Publ.
- Prykhod'ko, H.I. (2013). *Otsinka i komunikatsiya [Evaluation and communication]*. Vinnytsya: Nova Knyha Publ.
- Ryabtseva, N.K. (2005). *Jazyk i estestvennyj intellekt [Language and natural intelligence]*. Moscow: Akademija Publ.
- Tarasenko, V.V. (2009). *Fraktal'naja semiotika: «slepye pjatna», peripetii i uznnavanija [Fractal semiotics: “blind spots”, peripetias and recognition]*. Moscow: LIBROKOM Publ.
- Schlegel, K. (2012). Emotion recognition: unidimensional ability or a set of modality – and emotion-specific skills? *Personality and Individual Differences*, 53, 16–21.
- Schwarz-Friesel, M. (2015). Language and emotion. The cognitive linguistic perspective. In: U.M. Lüdtke (ed.). *Emotion in language. Theory – research – application*. New York: John Benjamins Publishing Company, pp. 157–174.
- Shahovskij, V.I. (2008). *Lingvisticheskaja teorija jemocij [Linguistic theory of emotions]*. Moscow: Gnosis Publ.
- Shahovskij, V.I. (2010). *Jemocii: Dolingvistika, lingvistika, lingvokul'turologija [Emotions. Pre-linguistics, linguistics, linguoculturology]*. Moscow: LIBROKOM Publ.
- Shamaieva, Yu. (2017). Nominations of emotions as a key to their categorization. In: *Cognitive studies of language. Cognitive linguistics in the anthropocentric paradigm*. Moscow; Tambov; Belgorod: Izd. dom TGU im. G.R. Derzhavina Publ., pp.199–202.
- Shevchenko, I.S. (2015). Transformations of expressives through history in cognitive-communicative perspective. *Visnyk Kharkiv nats. Un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv National univ. Messenger*, 1155, 64–69.
- Smith, C. and Lazarus, R. (1990). Emotion and adaptation. In: L.A. Pervin (ed.). *Handbook of personality: Theory and research*. New York: Guilford, pp. 609–637.
- Storbeck, J. (2007). On the interdependence of cognition and emotion. *Cognition & emotion*, 21(6), 1212–1237.
- Zabotkina, V.I. (2013). K voprosu o sootnoshenii semiotiki i kognitivnoj lingvistiki [Concerning the link between semiotics and cognitive linguistics]. In: V.Z. Dem'jankov (ed.). *Jazykovye parametry sovremennoj civilizacii [Language parameters of modern civilization]*. Moscow: In-t jazykoznanija RAN Publ., pp. 275–285.
- Zhabotinskaja, S.A. (2014). Konceptual'naja model' diskursa [Conceptual model of discourse]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv National Univ. Messenger*, 1124, 6–15 (in Russian).

УДК 811.111'42

СТРАТЕГІЯ ДИСТАНЦІЮВАННЯ В ДИСКУРСИВНІЙ ПОВЕДІНЦІ ГЕРОЯ ТА АНТИГЕРОЯ В АМЕРИКАНСЬКОМУ КІНОДИСКУРСІ

І.А. Котова, канд. філол. наук (Харків)

У статті розглядаються особливості та засоби реалізації стратегії дистанціювання в дискурсивній поведінці героя та антигероя в американському кінодискурсі. Установлено, що означена стратегія реалізується за допомогою тактик самозахисту, ухиляння, стислого викладу інформації, підкреслення розбіжностей, виключення зі спільної діяльності та демонстрації песимізму із залученням як вербального, так і невербального коду. Визначено, що дистанціювання є більш характерним для героя та використовується ним у більшому різноманітті ситуативних контекстів порівняно із антигероєм. Зокрема, герої вдаються до дистанціювання, прагнучи уникнути конфліктної взаємодії, захищаючи особистісний простір або відмовляючись приймати обставини, що склалися. Антигерої дистанціюються, щоб обмежити втручання в особистісну сферу або відмежуватися від несприятливої для них ситуації. Для комунікативного репертуару героя характерним є залучення всіх виділених для стратегії дистанціювання тактик. Водночас, у комунікативному репертуарі антигероя дистанціювання реалізується здебільшого тактиками самозахисту й підкреслення розбіжностей.

Ключові слова: антигерой, герой, дискурсивна поведінка, дистанціювання, кінодискурс, стратегія, тактика.

Котова И.А. Стратегия дистанцирования в дискурсивном поведении героя и антигероя в американском кинодискурсе. В статье рассматриваются особенности и средства реализации стратегии дистанцирования в дискурсивном поведении героя и антигероя в американском кинодискурсе. Установлено, что указанная стратегия реализуется при помощи тактик самозащиты, уклонения, краткого изложения информации, подчеркивания различий, исключения из общей деятельности и демонстрации пессимизма с использованием как вербального, так и невербального кода. Дистанцирование, по результатам исследования, более характерно для героя, чем антигероя, и используется им в более разнообразных ситуативных контекстах по сравнению с антигероем. В частности, герои прибегают к дистанцированию, стремясь избежать конфликтного взаимодействия, защищая личностное пространство или отказываясь принять сложившиеся обстоятельства. Антигерои дистанцируются, чтобы ограничить вторжение в личностную сферу или отмежеваться от неблагоприятной для них ситуации. Для коммуникативного репертуара героя характерно использование всех выделенных для стратегии дистанцирования тактик. В то же время, в коммуникативном репертуаре антигероя дистанцирование реализуется главным образом тактиками самозащиты и подчеркивания различий.

Ключевые слова: антигерой, герой, дискурсивное поведение, дистанцирование, кинодискурс, стратегия, тактика.

Kotova I.A. Distancing in the Discursive Behavior of Heroes and Antiheroes in American Film Discourse. The article focuses on characteristic aspects and means of implementing the distancing strategy in the discursive behavior of heroes and antiheroes in American film discourse. The strategy is implemented through the tactics of self-defense, evasion, concise presentation of information, emphasizing differences between the participants in the interaction, exclusion from joint activities, and demonstration of a pessimistic approach using both the verbal and non-verbal codes. The findings indicate that distancing is more typical of and is used in more varied situational contexts by heroes in comparison with antiheroes. In particular, heroes resort to distancing when attempting to avoid conflict interaction, protecting their personal space, or refusing to embrace the circumstances they find themselves in. Antiheroes distance themselves in order to restrict intrusion into their personal affairs or dissociate themselves from an unfavorable situation. While all the tactics singled out for the distancing strategy are typically found in the hero's communicative repertoire, the tactics of self-defense and emphasizing differences between the participants in the interaction tend to prevail in that of the antihero.

Keywords: antihero, discursive behavior, distancing, film discourse, hero, strategy, tactics.

1. Вступ

На сьогоднішній день американська кіноіндустрія виробляє культурний продукт у глобальних масштабах [12, с. 58]. Особливе місце при цьому посідають кінофільми, які репрезентують сучасну американську кіногероїку. Центральними персонажами в них є герої та антигерої (лиходії), які втілюють цінності та відповідні антицінності американської культури [22, с. 33; 25, с. 16–17; 27, с. 25 та ін.]. Зокрема, одним із втілюваних ціннісних аспектів є поведінкові стереотипи, які асоціюються з відповідними образами носіями американської лінгвокультури. Створення цілісного та вірогідного образу персонажа є складним для автора завданням, оскільки персонаж має бути символом з одного боку і особистістю – з іншого [23]. Отже, дослідницький інтерес становить комунікативна поведінка героїв та антигероїв у взаємодії як одне з одним, так і з іншими персонажами – колегами, знайомими, членами родини тощо. Одним із аспектів такої поведінки є дистанціювання.

Дистанціювання у психології та соціальній психології розглядається як копінг-стратегія [13], оцінка ступеню сприйняття своєї соціальної ролі [7] або вияв динаміки соціальних стереотипів у формі позитивної або негативної ідентифікації [15]. У лінгвістиці ж дистанціювання описано як «дискурсивний факт», у межах якого суб'єкт дискурсивної діяльності наближається або віддаляється від інших складників комунікативної ситуації [10], загальний комунікативний вектор групи стратегій увічливості [8] комунікаційну тактику [11] або тактику стратегії групової ідентифікації [3]. Особливості дистанціювання як складника комунікативного репертуару героя та антигероя, у якому також маніфестовано цінності й антицінності американської культури, досі в лінгвістиці не розглядалися.

Отже, актуальність дослідження визначається, по-перше, глобальним культурним впливом кіноіндустрії США, по-друге, необхідністю всебічного дослідження комунікативної поведінки героя та антигероя як окремого аспекту втілення асоційованих з їхніми образами цінностей та, по-третє, інтересом сучасної наукової спільноти до явища дистанціювання у його психологічних, соціальних та лінгвістичних аспектах.

Звідси постає мета дослідження, яка полягає у вивченні особливостей реалізації стратегії дистанціювання в дискурсивній поведінці героя та антигероя в американському кінодискурсі. Досягнення поставленої мети вимагає розв'язання таких завдань: 1) окреслити теоретичний апарат дослідження стратегії дистанціювання в дискурсивній поведінці героя та антигероя; 2) розробити номенклатуру тактик і прийомів, за допомогою яких реалізується відповідна стратегія; 3) схарактеризувати особливості реалізації стратегії дистанціювання героєм та антигероєм.

Об'єктом дослідження є стратегія дистанціювання у дискурсивній поведінці героя та антигероя, а предметом – особливості її реалізації за допомогою набору відповідних тактик засобами англійської мови.

Матеріалом дослідження слугували 194 приклади використання дискурсивної стратегії дистанціювання героєм або антигероєм, дібрані методом суцільної вибірки зі сценаріїв та скриптів діалогів 17 кінофільмів, що репрезентують сучасну американську кіногероїку.

Методологія дослідження спирається на доробок сучасної комунікативно-дискурсивної парадигми лінгвістичної науки [1; 2; 14; 16; 19 та ін.]. Контекстуально-ситуативний аналіз надає змогу зробити припущення про інтенції адресата у відповідному контексті дискурсивної взаємодії, а методика прагмалінгвістичного аналізу дозволяє виокремити тактики й прийоми, вживані героєм та антигероєм для реалізації стратегії дистанціювання.

2. Стратегія дистанціювання в дискурсивній поведінці героя та антигероя

Звернімося до теоретичних підвалин дослідження стратегії дистанціювання в дискурсивній поведінці героя та антигероя в американському кінодискурсі.

2.1. Теоретичні підвалини дослідження дискурсивної поведінки у лінгвістиці

За О.С. Іссерс, мовленнєве спілкування є «спільною діяльністю комунікантів, у процесі якої вони взаємно регулюють дії, керують мисленнєвими процесами, коригують уявлення, переконання партнера у комунікації» [5, с. 33]. Тобто, у процесі

спілкування учасники прагнуть досягти певного впливу на співрозмовника. Відповідно до поставленої мети обирається формат спілкування, обсяг мовних засобів, кількісна пропорція розподілу та ступінь докладності інформації, порядок її подання, модальність тощо [6, с. 121; 21, с. 13]. Підґрунтям дискурсивної стратегії є **комунікативна настанова** – базове для прагмалінгвістичних досліджень поняття, яке характеризує стратегію як знаряддя досягнення певних цілей [18, с. 246].

У природній комунікації вирішення комунікативного завдання вимагає кількох ходів, адже поставленої мети важко досягти за допомогою єдиного звернення до співрозмовника. Комунікативна поведінка мовців коригується відповідно до розвитку комунікативної ситуації, але в цілому залишається у межах єдиного надзавдання. Таке надзавдання та відповідні комунікативні ходи, здійснювані задля його виконання, корелюють із поняттями **стратегії та тактики** [4, с. 52].

Підкреслюючи зв'язок між когнітивними підвалинами стратегії та вибором засобів її реалізації, І.Є. Фролова визначає дискурсивну стратегію як «комунікативний *намір мовця*, сформований на підставі використання суспільного досвіду для власних індивідуальних потреб і бажань, і *мовну об'єктивацію* цього наміру, що надає йому інтерактивного статусу через *осмислення вербалізованого наміру* усіма суб'єктами» [20, с. 85].

З точки зору родо-видових відношень, тактика є однією чи декількома діями, що сприяють реалізації стратегії. Власне, завдання опису стратегій, які маніфестуються у мовленні, полягає в тому, щоб розробити номенклатуру типових тактик, за допомогою яких вони реалізуються. Оскільки тактики є практичним інструментом реалізації відповідної цілі (яка формується в когнітивному вимірі), саме тактики видаються одиницями, які можна аналізувати та класифікувати [4, с. 111].

Важливим аспектом аналізу комунікативної поведінки героя та антигероя, безпосередньо пов'язаним з особливостями кінодискурсу як поєднання візуального та аудіального кодів [9; 28; 29], є співвідношення **вербального та невербального** планів мовленнєвого впливу. Вербальний мовленнєвий вплив здійснюється засобами мови та за допомогою мовних одиниць, а невербальний

реалізується за допомогою сигналів, що супроводжують мовлення, але виражаються без допомоги засобів мови [17, с. 56–57]. **Невербальні** компоненти комунікації, за визначенням Л.В. Солощук, включають компоненти немовного характеру, «які мовець створює в результаті фізичної (а саме моторно-вокалічної) діяльності під час комунікації та використовує разом із вербальними засобами через набуття ними комунікативно значущого характеру в процесі спілкування» і які мають функціонально-динамічний характер [16, с. 31]. Відповідно до ключових характеристик невербальних засобів, серед яких рух, простір та час, та базової системи відображення та сприйняття (акустична та зорова), невербальні комунікативні компоненти поділяються на такі класи: **кінесичні** (жестові та мімічні), **проксемічні** (зміни особистого простору) та **просодичні** (інтонаційне оформлення) [там само, с. 35–38]. Тож, доцільно припустити, що стратегія дистанціювання в дискурсивній поведінці героя та антигероя як персонажів кінотвору реалізується із залученням також і невербального коду.

2.2. Дискурсивна стратегія дистанціювання та відповідні тактики у комунікативному репертуарі героя та антигероя

Виділяючи стратегію дистанціювання в дискурсивній поведінці героя та антигероя, ми спираємося на поняття комунікативної близькості та комунікативної віддаленості [24; 26]. Полюсу комунікативної близькості відповідає максимальне скорочення комунікативної відстані, а полюсу комунікативної віддаленості – максимальне дистанціювання. Тож, комунікативною настановою для стратегії дистанціювання в цьому випадку є збільшення комунікативної відстані між адресантом та адресатом або припинення дискурсивної взаємодії між ними. Стратегія дистанціювання реалізується у таких тактиках:

- **самозахист** (вербалізується за допомогою заперечних займенників та конструкцій або демонстрації сумніву або незгоди з певною характеристикою, наданою іншим учасником взаємодії);
- **ухиляння** (зміна теми, надання невизначених або беззмістовних відповідей (*I don't know, I'm not sure, not really* та ін.) проксемічна складова не-

вербального коду (*to look away, to stride away, to turn around*);

- стислий виклад інформації (короткі відповіді, номінативні речення);

- підкреслення розбіжностей (заперечення схожості, використання особистих та присвійних займенників для створення опозицій між адресатом та адресантом, акцентування конфліктних аспектів взаємодії як реакція на спробу скоротити комунікативну відстань);

- виключення зі спільної діяльності (мовчання замість відповіді, відмова взяти участь у запропонованій діяльності (*I will not, I can't, I'm not going to, I don't want, I don't need* та ін.);

- демонстрація песимізму (демонстрація скептичного ставлення до ситуації, у якій відбувається дискурсивна взаємодія, або можливості її позитивного розвитку).

Далі зупинимося на особливостях реалізації стратегії дистанціювання у комунікативній поведінці героя.

2.2.1. Особливості реалізації стратегії дистанціювання в дискурсивній поведінці героя.

У 80% випадків від загальної кількості прикладів застосування стратегії дистанціювання у вибірці її було вживано саме героєм. Тож, для героя дистанціювання є більш характерним, ніж для антигероя.

Використання героєм тактик демонстрації песимізму та підкреслення розбіжностей засобами вербального та невербального коду ілюструє приклад (1):

(1) ALFRED: *Endure, Master Wayne. Take it. They'll hate you for it, but that's the point of Batman... he can be the outcast. He can make the choice no one else can face. The right choice.*

(Wayne shakes his head.)

WAYNE: *Today I've found out what Batman can't do. He can't endure this. (rueful smile) Today you get to say 'I told you so' (The Dark Knight).*

У наведеному епізоді Брюс Уейн (*Bruce Wayne*), альтер-его героя Бетмена (*Batman*), опиняється у ситуації, коли ті, кого він захищає, звинувачують його в тому, що саме через нього їм загрожує небезпека. Герой може або розкрити світові свою особу, як вимагає антигерой Джокер (*Joker*), або спостерігати, як Джокер та його спільники далі вбивають людей. Уейн дистанціюється від свого

«героїчного» альтер-его, існування якого сприймається ним як важкий обов'язок, використовуючи тактику підкреслення розбіжностей. Означена тактика реалізується через уживання займенників першої та третьої особи однини (*I* та *he*) та відповідної номінації (*Batman*) для розділення своїх двох різних іпостасей. Водночас, тактика демонстрації песимізму реалізується у використанні кінесичного компоненту невербального коду, який виказує песимістичну оцінку можливого розвитку ситуації (*shakes his head*) та модального дієслова *can* з часткою *not* на позначення неможливості позитивного вирішення проблеми, яка склалася. Таким чином герой відсторонюється від ситуації, не бажаючи нести відповідальність за можливі негативні результати.

Використання героєм тактики ухиляння ілюструє приклад (2):

(2) (*Clark looks more and more nervous the closer she gets to it.*)

CLARK: (*trying to fake her out*) *Lois, I don't have the vaguest idea – as usual – what you're –*
LOIS: (*cutting through it*) *Don't fake me out, Clark. (pause) Or whoever you are.*

CLARK: *Whoever, I (acting «patient») Look, maybe you ought to take a walk and clear your head. I'll meet you back at the motel.*

(*Desperate to get out of this tight spot, he turns and starts to walk away.*) (Superman II)

У наведеному прикладі Кларк Кент (*Clark Kent*), докладає усіх зусиль, щоб дистанціюватися від Лоїс Лейн (*Lois Lane*), яка здогадалася, що він і є Супермен. Лоїс ставить йому прямі запитання, через які Кларк нервує (*looks more and more nervous the closer she gets to it*) та від відповіді на які Кларк ухиляється, вдаючись до вербальних та невербальних засобів. До вербальних засобів належить заперечення розуміння змісту питання (*I don't have the vaguest idea <...> what you're [talking about]*), зміна теми розмови зі своєї особи на особу співрозмовника (*maybe you ought to take a walk and clear your head*). До невербальних засобів належить зміна фізичної відстані між співрозмовниками (проксемічна складова) та уникання зорового контакту, повернення спиною (кінесична складова). У наведеному епізоді Кларк використовує обидві складові – фраза *meet you back*

at the motel є сигналом про те, що він залишає Лоїс та повертається до мотелю, після чого Кларк розриває зоровий контакт (*he turns*) та фізично збільшує дистанцію (*starts to walk away*).

Використання тактики вилучення зі спільної дії ілюструє наступний приклад:

(3) *BEN: You must learn the ways of the Force if you're to come with me to Alderaan.*

LUKE: (laughing) Alderaan? I'm not going to Alderaan. I've got to go home. It's late, I'm in for it as it is.

BEN: I need your help, Luke. She needs your help. I'm getting too old for this sort of thing.

LUKE: I can't get involved! I've got work to do! It's not that I like the Empire. I hate it! But there's nothing I can do about it right now. It's such a long way from here.

(Star Wars: Episode IV – A New Hope)

У наведеному прикладі Люк Скайуокер (*Luke Skywalker*), який тільки-но розпочав свій шлях героя, отримує запрошення від свого майбутнього наставника Бена Кенобі (*Ben Kenobi*) приєднатися до нього у місії на планету Алдераан (*come with me to Alderaan*). Результатом місії може стати допомога руху повстання в Галактиці. Проте Люк не хоче мати проблем. Він дистанціюється і від Бена, і від перспективи приєднатися до повстання через заперечення можливості своєї участі (*I can't get involved!*), та підкреслення розбіжності у обра-них маршрутах (*I'm not going to Alderaan. I've got to go home*).

Тож, за результатами дослідження, герой вдається до дистанціювання у ситуаціях, коли він не бажає конфліктувати з іншим учасником дискурсивної взаємодії, але й не хоче підтримувати таку взаємодію, тому намагається її припинити. Також герой удається до стратегії дистанціювання, коли хоче збільшити комунікативну відстань між собою та співрозмовником, захищаючи свій особистісний простір від небажаного втручання. Ще одним контекстом для використання означеної стратегії є відмова героя приймати обставини, що склалися, та висловлення такого неприйняття через дистанціювання від ситуативного контексту у мовленні або за допомогою невербального компоненту комунікації. Означена стратегія в дискурсивній поведінці героя реалізується усіма виокремленими для неї тактиками.

Далі розглянемо особливості реалізації стратегії дистанціювання антигероєм.

2.2.2. Особливості реалізації стратегії дистанціювання в дискурсивній поведінці антигероя. Стратегія дистанціювання значно менш поширена у комунікативному репертуарі антигероя порівняно з героєм (20% від загальної кількості використання стратегії дистанціювання).

Використання антигероєм тактики самозахисту ілюструє приклад (4):

(4) *LUKE: Your thoughts betray you, father. I feel the good in you... the conflict.*

VADER: There is no conflict

(Star Wars: Episode VI – Return of the Jedi).

У наведеному епізоді герой Люк Скайуокер (*Luke Skywalker*) перебуває в дискурсивній взаємодії з антигероєм Дартом Вейдером (*Darth Vader*), який виявився його батьком. Під час останньої битви Люк намагається переконати батька повернутися на Світлу сторону. У певний момент він починає переважати у двобої і домінувати у дискурсивній взаємодії, порушуючи особистісний простір співрозмовника (*I feel the good in you... the conflict*). Вейдер дистанціюється, захищаючи свій особистісний простір через заперечну конструкцію (*There is no conflict*).

Застосування тактики підкреслення розбіжностей у прагматиконі антигероя ілюструє наступний приклад:

(5) *THOR: I will not fight you, brother.*

LOKI: I am not your brother. I never was (Thor).

У наведеному прикладі дискурсивна взаємодія відбувається між героєм Тором (*Thor*) та антигероєм Локі (*Loki*). Перетворенню Локі на лиходія у великій мірі сприяло те, що, як виявилось, він не є Торові братом і взагалі не належить до звичного йому світу. Під час фінального етапу протистояння Тор намагається зупинити конфлікт, відмовляючись боротися з Локі та апелюючи до їхньої приналежності до однієї родини (звертання *brother*). Реакцією Локі, який не хоче погоджуватися з перебігом ситуації, є застосування протилежної за своїм механізмом стратегії – дистанціювання. Тактика підкреслення розбіжностей вербалізується через заперечення наявності родинного зв'язку (*I am not your brother*), а також відцурання минулого, яке поєднує братів (*I never was*).

Дистанціювання застосовується антигероями у ситуаціях конфліктної взаємодії, коли герой починає переважати та здійснювати більш інтенсивне втручання в особистісний простір антигероя, а також в епізодах, коли антигерой відмовляється погоджуватися з несприятливим для нього перебігом ситуації. Означена стратегія реалізується здебільшого тактиками самозахисту та підкреслення розбіжностей та поодинокими тактиками ухиляння та виключення зі спільної діяльності.

3. Висновки

Таким чином, стратегію дистанціювання в дискурсивній поведінці героя та антигероя представлено тактиками самозахисту, ухиляння, стислого викладу інформації, підкреслення розбіжностей, виключення зі спільної діяльності та демонстрації песимізму, які мають як вербальні, так і невербальні засоби реалізації. Установлено, що для героя дистанціювання є більш характерним, ніж для антигероя. Герой вдаються до дистанціювання, бажаючи уникнути конфлікту, в цілях захисту свого особистісного простору від втручання, або прагнучи абстрагуватися від несприятливого для себе ситуативного контексту. Антигерой, у свою чергу, використовують стратегію дистанціювання як реакцію на небажане втручання у свою особистісну сферу або відмежовуючись від невігідної для себе ситуації. Перспективи дослідження вбачаємо в аналізі характерних особливостей використання інших стратегій у комунікативній поведінці героя та антигероя американського кінодискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безугла Л.Р. Діалог, діалогічний текст та діалогічний дискурс / Л.Р. Безугла // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2009. – № 867 (Вип. 60). – С. 7–14. 2. Белова А.Д. Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики / А.Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наук. пр]. – Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2004. – С. 11–16. 3. Гареева М.Р. Реалізація опозиції «ми» – «вони» за допомогою комунікативних стратегій і тактик у французькому медіа-дискурсі / М.Р. Гареева // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. – 2009. – № 3. – С. 73–81. 4. Иссерс О.С. Коммуни-

кативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – [5-е изд.]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 288 с. 5. Иссерс О.С. Речевое воздействие : [учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности «Связи с общественностью»] / О.С. Иссерс. – [2-е изд.]. – М. : Флинта : Наука, 2011. – 224 с. 6. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление / С.Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 213 с. 7. Кравченко А.И. Социология в вопросах и ответах : [учеб. пособие] / А.И. Кравченко. – М. : Проспект, 2014. – 240 с. 8. Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций / Т.В. Ларина. – М. : Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 512 с. – (Язык. Семиотика. Культура). 9. Лотман Ю.М. Семиотика кино и проблемы киноэстетики / Ю.М. Лотман. – Таллин : Ээсти Раамат, 1973. – 140 с. 10. Морозова Е.И. Дистанцирование как способ вторичного конструирования эмотивных смыслов / Е.И. Морозова // Вісник ХНЛУ. Серія : Філологія. – 2012. – Т. 15, №2. – С. 111–116. 11. Панченко І.В. Присвійні детермінативи сучасної французької мови: комунікативно-прагматичний аспект / І.В. Панченко, Н.О. Дем'янова // Мова. – 2016. – № 25. – С. 5–10. 12. Почепцов Г. Мерлін, Супермен і Гаррі Поттер: конструювання нематеріального в масовій культурі / Г. Почепцов. – К. : Спадщина, 2013. – 288 с. 13. Сазонова О.В. Дослідження співвідношення між домінуючими копінг-стратегіями, рівнем тривожності та самооцінки учнів / О.В. Сазонова // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. – 2014. – Вип. 23. – С. 562–573. 14. Серякова И.И. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках : [монография] / И.И. Серякова. – К. : Изд. центр ХНЛУ, 2012. – 280 с. 15. Сикевич З.В. Социальное бессознательное / З.В. Сикевич, О.К. Крокинская, Ю.А. Посель. – СПб. : Питер, 2005. – 267 с. 16. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі: [монографія] / Л.В. Солощук. – Харків : Константа, 2006. – 300 с. 17. Стернин И.А. Основы речевого воздействия : [учеб. издание] / И.А. Стернин. – [Изд. 2-е, испр.]. – Воронеж : Истоки, 2012. – 178 с. 18. Фролова І.Є. Дискурсивна стратегія як організуючий конституент вербально-соціальної інтеракції / І.Є. Фролова // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. – 2009. – № 3. – С. 242–249. 19. Фролова І.Є. Регулятивний потенціал стратегії конфронтації в англomовному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступе-

ня докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І.Є. Фролова. – Харків, 2015. – 36 с.

20. Фролова І.Є. Стратегія конфронтації в англomовному дискурсі : монографія / І.Є. Фролова. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – 344 с.

21. Янко Т.Е. Коммуникативные стратегии русской речи / Т.Е. Янко. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 384 с. – (Studia philologica).

22. Alsford M. *Heroes and Villains* / M. Alsford. – Waco, TX : Baylor University Press, 2006. – 158 p.

23. Cooper P. *Writing the Short Film* / P. Cooper, K. Dancyger. – [3rd ed.]. – Burlington, MA ; San Diego, CA ; London : Elsevier Focal Press, 2005. – 359 p.

24. Culpeper J. *Early Modern English Dialogues: Spoken Interaction as Writing* / J. Culpeper, M. Kytö. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 472 p.

25. Fingerioth D. *Superman on the Couch: What Superheroes Really Tell Us about Ourselves and Our Society* / D. Fingerioth ; foreword by S. Lee. – New York ; London : Continuum, 2004. – 192 p.

26. Koch P. *Sprache der Nähe – Sprache der Distanz: Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte* / P. Koch, W. Oesterreicher // *Romanistisches Jahrbuch*. – 1985. – Band 36. – S. 15–43.

27. Mackey-Kallis S. *The Hero and the Perennial Journey Home in American Film* / S. Mackey-Kallis. – Philadelphia, PA : University of Pennsylvania Press, 2001. – 272 p.

28. Metz C. *Language and Cinema* / C. Metz. – The Hague : Mouton & Co. N.V., Publishers, 1974. – 303 p.

29. Wildfeuer J. *Film Discourse Interpretation: Towards a New Paradigm for Multimodal Film Analysis* / J. Wildfeuer. – New York, NY : Routledge, 2014. – 284 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Star Wars: Episode IV – A New Hope* (script) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imsdb.com/scripts/Star-Wars-A-New-Hope.html>.

2. *Star Wars: Episode VI – Return of the Jedi* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imsdb.com/scripts/Star-Wars-Return-of-the-Jedi.html>.

3. *Superman II* (script) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://scifiscripts.com/scripts/superman_II_shoot.txt.

4. *The Dark Knight* (script) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pages.drexel.edu/~ina22/splaylib/Screenplay-Dark_Knight.HTM.

5. *Thor* (script) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imsdb.com/Movie%20Scripts/Thor%20Script.html>.

REFERENCES

- Alsford, M. (2006). *Heroes and Villains*. Waco, TX: Baylor University Press.
- Bezuhla, L.R. (2009). *Dialoh, dialohichnyi tekst ta dialohichnyi dyskurs* [Dialog, dialogical text, and dialogical discourse]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina*. – *V.N. Karazin Kharkiv National Univ. Messenger*, 867(60), 7–14 (in Ukrainian).
- Byelova, A.D. (2004). *Komunikatyvni stratehii i taktyky: problemy systematyky* [Communicative strategies and tactics: taxonomic problems]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. – *Linguistic and Conceptual World Images*, 11–16 (in Ukrainian).
- Cooper, P. & Dancyger, K. (2005). *Writing the Short Film*. Burlington, MA; San Diego, CA; London: Elsevier Focal Press.
- Culpeper, J. & Kytö, M. (2010). *Early Modern English Dialogues: Spoken Interaction as Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fingerioth, D. (2004). *Superman on the Couch: What Superheroes Really Tell Us about Ourselves and Our Society*. New York & London: Continuum.
- Frolova, I.Ye. (2009). *Dyskursyvna stratehiia yak orhanizuiuchy konstyuent verbalno-sotsialnoi interaktsii* [A discursive strategy as the organizing constituent of the socioverbal interaction]. *Linhvistyka XXI stolittia: novi doslidzhennia i perspektyvy*. – *Linguistics of the 21st Century: New Investigations and Research Prospects*, 3, 242–249 (in Ukrainian).
- Frolova, I.Ye. (2009). *Stratehiia konfrontatsii v anhlovomnomu dyskursi* [Confrontation strategy in English-language discourse]. Kharkiv: KhNU im. V.N. Karazina Publ.
- Frolova, I.Ye. (2015). *Rehuliatyvnyi potentsial stratehii konfrontatsii v anhlovomnomu dyskursi*. *Avtoref. dys. dokt. filol. nauk* [Regulatory potential of confrontation strategy in English-language discourse. *Dr. philol. sci. diss. synopsis*]. Kharkiv (in Ukrainian).
- Haryeyeva, M.R. (2009). *Realizatsiia opozytsii «my» – «vony» za dopomohoiu komunikatyvnykh stratehii i taktyk u frantsuzkomu media-dyskursi* [The opposition “us” – “them” implemented through communicative strategies and tactics in French media discourse]. *Linhvistyka XXI stolittia: novi doslidzhennia i perspektyvy*. – *Linguistics of the 21st Century: New Investigations and Research Prospects*, 3, 73–81 (in Ukrainian).

- Issers, O.S. (2008). *Kommunikativnye strategii i taktiki russkoj rechi [Communicative strategies and tactics in the Russian speech]*. (5th ed.). Moscow: Izd-vo LKI Publ.
- Issers, O.S. (2011). *Rechevoe vozdejstvie [Influence through Speech]*. (2nd ed.). Moscow: Flinta & Nauka Publ.
- Janko, T.E. (2001). *Kommunikativnye strategii russkoj rechi [Communicative strategies of the Russian speech]*. Moscow: Jazyki slavjanskoj kul'tury Publ.
- Kacnel'son, S.D. (1972). *Tipologija jazyka i rechevoe myshlenie [Linguistic typology and conversational thinking]*. Leningrad: Nauka Publ.
- Koch, P., & Oesterreicher, W. (1985). Sprache der Nähe – Sprache der Distanz: Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. *Romanistisches Jahrbuch*, 36, 15–43.
- Kravchenko, A.I. (2014). *Sociologija v voprosah i otvetah [Sociology: questions and answers]*. Moscow: Prospekt Publ.
- Larina, T.V. (2009). *Kategorija vezhlivosti i stil' komunikacii. Sopostavlenie anglijskich i russkich lingvokul'turnyh tradicij [The politeness category. English and Russian linguocultural traditions juxtaposed]*. Moscow: Rukopisnye pamjatniki Drevnej Rusi Publ.
- Lotman, Ju.M. (1973). *Semiotika kino i problemy kinojestetiki [Film semiotics and problems of film esthetics]*. Tallinn: Jejesti Raamat Publ.
- Mackey-Kallis, S. (2001). *The Hero and the Perennial Journey Home in American Film*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Metz, C. (1974). *Language and Cinema*. The Hague: Mouton & Co. N.V., Publishers.
- Morozova, E.I. (2012). Distancirovanie kak sposob vtorichnogo konstruirovaniya jemotivnyh smyslov [Distancing as a means of secondary construal of emotive senses]. *Visnyk KNLU – KNLU Messenger*, 15(2), 111–116 (in Russian).
- Panchenko, I.V., & Dem'yanova, N.O. (2016). Prysviini determinatyvy suchasnoi frantsuzkoi movy: komunikatyvno-prahmatychnyi aspekt [Possessive determinants in modern French: a communicative-pragmatic approach]. *Mova. – Language*, 25, 5–10 (in Ukrainian).
- Pocheptsov, H. (2013). *Merlin, Supermen i Harri Potter: konstruiuvannia nematerialnoho v masovii kulturi [Merlin, Superman, and Harry Potter: construal of the immaterial in the mass culture]*. Kyiv: Spadshchyna Publ.
- Sazonova, O.V. (2014). Doslidzhennia spivvidnoshennia mizh dominuiuchymy kopinh-stratehiiamy, rivnem tryvozhnosti ta samootsinky uchniv [A study of the correlation between the dominant coping strategies, anxiety level, and self-esteem in students]. *Zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Problemy suchasnoi psykholohii. – Collection of Scientific Works of Kamianets-Podilsky National Ivan Ohienko University, H.S. Kostiuk Institute of Psychology. Issues in Modern Psychology*, 23, 562–573 (in Ukrainian).
- Serjakova, I.I. (2012). *Neverbal'nyj znak komunikacii v anglojazychnyh diskursivnyh praktikah [The non-verbal communicative signal in discursive practices in the English language]*. Kyiv: Izd. centr KNLU Publ.
- Sikevich, Z.V., Krokinskaja, O.K., & Possel', Ju.A. (2005). *Social'noe bessoznatel'noe [The social unconscious]*. Saint Petersburg: Piter Publ.
- Soloshchuk, L.V. (2006). *Verbalni i neverbalni komponenty komunikacii v anhlomovnomu dyskursi [Verbal and non-verbal components of communication in the English-language discourse]*. Kharkiv: Konstanta Publ.
- Sternin, I.A. (2012). *Osnovy rechevogo vozdejstvija [Basics of speech influence]*. (2nd ed.). Voronezh: Istoki Publ.
- Wildfeuer, J. (2014). *Film Discourse Interpretation: Towards a New Paradigm for Multimodal Film Analysis*. New York, NY: Routledge.

УДК 81'22'42:791.43

СЕМІОТИЧНІ АСПЕКТИ КІНОДИСКУРСУ

Т.А. Крисанова, канд. філол. наук (Луцьк)

Стаття присвячена вивченню семіотичних аспектів функціонування кінодискурсу. Розглянуто знакову природу кінодискурсу, визначено особливості взаємодії вербальної, невербальної і кінематографічної семіотичних систем, спрямованої на конструювання смислу. Запропоновано семіотичну модель кінодискурсу, виділено вербальні, невербальні і кінематографічні знаки кінодискурсу, які володіють рисами іконічності, індексальності й символічності. Семіотична модель кінодискурсу включає колективного автора і колективного реципієнта, семіотичну систему, полікодове висловлення, канал, посередника – акторів, а також комунікативний шум й інференційний умовивід. Процес інференційного умовиводу лежить в основі реконструкції колективним реципієнтом смислу, актуалізованого в кінодискурсі. Успішна реконструкція смислу полікодового висловлення залежить від спільного уявлення про картину світу і системи цінностей, які існують в колективній свідомості автора і реципієнта. У статті виділено складний характер співвідношення дискурсу фільму і дискурсу кіно, зазначено, що кінодискурс уміщує дискурс фільму, в якому відбувається трансляція полікодових висловлень, продукованих колективним автором. Соціальна і культурна спільність, певне історичне підґрунтя зумовлюють успішність кінокомунікації.

Ключові слова: знак, інференційний умовивід, кінодискурс, кінофільм, полікодове висловлення, семіозис, семіотична система.

Крысанова Т.А. Семиотические аспекты кинодискурса. Статья посвящена изучению семиотических аспектов функционирования кинодискурса. Рассмотрена знаковая природа кинодискурса, определены особенности взаимодействия вербальной, невербальной и кинематографической семиотических систем, направленного на конструирование смысла. Предложена семиотическая модель кинодискурса, выделены вербальные, невербальные и кинематографические знаки кинодискурса, которые обладают чертами иконичности, индексальности и символичности. Семиотическая модель кинодискурса включает коллективного автора и коллективного реципиента, семиотическую систему, поликодовое высказывание, канал, посредника – актеров, а также коммуникативный шум и инференционное умозаключение. Процесс инференционного умозаключения лежит в основе реконструкции коллективным реципиентом смысла, актуализированного в кинодискурсе. Успешная реконструкция смысла поликодового высказывания зависит от общего представления о картине мира и системы ценностей, которые существуют в коллективном сознании автора и реципиента. В статье выделен сложный характер соотношения дискурса фильма и дискурса кино, указано, что кинодискурс вмещает дискурс фильма, в котором происходит трансляция поликодовых высказываний, продуцируемых коллективным автором. Социальная и культурная общность, определенная историческая основа обуславливают успешность кинокоммуникации.

Ключевые слова: знак, инференционное умозаключение, кинодискурс, кинофильм, поликодовое высказывание, семиозис, семиотическая система.

Krysanova T.A. Semiotic aspects of cinematic discourse. The article focuses on the study of semiotic aspects of the cinematic discourse. The sign nature of the cinematic discourse is considered, the interaction of verbal, nonverbal and cinematic semiotic systems aimed at constructing the meaning is determined. The semiotic model of the cinematic discourse is proposed, verbal, nonverbal and cinematic signs of the cinematic discourse which have the features of icons, indices and symbols are distinguished. The semiotic model of the film discourse includes a collective author and collective recipient, a semiotic system, a polycoded utterance, a channel, a mediator – actors, as well as a communicative noise and an inferential reasoning. The process of the inferential reasoning is at the heart of the meaning reconstruction by the collective recipient, actualized in the cinematic discourse. Successful meaning reconstruction of the polycoded utterance depends on a common picture of the world and the

system of values that exist in the collective consciousness of the author and the recipient. The article highlights the complex relation between the film discourse and the cinematic discourse, whereas the cinematic discourse is considered to comprise the film discourse. The latest includes the process of translating polycoded utterances produced by the collective author. Social and cultural community, a certain historical background predetermine the success of cinematic communication.

Key words: cinematic discourse, film, inferencial reasoning, polycoded utterance, semiosis, semiotic system, sign.

1. Вступ

Розуміння семіозису як динамічного процесу породження і функціонування знаків у певній системі [10], як «переклад» знаку, що функціонує в культурі на індивідуальну «мову» розуміння [17] уможливорює простеження становлення семіотичної моделі кінодискурсу і виявлення семіотичних аспектів його функціонування, що визначає мету статті. Кінодискурс як гетерогенне явище уміщує декілька семіотичних систем, які знаходяться у нерозривній єдності і зумовлюють полікодовий і мультимодальний характер кінодискурсу. Своєрідний характер цього конструювання пов'язаний із використанням не тільки лінгвальних знаків, але й знаків іншої природи, пов'язаних зі світом кінематографії. Полікодовий характер кінодискурсу зумовлений також залученням посередника для здійснення успішної комунікації, віддаленістю комунікантів у просторі і часі та неможливістю прямої комунікації. Підвищений інтерес сучасних мовознавчих розвідок до різноманітних аспектів негомогенних текстів, дискурсивні особливості їх функціонування визначають актуальність дослідження. Об'єктом наукової праці є сучасний англomовний кінодискурс, предметом виступають семіотичні аспекти кінодискурсу. Мета, об'єкт і предмет дослідження визначають завдання наукової праці: розглянути знакову природу кінодискурсу, визначити характер взаємодії семіотичних систем кінодискурсу, визначити характер співвідношення дискурсу фільму і дискурсу кіно, запропонувати семіотичну модель кінодискурсу. Для реалізації поставленої мети і завдань були залучені методи індукції і дедукції, метод включеного спостереження, елементи семіотичного аналізу. Матеріалом дослідження слугують англomовні кінофільми, трактовані як кінотекст, графічним відображенням якого є текст кіносценарію. Наведений ілюстративний матеріал містить кінематографічний коментар і затранскрибований за допомогою нотаційної системи ТРУД [5, с. 117].

Семіотичні особливості кінокомунікації і кінодискурсу були предметом наукових розвідок в аспектах вивчення взаємодії автора кінофільму і глядачів (С. Bubel [13], S. Kozloff [16]), дослідження синтагматичних і парадигматичних особливостей дискурсу фільму (J. Bateman [12], К.-Н. Schmidt [12], J. Wildfeuer [23]), аналізу ролі окремих семіотичних систем в конструюванні смислу кінодискурсу (И. Попова [9], А. Cohen [14], S. Prince [19]). Однак не було розроблено цілісної семіотичної моделі кінодискурсу, яка пояснювала взаємодію дискурсу фільму і дискурсу кіно з виділенням основних компонентів кінодискурсу. Гіпотеза наукової розвідки полягає у тому, що просторово-часова форма кіно як мистецтва знаходить своє втілення у семіотичній моделі кінодискурсу і зумовлює нелінійний і опосередкований характер взаємодії учасників комунікації.

Однією з перших моделей комунікації, яка акцентувала увагу на передачі повідомлення, що не може самостійно подолати відстань, була модель Шеннона-Вівера [21]. Згідно цієї моделі комунікація розглядається як лінійний односторонній процес і являє собою серію послідовних етапів, організованих відповідно до схеми «реакція-стимул»: джерело інформації, повідомлення, передатчик або відправник, канал, який проводить сигнал, отримувач, мета або місце призначення, а також шум, який розглядають як спотворення повідомлення під час проходження по каналу. Здобутком моделі є припущення, що процес передачі повідомлення ґрунтується на існуванні спільної для відправника і отримувача системи кодів, що передбачає наявність спільного життєвого досвіду і уявлень про світ, необхідних для сприйняття і декодування повідомлення. Модель не включає зворотній зв'язок, необхідний для успішності комунікації, основна увага акцентована на кількості переданої інформації.

Включення зворотнього зв'язку у процесі комунікації сприяло розширенню моделі Шеннона-Вівера, здійсненого дослідниками Б. Вестлі та М. Мак-

лейном, які не тільки ввели зворотній зв'язок або процес зворотної передачі інформації в модель полікодової комунікації, але й запропонували поняття фільтрування як певного фактора, здатного контролювати проходження інформації. Під фільтрацією дослідники розуміли діяльність редакторів, які відбирали і контролювали повідомлення [22]. Важливість взаємодії комунікантів в процесі полікодової комунікації була відзначена у моделі В. Шрамма, який розглядав комунікантів одночасно кодувальниками, інтерпретаторами і дешифрувальниками повідомлення [20, с. 8]. Зазначена модель підкреслює той факт, що, не дивлячись на різні ролі в процесі спілкування, комуніканти виконують однакові функції, спільно інтерпретуючи повідомлення.

Теорія, висунута К. Шенноном і У. Вівером, мала певний вплив на комунікативну модель Р. Якобсона, відповідно до якої будь-який акт мовленнєвого спілкування складається з шести факторів: адресанта, адресата, між якими розташований контекст, повідомлення, контакт і код. Адресант вступає в контакт з адресатом за допомогою повідомлення, що реалізоване за допомогою коду і занурене в контекст. Кожному з компонентів комунікативної моделі відповідає певна функція: експресивна функція зосереджена на адресанті, конативна (апелятивна) – на адресаті, комунікативна – на контексті, фатична – на контакті, поетична (естетична) – на повідомленні, код виконує метамовну функцію [11, с. 193–198]. Інформація стає повідомленням у випадку, якщо вона включена в певну знакову систему, зрозумілу для адресанта, а також в контекст повідомлення. Чим більше адресат наближається до розуміння коду, тим ширше кількість інформації, яку він здатен отримати від закодованого повідомлення [18, с. 387]. Коли текст «входить» в семіотичний простір особистості автора чи реципієнта, він отримує додатковий смисловий вимір [4, с. 87].

2. Семіотичні аспекти кінодискурсу

Мова конвенційна за своєю природою, вона ґрунтується на закріплених у суспільстві правилах, її використання підпорядковане певним законам, що існують у свідомості носіїв мови. Виділення семіотичних аспектів кінодискурсу вимагає звернення до понять знак і код, які лежать в основі процесу

семіозису. Розуміння кіно як комунікативного процесу, опосередкованого певними семіотичними ознаками, зумовлює знаковий характер кінодискурсу.

Кінематографічна комунікація не тільки продукує нові образи, але й використовує систему загальноприйнятих знаків, без яких спілкування тільки за допомогою образів було б позбавлено сенсу [7, с. 45]. Фільм не є чисто семіологічним витвором, який зводиться до системи знаків; фільм насичений знаками, які створені його автором і адресовані глядачу [1, с. 195]. Однак система знаків – це не просто система знакових засобів, але система смислів [13]: за знаком закріплена кодифікована думка, яка складає його знакове значення [6, с. 25].

Однією з найбільш поширених моделей знакової взаємодії, яка пояснює процес семіозису, є триадична модель Ч. Пірса. Відповідно до неї виділено форму знаку (репрезентамен), смисл, отриманий із знаку (інтерпретанту) і об'єкт (на що знак посилається) [9, с. 179]. Класифікація знаків, побудована на відношеннях знаку і референту (означальне і означуване), містить три базових типів знаків: ікони, індекси і символи.

Характерною рисою знаку-ікони є подібність форми і денотату, які знаходяться у відношеннях аналогії. Форма ікони виконує функцію його значення, так як вона являє собою певну інформацію про предмет. Знак-ікона не тільки означає об'єкт, але й відображає його. Особливість знаків-індексів полягає у тому, що форма і референт знаходяться у відношеннях просторової і часової суміжності. Індекс фізично пов'язаний зі своїм об'єктом, форма є наслідком значення, в той час як значення – причиною форми [8]. Індекс вказує на об'єкт, маючи з ним каузальні відносини, але не вимагає подібності до нього. Символи є конвенційними знаками, зв'язок між референтом і формою є умовним, за допомогою конвенцій, прийнятих у суспільстві. Символ здійснює свою функцію незалежно від подібності або аналогії з об'єктом і незалежно від фактичного зв'язку з ним, але тільки тому, що він інтерпретований як «репрезентамен» [8, с. 196] – як представник означального. Однак поділ знаків є досить умовним, так як «чистих» знаків в реальності не існує,

кожен знак може набувати риси інших знаків або бути їх комбінацією [8].

Семіотичні системи кінодискурсу залучають комбінації трьох типів знаків для конструювання смислу. Зазначені знаки відрізняються рівнем умовності: найбільший ступінь умовності характерний для символів, найменша для індексів, так як знак-індекс найбільше пов'язаний з предметом, і, відповідно, найменш конвенційний. Розпізнавання знаку-символу вимагає певного знання про соціально-культурні аспекти певного суспільстві. Знаки-ікони в кіно відображають фізичні властивості референта: фотографічні зображення, звукові та світлові ефекти, які імітують реальне життя. Знаки-індекси, базовані на суміжності означального і означуваного, які в кінодискурсі пов'язані причинно-наслідковим зв'язком, можуть бути актуалізовані невербальними засобами комунікації – жестами, мімікою, фізіологічними проявами – сльози є індексом суму, сміх – індексом радості, крик – індексом гніву тощо. Знаки-символи в кіно носять метафоричний характер і здатні замінювати певний об'єкт в кінодискурсі, наприклад, поява жана в кадрі є символом смерті, що викликає страх. Використання кінематографічних засобів в кінофільмі також має символічний характер: крупний план обличчя людини, суб'єктивна камера, кутова зйомка завжди створюють емоційний смисл. В кінодискурсі як семіотичній системі виділяємо вербальні, невербальні й кінематографічні знаки, які володіють рисами іконічності, індексальності й символічності.

Фільм американського кінорежисера А. Пьюна «Arcade» (1993) змальовує події, пов'язані з перебуванням дітей Ніка і Алекс у віртуальному світі – комп'ютерній грі «Аркада», яка здатна сканувати людський мозок. Нік опинився у пастці, не маючи змоги вийти з гри, і тому Алекс вирішує вступити в двобій з комп'ютерним мозком у віртуальному світі, заручившись підтримкою свого товариша.

@The tunnel. It narrows almost immediately. Alex hears a roar, glances behind her, and sees four death's head riders on her tail. She makes another turn...ahead, is a crumbling brick wall with the words "WRONG WAY" painted in blood-red.@ BOY # screaming # @середній план@ It's the wrong way!

ALEX @крупний план@ @over the noise@ In this world, wrong is right! [24]

Наведений приклад містить вербальні знаки, реалізовані вербальним мовленням героїв і надписом «WRONG WAY», що мають символічний характер. Надпис, існуючи як зображення, володіє іконічним характером, а також, забарвлений в яскраво червоний колір, символізує кров. Невербальний знак, представлений просодичним елементом – пронизливий крик і актуалізований лексичною одиницею *screaming*, має індексальний характер, вказуючи на емоційний стан героя. Кінематографічні знаки – середній і крупний план вказують на емоційний стан героїв, володіючи індексальними рисами і, одночасно, виступають символами емоцій.

Знаки кінодискурсу володіють рисами іконічності, індексальності й символічності, вони є конвенційними, інтенційними і немотивованими. Кінознак конвенційний і немотивований, його значення встановлене «за домовленістю» і опосередковане лінгвокультурою певної мовної спільноти, він є довільним по відношенню до того, що він означає у кінофільмі, не маючи очевидного зв'язку з ним. Іntenційність кінознаку полягає в тому, що він уможливує виявлення наміру автора і підпорядкований певним конвенціям, які існують у суспільстві. Знаки кінодискурсу містять іконічні, індексальні і символічні риси. Так, музичний супровід до кінофільму вказує на емоцію, виступаючи індексом, і, одночасно символізує її. Жест, будучи індексальним знаком, має риси іконічності, так як на конструювання смислу жесту впливає його зображення на екрані. Вербальні знаки, володіючи символічним характером, можуть набувати ознак іконічності: наприклад, письмовий текст, який існує як зображення на екрані.

Знаки кінодискурсу утворюють семіотичні системи – вербальну, невербальну та кінематографічну, які містять певний набір правил комбінаторики засобів, необхідних для конструювання смислу. Процес конструювання базований на їх взаємодії, їх розпізнавання є спільним як для колективного адресату – авторів кінофільму, так і для колективного реципієнту полікодового висловлення – глядачів. Поняття семіотичної системи певний час асоціювали з поняттям коду, надаючи йому кому-

нікативних рис. Однак конструювання смислу в кінодискурсі являє собою більш складний процес ніж кодування повідомлення і його трансляція за допомогою певного каналу. У кодовій моделі учасники комунікації пов'язані симетричним відношенням до кодування і декодування інформації [5; 17], в той час як в кінодискурсі автор не просто передає повідомлення за допомогою системи кодів, а конструє певний смисл за допомогою комбінації семіотичних систем.

Семіотичну систему (в термінології У. Еко – код) розуміють як систему комунікативних конвенцій, які парадигматично з'єднують елементи, серії знаків з серіями семантичних блоків (або смислів), визначаючи структуру обох систем: кожна з них керується правилами комбінаторики, що визначають порядок синтагматичної побудови їх елементів [15]. Семіотична система може бути представлена у вигляді двох осей, вертикальної та горизонтальної, парадигматичної та синтагматичної. Парадигматична вісь являє собою репертуар знаків і правил їх сполучування, синтагматична – їх комбінації, які вибудовують більш складні синтагматичні ланцюжки, які власне і є мовленням. Семіотична система встановлює репертуар протиставлених один одному знаків; правила їх сполучування; оказіональну відповідність кожного знаку тому, що він означає [15]. Полікодове висловлення в кінодискурсі можна розглядати як «комплекс знакових засобів, побудованих на основі одного або кількох семіотичних систем (кодів) з метою передачі певних смислів, які піддаються інтерпретації на основі цих же або інших семіотичних систем (кодів)» [15].

Наступний приклад дозволить прослідкувати взаємодію трьох семіотичних систем – вербальної, невербальної і кінематографічної для конструювання емоції гніву. Мізансцена з кінофільму «Fracture» (2007) режисера Г. Хобліта відбувається у будинку Ніккі Гарднер під час святкового обіду на День подяки. Віллі перший раз в гостях як близький друг Ніккі, маючи намір справити гарне враження на її сім'ю. Ніккі сподівається, що Віллі залишив справу Кроуфорда, яка може зіпсувати їх юридичну кар'єру. Розуміючи, що він вирішив повернутись до цієї справи, Ніккі відчуває обурення і гнів.

NIKKI That...doesn't make any sense. Lobruto has to do some kind of damage control – WILLY I asked him not to. ...

Silence. Nikki is staring at him. Angry

@ крупний план Ніккі, ракурс – через плече Віллі, техніка світлотіні @

NIKKI You are really stupid, did you know that?

@ Willy doesn't know how to handle this; everyone else tries to be polite, eating and pretending not to notice @ [25]

У наведеному прикладі гнів актуалізовано вербально за допомогою лексичної одиниці з семою негативною оцінки *stupid*, яка негативно оцінює розумові здібності об'єкта і інтенсифіковано прислівником *really*, а також сегментованого риторичного запитання. Невербальна семіотична система представлена фонаційним засобом – мовчанням, кінетичним засобом – «сердитий» погляд. Кінематографічна семіотична система представлена крупним планом, ракурсом – зйомка через плече, технікою світлотіні. Зазначений епізод демонструє комбінацію семіотичних систем для конструювання емоції гніву на вербально-аудіовізуальному рівні. Саме зображувально-звукове-просторове рішення викликає поліфонію смислів, підпорядковану певній меті – розкрити негативний емоційний стан героя, показати складну систему взаємодії особистостей на свідомому і підсвідомому рівнях у ситуації спілкування, наблизити життя в кіно до реального.

3. Семіотична модель кінодискурсу

Кінематограф, як багатовимірний соціокультурний феномен, включає позафільмові події (економічні, технічні умови створення фільму) і події власне кінофільму. Останні трактовано як простір дієгезису, який охоплює події і героїв в межах кіноповідання, без звертання до їх дискурсивного посередника. Особливістю кінокомунікації є розгалуження її простору і часу, так як існує простір і час дискурсу фільму – дієгезису, а також простір і час кінодискурсу. Не дивлячись на їх розгалуженість, вони утворюють нерозривне ціле: фільм, як кіно-текст, «прочитується» глядачами в певному соціальному контексті, вони не тільки сприймають гру акторів на екрані як життя у всіх його проявах, але й володіють певною фоновою інформацією про аспекти створення кінофільму. Дискурс фільму

є невід'ємною частиною кінодискурсу, у ньому відбувається трансляція полікодових висловлень, продюгованих колективним автором (Рис. 1).

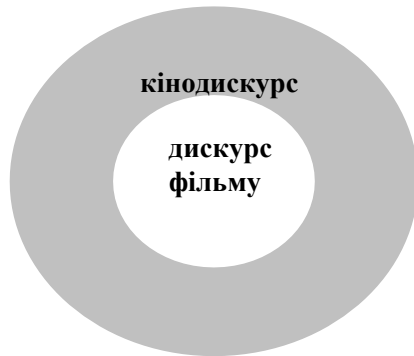

Рис. 1

Кінокомунікація є нелінійним процесом і має відкладений початок і завершення. Відкладений початок пов'язаний з певним проміжком часу між конструюванням смислу і його актуалізацією в процесі комунікації. Відкладене завершення кінокомунікації також зумовлене просторово-часовими відмінностями колективного автора і колективного реципієнта.

Реципієнт кінодискурсу – глядачі різної гендерної, соціальної, національної приналежності – гетерогенний, множинний, віддалений у часі і просторі, з різними, притаманними йому соціокультурними характеристиками, невідомий автору, але уявний і прогнозований для нього. Колективний автор – режисер, сценарист тощо – створює кінотекст з урахуванням знань про картину світу уявного реципієнта – глядача. Тому існують кінофільми для певних соціальних груп глядачів: підлітків, молоді, домогосподарок тощо. Спільна картина світу, яка існує в свідомості колективного автора і реципієнта, уможлиблює віддалену і відкладену у часі комунікацію і є необхідною умовою успішності кінокомунікації.

Комунікативною метою автора є не сам процес конструювання смислу, а розпізнавання – реконструкція глядачами цього смислу і, відповідно, викликання їх певної реакції – схвалення/несхвалення, співчуття тощо. Це розпізнавання є результатом інференційного умовиводу, який ґрунтується не тільки на спільних для автора і глядача конвенціях, але й на пресуппозиції полікодового ви-

словлення, зумовленого правилами функціонування певної семіотичної системи, а також культурно-соціальних аспектів.

Процес інференції, як логічного умовиводу, розглядають з точки зору концентрації когнітивних, перцептивних, афективних переживань в певній точці сприйняття висловлення, проєктованих на ситуативний контекст [2], так як у більшості випадків розуміння світу ситуативне [3, с. 111]. Саме поєднання особливостей полікодової комунікації з інференційним процесом дозволяє пояснити яким чином при поєднанні двох кадрів утворюється додатковий, третій смисл.

Семіотична модель кінодискурсу зображена у наступній схемі (Див. Рис. 2).

Колективний автор вибирає одне з ймовірних висловлень і, використовуючи семіотичні системи, конструє певний смисл, який, через візуальні і / або аудіальні канали, транслює за допомогою посередників – акторів колективному реципієнту – глядачам. Актори відображають інтенцію автора, наділяючи його додатковим змістом. На етапі гри акторів до комунікації приєднується комунікативний шум – додатковий смисл, який актори створюють, продукуючи полікодове висловлення. Він або підсилює смисл, конструйований автором за допомогою семіотичних систем, або певним чином спотворює його. Колективний реципієнт – глядачі отримують опосередковане полікодове висловлення і «прочитують» його на основі спільного з автором уявлення про картину світу. Саме процес інференційного умовиводу лежить в основі реконструкції глядачем «реальності» автора, відтвореної за допомогою кінофільму. Вірна реконструкція смислу полікодового висловлення залежить від наявності спільного з автором фільму уявлення про картину світу і фонових знань, які існують в колективній свідомості глядачів. Соціальна і культурна спільність, певне історичне підґрунтя є необхідними аспектами успішної кінокомунікації. Семіотична модель кінодискурсу включає зворотній зв'язок, який існує у формі відкладеної реакції і надсилається колективному автору також за допомогою посередників – зазвичай засобів масової інформації. Зворотній зв'язок реалізовано у вигляді рецензій на фільм, відгуків у засобах масової інформації тощо.

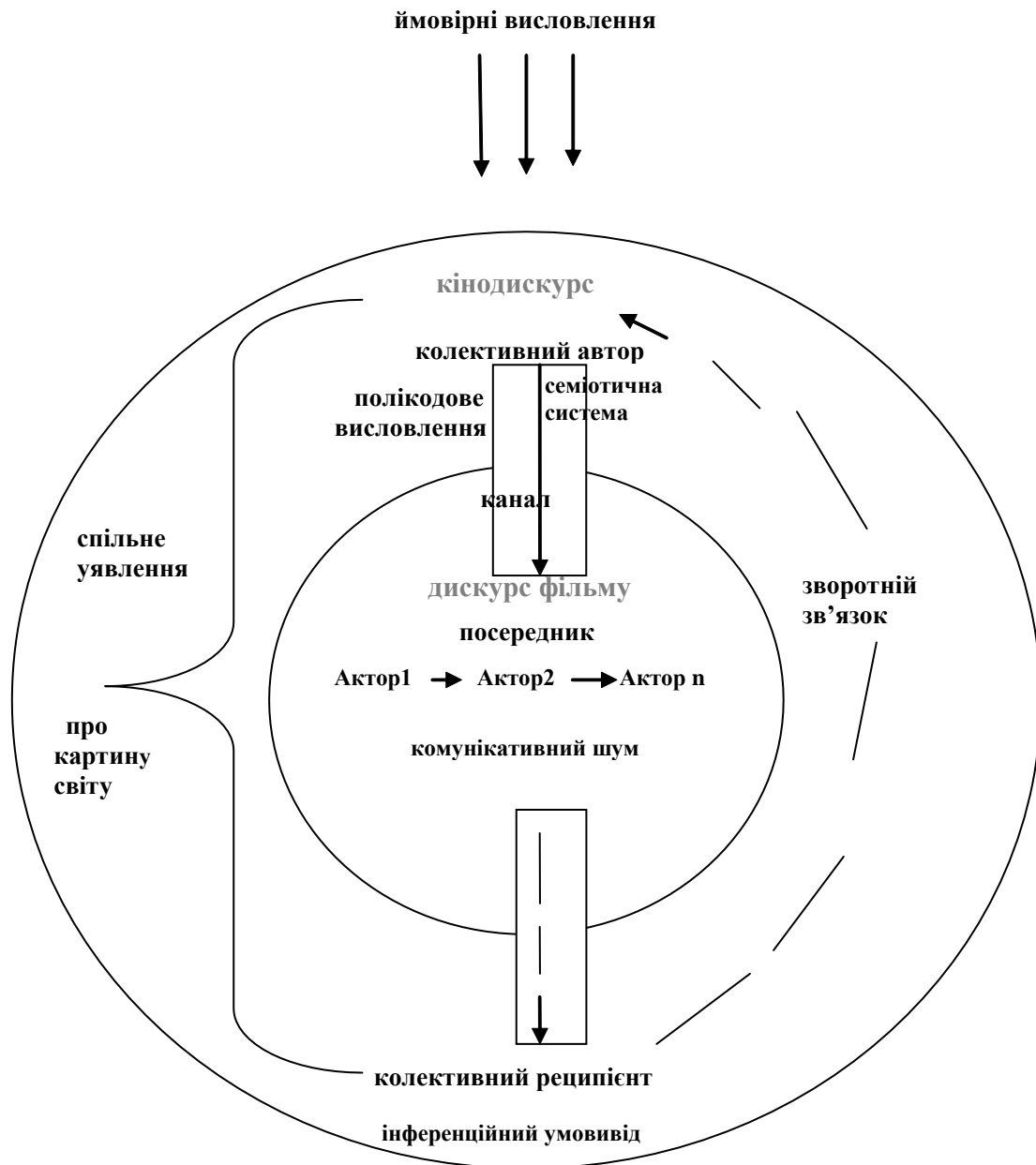

Рис. 2

4. Висновки

Семіотична модель кінодискурсу має складну структуру і містить в собі дискурс фільму, який охоплює героїв і події кінофільму, що трактований як кінотекст. Конструювання смислу відбувається на перетині вербальних, невербальних і кінематографічних семіотичних систем, які є соціально, культурно і ситуативно зумовленими. Семіотична система є культурно зумовленою і існує в межах певної культури, включаючи етичні, політичні, релігійні аспекти тощо. Вибір семіотичної системи є соціально зумовленим в залежності від кому-

нікативної ситуації та індивідуальних характеристик комуніканта. Успішність кінокомунікації залежить від здатності колективного автора конструювати реальність за допомогою вербальних, невербальних і кінематографічних семіотичних систем, а також здатності колективного реципієнту – глядачів реконструювати її. В основі реконструювання смислу лежить процес інференційного умовиводу, який ґрунтується на спільних для колективного автора і колективного реципієнту уявленнях про картину світу, пресуппозицій, контексту тощо. Комунікація між авторами і глядачами має нелінійний,

опосередкований характер і є відкладеною у часі і просторі. Просторово-часова своєрідність кінодискурсу, контекст передачі повідомлення, пов'язаний із створеннями умов сприйняття кінофільму, негомогенність самого висловлення, віддаленість комунікантів зумовлює семіотичні аспекти конструювання полікодового висловлення і взаємодії учасників комунікативного процесу у кінодискурсі. Перспективним є подальше вивчення особливостей функціонування кінодискурсу в межах когнітивно-дискурсивної парадигми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Проблема значения в кино / Р. Барт // Система Моды. Статьи по семиотике культуры. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 2003. – С. 195–199.
2. Залевская А.А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст / А.А. Залевская. – М. : Гнозис, 2005. – 543 с.
3. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка / [Е.В. Бондаренко, А.П. Мартынюк, Е.И. Фролова, И.С. Шевченко] ; под. ред. И.С. Шевченко. – Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. – 246 с.
4. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю.М. Лотман. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
5. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
6. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики / М.В. Никитин. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 819 с.
7. Пазолини П. Поэтическое кино / П. Пазолини // Стрoение фильма. – М. : Радуга, 1984. – С. 44–66.
8. Пирс Ч. Начала прагматизма / Ч. Пирс. – СПб. : Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ, 2000. – 352 с.
9. Попова И.А. Динамика вербальной и невербальной составляющих киноповествования как объект филологической герменевтики : на материале художественных фильмов Ф.Ф. Коппола : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Ирина Александровна Попова. – М., 2012. – 237 с.
10. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
11. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм «за» и «против». – М. : Прогресс, 1975. – С. 193–230.
12. Bateman J.A. Multimodal Film Analysis. How Films Mean / J.A. Bateman, K.-H. Schmidt. – London and New York : Routledge, 2012. – 330 p.
13. Bubl C. The linguistic construction of character relations in TV drama : Doing friendship in Sex and the City. Dissertation

zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktors der Philosophie der Philosophischen Fakultäten der Universität des Saarlandes / C. Bubl. – Saarbrücken : Universitaet des Saarlandes, 2006. – 294 p.
14. Cohen A.J. Music as a source of emotion in film / A.J. Cohen // P.N. Juslin, J.A. Sloboda. Music and emotion: Theory and research. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – P. 249–272.
15. Eco U. Towards a Semiotic Inquiry into the Television Message / U. Eco // Working Papers in Cultural Studies, 1972. – № 2. – P. 103–121.
16. Kozloff S. Overhearing Film Dialogue / S. Kozloff. – Berkeley & Los Angeles : University of California Press, 2000. – 332 p.
17. Morris Ch. Writings on the general theory of signs / Ch. Morris. – The Hague, Paris : Mouton, 1971. – 486 p.
18. Jakobson R. Shifters and Verbal Categories / R. Jakobson // On Language. – 1990. – P. 386–392.
19. Prince S. The Discourse of Pictures: Iconicity and Film Studies / S. Prince // Film Quarterly, 1993. – Vol. 47. – № 1. – P. 16–28.
20. Schramm W. How Communication Works / W. Schramm // The Process and Effects of Mass Communication. – IL : University of Illinois Press, 1965. – P. 3–26.
21. Shannon C.E. The mathematical theory of communication / C.E. Shannon, W. Weaver. – Urbana : The University of Illinois Press, 1964. – 125 p.
22. Westley B. A Conceptual Model for Communication Research / B. Westley, M.M. McLean // Journalism Quarterly. – 1957. – № 34. – P. 31–38.
23. Wildfeuer J. Film Discourse Interpretation. Towards a New Paradigm for Multimodal Film Analysis / J. Wildfeuer. – Routledge : London and New York, 2014. – 375 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

24. Arcade. Available at : <http://www.imsdb.com/scripts/Arcade.html>.
25. Fracture. Available at : <http://www.imsdb.com/scripts/Fracture.html>.

REFERENCES

Bart, R. (2003). *Sistema Mody. Stat'i po semiotike kul'tury [The Fashion System. Articles on the semiotics of culture]*. Moscow: Izd-vo im. Sabashnikovyh Publ.
Bondarenko, E.V., Martynjuk, A.P., Frolova, I.E., and Shevchenko, I.S. (2017). *Kak narisovat' portret pticy: metodologija kognitivno-kommunikativnogo analiza jazyka [How to draw the portrait of a bird: the methodology of cognitive-communicative language analysis]*. Kharkiv : HNU imeni V. N. Karazina Publ.
Eco, U. (1972). Towards a Semiotic Inquiry into the Television Message. *Working Papers in Cultural Studies*, 2, 103–121.

- Jakobson, R. (1975). *Lingvistika i poetika* [Linguistics and Poetics]. In: E.Ja. Basin, M.Ja. Polyakov (eds.). *Strukturalizm za i protiv*. Moscow: Progress Publ. pp. 193–230.
- Lotman, Ju.M. (1973). *Semiotika kino i problematika kinorejstetiki* [Semiotics of cinema and the problems of cinema aesthetics]. Tallin: Jejesti Raamat Publ.
- Lotman, Ju.M. (1996). *Vnutri mysljashhij mirov. Chelovek – tekst – semiosfera – istorija* [Inside the thinking worlds. Man – text – semiosphere – history]. Moscow: Jazyki russkoj kul'tury Publ.
- Makarov, M.L. (2003). *Osnovy teorii diskursa* [Fundamentals of Discourse Theory]. Moscow: ITDGK Gnozis Publ.
- Metz, Ch. (1991). *Film Language: A Semiotics of the Cinema*. Chicago: Chicago Press.
- Morris, Ch. (1971). *Writings on the general theory of signs*. The Hague, Paris: Mouton.
- Nikitin, M.V. (2007). *Kurs lingvisticheskoj semantiki* [Course of linguistic semantics]. Saint Petersburg: Izd-vo RGPU im. A.I. Gercena Publ.
- Pazolini, P. (1984). *Pojeticheskoe kino* [Poetic Cinema]. In: K. Razlogov (ed.). *Stroenie fil'ma* [Film Structure]. Moscow: Raduga. pp. 44–66.
- Pirs, Ch. (2000). *Nachala pragmatizma* [The beginning of pragmatism]. Saint Petersburg: Laboratorija metafizicheskijh issledovanij filosofskogo fakul'teta SPbGU Publ.
- Schramm, W. (1965). *The Process and Effects of Mass Communication*. Illinois: University of Illinois Press
- Shannon, C.E. and Weaver, W. (1964). *The mathematical theory of communication*. Urbana: The University of Illinois Press.
- Slyshkin, G.G. and Efremova, M.A. (2004). *Kinotekst (opyt lingvokul'turologicheskogo analiza)*. [Cinematic text (experience of linguoculturological analysis)]. Moscow: Vodolej Publishers
- Sossjur, F. de. (2004). *Kurs obshhej lingvistiki* [Course of General Linguistics]. Moscow: Editorial URSS Publ.
- Stam, R., Burgoyne, R. and Flitterman-Lewis, S. (2005). *New vocabularies in film semiotics: structuralism, post-structuralism and beyond*. London and New York: Routledge
- Waugh, L.R. and Monville-Burston, M. (eds.). (1990). *Roman Jakobson. On Language*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Westley, B.A. and McLean, M.M. (1957). Conceptual Model for Communication Research. *Journalism Quarterly*, 34, 31–38
- Zalevskaja, A.A. (2005). *Psiholingvisticheskie issledovanija. Slovo. Tekst* [Psycholinguistic research. Word. Text]. Moscow: Gnozis.

УДК 811.111'22'42:791:75

ВІЗУАЛЬНА МОВА ІЛЮСТРАЦІЇ ЯК ЗАСІБ КОМУНІКАЦІЇ (на матеріалі англійської та української мов)

Т.Г. Лукьянова, канд. філол. наук (Харків)

Стаття присвячена питанню інтерпретації полікодових текстів представниками різних культур, що наближує нас до розуміння когнітивно-афективного підґрунтя комунікативної діяльності людини; в роботі висвітлюються особливі риси, притаманні мові архітектури, художньої ілюстрації та кінофільму, які направлені на діалог із суспільством. Зокрема, у статті досліджується комунікативна функція полікодових текстів, які поєднують знаки різних семіотичних систем і репрезентують одну референтну ситуацію різними семіотичними засобами; розглядається вербальна інтерпретація цих текстів представниками різних культур; проводиться семіотичний аналіз рецензій кінокритиків та описів інтерпретації символіки ілюстрації; встановлюється спільне та відмінне у цих описах; досліджуються одиниці двох семіотичних систем: слова та речення / кольори, форми, фігури та лінії.

Ключові слова: ілюстрація, кольори, комунікація, лінії, полікодовий текст, рецензія до кінофільму, семіотична система, семіотичний аналіз, символічні одиниці природної мови та художньої ілюстрації архітектурної споруди, фігури, форми.

Лукьянова Т.Г. Визуальный язык иллюстрации как средство коммуникации (на материале английского и украинского языков). Статья посвящена вопросу интерпретации поликодовых текстов представителями различных культур, что приближает нас к пониманию когнитивно-аффективной основы коммуникативной деятельности человека; в работе освещаются особые черты, присущие языку архитектуры, художественной иллюстрации и кинофильма, направленные на диалог с обществом. В частности, в статье исследуется коммуникативная функция поликодовых текстов, сочетающих знаки различных семиотических систем, которые представляют одну референтную ситуацию различными семиотическими средствами; рассматривается вербальная интерпретация этих текстов представителями разных культур; проводится семиотический анализ рецензий кинокритиков и описаний интерпретации символики иллюстрации; устанавливается общее и отличное в этих описаниях; исследуются единицы двух семиотических систем: слова и предложения / цвета, формы, фигуры и линии.

Ключевые слова: иллюстрация, коммуникация, линии, поликодовый текст, рецензия к фильму, семиотическая система, семиотический анализ, символические единицы естественного языка и художественной иллюстрации архитектурного сооружения, фигуры, формы, цвета.

Lukianova T.H. Visual language of illustration as a means of communication (based on the English and Ukrainian languages). The article looks at the problem of interpretation of polycode texts by representatives of different cultures, which brings us closer to understanding the cognitive-affective basis of human communicative activity; the paper highlights the special features inherent in the language of architecture, art illustration and film, aimed at dialogue with society. In particular, the article investigates the communicative function of polycode texts combining the signs of various semiotic systems, which represent one referential situation by various semiotic means. The paper focuses on verbal interpretation of these texts by representatives of different cultures. It carries out a semiotic analysis of film reviews by critics and descriptions of the interpretation of the symbols of the illustration. The article finds general and distinctive features in these descriptions and looks at units of two semiotic systems: words and sentences / colors, shapes, figures and lines.

Key words: colors, communication, figures, film review, illustration, lines, polycode text, semiotic analysis, semiotic system, shapes, symbolic units of natural language and artistic illustration of architectural structure.

1. Вступ

Проблема інтерпретації полікодових текстів, що поєднують знаки різних семіотичних систем, є однією з найбільш привабливих, і в той же час, найменш вивчених в сучасній гуманітарній науці. Дослідження таких текстів дозволяє наблизитися до опису когнітивно-афективного підґрунтя комунікативної діяльності людини.

Актуальність статті полягає в тому, що вона сприяє вирішенню пріоритетного наукового завдання – опису комунікативної функції полікодових текстів, які репрезентують одну й ту саму референтну ситуацію різними семіотичними засобами.

Метою дослідження є вивчення семіотики двох полікодових текстів (англомовного кінофільму англійського режисера Альфреда Джоєфа Гічкока «Вікно у двір» (*“Rear Window”*, 1954 р.) й ілюстрації архітектурної споруди, символічної для кінофільму, італійського дизайнера та архітектора Федеріко Бабіні), через порівняння їх вербальних інтерпретацій представниками англійської й української культур.

Ця мета передбачає вирішення низки завдань: 1) семіотичний аналіз рецензій англійських кінокритиків та кінофільм; 2) семіотичний аналіз описів трактувань символіки ілюстрації українськими учасниками асоціативного експерименту; 3) встановлення спільного та відмінного в інтерпретаціях кінофільму представниками англійської культури та інтерпретаціях ілюстрації за мотивами кінофільму представниками української культури.

Об'єктом дослідження є символічні одиниці двох різних семіотичних систем: природної мови (слова і речення в контексті текстів рецензій кінокритиків та описів учасників експерименту) та художньої ілюстрації архітектурної споруди (кольори, форми, фігури, лінії), референтом яких є кінофільм А. Гічкока «Вікно у двір».

Предметом аналізу є особливості втілення комунікативної функції символічного відображення референта у природній мові та у мовах кінофільму й художньої ілюстрації за мотивами кінофільму.

Матеріалом дослідження є: 1) кінофільм А. Гічкока «Вікно у двір»; 2) рецензії англійських кінокритиків і кінознавців на кінофільм; 3) ілюстрація італійського дизайнера та архітектора Федеріко Бабіні із серії ARCHICINE, що зображує архі-

тектурні споруди із кінофільму; 4) описи думок та почуттів, викликаних ілюстрацією за мотивами кінофільму в українськомовних учасників підготованого асоціативного експерименту.

2. Структурні елементи мови ілюстрації як мінімальні компоненти семіотичного тексту

За О.О. Потебнею ми вважаємо, що мистецтво – це засіб комунікації між індивідами: митець пропонує своє бачення дійсності у конкретно-чуттєвих образах; індивід інтерпретує образи на основі власного бачення світу – аналітичних здібностей, інформації, знань, досвіду, які він отримав у певному соціумі. І хоча митець цілеспрямовано не нав'язує свою думку конкретному індивіду, він (митець) здійснює певний вплив на його (індивіда) подальшу діяльність і світобачення [13]. Це положення складає методологічну основу роботи.

Почнемо аналіз із опису сюжетної лінії трилеру А. Гічкока «Вікно у двір». Дія відбувається у замкненому просторі, в одній декорації, що посилює напругу під час перегляду. Джеф Джефріс (Джеймс Стюарт), волелюбний фотожурналіст, який прагне нових ризикованих пригод та цікавих фоторепортажів, змушений нудьгувати вдома через зламану ногу; він підглядає у бінокль за повсякденним життям сусідів, що живуть у будинках навпроти. Джеф помічає підозрілу поведінку одного з сусідів, і переконує себе, що останній скоїв страшний злочин – убив свою хвору дружину. Гіпс не дає можливості пересуватися, тож Джеф звертається до своєї красуні-подружки Лізи за допомогою. Дівчина закохана, і тому погоджується допомогти. Один із рекламних слоганів фільму доволі точно відображає його атмосферу: «Якщо ви не відчуєте приємного жаху під час перегляду «Вікна у двір», ущипніть себе – скоріш за все ви вже мертві» [6].

Аналізуючи кінофільм «Вікно у двір», критик та біограф Пітер Аккрод пише, що Альфред Гічкок використовував візуальну уяву та технічну майстерність, щоб перетворити свої численні тривоги і страхи на продукт, який змінив історію кіно. А. Гічкок вважав себе учнем німецького кінорежисера-експресіоніста Фрідріха Вільгельма Мурнау, а мистецтву монтажу навчився у радянського режисера Сергія Ейзенштейна. П. Аккрод нагадує, що А. Гічкок вважав «цивілізацію крихкою,

як крига, а під нею відчував лише безодню та темряву», тож чіткість та контроль режисера були засобами захисту, аби уникнути тріщин у цій кризі. П. Аккройд вважає, що кінофільм «Вікно у двір» є сповненим вуаеризму. Це одна з найбільш особистісних картин А. Гічкока, у якій режисер передав свій власний образ – чоловіка, який ховається за камерою, перетворюючи дійсність, яку він спостерігає, на світ фантазії [20].

Кінокритик Філіп Френч зазначає, що А. Гічкок переймався через нічні жахіття, таємні бажання, егоцентризм, брак щедрості та демонстрацію сили – його сутність є відшліфованим діамантом й грубим алмазом одночасно [18].

Критик Роджер Еберт, окрім притаманного А. Гічкоку вуаеризму, говорить про страх режисера перед чоловічою імпотенцією (гіпс на нозі Дже-

фа), або ж байдужістю до жіночої вроди, про дистанціювання від близьких стосунків (стосунки головного героя із Лізою). Р. Еберт вважає, що увесь фільм – справжній саспенс, справжнє мистецтво, на відміну від сучасних саспенсів – є захопливою прелюдією, напруга у якій постійно зростає аж до останніх хвилин, коли відбувається кульмінація [17].

Кілліан Фокс вважає сцену вбивства, яку можна тільки відчувати, шедевром натяку та незакінченості [19]. Девід Киз пише, що фільм Альфреда Гічкока є застереженням щодо тривожних тенденцій у суспільстві [16].

Для нашого дослідження ми обрали ілюстрацію до фільму А. Гічкока «Вікно у двір» Федеріко Бабіни, яка містить зображення «будинку навпроти» (Див. Рис. 1).

Рис. 1. Архітектурна споруда із фільму Альфреда Гічкока «Вікно у двір» на ілюстрації Федеріко Бабіни [8]

Художня ілюстрація не передає елементів руху та динаміки у часі. Відсутність динаміки компенсується природною траєкторією погляду суб'єкта, який несвідомо формує загальне уявлення про фор-

ми та кольори, а вже потім звертає увагу на деталі. Відомо, що у західній традиції типовим вважається рух очей зліва зверху – направо вниз; відповідно, суб'єкт аналізує зображення у тій же

послідовності, несвідомо створюючи асоціативні взаємозв'язки та смислові/логічні ланцюги [7, с. 123–124].

Як зазначалося, в нашій роботі аналізується ілюстрація архітектурних споруд. Архітектура має свою мову, яка спрямована на діалог із суспільством за допомогою архітектурних символів. Історично символізація архітектурних форм набула функції комунікативного засобу, а ті чи інші елементи архітектури розглядаються як знаки й інтерпретуються з точки зору семіотичних теорій. Основними компонентами знаків архітектури є геометричні форми, лінії, план, об'єм; додатковими – світло, тінь, колір, фактура [1].

Що стосується творчої особистості Федеріко Бабіна, він є архітектором і дизайнером італійського походження, який живе і працює у Барселоні. Його концепція творчості спирається на ідею первинного досвіду відкриття світу очима дитини: спонтанно, розкуто, незалежно від будь-якого попереднього досвіду й, відповідно, від усталених соціальних стереотипів. Ф. Бабіна виражає себе за допомогою різних технік, стилів і форм. Малюнок-ілюстрація дозволяє йому описати і візуалізувати свої думки, почуття і емоції. Кожне зображення розповідає історію, кожне зображення є свідком розповіді. Серія ілюстрацій ARCHICINE представляє вигаданий та уявний світ форм; це архітектура, спроектована, сконструйована і проінтерпретована мовою художника. Федеріко Бабіна вважає, що існує симбіоз й імпліцитні відносини між архітектурою і живописом та скульптурою. Художник зазначає, що коли малює ілюстрації, він, в певному сенсі, малює, фотографує, ліпить скульптуру. Бабіна поєднує різні сфери діяльності в одному зображенні, і знаходить спільну мову в різних дисциплінах. Малюнок та праця над архітектурним проектом є для нього одним із способів розповісти і зберегти у пам'яті думки, почуття і емоції. Він намагається поєднати світ архітектури та ілюстрації, зокрема, перетворити архітектурний об'єкт на ілюстрацію та ілюстрацію на архітектурний об'єкт. Бабіна вважає, що прості лінії і форми передають суть складної мови, а об'єкти, які він обирає, повинні провокувати почуття, чи то позитивні, чи то негативні [15].

Ілюстрації за мотивами кінофільмів є одним з ключових візуальних елементів, який інформує

і спокушає через різні коди, знаки і символи, які відображають зміст і основні аспекти фільму. Мета цих ілюстрацій / постерів – привернути увагу і надати можливість уявити собі архітектуру й насолоджуватися нею. Ілюстрації не мають бути експліцитними, а лише тільки наводити на думку й натякати. Вони мають передавати сутність через єдине статичне зображення, яке дозволяє уяві надати цьому зображенню руху та дії. Стиль й естетика кінофільмів інтерпретовані у вигляді структурних елементів: кольорів, форм, фігур, ліній, які визначають особистість режисера чи стиль його робіт – за дрібними деталями можна пізнати автора. Режисер – це архітектор, який будує історії, переносючи глядача у інший світ. Кожний режисер чи фільм має свій стиль, мову та естетику [8; 9; 15].

Порівнюючи мову архітектури із природною мовою, Ю.М. Лотман зазначає, що архітектура є «одним із засобів комунікації», тому що «будь-яка система, метою якої є комунікація, може визначатися, як мова» [12, с. 19]. Така мова використовує знаки у певний спосіб та у тій інтерпретації, у якій використовується стосовно архітектури. Разом з тим, Ю.М. Лотман розглядає таку мову як модель архітектури, як її предметність, вона відображає комунікативний аспект об'єкта та пов'язана із мисленням та свідомістю людини, які проявляють себе через архітектуру [12, с. 19].

Інші семіотики, як наприклад У. Еко, зазначають, що семіотичний підхід до архітектури має ряд перепон через множинність смислів та значень архітектурної форми і композиції, мінливість синтаксичних правил та їх значень, а отже й неможливість моделювати архітектурну мову як повноцінну систему знакового спілкування [14].

На існування різниці між мовними та візуальними формами вираження вказує і Г. Лессінг, який запроваджує модель розрізнення наративного (поетичного) й презентативного (візуального) способів вираження. Архітектура не дозволяє висловлюватися так само ясно, як мова й не має різноманітності національних мов; архітектурні елементи, на відміну від слова у мовленні, не є вільними, а поєднані з технічними можливостями й естетичними цінностями, мають більше схожості із скульптурою та живописом [11].

З іншого боку, дослідники архітектури, як наприклад, М.Ю. Блінова, вважають, що структурний аналіз в галузі архітектури дозволяє впровадити в архітектуру поняття «текст», яке має такі значення: мінімальна цілісна одиниця мовленнєвої комунікації у будь-якій знаковій системі, що має закінчені зміст та структуру; осмислена послідовність знаків будь-якої природи (літери, звуки, жести, дії, предмети тощо = семіотичний текст) [5].

В ілюстрації архітектурної споруди такими мінімальними семіотичними компонентами семіотичного тексту є колір, лінії, форми та фігури, їх символіка.

Колір є засобом спілкування; сприйняття кольорів викликає синестезію, яка втілюється в мовних виразах: ми відчуваємо смак «солодкого рожевого кольору», чуємо «крикливо червоний», відчуваємо «повітряно білий», сприймаємо запах «свіжої зелені». Недаремно в рекламі кави використовують коричневі тони, у рекламі молочної продукції – відтінки білого кольору, для реклами дитячого одягу чи засобів гігієни – ніжні пастельні тони; для реклами урочистих подій – святкове поєднання червоного, золотого, чорного кольорів [10].

Семіотичне трактування ліній, форм та фігур, насичене емоційними характеристиками, представлене Є.Г. Бердичевським та А.Д. Барабановим [3] (Див. Рис. 2, 3).

Завданням учасників експерименту – 24 студенти IV курсу перекладацького відділення факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна – було проаналізувати символіку кольорів, ліній, форм та фігур архітектурної споруди на ілюстрації Ф. Бабіни за мотивами кінофільму Альфреда Гічкока «Вікно у двір» (Рис. 1) і описати результати такого аналізу.

Інструментами аналізу слугували символіка форм, ліній та фігур, представлена на Рис. 1 та 2, а також інформація стосовно символіки кольорів [10], яка була надана учасникам експерименту разом із ілюстрацією. Назву фільму було видалено з ілюстрації з метою досягти більшої чистоти експерименту. Як було встановлено пізніше, жоден з учасників експерименту не бачив раніше фільму і не мав інформації про режисера.

Учасники експерименту ідентифікували коричневий колір (14 студентів), сірий (11), фіолетовий (6), помаранчевий та чорний (3). Згідно описів,

ці кольори асоціюються в учасників експерименту з пасивністю (5), спокоєм (4), внутрішньою сконцентрованістю та заглибленістю (3), глибиною (3), розслабленістю (3), містикою (3), депресивністю / холодністю / брудом / оптимізмом / творчістю (2), сумом / в'ялістю / замкнутою буденністю / ізоляцією / нерухомістю / слабкістю / залежністю / запахом кави / запахом дому (1) тощо.

Лінії, переважно, визначаються всіма учасниками однаково, як прямі, чіткі, горизонтальні, направлені вгору, динамічні, що асоціюються із впевненістю, спокоєм, силою, тишею, увагою до дрібниць.

Найчастіше учасники експерименту бачать прямокутні форми, що символізують високі устремління, непохитність, врівноваженість, прагматичність, моноліт. Зареєстровано і декілька протилежних асоціацій – інертність та обмеженість.

У цілому, учасники експерименту описують такі асоціації, викликані ілюстрацією як цілісним об'єктом: в атмосфері спокою та розслабленості, навіть зовнішньої пасивності, відчувається внутрішнє прагнення більшого – піднятися вгору; бажання відокремитися від звичного суспільства; зльоти та падіння; містика; психологічна заглибленість; події відбуваються спокійно; нас бачать інші, навіть коли ми про це не знаємо; самотність; життя людей; внутрішня боротьба між прагненнями та пасивністю; неминучість буття.

Необхідно наголосити, що учасники експерименту, ґрунтуючись на аналізі семантики кольорів, ліній та форм ілюстрації, змогли встановити навіть загальну атмосферу фільму, швидкість розвитку подій, тему, почуття головного героя: пасивність/нерухомість/слабкість – герой вимушений залишитися вдома через перелом ноги; ізоляція/замкнута буденність/запах дому – пересування героя обмежено рамками кімнати/інші герої також, переважно, перебувають у своїх домівках; сум/в'ялість/інертність – на початку фільму герой нудьгує через бездіяльність та помирає від спеки; містика – герой підозрює сусіда навпроти у вбивстві, якого не бачив; творчість – герой – фотожурналіст, сусіди навпроти – танцівниця та музикант; внутрішня сконцентрованість/заглибленість – герой та його помічники намагаються вирішити проблему вбивства, запах кави – персонажі приймають їжу, п'ють напої, серед яких є кава.

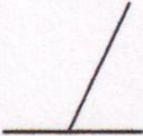
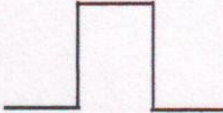

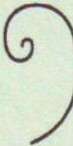

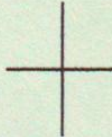
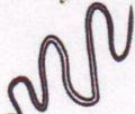

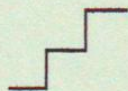
1 пассивное, спокойное, уравновешенное	2 возвышающееся, растущее, поднимающееся	3 активное, динамичное, восходящее	4 скользящее, динамичное, спускающееся	5 устойчивое, устремленное вверх
6 неустойчивое, падающее	7 конструктивное, солидное, сильное	8 динамичное, настойчивое, упорное	9 гармоничное, совершенное	10 радостное эмоциональное, теплое
11 замкнутое, закрытое	12 открывающееся, отзывчивое	13 рассеивающееся/ исчезающее, сходящееся/ концентрирующееся	14 спокойное, умиротворенное	15 напряженное, резкое, возбужденное
16 развивающаяся, движущаяся, вечно изменяющаяся	17 текущее, плавное, мягкое	18 незавершенное, инертное	19 открытое, содержательное	20 разностороннее, размеренное
21 упорное, прогрессивное, уверенное	22 выпуклое, устойчивое	23 неустойчивое, волнующееся	24 спокойное, скользящее, мягкое	25 упорное, устремленное

Рис. 2. Емоційні якості ліній – світле поле по Барабанову О.А.,
зелене – запропонована символіка [2; 4]

1 постоянное, уравновешенное, спокойное	2 сконцентрированное, сосредоточенное	3 стабильное, монолитное, устойчивое
4 беспокойное, неуравновешенное, динамичное	5 возвышающееся, устремленное вверх	6 спокойное, устойчивое, инертное
7 устойчивое, энергичное, прагматичное		8 неустойчивое, напряженное
9 неустойчивое, энергичное	10 развивающееся, движущееся, прогрессивное	11 динамичное, изменяющееся
12 утонченное, благородное	13 фокусное, статичное	14 ритмичное, динамичное, настойчивое

Рис. 3. Нова семіотична трактовка символіки форм та фігур [4]

Відтак, учасники експерименту, не маючи можливості подивитись фільм А. Гічкока, не знаючи його назви та імені режисера, а спираючись лише на зображення ключової будівлі з кінофільму («будинку навпроти») в інтерпретації Ф. Бабіни, змогли не тільки охарактеризувати основну тему фільму, а й візуалізували атмосферу, почуття героя, швидкість розвитку подій тощо.

Відповідно, результати дослідження показали, що англомовні кінознавці, які описують враження від кінофільму «Вікно у двір» як прояву творчості знаменитого американського кінорежисера А. Гічкока, і учасники експерименту, які створюють свої описи на основі аналізу символіки зображення архітектурної споруди на ілюстрації італійця Ф. Бабіни за мотивами цього фільму, не тільки відтворюють одну й ту саму референтну ситуацію, а й наповнюють цю референтну ситуацію схожими образами, емоціями й оцінками.

3. Висновки

Таким чином, структурні одиниці мови ілюстрації – кольори, форми, фігури, лінії загалом відповідають семіотиці мовних знаків, що забезпечують процес комунікації та пізнання: вони містять як раціональну, так і образну й оцінно-емоційну інформацію, спричиняючи вплив на свідомість і підсвідомість реципієнта.

Це дослідження не є остаточним і його результати мають бути перевірені у подальших експериментах, тож у перспективі плануємо розглянути інші ілюстрації Ф. Бабіни даної серії з метою підтвердження результатів пілотного дослідження, а також плануємо звернутися до інших серій його робіт: Archidirector, Architale, Inkonic Faces, Archibet, Archiwriter, Archiquote, Archishape, Archilne, Archimusic, Inconic Jazz тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архитектурное выражение, архитектурный язык – ключевые компоненты архитектуры. Понятия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://studall.org/all2-148671.html>. 2. Барабанов А. Человек и архитектура: семантика отношений [Электронный ресурс] / А. Барабанов. – Режим доступа : <http://www.cloudcuckoo.net/openarchive/wolke/rus/Themen/021/Varabanov/Varabanov.htm>. 3. Бердичевский Е.Г. Визуальная метафора в прикладном дизайне [Электрон-

ный ресурс] / Е.Г. Бердичевский. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/vizualnaya-metafoga-v-prikladnom-dizayne>. 4. Бердичевский Е.Г. Символика линий, форм и фигур в декоративно-прикладном и ювелирном искусствах [Электронный ресурс] / Е.Г. Бердичевский. – Режим доступа : <http://docplayer.ru/38456898-Simvolika-linij-form-i-figur-v-dekorativno-prikladnom-i-yuvelirnom-iskusstvah.html>. 5. Блинова М.Ю. К пониманию «языка архитектуры» в коммуникативном дискурсе [Электронный ресурс] / М.Ю. Блинова // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2010. – № 3. – С. 15–20. – Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/UJRN/had_2010_3_5. 6. Вікно у двір [Електронний ресурс]. – Режим доступа : https://uk.wikipedia.org/wiki/Вікно_у_двір. 7. Гиссен Г.В. Медиаадекватное публицирование. Содержание, концепция публикаций и презентаций / Ганс В. Гиссен. – Харьков : Гуманитарный центр, 2012. – 248 с. 8. Иллюстрации арт-зданий от Federico Babina \ Illustrations [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.etoday.ru/2016/09/illyustracii-art-zdaniy-ot-fed.php>. 9. Кино в архитектуре: если бы дома строили режиссеры [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mooby.com/news/180152/>. 10. Колористика, психология восприятия цвета, цвет и человек [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rosdesign.com/design/kolorofdesign.htm>. 11. Лессинг Г.Э. Лаокоон, или о границах живописи и поэзии. Серия: Памятники мировой эстетической и критической литературы / Г.Э. Лессинг. – М. : Художественная литература, 1957. – 520 с. 12. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман // Об искусстве. – СПб., 1998. – С. 19–43. 13. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня // Слово и миф. – М. : Правда, 1989. – С. 17–200. 14. Эко У. Отсутствующая структура: Введение в семиологию / У. Эко [пер. с ит. В.Г. Резник, А.Г. Погоняйло]. – СПб. : Петрополис, 1998. – 432 с. 15. Babina F. Archist: If Artists Were Architects [Electronic resource]. – Access : http://www.amazon.com/gp/product/946058182X?keywords=federico%20babina&qid=1458019125&ref_=sr_1_2&s=digital-text&sr=8-2. 16. Critic Reviews for Rear Window [Electronic resource]. – Access : https://www.rottentomatoes.com/m/1017289_rear_window. 17. Ebert R. Great Movie [Electronic resource] / R. Ebert. – Access : <http://www.rogerebert.com/reviews/great-movie-rear-window-1954>. 18. French Ph. Hitchcock – review [Electronic resource] / Ph. French. – Access : <https://www.theguardian.com/film/2013/feb/10/hitchcock-review>. 19. My Favourite Hitchcock: Rear

Window [Electronic resource]. – Access : <https://www.theguardian.com/film/filmblog/2012/jul/25/my-favourite-hitchcock-rear-window>. 20. Review: In 'Alfred Hitchcock: A Brief Life,' Fear Drives a Master of Suspense [Electronic resource]. – Access : http://www.nytimes.com/2016/10/25/books/review-in-alfred-hitchcock-a-brief-life-fear-drives-a-master-of-suspense.html?_r=0.

REFERENCES

Arkhitekturnoe vyrazheniye, arkhitekturnyy yazyk – klyuchevyye komponenty arkhitektury. Ponyatiya [Architectural Expression, Architectural Language – the Key Components of Architecture. Concepts]. (n.d.). Available at: <http://studall.org/all2-148671.html>

Babina, F. (2016). *Archist: If Artists Were Architects*. Antwerp: Uitgeverij Luster

Barabanov, A. (n.d.). *Chelovek i arkhitektura: semantika otnosheniy [Man and Architecture: the Semantics of Relations]*. Available at: <http://www.cloudcuckoo.net/openarchive/wolke/rus/Themen/021/Barabanov/Barabanov.htm>

Berdichevskiy, E.G. (2011). Simvolika liniy, form i figur v dekorativno-prikladnom i yuvelirnom iskusstvakh [Symbolism of Lines, Shapes and Figures in the Decorative and Applied and Jewelry Arts]. *Dizajn. Teoriya i praktika. – Design. Theory and Practice*, 8, 71–78 (in Russian).

Berdychevskyy, E.G. (n.d.). *Vizual'naya metafora v prikladnom dizayne [Visual Metaphor in Applied Design]*. Available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/vizualnaya-metafora-v-prikladnom-dizayne>. (in Russian).

Blinova, M. Yu. (2010). K ponimaniyu «yazyka arkhitektury» v kommunikativnom diskurse [On the Understanding of the «Language of Architecture» in Communicative Discourse]. *Visnyk Kharkivs'koyi derzhavnoyi akademiyi dyzaynu i mystetstv. Mystetstvoznavstvo. Arkhytektura. – Kharkiv State Academy of Design and Art Messenger*, 3, 15–20 (in Russian)

Critic Reviews for Rear Window. (n.d.). Available at: https://www.rottentomatoes.com/m/1017289_rear-window.

Ebert, R. (n.d.). *Great Movie*. Available at: <http://www.rogerebert.com/reviews/great-movie-rear-window-1954>.

Eko, U. (1998). *Otsutstvuyushchaya struktura: Vvedeniye v semiologiyu [Missing Structure: Introduction to Semiology]*. SPb.: Petropolys Publ.

French, Ph. (n.d.). *Hitchcock – review*. Available at: <https://www.theguardian.com/film/2013/feb/10/hitchcock-review>.

Gissen, H.V. (2012). *Mediaadekvatnoe publitsirovaniye. Soderzhaniye, kontseptsiya publikatsiy i prezentatsiy [Media Adequate Publication. Content, Concept of Publications and Presentations]*. Khar'kov: Humanitarnyy tsentr Publ. (in Russian).

Illyustratsyy art-zdaniy ot Federico Babina \ Illustrations [Illustrations of Art-Buildings by Federico Babina \ Illustrations]. (n.d.). Available at: <http://www.etoday.ru/2016/09/illyustratsii-art-zdaniy-ot-fed.php>.

Koloristika, psikhologiya vospriyatiya tsveta, tsvet i chelovek [Colouristics, psychology of perception of color, color and man]. (n.d.). Available at: <http://rosdesign.com/design/kolorofdesign.htm>.

Kino v arkhitekture: esli by doma stroili rezhyssery... [Cinema in Architecture: If the Houses Were Built by Filmmakers...]. (2015). Available at: <http://www.moyby.com/news/180152/>

Lessing, G.E. (1957). *Laokoon, ili o granitsah zhivopisi i poezii. Seriya: Pamiatniki mirovoi esteticheskoy i kriticheskoy literatury [Laocoon, or about the Boundaries of Painting and Poetry. Series: Monuments of World Aesthetic and Critical Literature]*. M.: KhL Publ.

Lotman, Yu.M. (1998). *Struktura khudozhestvennogo teksta [Structure of the Artistic Text]. Ob iskusstve [About Art]* (pp. 19–43). SPb: «Iskusstvo – SPB» Publ.

My Favourite Hitchcock: Rear Window. (n.d.). Available at: <https://www.theguardian.com/film/filmblog/2012/jul/25/my-favourite-hitchcock-rear-window>.

Potebnya, A.A. (1989). *Mysl' i yazyk [Thought and Language]. Slovo i mif [The Word and the Myth]* (pp. 17–200). M.: Pravda Publ.

Review: In 'Alfred Hitchcock: A Brief Life,' Fear Drives a Master of Suspense. (2016). Available at: http://www.nytimes.com/2016/10/25/books/review-in-alfred-hitchcock-a-brief-life-fear-drives-a-master-of-suspense.html?_r=0.

Vikno u dvir [Rear Window]. (n.d.). Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Vikno_u_dvir

УДК 811.11'42

**МОВЛЕННЄВА ПОВЕДІНКА ІДЕАЛІЗОВАНОГО ЧОЛОВІКА
В РОМАНАХ БРИТАНСЬКИХ ПИСЬМЕННИЦЬ:
ОСНОВНІ ЗМІНИ У ДІАХРОНІЇ**

О.О. Гужва (Харків)

Статтю присвячено викладенню результатів вивчення основних змін, що їх зазнала мовленнєва поведінка ідеалізованого чоловіка, створеного британськими письменницями Джейн Остин та Хелен Філдінг. Ідеальний чоловік як мовна особистість – це представник британського соціуму відповідного історичного періоду, початку ХІХ ст. та кінця ХХ ст., чії позитивні якості і переваги свідомо перебільшуються авторками і сприймаються читачами як щось досконале. Проведено аналіз вербального рівня вказаної мовної особистості, а саме наявні в її дискурсі стратегії позитивної та негативної увічливості. Встановлено, що провідною для героя романів ХІХ ст. є стратегія віддалення й ухильності, у той час як ідеальний герой ХХ ст. переважно уживає стратегію зближення та переважної орієнтації на інтереси, бажання та потреби своєї співрозмовниці. Таким чином, дослідження змін пріоритетів комунікативної поведінки дозволяє виявити динаміку змін загальної тенденції сприйняття ідеалізованої особистості чоловіка представницями британської лінгвокультурної спільноти. За перспективу подальших розвідок обрано аналіз усіх стратегій увічливості, наявних у дискурсі ідеального чоловіка, що буде сприяти створенню максимально точного портрету досліджуваної ідеалізованої мовної особистості в діахронії.

Ключові слова: дискурс, ідеальна особистість, комунікативна стратегія, мовленнєва поведінка, негативна увічливість, позитивна увічливість.

Гужва О.А. Речевое поведение идеализированного мужчины в романах британских писательниц: основные изменения в диахронии. Статья посвящена изложению результатов изучения основных изменений, которые претерпело речевое поведение идеализированного мужчины, созданного британскими писательницами Джейн Остин и Хелен Филдинг. Идеальный мужчина как языковая личность – это представитель британского социума соответствующего исторического периода, начала ХІХ в. и конца ХХ в., чьи достоинства и преимущества сознательно преувеличиваются авторами и воспринимаются читателями как нечто совершенное. Проведен анализ вербального уровня указанной языковой личности, а именно имеющиеся в ее дискурсе стратегии позитивной и негативной вежливости. Установлено, что ведущей чертой для героя романов ХІХ в. является стратегия отдаления и уклончивости, в то время как идеальный герой ХХ в. в основном задействует стратегию сближения и преимущественной ориентации на интересы, желания и потребности своей собеседницы. Таким образом, исследование изменений приоритетов коммуникативного поведения позволяет выявить динамику изменений общей тенденции восприятия идеализированной личности мужчины представительницами британской лингвокультурной общности. Перспективой дальнейших исследований является анализ всех стратегий вежливости, имеющихся в дискурсе идеального мужчины, что будет способствовать созданию максимально точного портрета исследуемой идеализированной языковой личности в диахронии.

Ключевые слова: дискурс, идеальная личность, коммуникативная стратегия, негативная вежливость, позитивная вежливость, речевое поведение.

Guzhva O.O. Communicative behavior of an idealized man in novels by the British writers: major diachronic changes. The article is devoted to presenting the results of the study of the major changes that the verbal behavior of an idealized man underwent in the novels written by the British authors Jane Austen and Helen Fielding. The ideal person as a linguistic personality is a representative of the British society of the corresponding historic period, the beginning of the 19th century and the end of the 20th century, whose positive qualities and benefits are consciously deliberately by the authors and are perceived by readers as perfect. The analysis of the

verbal level of the given language identity, i.e. the positive and negative politeness strategies available in his discourse, is carried out. It is established that the leading for the hero of the nineteenth century novels is the strategy of hedging, while the ideal hero of the twentieth century mainly employs the strategy of attending to the interests, desires and needs of his female communication partner. Thus, the study of changes in the communicative behavior priorities makes it possible to reveal the dynamics of the general tendency of perception of the idealized man by the female representatives of the British linguistic and cultural community. The prospect of further research is analyzing all of the politeness strategies available in the discourse of the ideal man which will facilitate creating the most accurate diachronic portrait of the idealized linguistic identity under study.

Key words: communicative strategy, discourse, ideal man, negative politeness, positive politeness, verbal behavior.

1. Вступ

Сучасні дослідники, у т.ч. представники Харківської лінгвістичної школи, надають поняттю мовної особистості велике значення (див., наприклад, роботи І.С. Шевченко, Л.В. Солощук, І.І. Морозової, Г.Г. Гусевої, О.Г. Зверевої). Продовжуючи цю тенденцію мовознавчих розвідок, ми намагаємося дослідити комунікативну поведінку ідеалізованого чоловіка в дискурсі романів британських письменниць у діахронії. Під мовною особистістю в лінгвістиці розуміється «поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовленнєвої діяльності» [9, с. 65]; «мовна особистість» – це поглиблення, розвиток, збагачення і наповнення додатковим змістом поняття «особистість» взагалі. Актуальність обраної теми зумовлюється визначенням ролі ідеалізованого героя британських жіночих романів як одного з їхніх головних антропокомпонентів. Актуальність роботи підсилюється застосуванням новітніх підходів сучасної лінгвістики до аналізу прагматичних аспектів мовлення представників британської лінгвокультури у термінах функціонування стратегій увічливості. Актуальності роботі додає врахування гендерного чинника, який значною мірою впливає на формування комунікативної і, опосередковано, соціальної поведінки об'єкта дослідження. Об'єктом цього дослідження є комунікативний рівень ідеалізованої мовної особистості британця з романів Джейн Остін та Хелен Філдінг першої половини ХІХ ст. та кінця ХХ ст. відповідно, а предметом – мікродіахронія стратегій увічливості в дискурсі зазначеної ідеалізованої мовної особистості. Мета роботи полягає у встановленні специфіки використання ідеальним чоловіком ХІХ ст. та ХХ ст. комунікативних стратегій увічливості, що репрезентують його мовну особистість.

2. Виклад основного матеріалу дослідження

Поняття мовної особистості є вельми актуальним терміном з огляду на те, що ця персоналія є носієм національних, групових, індивідуальних рис. На необхідність вивчення індивідуальної мови звертав увагу ще В. фон Гумбольдт, який писав: «Всі люди говорять немовби однією мовою, і в той же час у кожній людини своя окрема мова. Необхідно вивчати живе розмовне мовлення і мовлення окремого індивідуума», оскільки «тільки в мовленні індивіда мова набуває своєї остаточної визначеності» [2, с. 84].

Поняття «мовна особистість» стало предметом філософських, психолінгвістичних, соціолінгвістичних та етнолінгвістичних досліджень, починаючи з ХХ ст. У науковий обіг термін «мовна особистість» було запроваджено В.В. Виноградовим у праці «Про мову художньої прози» (1930). Головним фокусом досліджень ученого була мова художньої літератури та прийоми конструювання «художньо-мовної свідомості». Вивчаючи співвідношення й взаємодію таких категорій художнього твору, як мовна особистість, художній образ і образ автора [1, с. 78], учений розробив два шляхи вивчення мовної особистості – особистості автора й особистості персонажу. Сьогодні термін «мовна особистість» набирає все більшого поширення й уточнення, зокрема в працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Г.І. Богін, І.О. Голубовська, В.І. Карасик, Ю.М. Караулов, В.В. Красних, К.Ф. Седов, О.Б. Сиротинина, І.С. Шевченко та ін. Аналіз робіт, присвячених цій проблематиці свідчить про активне вивчення лінгвістами способів утілення мовної особистості, визначення її типів, з'ясування мовленнєво-розумових механізмів її реалізації, удосконалення методів та прийомів її опису. Інтерес сучасних учених зосереджено у т.ч.

і на описі типізованого, узагальненого образу мовної особистості.

Розглянемо об'єкт нашого дослідження стосовно його тлумачення відомими вченими. В основі поняття мовленнєвої організації людини лежить п'ятиелементне наповнення, яке співвідноситься з поняттям мовленнєвої діяльності як сутність і прояв: 1) мовна здатність як органічно закладена в людині можливість вербального спілкування, зумовлена її психо-соматичними особливостями; 2) комунікативна потреба як адресантність, спрямованість на комунікативні умови, учасників спілкування, певний мовний колектив; 3) комунікативна компетенція як набуте вміння здійснювати спілкування у різноманітних регістрах для здійснення своїх комунікативних цілей; 4) мовна свідомість як активне вербальне відображення зовнішнього світу у внутрішньому; 5) мовленнєва поведінка як система свідомих та несвідомих вчинків, через які розкривається характер і спосіб життя людини [4, с. 24].

Ю.М. Караулов розробляє структуру мовної особистості, організовану на трьох рівнях. Він розуміє мовну особистість як «вільну і наскрізну ідею, котра пронизує всі аспекти вивчення мови й одночасно руйнує межі між дисциплінами, що вивчають людину поза її мовою», і виділяє в ній три рівні 1) вербально-семантичний, 2) когнітивний (або тезаурусний) рівень, 3) прагматичний (мотиваційний). Саме така трирівнева модель надає можливість аналізувати мовні, когнітивні та прагматичні характеристики мовної особистості. Мовна особистість формується у своєрідній системі координат, яка задана тими чи іншими цінностями, які існують у народі, зразками соціальної поведінки, особливостями сприйняття світу. Розроблено модель мовної особистості з опорою на художній текст: вона має три структурні рівні [6]. Ідеї Ю.М. Караулова та В.І. Карасика дають нам підґрунтя для аналізу мовної особистості чоловіка, яку знаходимо у творах британських романісток першої половини XIX ст. та кінця XX ст.

Ідеалізований чоловік як мовна особистість – це представник британського соціуму відповідного історичного періоду, що його виражено в текстах, створених жінками-письменницями; її можна вважати поглибленням, розвитком і насиченням

додатковим смислом поняття особистості загалом. Розглядаючи мовну особистість британського чоловіка у діячій, дослідники вивчають питання розвитку особистості в мовному плані та її емоційні аспекти, тобто духовність у широкому розумінні; мовознавці вирішують питання міжособистісного спілкування [6, с. 3]. Ідеалізація – це психічний процес, в результаті якого позитивні якості і переваги обраного об'єкта – чоловіка – перебільшуються письменницями, а сам він сприймається як щось досконале читацькою аудиторією. Опосередковано підкріплюємо цей аргумент висновками Е.В. Довганюк, яка зазначає, що починаючи з епохи класицизму концепт КРАСА людини, для представників британської лінгвокультурної спільноти збагачується слотом ДОСКОНАЛИЙ / PERFECT [3, с. 4], що дає нам змогу говорити про досконалу, ідеальну мовну особистість чоловіка.

Розуміння комунікації як цілеспрямованого інформаційного обміну між партнерами, спрямованого на здійснення на партнера певного впливу, зумовлює визначення комунікації як стратегічної діяльності. Бажання мовця досягти певних результатів за допомогою комунікативних дій приводить до вибору ним стратегій для того, щоб досягти певної комунікативної мети. Стратегії, у свою чергу, реалізуються в дискурсі. У цій роботі досліджуємо дискурс ідеалізованого чоловіка, як його уявляють британські романістки першої половини XIX ст. та кінця XX ст. На основі вивчення стратегій позитивної та негативної увічливості намагаємося встановити специфіку мовленнєвої поведінки ідеалізованої особистості чоловіка та порівняти її у діячій. Використання ідеальним чоловіком комунікативних стратегій увічливості є складовою частиною його мовної особистості. У якості матеріалу обираємо романи Джейн Остін та Хелен Філдінг; з них виокремлюємо методом суцільної вибірки комунікативні стратегії увічливості, вживані в мовленні головних героїв, ідеалізованих письменницями першої половини XIX ст. та кінця XX ст.

Комунікативні стратегії реалізуються в дискурсі, який є базовою характеристикою особистості [6] і невід'ємним компонентом при її моделюванні [5]. Дискурс визначаємо, виходячи з положень прагмалінгвістики, підсумовуючи трактовки останніх

десятиліть [10], як особливе використання мови для відображення особливої ментальності, як соціальної діяльності у рамках певного соціуму, або мовлення, занурене в життя, цілеспрямовану соціальну дію, компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їхньої свідомості. Отже, дискурс ідеального чоловіка – це мисленнево-комунікативний феномен, процес та результат мовленнєвої діяльності британця, який відбиває його соціальний стан і ментальність певного історичного періоду.

Джейн Остін узагальнила уявлення британського суспільства першої половини XIX ст. про ідеального чоловіка в своїх творах; романістка представляє його нам як гордого й інколи егоїстичного джентльмена. Якщо ж зрозуміти його думки, переживання і взагалі його образ мислення і підстави для дій, то усі його дії (у т.ч. мовленнєві) стають абсолютно виправданими, правильними вчинками, до яких прискіпатися неможливо. Хелен Філдінг представляє сучасного ідеального чоловіка як освідчену, привабливу, чесну, шляхетну, виховану, спокійну, з гарними манерами людину.

У цій роботі звернемося до аналізу мовленнєвої поведінки ідеалізованого чоловіка у діячій, залучаючи комунікативні стратегії позитивної та негативної увічливості, вживані в мовленні головних героїв, оскільки комунікативна мета, яку переслідують ідеальні чоловіки різних століть – у будь-якому випадку підтримувати соціальне обличчя своє і своїх співрозмовників / співрозмовниць, що є традиційною рисою комунікативної поведінки британців [7].

Розглянемо, як стратегії увічливості за П. Браун та С. Левінсоном [11] функціонують у мовленні ідеалізованого чоловіка XIX ст., створеного Джейн Остін. За нашими даними стратегія віддалення N2 у мовленнєвій поведінці ідеалізованого чоловіка представлена найбільшою кількістю прикладів (71%).

Так, коли місіс Бінгли питає містера Дарсі про його сестру та порівнює її з собою, містер Дарсі, відповідаючи ухильно, порівнює цю дівчину з міс Елізабет. У наведеному нижче прикладі показана спроба мовця говорити невпевнено (що закладено в ментальності британської лінгвокультурної спільноти), застосовуючи стратегію N2. Таким чином

мовець не бере на себе повну відповідальність за правдивість свого висловлення і зберігає соціальне лице адресантки, оскільки його думка суперечить думці співрозмовниці. У нашій вибірці N2 переважно виражається вставним реченням *I think* (39% усіх наявних прикладів цієї стратегії). Також, наявний в цьому прикладі сполучник-маркер *or* показує, що мовець зрікається правдивості свого висловлення, протиставляючи факти та демонструючи невизначеність задля збереження соціального лица співрозмовниці:

(1) «*Is Miss Darcy much grown since the spring?*» said Miss Bingley; «*will she be as tall as I am?*» ... «*I think she will. She is now about Miss Elizabeth Bennet's height, or rather taller.*» [J. Austen, p. 32]

Іншими варіантами реалізації у мовленні ідеального чоловіка XIX ст. стратегії віддалення N2 є: 1) т.зв. «модератори якості», тобто прислівники *perhaps, anyhow* та ін., 2) т.зв. «модератори кількості», виражені прислівниками міри та ступеню *really, quite, simply, certainly*, 3) т.зв. «хеджинг-цитати», тобто дистанціювання мовця шляхом вказівки на джерело інформації за допомогою вставних речень *I hear, they say, I am told* та ін. на позначення запозичення думки від інших [8; 11]. У наведених нижче прикладах містер Дарсі веде світську бесіду з Міс Елізабет, не дає прямих відповідей, а висловлюється ухильно, у непрямий спосіб, і таким чином дистанціюється від того, що повідомляє співрозмовниці у бесіді, зберігаючи соціальне обличчя останньої:

(2) «*Perhaps,*» said Darcy, «*I should have judged better, had I sought an introduction; but I am ill-qualified to recommend myself to strangers.*» [J. Austen, p. 137]

(3) «*I certainly have not the talent which some people possess,*» said Darcy, «*of conversing easily with those I have never seen before. I cannot catch their tone of conversation, or appear interested in their concerns, as I often see done.*» [J. Austen, p. 137]

У прикладі (4) розмова йдеться між Едвардом Феррарсом та Еліонор щодо того факту, наче Еліонор передала через Місіс Дженінгс, що хоче бачити його. Чоловік використав тактику «мені сказали», перенесення відповідальності слів на третю

сторону, оскільки у XIX ст. неодружений молодий чоловік не мав права відвідувати неодружену молоду дівчину без запрошення та схвалення старших за віком, а ідеальний чоловік мав виконувати усі без винятку вимоги законів, за яким жило тогочасне суспільство:

(4) «Mrs. Jennings told me,» said he, «that you wished to speak with me, at least I understood her so – or I certainly should not have intruded on you in such a manner; though at the same time, I should have been extremely sorry to leave London without seeing you and your sister; especially as it will most likely be some time – it is not probable that I should soon have the pleasure of meeting you again. I go to Oxford tomorrow.»
[J. Austen, p. 207]

За результатами проведеного дослідження встановлено, що у дискурсі ідеалізованого чоловіка першої половини XIX ст. домінує уживання комунікативних стратегій віддалення, або стратегій негативної увічливості, у переважній більшості випадків представлених стратегією N2 «Запитуй, висловлюйся ухильно». Ця стратегія сигналізує про бажання ідеального мовця уникнути створення припущень щодо потреб слухача або слухачки і про його бажання тримати соціальну дистанцію, не втручаючись у внутрішній світ співбесідників та охороняючи свій власний.

Навпаки, комунікативні стратегії позитивної увічливості домінують у дискурсі ідеального чоловіка XX ст., створеного Хелен Філдінг. За нашими даними стратегія P1 – «Звертай увагу на слухача, на його інтереси, бажання, потреби та речі» – у мовленнєвій поведінці ідеалізованого чоловіка представлена найбільшою кількістю випадків застосування стратегій увічливості (23%). Наведено декілька прикладів, щоб детальніше розглянути, як стратегія P1 проявляє себе в комунікації:

(5) 'Just take care of yourself, that's all, he said quietly, 'and I'd tell your mum to watch out for herself too,' he said, nodding pointedly in the direction of Julio as Natasha dragged him off.
[Helen Fielding, p. 94]

У розмові між Бріджит Джонс, головною героїнею, та головним героєм / ідеальним чоловіком, Марком Дарсі останній переймається та попереджає Бріджит бути обережною. Ця стратегія реа-

лізується словосполученням *take care of yourself* на позначення турботи у складі наказового речення, яке, в свою чергу, пом'якшується додатковою стратегією хеджування N2 (у вигляді прислівника *just*).

(6) 'Will you have dinner with me, Bridget?' he said.
[Helen Fielding, p. 127]

Марк проявляє симпатію до Бріджит, а також виражає розуміння її потреб, хоча й досить прозаїчних, пообідати.

(7) He laughed and then said, 'Well, don't do anything too complicated. Remember everyone's coming to see you, not to eat parfaits in sugar cages.' [Helen Fielding, p. 138]

Мова йдеться про день народження Бріджит, яку заспокоює й підбадьорює Марк щодо страв, які вона збирається готувати для своїх друзів і які не виходять в неї. Ідеальний чоловік постає таким, що завжди готовий підтримати жінку навіть у дрібницях.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що у дискурсі ідеалізованого чоловіка XX ст. переважає уживання комунікативної стратегії зближення P1 – «Звертай увагу на слухача, на його інтереси, бажання, потреби та речі». Ця стратегія сигналізує про бажання ідеального мовця цікавитися потребами, інтересами слухачки і його бажання піклуватися про неї та виявляти інтерес щодо її внутрішнього світу. Ідеальний чоловік звертає увагу на нематеріальну сферу існування жінки: її хобі, вільний час, здоров'я, робота, відпочинок, родинні відносини.

3. Висновки

Таким чином, мовленнєва поведінка ідеалізованого героя романів Джейн Остін початку XIX ст. являє його як підкреслено шанобливого, але відстороненого чоловіка, який володіє літературною англійською мовою та обізнаний з правилами увічливої поведінки у світському товаристві, в мовленні якого домінує стратегія N2 – «Запитуй, висловлюйся ухильно». Ідеальною для цієї епохи виявляється негативна увічливість, тобто прагнення триматися осторонь, бути формальним та стриманим, зберегти недоторканість свого внутрішнього світу, одночасно визнаючи за співрозмовницями такі самі права. Мовлення ідеального чоловіка XX ст. на-

сичене одиницями стратегії Р1 – «Звертай увагу на слухача, на його інтереси, бажання, потреби та речі». Ідеальна мовна особистість уважно ставиться до жінки-співрозмовниці, виражаючи симпатію та зацікавленість саме в її світі, цей чоловік є успішним у суспільстві та близьким до співрозмовниці.

Аналіз мовлення героїв британських романів відповідних історичних часів дає змогу встановити, що жінка XIX ст. вбачає свій ідеал у відстороненому, неприступному чоловікові, зануреному у власний внутрішній світ, а ідеалом жінки XX ст. є уважний, турботливий чоловік, повністю орієнтований на її власні інтереси. Отже, порівнюючи ці два століття, ми можемо стверджувати про зміни мовленнєвої поведінки ідеалізованого чоловіка та його домінуючих рис.

Перспективою подальших розвідок вважаємо аналіз усіх стратегій увічливості, наявних у дискурсі ідеалізованого чоловіка як його представлено в англійських жіночих романах XIX–XXI ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Избранные труды : О языке художественной прозы / В.В. Виноградов. – М. : Наука, 1980. – 360 с. 2. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества / В. фон Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию. [Пер. с нем.], под ред. проф. Г.В. Рамишвили. – М. : Прогресс, 1984. – 297 с. 3. Довганюк Е.В. Еволюція концепту КРАСА в англійському дискурсі XIV–XXI століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Е.В. Довганюк. – Харків, 2017. – 20 с. 4. Карасик В.И. Речевое поведение и типы языковых личностей // Массовая культура на рубеже XX–XXI веков: Человек и его дискурс : сб. науч. тр. / под ред. Ю.А. Сорокина, М.Р. Желтухиной. – М. : Азбуковник, 2003. – 368 с. 5. Карасик В.И. Языковой круг: Личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 476 с. 6. Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения / Ю.Н. Караулов // Язык и личность. – М. : Наука, 1989. – С. 3–8. 7. Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации / Т.В. Ларина. – М. : Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 516 с. 8. Морозова И.И. Коммуникативные стратегии вежливости в стереотипном речевом поведении викторианской женщины : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Морозова Ирина Игоревна. – Харьков,

2004. – 208 с. 8. Черкаська О. Формування мовної і комунікативної компетенції мовної особистості у вищій школі / О. Черкаська // Вища школа. – 2010. – № 12. – С. 63–72. 9. Шевченко И.С. Дискурс как мыслекоммуникативное образование / И.С. Шевченко, Е.И. Морозова // Вісник ХНУ. – 2003. – № 586. – С. 33–38. 10. Brown P. Politeness: Some Universals in Language Use / P. Brown, S. Levinson. – L., NY, etc.: CUP, 1987. – 345 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Austen J. Emma / J. Austen. – London : Bantam Classics, 1984. – 432 p. 2. Austen J. Mansfield Park / J. Austen. – Boston : Little, Brown & Co, 1892. – 310 p. 3. Austen J. Persuasion / J. Austen. – London, NY : Penguin Books, 1998. – 235 p. 4. Austen J. Pride and Prejudice / J. Austen. – London : Bantam Classics, 1983. – 352 p. 5. Austen J. Sense and Sensibility / J. Austen. – New York : Bantam Classics, 1982. – 352 p. 6. Fielding H. Bridget Jones's Diary / H. Fielding. – London : Picador, 1996. – 164 p.

REFERENCES

Brown, P. & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Use*. New York: CUP

Humboldt, Wilhelm von. (1984). *O razlichii stroenija chelovecheskih jazykov i ego vlijanii na duhovnoe razvitie chelovechestva [On the difference in the structure of human languages and its influence on the spiritual development of mankind]*. Moskva: Progress Publ.

Cherkas'ka, O. (2010). Formuvannya movnoyi i komunikatyvnoyi kompetencyi movnoyi osoby'stosti u vy'shshij shkoli [Formation of linguistic and communicative competence of the language identity in high school]. *Vy'shha shkola*, 12, 63–72 (in Ukrainian)

Dovhaniuk, E.V. (2017). *Evolyuciya konceptu KRASA v anglomovnomu dy'skursi XIV-XXI stolit'*, Avtoref. diss. kand filol. nauk [The evolution of the concept BEAUTY in the English discourse of the 14th – 21st centuries. Cand. philol. sci. diss. synopsis]. Kharkiv (in Ukrainian)

Karasik, V.I. (2002). *Jazykovej krug: Lichnost', koncepty, diskurs [Language Circle: Identity, Concepts, Discourse]*. Volgograd: Peremena Publ.

Karasik, V.I. (2003). *Rechevoe povedenie i tipy jazykovyh lichnostej [Communicative behavior and language identity types]*. Moskva: Azbukovnik Publ.

- Karaulov, Ju.N. (1989). *Russkaja jazykovaja lichnost' i zadachi ee izuchenija* [Russian language identity and objectives of its study]. Moskva: Nauka Publ.
- Larina, T.V. (2009). *Kategorija veshlivosti i stil' kommunikacii* [The category of politeness and the style of communication]. Moskva: Rukopisnye pamjatniki Drevnej Rusi Publ.
- Morozova, I.I. (2004). *Kommunikativnye strategii veshlivosti v stereotipnom rechevom povedenii viktorskoj zhenshhiny*. Diss. kand. filol. nauk [Communicative Politeness Strategies in Stereotypic Speech Behaviour of the Victorian Woman. Cand. philol. sci. diss.]. Kharkiv. 208 p. (in Russian)
- Shevchenko, I.S., and Morozova, Ye.I. (2003). Diskurs kak myslekomunikativnoe obrazovanie [Discourse as a mental and communicative phenomenon]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv. National Univ. Messenger*, 586, 33–38 (in Russian)
- Vinogradov V.V. (1980). *Izbrannye trudy: O jazyke hudozhestvennoj prozy* [Selected Works: On the language of fiction]. Moskva: Nauka Publ.

УДК: 811.112.2'42

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ВИСЛОВЛЕНЬ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Т.В. Крупкіна (Харків)

У статті на матеріалі сучасного німецькомовного діалогічного дискурсу встановлено структурно-семантичні засоби вираження мовленнєвого акту застереження з огляду на його гібридну природу. Застереження становить гібридний іллокутивний тип, який характеризується одночасною реалізацією двох іллокуцій – асертивної і директивної. Ці іллокуції пов'язані на рівні пропозиційного змісту: директивна складова становить спонування адресата до певної дії, а асертивна складова – повідомлення певного стану справ, релевантного для предикованої у спонуванні дії. За критерієм мовного вираження застереження демонструє два типи – експліцитний і імпліцитний. Експліцитний мовленнєвий акт застереження має місце у випадках, коли: 1) асертивна та директивна складові виражені експліцитно, 2) іллокуцію застереження виражено за допомогою експліцитної перформативної формули на зразок *Ich warne dich*. Імпліцитний мовленнєвий акт застереження має три типи – з імпліцитно вираженою директивною складовою, з імпліцитно вираженою асертивною складовою та з імпліцитно вираженими обома складовими. Встановлено одинадцять структурно-семантичних моделей мовленнєвого акту застереження у німецькомовному діалогічному дискурсі, серед них три моделі стосуються експліцитного вираження, вісім – імпліцитного. Найпоширенішими засобами вираження застереження у німецькомовному діалогічному дискурсі є перформативна формула, сполучники *sonst* і *denn*, умовне речення зі сполучником *wenn*, висловлення спонукальної структури та модальні дієслова.

Ключові слова: асертив, гібридний мовленнєвий акт, директив, застереження, іллокуція, імпліцитний.

Крупкіна Т.В. Структурно-семантические типы высказываний предостережения в немецкоязычном диалогическом дискурсе. В статье на материале современного немецкоязычного диалогического дискурса определены структурно-семантические способы выражения речевого акта предостережения с учетом его гибридной природы. Речевой акт предостережения является гибридным иллокутивным типом, который характеризуется одновременной реализацией двух иллокуций – асертивной и директивной. Эти иллокуции связаны на уровне пропозиционального содержания: директивный компонент является побуждением адресата к определенному действию, а асертивный компонент – сообщение определенного положения дел, релевантного для предизируемого в побуждении действия. По критерию языкового выражения предостережение демонстрирует два типа – эксплицитный и имплицитный. Эксплицитный речевой акт предостережения имеет место в случаях, когда: 1) асертивный и директивный компоненты выражены эксплицитно, 2) иллокуция предостережения выражена с помощью эксплицитной перформативной формулы типа *Ich warne dich*. Имплицитный речевой акт предостережения имеет три типа – с имплицитно выраженной директивной составляющей, с имплицитно выраженной директивной составляющей и с имплицитно выраженными обеими составляющими. Установлено одиннадцать структурно-семантических моделей речевого акта предостережения в немецкоязычном диалогическом дискурсе, среди которых три модели касаются эксплицитного выражения, а восемь – имплицитного. Наиболее распространенными способами выражения предостережения в немецкоязычном диалогическом дискурсе являются перформативная формула, союзы *sonst* и *denn*, условное предложение с союзом *wenn*, высказывания побудительной структуры и модальные глаголы.

Ключевые слова: асертив, гибридный речевой акт, директив, иллокуция, имплицитный, предостережение.

Krupkina T. Structural and semantic types of warning utterances in the German dialogical discourse. The article uses the material of modern German-speaking dialogical discourse to define the structural and semantic ways of expressing the speech acts of warning, taking into account its hybrid nature. The speech act of warning is a hybrid illocutionary type, which is characterized by the simultaneous realization of two illocutions – assertive

and directive. These illocutions are related at the level of propositional content: the directive component is the motivation of the addressee to a specific action in the interests, and the assertive component is the reporting of a certain state of affairs relevant to the action predicted in the motivation. By the criterion of the language expression the speech acts of warning demonstrate two types – explicit and implicit. Explicit speech acts of warning occur when: 1) the assertive and directive components are explicitly expressed; 2) the warning illocution is expressed by the explicit performative formula of the type *Ich warne dich*. The implicit speech act of warning has three types – with an implicitly expressed directive component, with an implicitly expressed directive component and with implicitly expressed both components. Eleven structural and semantic models of the speech acts of warning are established in the German dialogical discourse, among which three are explicit utterances and eight are implicit. The most common means of expressing the speech acts of warning in the German dialogical discourse are the performative formula, the conjunctions *sonst* and *denn*, conditional sentence with the *wenn* conjunction, utterances of imperative structure and modal verbs.

Key words: assertive, directive, hybrid speech act, illocution, implicit, warning.

1. Вступ

У руслі діяльнісного підходу до мови актуальним завданням сучасної германістики є вивчення реалізації окремих мовленнєвих дій у дискурсі. Зокрема, залишається невстановленим мовленнєво-актовий статус застереження, а також засоби його вираження у німецькомовному діалогічному дискурсі.

Застереження досліджено у термінах теорії мовленнєвих жанрів, яка є близькою до теорії мовленнєвих актів (далі – МА), що дозволило встановити його семантичні типи та особливості засобів його реалізації в українській і німецькій мовах [9]. З позицій теорії МА, застереження вважається підтипом МА директиву (превентивом) [6, с. 9; 8; 10; 14, с. 10; 17, с. 195] або асертиву [5, с. 268; 18, с. 67], розглядається як оцінний [1] або складний МА [2, с. 157], а також розмежується із МА погрози [5, с. 267], повідомлення [5, с. 268; 8; 18, с. 67] та поради [5, с. 268; 18, с. 67]. Проте, висунута нами теза про гібридну сутність МА застереження [13] відкриває новий погляд на природу й категоріальну сутність цього іллокутивного типу.

Розуміння гібридного МА як іллокутивного типу (на прикладі вибачення) знаходимо в працях І.С. Шевченко [16] та Т.М. Буренко [4]. І.С. Шевченко підкреслює вирішальну роль когнітивного аспекту у формуванні принципу гібридності в прагмалінгвістиці: «гібридність у прагмалінгвістиці постає як якісно нове утворення, результат взаємодії когнітивного й прагматичного аспектів» [16, с. 335].

Поняття гібридного МА введено в науковий ужиток Р. Конрадом, який застосовує цей термін на позначення таких МА, що мають дві іллокуції

в рамках однієї пропозиції у конкретному дискурсивному контексті [12, с. 377–378]. Р. Конрад оперує поняттям гібридного МА не як іллокутивного типу, а як конкретного МА, що реалізується в дискурсі з проявами двох іллокуцій, наприклад, директивної і квеситивної: в рамках одного речення (питальної структури з часткою *bitte*) суміщаються елементи двох ситуацій, що спричиняє реалізацію одночасно двох іллокутивних актів [12, с. 377–378]. У цьому зв'язку опираємося на тезу І.П. Сусова про необхідність «розрізнявати висловлення-події, з одного боку, і висловлення-класи та висловлення-типи, з іншої» [15, с. 67] (тут і далі – переклад наш, Т.К.). За словами Л.Р. Безуглої, «розгляд класифікації мовленнєвих (іллокутивних) актів передбачає виокремлення окремих абстрактних класів, а аналіз конкретної комунікативної події має на меті визначення іллокуції окремих, конкретних мовленнєвих актів, тобто процес лінгвістичної категоризації переміщується з теоретичного рівня на емпіричний» [3, с. 258].

У гібридному МА застереження має місце поєднання директивної та асертивної іллокуцій. Директивна складова застереження становить спонукання адресантом адресата до певної дії в інтересах останнього, а асертивна складова – повідомлення адресантом адресатові певної інформації, не відомої останньому і релевантної для предикованої у спонуканні дії. Інакше кажучи, застереження складається з повідомлення адресатові про загрозу ситуацію і поради/вимоги вжити заходів.

Окреслене розуміння застереження зумовлює необхідність встановлення засобів його вираження саме з огляду на його гібридну природу.

Мета статті – встановити структурно-семантичні моделі МА застереження у німецькомовному діалогічному дискурсі.

Об'єктом аналізу є висловлення, що реалізують МА застереження у німецькомовному діалогічному дискурсі, які досліджуються на предмет структурно-семантичних характеристик.

Матеріалом слугували німецькомовні художні тексти ХХ–ХХІ ст., які демонструють персонажне мовлення, максимально наближене до розмовного.

Структурно-семантичні моделі МА застереження у німецькомовному діалогічному дискурсі встановлюються із урахуванням як синтаксичної структури, так і її семантичного наповнення висловлення. Слідом за В.В. Козловським, під синтаксичною моделлю розуміємо схему, яка узагальнює певні особливості речення та «складається з постійних елементів – граматичних, лексичних, контекстуальних, які самостійно, або взаємозалежно виражають модальний зміст, притаманний лише цьому структурному типу речення. До складу моделі входять лише суттєві формальні одиниці мови. У цілому процес моделювання прагне до такого описання об'єкта, яке вірно пояснює його формальну будову та семантику». [11, с. 84]. Для презентації моделей застосовуємо прийнятий у прагматиці метод формалізації.

2. Структурно-семантичні моделі мовленнєвого акту застереження у німецькомовному діалогічному дискурсі

Розгляд застереження як гібридного МА зумовлює питання визначення його меж у дискурсі. За Т. ван Дейком, «один іллокутивний акт завжди відокремлений від іншого межею речення, при цьому іллокутивний акт, що виражається одним реченням, може бути складним» [7: 301]. Однак, у випадку гібридного МА, який характеризується двома іллокуціями, критерій речення не є релевантним. МА застереження може бути виражено як одним складним, так і двома висловленнями, відповідно до асертивної та директивної іллокуцій. Висловлення становить продукт мовленнєвого акту, а «відмінність висловлення від речення полягає в діяльній природі першого й у структуралістській природі другого» [2, с. 124].

За свідченням Л.Р. Безуглої, «класифікаційні аспекти іллокутивних типів неминуче пов'язані з розглядом експліцитного/імпліцитного способу вираження іллокутивного смислу» [2, с. 267]. Це означає, що асертивна і директивна складові МА застереження можуть бути виражені експліцитно або імпліцитно. Тож з точки зору вираження виокремлюємо два його види – експліцитний і імпліцитний.

Експліцитний МА застереження має два типи – асертивно-директивний і перформативний. У першому випадку асертивна та директивна складові виражені експліцитно. Спостерігаємо дві моделі асертивно-директивного застереження:

1) *A(p) & D(q)* – Адресант інформує адресата про потенційний негативний стан справ і, одночасно, спонукає його до дії, яка, на думку адресанта, дозволить адресату уникнути негативного стану справ, тобто застереження виражено двома висловленнями. Наприклад, адресант (*Grau*) інформує колегу-режисера про небезпечність поведінки рознощика піци під час вечірки та радить йому вжити заходів:

Grau: Der Junge gräbt dir gerade den Garten um. Du solltest vermutlich was tun.
Frankie: Der Typ ist ein Pizzabote. Wenn er 'ne Rolle als Pizzabote will, kann er sie haben
(I. Bauersima, S. 56-57)

2) *D(p), sonst/denn A(q)* – застереження складається з директивного та асертивного висловлень, які з'єднані за допомогою сполучника *sonst* або *denn*. Сполучник *sonst* вводить майбутній стан речей, який адресат має знати, щоб запобігти небажаним наслідкам за умови виконання директиву, наприклад:

„Wie wäre denn das“, fragte Emil, „wenn du noch ein paar Freunde herholtest?“
„Mensch, die Idee ist hervorragend!“ rief Gustav begeistert, „das mach ich! Ich brauch bloß mal durch die Höfe zu sausen und zu hupen, gleich ist der Laden voll.“
„Tu das mal!“ rief Emil, „aber komme bald wieder. Sonst läuft der Kerl da drüben weg. Und da muß ich selbstverständlich hinterher. Und wenn du wiederkommst, bin ich über alle Berge.“

(E. Kästner, S. 82)

Сполучник *denn* вводить стан речей, який є причиною дії, предикованої у директиві:

„Mensch, gib den Kramher,“ meinte Gustav.
„Den bring ich gleich rüber ins Café Josty, geb ihn an Büffet ab und beschnuppre bei der Gelegenheit mal den Herrn Dieb.“

„Aber mache es geschickt“, riet der Professor.
„Denn das würde die Verfolgung erschweren.“
(E. Kästner, S. 85-86)

Перформативний тип застереження відносимо до експліцитних, оскільки перформативна формула вважається найефективнішим засобом вираження експліцитної іллокуції [2, с. 273], хоча директивна іллокуція виражена імпліцитно. Для застереження такою формулою є *Ich warne dich*, тож третя модель виглядає у такій спосіб:

3) *Ich warne dich & A(p) +> D(q)* – перформатив і експліцитне повідомлення актуалізують директивну імплікатуру (яку експліковано в дужках за допомогою логіко-семантичного знака «+>» – «виводиться дискурсивно, імплікується»):

Monika: (zu Gütschow) Können Sie mal helfen... aufschneiden?

Gütschow: Gerne... Aber ich warne dich!... Ich nasche! (+> Dann mach mir deswegen keine Vorwürfe!) (er folgt ihr in die Küche. Während des nächsten Dialoges schneidet er die Torte, Monika brüht den Kaffee auf) (C. Flatow, S. 303)

Імпліцитний МА застереження має три типи – з імпліцитно вираженою директивною складовою, з імпліцитно вираженою асертивною складовою та з імпліцитно вираженими обома складовими. Велику роль при цьому відіграють імплікатури – та частина мовленневоактових смислів, яка в процесі комунікації залишається вираженою «поміж рядків». Залучення до аналізу імплікатур засвідчує когнітивний аспект дослідження гібридних МА, який передбачає акцентування ментальних коренів мовленневої діяльності у руслі когнітивістського вектору прагмалінгвістики [2, с. 155], адже інтендування й виведення імплікатур є процесами, які лежать у когнітивній площині аналізу, оскільки відбуваються у свідомості комунікантів.

Перший тип імпліцитних МА застереження презентує випадки, коли експліцитно виражена асертивна складова, а директивна актуалізується в імплікатурі, наприклад:

4) *D(~p) +> A(q)* – експлікація асертивної складової є надлишковою, оскільки інформація про можливість негативні наслідки вже відома адресатові:

Sie legte die drei Scheine in den seitlich aufgeschnittenen Briefumschlag, knickte ihn in der Mitte um und gab ihn Emil.

Der besann sich erst eine Weile. Dann schob er ihn in die rechte innere Tasche, tief hinunter, klopfte sich, zur Beruhigung, noch einmal von außen auf die blaue Jacke und sagte überzeugt: „So, da klettert es nicht heraus.“

„Und erzähle keinem Menschen im Coupé, dass du so viel Geld hast!“ (+> Dein Geld kann gestohlen werden!)

„Aber Muttchen!“ Emil war geradezu beleidigt. Ihm so eine Dummheit zuzutrauen!

(E. Kästner, S. 33-34)

Другий тип імпліцитних МА застереження представлено випадками, коли експліцитно виражено асертивну складову – повідомлення адресантом адресатові певної інформації, не відомої останньому і релевантною для предикованої у спонуканні дії, а спонукання адресантом адресата до певної дії в інтересах останнього виражено в імплікатурі. Спостерігаємо чотири моделі такого типу:

5) *A(p): Wenn p, (dann) q +> D(~p)* – асертив виражено умовним реченням зі сполучником *wenn*, у якому повідомляється про можливий небезпечний для адресата стан справ, тому він має не виконувати певну дію, наприклад:

Sie gingen langsam nach Hause. Unterwegs, an der Weidendammer Brücke, fragte Pony Hütchen: „Großmutter, willst du dich auf die Lenkstange setzen?“

„Halte den Mund!“

„Wieso? Schwerer als Zicklers Arthur bist du auch nicht. Und der setzt sich oft darauf, wenn ich fahre.“

„Wenn das noch ein einziges Mal vorkommt, nimm dir dein Vater das Rad für immer weg.“ (+> Nimm den Arthur nie mehr aufs Rad!)

„Ach, euch darf man aber auch gar nichts erzählen“, schimpfte Pony. (E. Kästner, S. 76)

6) *A(p) & A(q): Wenn du ~q, dann r +> D(q)* – небезпечний стан справ представлено двома асертивами, у другому з яких – вираженому умовним реченням зі сполучником *wenn* – міститься пре-

дикований адресатові стан справ. Приміром, Саломон повідомляє Моніці, що батько її дитини Френкель, який відвідав їхню фірму після довгих років еміграції, пішов геть; Саломон намагається умовити Моніку сказати Френкелю про те, що він батько її дитини, натякаючи, що інакше він сам йому це скаже:

Fraenkel: ... *Was soll ich in Berlin...? Ich hab hier doch niemand...* (nach rechts ab)

Naumann: *Schade...* (folgt ihm)

Salomon: *Da hörst du's...! Er will weg! Weil er hier niemand hat... Also, wenn du es ihm jetzt nicht sagst... dann... dann...*

Monika: *Was ist dann...?*

Salomon: *Du wirst es schon seh'n... (+> Sage es ihm jetzt, sonst sage ich ihm es selbst!) <...>*

Monika: *Ich sag's ihm ja schon... (geht nach rechts) (C. Flatow, S. 396)*

7) $A(p) \& Q(q) \rightarrow D(q)$ – крім асертиву – зазначення причини невиконання адресатом предикованої дії – адресант ставить питання, на ґрунті якого актуалізується директив:

Julia: *Sie gehen da drüben in die Kabine, und ich gebe Ihnen was zum Überziehen...* (geht zur Kabine und zieht den Vorgang auf) *Bitte...*

Jäger (geht zögernd zur Kabine): *Das ist mir aber nicht sehr angenehm...*

Julia: *Nasse Füße sind auch nicht angenehm... oder wollen Sie sich unbedingt erkälten?... (+> Ziehen Sie sich um, sonst erkälten Sie sich!)*

Jäger (schüttelt den Kopf und verschwindet in der Kabine) (C. Flatow, S. 176-177)

8) $A(p) \& D(q) \rightarrow D(r)$ – експліцитно виражено і асертив, і директив, але останній не виражає предиковану дію, вона міститься у імпліцитному директиві – натяку. Наприклад, батько застерігає доньку не зустрічатися з хлопцем, який є сином його давнього ворога; донька не розуміє його натяк, і той змушений експлікувати предиковану дію:

Barbara: *Er gefällt dir nicht?...*

Gustav (schüttelt den Kopf)

Barbara: *Schade... Ich glaube, er hat Absichten...*

Gustav: *Das glaube ich auch...! Barbi, der Mann wird dich enttäuschen!... Gib ihm keine Gelegenheit dazu...! (+> Schick ihn vorher weg!)*

Barbara: *Wie meinst du das?*

Gustav: *Schick ihn vorher weg! (C. Flatow, S. 68)*

Третій тип імпліцитних МА застереження стоується випадків, коли обидві складові є імпліцитно вираженими. Зафіксовано три такі моделі:

9) $A(p)$: *Wenn p, (dann) q* $\rightarrow D(q) \& A(r)$ – адресант застерігає адресата за допомогою асертиву, вираженого умовним реченням, агенсом якого є він сам. Наприклад, адресант (Мо), коли його сестрі подарували кролика, застерігає її від того, що кроль може вкусити за пальці, актуалізуючи пряме і переносне значення виразу *die Finger von jmdm. lassen*:

„Das ist Gwin“, erklärte Staubfinger. „Wenn du willst, kannst du ihm die Ohren kraulen. Er ist gerade sehr schläfrig, da wird er schon nicht beißen.“

„Tut er das sonst?“, fragte Meggie.

„Allerdings“, sagte Mo, während er sich wieder hinter das Steuer schob.

„Wenn ich du wäre, würde ich die Finger von dem kleinen Biest lassen.“ (+> *Das Kaninchen kann dir einen Finger abbeißen. & Lass die Finger von dem Kaninchen!*) (C. Funke, S. 36)

10) $Q(p)$: *Willst du p?* $\rightarrow A(p) \& D(q)$ – застереження виражено питанням, з якого виводяться і асертивна, і директивна імплікатури. Приміром, адресант (Вольфганг) пропонує батькові, щоб вони з братом Альфредом взяли участь у пограбуванні банку, але ні батько, ані Альфред не погоджуються, і Вольфганг вдається до застереження, імпліцитна форма якого зумовлена емоційністю і нещирістю Вольфганга (він сам організовує це пограбування неіснуючого банку, щоб задовольнити примхи батька):

Wolfgang: *Ja, meinst du denn, ich lasse dich allein losgehen...? Ich mache natürlich mit! Freddy auch...! Wir sind doch schließlich deine Söhne!*

Alfred: *Ja, eben... Wir sind doch schließlich deine... Was machen wir...? Mit...? <...>*

Wolfgang: *Ach...? Willst du, daß Pappi einen Wildfremden mitnimmt...? (suggestiv) (+> Papa kann einen Fremden mitnehmen. & Mach mit!) Wenn wir mitkommen, ist die Sache doch ganz ungefährlich...! Bleibt doch alles in der Familie!*
Gustav: *Nein – das nehme ich nicht an...! Ich möchte nicht, daß ihr eure Existenzen aufs Spiel setzt!... Das Risiko, Jungs!... (C. Flatow, S. 58)*

11) *III* +> *A(p) & D(q)* – реалізація МА застереження на ґрунті невербальних засобів. Наприклад, це покашлювання адресанта, яке зазначається в авторській ремарці. Адресант (Вольфганг) у такий спосіб застерігає батька, який мало не проговорився про своє кримінальне минуле, розмовляючи зі слюсарем про засоби злому решіток на вікнах:

Gottschalk (lachend): *Außerdem hat so ein Gitter gar keinen praktischen Nährwert... Das drücke ich Ihnen mit einem Wagenheber aus dem Mauerwerk, ohne daß Sie was merken...!*

Gustav: *Mit "ner kräftigen Bohle geht's auch! Wenn man die als Hebel benutzt... Das habe ich oft genug...*

Wolfgang (räuspert sich warnend) (+> *Erzähl ihm nicht über deine Vergangenheit! & Er kann dich bei der Polizei denunzieren.*)

Gustav (schnell): *...gelesen...!*

(C. Flatow, S. 102-103)

Ця модель є найменш частотною в німецькомовному дискурсі, найпоширенішими є моделі, які стосуються експліцитного вираження МА застереження.

3. Висновки

В результаті проведеного дослідження встановлено структурно-семантичні засоби вираження у німецькомовному діалогічному дискурсі МА застереження з огляду на гібридну природу останнього.

МА застереження становить гібридний іллокутивний тип, який характеризується одночасною реалізацією двох іллокуцій – асертивної і директивної. Ці іллокуції пов'язані на рівні пропозиційного змісту: директивна складова становить спонукування адресантом адресата до певної дії в інтересах останнього, а асертивна складова – повідомлення певного стану справ, релевантного для предикованої у спонуванні дії.

За критерієм мовного вираження МА застереження демонструє два типи – експліцитний і імпліцитний. Експліцитний МА застереження має місце у випадках, коли: 1) асертивна та директивна складові виражені експліцитно; 2) іллокуцію застереження виражено за допомогою експліцитної перформативної формули на зразок *Ich warne*

dich. Імпліцитний МА застереження має три типи – з імпліцитно вираженою директивною складовою, з імпліцитно вираженою асертивною складовою та з імпліцитно вираженими обома складовими.

Встановлено одинадцять структурно-семантичних моделей МА застереження у німецькомовному діалогічному дискурсі, серед них три моделі стосуються експліцитного вираження, вісім – імпліцитного. Найпоширенішими засобами вираження МА застереження у німецькомовному діалогічному дискурсі є перформативна формула, сполучники *sonst* і *denn*, умовне речення зі сполучником *wenn*, висловлення спонукальної структури та модальні дієслова.

Перспективи дослідження вбачаємо у з'ясуванні частотності виділених типів МА застереження у сучасному німецькомовному діалогічному дискурсі, а також у поглибленні когнітивно-прагматичного аналізу в напрямку встановлення релевантних умов успішності та побудови відповідного акціонального фрейму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анипкина Л.Н. Оценочные высказывания в прагматическом аспекте / Л.Н. Анипкина // Филологические науки. – 2000. – № 2. – С. 58–65.
2. Безугла Л.Р. Когнітивно-прагматичні характеристики імпліцитних смислів у німецькомовному дискурсі : дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л.Р. Безугла. – Харків, 2008. – 570 с.
3. Безуглая Л.Р. Прагмалингвистическая концепция И.П. Сусова: Послесловие / Л.Р. Безуглая // Сусов И.П. Лингвистическая прагматика. – Винница : Нова книга, 2009. – С. 249–260.
4. Буренко Т.М. Когнітивно-прагматичні характеристики мовленнєвого акту вибачення в англomовному дискурсі XVI–XXI століть : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т.М. Буренко. – Харків, 2008. – 20 с.
5. Вежбицка А. Речевые акты / А. Вежбицка // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 251–275.
6. Гриценко М.І. Дискурсивні властивості директивних модальних часток сучасної німецької мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / М.І. Гриценко. – Харків, 2009. – 20 с.
7. Дейк Т.А. ван. Вопросы прагматики текста / Т. ван Дейк // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1978. – Вып. 8. – С. 259–336.
8. Добру-

шина Н.Р. Грамматические формы и конструкции со значением опасения и предостережения / Н.Р. Добрушина // Вопросы языкознания. – 2006. – № 2. – С. 28–67. 9. Дяків Х.Ю. Мовленнєвий жанр «застереження» та засоби його реалізації в українській і німецькій мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Х.Ю. Дяків. – Київ, 2012. – 20 с. 10. Клименко Ю.В. Метамови опису комунікативного акту попередження / Ю.В. Клименко // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – 2006. – № 741. – С. 90–92. 11. Козловский В.В. Конъюнктив и выражение модального значения «ИРРЕАЛЬНОСТЬ» (на материале простого предложения современного немецкого языка) / В.В. Козловский // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 84–88. 12. Конрад Р. Вопросительные предложения как косвенные речевые акты / Р. Конрад // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 349–383. 13. Крупкіна Т.В. Застереження як гібридний мовленнєвий акт / Л.Р. Безугла, Т.В. Крупкіна // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – 2012. – № 29. – С. 35–38. 14. Мясоєдова С.В. Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С.В. Мясоєдова. – Харків, 2001. – 19 с. 15. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика / И.П. Сусов. – Винница : Нова книга, 2009. – 272 с. 16. Шевченко И.С. Гибридная природа извинения: когнитивно-прагматический анализ / И.С. Шевченко // Жанры речи. – Вып. 6 : Жанры и язык. – Саратов : Наука, 2009. – С. 329–337. 17. Pérez Hernández L. Illokution and cognition: A Constructional Approach / L. Pérez Hernández. – Universidad de la Rioja : Servicio de Publicaciones, 2001. – 366 p. 18. Searle J.R. Speech Acts / J.R. Searle ; 27th printing. – Cambridge : CUV, 2005. – 203 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Bauersima I. FILM / Igor Bauersima, Réjane Desvignes // Theater, Theater: Aktuelle Stücke 13. – Fr./M. : Fischer, 2003. – S. 7–95. 2. Flatow C. Das Geld liegt aus der Bank und noch mehr Theater. Drei Komödien / Curth Flatow. – München : Langen Müller, 1995. – 408 S. 3. Funke C. Tintenherz. Roman / Cornelia Funke. – Hamburg : Dressler, 2003. – 576 S. 4. Kästner E. Emil und die Detektive / Erich Kästner. – Hamburg : Dressler, Zürich : Atrium, 1995. – 171 S.

REFERENCES

- Anipkina, L.N. (2000). Ocenochnye vyskazyvaniya v pragmaticheskom aspekte [Evaluative statements in pragmatic aspect]. *Filologicheskie nauki*, 2, 58–65.
- Bezugla, L.R. (2008). *Kognityvno-pragmatychni kharakterystyky implicitnykh smysliv u nimeczkomovnomu dyskursi. Dys. doktora filol. nauk [Cognitive-pragmatic characteristics of implicit meanings in the German-speaking discourse. Dr. philol. sci. diss.]*. Kharkiv. 570 p. (in Ukrainian)
- Bezuglaja, L.R. (2009). Pragmalingvisticheskaia koncepcija I.P. Susova: Posleslovie [Pragmalinguistical conception by I.P. Susov: Concluding remarks] In: I.P. Susov. *Lingvisticheskaia pragmatika*. Vinnica: Nova knyga, pp. 249–260.
- Burenko, T.M. (2008). *Kognityvno-pragmatychni kharakterystyky movlennyeвого акту vybachennya v anglomovnomu dyskursi XVI-XXI stolit. Avtoref. dys. kand. filol. nauk [Cognitive-pragmatic apology speech act characteristics in the English-speaking discourse of XVI-XXI centuries. Dr. philol. sci. diss. synopsis]*. Kharkiv (in Ukrainian)
- Dejk, T.A. van. (1978). Voprosy pragmatiki teksta [Text pragmatic issues]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike. – New in Foreign Linguistics*, 8, 259–336.
- Dobrushina, N.R. (2006). Grammaticheskie formy i konstrukcii so znacheniem opaseniya i predosterezeniya [Grammar forms and constructions with apprehension and warning meanings]. *Voprosy jazykoznanija. – Topics in the study of language*, 2, 28–67 (in Russian).
- Dyakiv, Kh.Yu. (2012). *Movlennyevyi zhanr «zasterezhennya» ta zasoby yoho realizatsiyi v ukrayins'kiy i nimets'kiy movakh. Avtoref. dys. kand. filol. nauk [Speech genre “warning” and its realization ways in the Ukrainian and German languages. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Kyiv (in Ukrainian)
- Hrytsenko, M.I. (2009). *Dyskursyvni vlastyvoli dyrektyvnykh modal'nykh chastok suchasnoyi nimets'koyi movy. Avtoref. dys. kand. filol. nauk [Discourse characteristics of directive modal particles in the modern German language. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Kharkiv (in Ukrainian)
- Klymenko, Yu.V. (2006). Metamovy opysu komunikatyvnoho akту poperedzhennya [Communicative warning act metalanguages descriptions]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv. National Univ. Messenger*, 741, 90–92

- Konrad, R. (1985). Voprositelnye predlozheniya kak kosvennye rechevye akty [Questions as indirect speech acts]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike. – New in foreign linguistics*, 16, 349–383
- Kozlovskij, V.V. (2004). Konjunktiv i vyrazhenie modal'nogo znachenija «IRREAL'NOST'» (na materiale prostogo predlozhenija sovremennogo nemeckogo jazyka) [Subjunctive mood and modal meaning expression "IRREALITY"]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv. National Univ. Messenger*, 635, 84–88.
- Krupkina, T.V. and Bezuhla, L.R. (2012). Zasterezhennya yak hibrydnyy movlennyevyy akt [Warning as a hybrid speech act]. *Naukovi pratsi Kam'yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka. Filolohichni nauky. – Scientific works of Ivan Ohiyenko Kamianets-Podilskyy national University. Philological Sciences*, 29, 35–38.
- Myasoyedova, S.V. (2001). *Katehoriya sponukannya i yiyi vyrazhennya v nepryamykh vyslovlennyakh suchasnoyi ukrayins'koyi movy. Avtoref. dys. kand. filol. nauk [Imperative category and its expression in indirect speech acts in the modern Ukrainian language. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Kharkiv (in Ukrainian)
- Pérez Hernández, L. (2001). *Illokution and cognition: A Constructional Approach*. La Rioja: Universidad de La Rioja
- Searle, J.R. (2005). *Speech Acts*. Cambridge : Cambridge Univ. Press
- Shevchenko, I.S. (2009). Gibridnaya priroda izvineniya: kognitivno-pragmaticheskij analiz [Hybrid nature of apology: cognitive-pragmatic analysis]. *Zhanry rechi. – Sppech genres*, 6, 329–337 (in Russian)
- Susov, I.P. (2009). *Lingvisticheskaja pragmatika [Linguistic pragmatics]*. Vinnica: Nova knyga
- Vezhbicka, A. (1985). Rechevye akty [Speech acts]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike. – New in Foreign Linguistics*, 16, 251–275.

УДК 811.111'373:81.111'221

КОМУНІКАТИВНІ ФУНКЦІЇ ЖЕСТІВ У СКЛАДІ ДЕЙКТИЧНИХ ЖЕСТОВО-ВЕРБАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ В АМЕРИКАНСЬКОМУ РОЗВАЖАЛЬНОМУ ТЕЛЕІНТЕРВ'Ю

О.В. Максименко (Харків)

У статті проаналізовано приклади функціонування дейктичних жестово-вербальних висловлень у контексті американського розважального телеінтерв'ю. Встановлено, що у складі жестово-вербальних висловлень дейктичні жести виконують інформативну функцію, активуючи візуальний канал сприйняття та структури онтологічних знань комунікантів, які слугують фоном для ідентифікації, класифікації й кваліфікації сутностей, що становлять собою об'єкти референції, які є частиною нелінгвального перцептивного контексту аналізованих актів когнітивно-комунікативної взаємодії. У цих актах дейктичні жести вказують на: а) референтів-адресантів / адресатів / третіх осіб – персональний дейксис; б) референти-предмети – предметний дейксис; в) просторові координати референтів – просторовий дейксис. Жестові дейктичні компоненти вказують на референта, в той час як вербальні дейктичні компоненти вказують або називають чи імплікують референта. Дейктичні жести доповнюють вербальні компоненти комунікації і взаємодіють з останніми за принципом координації або субординації.

Ключові слова: дейксис, дейктичний жест, жестово-вербальне висловлення, комунікативна взаємодія, контекст, об'єкт референції.

Максименко Е.В. Коммуникативные функции жестов в составе дейктических жестово-вербальных высказываний в американском развлекательном телеинтервью. В статье проанализированы примеры функционирования дейктических жестово-вербальных высказываний в контексте американского развлекательного телеинтервью. Установлено, что в составе жестово-вербальных высказываний дейктические жесты выполняют информативную функцию, активируя визуальный канал восприятия и структуры онтологических знаний коммуникантов, служащие фоном для идентификации, классификации и квалификации сущностей, представляющих собой объекты референции, которые являются частью нелингвального перцептивного контекста анализируемых актов когнитивно-коммуникативного взаимодействия. В этих актах дейктические жесты указывают на: а) референтов-адресантов / адресатов / третьих лиц – персональный дейксис; б) референты-предметы – предметный дейксис; в) пространственные координаты референтов – пространственный дейксис. Жестовые дейктические компоненты указывают на референта, в то время как вербальные дейктические компоненты указывают, или называют, или имплицитуют референта. Дейктические жесты дополняют вербальные компоненты коммуникации и взаимодействуют с ними по принципу координации или субординации.

Ключевые слова: дейксис, дейктический жест, жестово-вербальное высказывание, коммуникативное взаимодействие, контекст, объект референции.

Maksymenko O.V. Communicative functions of gestures as components of deictic gesture-verbal utterances in the American entertaining television interview. The article analyses examples of deictic gesture-verbal utterances in the context of the American entertaining television interview. It is brought to light that as components of gesture-verbal utterances deictic gestures perform the informative function by activating the visual channel of perception and the structures of the communicants' ontological knowledge, serving as a background for identification, classification and qualification of the entities that are objects of reference. These entities are parts of non-lingual perceptive context of the analyzed cognitive-communicative interaction acts. In these acts, deictic gestures indicate: a) referent-addressers / addressees / third parties – person deixis; b) referent-objects – object deixis; c) spatial coordinates of referents – spatial deixis. Gesture deictic components point at the referent while verbal deictic components either point at, or name, or implicate the referent. Deictic gestures complement verbal components of communication and interact with them according to the principle of coordination or subordination.

Key words: communicative interaction, context, deictic gesture, deixis, gesture-verbal utterance, object of reference.

1. Вступ

Вивчення функціонування жестово-вербальних висловлень в комунікації відкриває шляхи до поглиблення наукового знання про закономірності реалізації когнітивної мовної здатності людини в реальних комунікативних процесах. Зазначене зумовлює актуальність теми дослідження, присвяченого аналізу функціонування жестово-вербальних висловлень в комунікативній взаємодії учасників англomовного розважального телеінтерв'ю.

Метою статті є когнітивна класифікація й опис комунікативних функцій жестово-вербальних висловлень із дейктичними вербальними та/або жестовими компонентами.

Завдання статті включають: 1) здійснення класифікації дейктичних жестово-вербальних висловлень за типами дейксису; 2) встановлення принципів розподілу інформації між жестовим та вербальним компонентами дейктичних жестово-вербальних висловлень.

Об'єктом дослідження є контекстуалізовані жестово-вербальні висловлення з дейктичними вербальними та/або жестовими компонентами, а предметом – їхні класифікаційні ознаки, особливості взаємодії жестового й вербального компонентів та комунікативні функції.

Матеріал дослідження становлять 100 жестово-вербальних висловлень, відібраних із відеоматеріалів англomовних розважальних інтерв'ю з гостями американського ток-шоу *The Tonight Show Starring Jimmy Fallon* [15]. Вибір розважального інтерв'ю відповідає завданням дослідження, оскільки цей жанр є виявом спонтанної комунікації, яка є природним середовищем функціонування жестово-вербальних висловлень.

2. Типи дейктичних жестово-вербальних висловлень та їх комунікативні функції

2.1. Дейктичне жестово-вербальне висловлення як об'єкт лінгвістичного аналізу

З появою робіт Д. МакНіла [11; 12], підхід до вивчення жестів принципово змінився: від визначення жестів як засобів невербальної комунікації, які супроводжують мовлення та певним чином взаємодіють зі змістом вербального повідомлення, до надання їм статусу повноправних учасників

продукування та інтерпретації мовлення як когнітивної здатності людини. У ґрунтовних дослідженнях Д. МакНіла жест і мовлення постають єдиним механізмом смислотворення та відкривають нову проблематику вивчення природи жестів та когнітивних процесів у комунікації.

Акцентуючи діалектику взаємодії жесту і мовлення в комунікації, а також роль жесту в загальному комунікативному процесі смислотворення, вважаємо доцільним виділити у якості одиниці аналізу жестово-вербальне висловлення (ЖВВ), а не просто жест.

У нашому дослідженні жестово-вербальне висловлення розглядається як компонент акту когнітивно-комунікативної взаємодії учасників комунікації, який включає перцептивний контекст (у тому числі, і, насамперед, вербальні і невербальні (жестові) комунікативні ходи в рамках комунікативного обміну) і психічний контекст (когнітивний (онтологічний та аксіологічний (оцінний)), афективний (емоційний) досвід комунікантів, а також сферу волевиявлення (мотивацію) і сферу когнітивного підсвідомого) [5]. Це дозволяє здійснити класифікацію ЖВВ з урахуванням сфер свідомості/підсвідомості, на які ці ЖВВ орієнтовані [4; 10], а також взяти до уваги мотиви, знання, оцінки, емоції комунікантів, які визначають смисл ЖВВ у конкретному акті когнітивно-комунікативної взаємодії.

Тлумачення дейксису, актуальне для нашого дослідження, запозичене у Дж. Лайонза, який розуміє дейксис як властивість висловлення вказувати на конкретну просторово-часову ситуацію, мати конкретного мовця й адресата, бути співвіднесеним із об'єктом чи особою [2, с. 291].

Відповідно, в англійській мові засоби дейксису включають: займенники 1-ї особи (*I*) і 2-ї особи (*you*), які репрезентують персональний (особовий) дейксис, вказуючи на учасників комунікативної ситуації; займенники 3-ї особи (*he, she, it, they*), які відсилають до об'єктів референтної ситуації і втілюють предметний дейксис; вказівні займенники та прислівники місця, які розміщують об'єкти референтної ситуації у просторі (*this, that, here, there*) – просторовий дейксис; прислівники часу, які локалізують референтну ситуацію у часі (*today, tomorrow, now, [three days] ago*) – часовий дейксис. Типи дейксису називаємо за А.А. Кібриком [14].

Дослідники дейксису підкреслюють, що дейктичні смисли можуть бути проінтерпретовані лише за умови звернення до фізичних координат комунікативної ситуації – її учасників, місця й часу. Зокрема, А.А. Кібрик зазначає, що ключовою характеристикою дейктичних знаків є здатність встановлювати безпосередній зв'язок між мовними (одинацями мови) і немовними об'єктами [14].

Хоча термін «дейксис» (грецькою – «вказівка») був відомий з античних часів, інтерес до дослідження цього феномена поширився завдяки роботам К. Бюлера, який вперше розмежував дейксис з анафорою [1, с. 319]. Друга (семіотична) традиція вивчення цього явища пов'язана з іменем Ч. Пірса, який запропонував називати вказівні займенники індексальними знаками, що створюють безпосередній зв'язок між словом і об'єктом світу, на який воно вказує. Ч. Пірс також ввів в логіку і філософію термін «індекс» (латинською – «вказівний палець») [13].

Аналізуючи ці традиції дослідження дейксису, С. Левінсон зазначає, що поняття індексальності є ширшим за поняття дейктичності і пов'язує останнє безпосередньо із лінгвальними аспектами індексальності [9, с. 98]. Учений також звертає увагу на те, що дейксис знаходиться на перетині індексальних і символічних властивостей знака: з одного боку, символічна референція опосередковується чинниками часу, місця, мовця, і тому речення типу «John will speak next» є істинним лише в даний момент, а з іншого боку, індексальна референція опосередковується символічним значенням, тому фраза типу «This book» не може відноситься до кружки [9, с. 100–101].

Тлумачачи «індексальність» як вид дейксису, а саме – «як дейксис, релевантний для визначення пропозиційного змісту висловлення» [3, с. 319], Дж. Лайонз підводить такі випадки під поняття жестової референції – «ідентифікації референта за допомогою певного тілесного жесту, який продукує мовець» [3, с. 320]. Учений зазначає, що указування рукою або пальцем є засобом ідентифікації за допомогою тілесного жесту, який може мати природне біологічне походження і бути інституалізованим в цій функції в багатьох культурах. Будь-який вираз, що має такі ж самі логічні властивості,

як і даний тілесний жест, є, внаслідок цього факту, дейктичним. Відтак можна одночасно вказувати на референт і використовувати відповідний дейктичний вираз [3, с. 320].

За семіотичним принципом репрезентації об'єкта дейктичні засоби (як мовні, так і жестові) є співвідносними з індексальними семіотичними знаками в класифікації Ч. Пірса, які виокремлюються на основі наявності реального причинного зв'язку (correspondence) між знаком (у термінології Ч. Пірса – репрезентанемом) і об'єктом, який він репрезентує (хмара вказує на дощ) [13, с. 254–263].

Відтак, дейктичні жести у складі аналізованих жестово-вербальних висловлень ідентифікуємо за індексальним семіотичним принципом активації інформації про об'єкти референції цих висловлень. Референти, що є учасниками референтної ситуації, втілювані вербальними компонентами жестово-вербальних висловлень, є, водночас, включеними в комунікативну ситуацію.

Іншими словами, об'єкти референції є частиною нелінгвального перцептивного контексту аналізованих актів когнітивно-комунікативної взаємодії. У цих актах дейктичні жести вказують на: а) референтів-адресантів / адресатів / третіх осіб – персональний дейксис; б) референти-предмети – предметний дейксис; в) просторові координати референтів – просторовий дейксис.

2.2. Принципи взаємодії вербального і жестового компонентів в різних типах дейктичних жестово-вербальних висловлень

Типовий дейктичний жест описуємо як спрямування вказівного пальця руки на об'єкт / локацію об'єкта у просторі і часі. Різновидом цього жесту є вказування рукою з відкритою долонею [8, с. 483] та, якщо руки комуніканта зайняті, можливі й дейктичні рухи головою, ногами, бровами, тощо [11, с. 39]. Відповідно, типовий дейктичний жест руками має таку конфігурацію фізичних параметрів: вказівний палець / рука комуніканта з відкритою долонею спрямовується на референт жестово-вербального висловлення, включений у комунікативну ситуацію, або вказує на його просторові чи часові координати.

Переходячи до опису аналізованих ЖВВ, зазначимо, що у транскрибуванні таких висловлень,

услід за А. Ченкі [8], використовуємо такі умовні позначення: символ «квадратні дужки» ([]) сигналізує початок і кінець ЖВВ; цифри та літери, розміщені над словами мовця, позначають момент виконання аналізованого жесту: #1 а/б/с є позначеннями структурних частин одного й того самого жесту або повтору жесту; кожен новий жест позначається вже новою цифрою; слова або склади слів, на які падає емпатичний наголос, подаються великими літерами.

Почнемо аналіз із прикладів жестово-вербальних висловлень **предметного дейксису**. Перші два приклади ЖВВ вилучено з інтерв'ю з американською поп-співачкою та кіноакторкою Майлі Сайрус в американському ток-шоу «The Tonight Show Starring Jimmy Fallon» [15]. У інтерв'ю йдеться про дивовижну схожість між фотографіями колінної чашечки Майлі Сайрус і фотографіями відомих американських акторів. Перший приклад ілюструє предметне дейктичне ЖЖВ, жестовий компонент якого вказує на референт, а вербальний – і вказує на референт, і називає референт:

#1

1. [So, this is interesting, this is your kneecap here] [15]

Жест #1 має таку конфігурацію фізичних параметрів: вказівний палець ведучого вказує на фотографію колінної чашечки гості телепрограми, яку ведучий тримає в руках. І вербальний, і жестовий компоненти ЖВВ виконують одну й ту саму функцію: фокусують увагу аудиторії на об'єкті референції ЖВВ – фотографії колінної чашечки Майлі Сайрус. При цьому вербальний компонент ЖВВ і називає референт (*your kneecap*) і вказує на нього (*this*), дублюючи функцію жестового компонента, який також вказує на референт. Вказуючи на референт, жестовий компонент, активує візуальне сприйняття аудиторії й тим самим надає більше інформації про нього.

Наступний приклад репрезентує подібне предметне дейктичне ЖВВ із інтерв'ю з Майлі Сайрус: #2

1. [And this is Carlton Banks from a...] [15]

Предметний дейктичний жест #2 виконується ведучим вказівним пальцем руки в момент презентації аудиторії фотографії Карлтона Бенкса, персонажа з популярного американського комедійного телевізійного серіалу «Принц з Беверлі-Гіллз»

(The Fresh Prince of Bel-Air) у виконанні американського актора Альфонсо Рибейро. У вербальному компоненті ЖВВ цей жест співвідноситься із власним ім'ям *Carlton Banks*.

У поданому нижче прикладі вербальний і жестовий компоненти не дублюють один одного – жест вказує на референт-особу, а власне ім'я називає особу, про яку йде мова:

#3

3. [I did a movie with Seth] [15]

Вербальне висловлення Майлі Сайрус, що надає інформацію про її співпрацю з актором Сетом Рогеном, фотографія обличчя якого теж дивним чином схожа на фотографію її колінної чашечки, супроводжується предметним дейктичним жестом #3 – вказівним пальцем правої руки Майлі Сайрус вказує у бік фотографій із зображенням її коліна та обличчя актора Сета Рогена. Жест співвідноситься із власним іменем *Seth* у вербальному компоненті ЖВВ. Хоча частиною перцептивного контексту є лише фото Сета, воно метонімічно представляє актора, власне ім'я якого міститься у вербальному компоненті ЖВВ.

Наступний приклад цікавий тим, що вербальний компонент лише імплікує референт:

#4

4. [I just got to have something to fall back on] [15]

Жест #4 – правою рукою та поглядом Майлі Сайрус вказує вниз, ліворуч від себе. Жест і погляд спрямовані на місце у студії, куди за мить до її висловлення ведучий поклав фотографію, яка є основною темою обговорення. Хоча у вербальному висловленні немає експліцитної відсилки до фотографії (не міститься слова *picture/photo*), вона імплікується словосполученням *something to fall back on* (наявність фотографії надала Майлі Сайрус можливість роз'яснити аудиторії суть справи).

На відміну від описаних вище ЖВВ, де жестовий компонент вказує на референт, а вербальний – його називає, у наступному ЖВВ і жестовий, і вербальний компонент вказують на референт:

#5

5. [so that's close enough] [15]

Говорячи про те, що фото, представлене у студії, є майже таким самим, як те, що вона намагалася знайти у своєму Інстаграмі, для того щоб продемонструвати аудиторії дивний феномен схожості,

Майлі Сайрус виконує жест #5: лівою рукою з відкритою долонею у вертикальному положенні вказує на фото, яке тримає ведучий. Цей предметний дейктичний жест співвідноситься із вказівним займенником *that*. І вербальний, і жестовий компоненти вказують на референт.

У представленому нижче прикладі відсутня вербальна відсилка до референта. Референт включається в ситуацію лише завдяки жесту:

#6

6. [*One thing I learned is that you...*] [15]

Цей приклад вилучений з інтерв'ю із Гаррісоном Фордом. На початку інтерв'ю ведучий представив аудиторії випуск модного журналу "GQ 60" із фотографією зіркового гостя – Гаррісона Форда – на обкладинці. Потім він поставив журнал на стіл, притримуючи його збоку правою рукою і деякий час тримав його у такому положенні.

Висловлення *One thing I learned is that you...* супроводжується жестом #6 – вказівним пальцем правої руки ведучий вказує на журнал. У цьому випадку жест виконує інформативну функцію – дякуючи дейктичному жесту, аудиторії зрозуміло, що джерелом інформації про Гаррісона Форда для ведучого є журнал "GQ 60", який він тримає на столі. Зазначимо також, що фокусуючи увагу аудиторії на журналі, а не власне на статті, ведучий вказує на джерело інформації за принципом синекдохи, де ціле репрезентує частину.

Окрім «класичного» жесту вказівним пальцем правої руки, ведучий включає згадану статтю в ситуацію комунікації за допомогою низки варіантів дейктичних жестів:

#7a

#7b #7c

7. [*But this is — I learned that*] [15]

Жест #7a має таку конфігурацію: Джиммі спрямовує праву відкриту долоню в горизонтальному положенні до видання на столі, ніби хоче торкнутися його, але відводить руку назад переводячи відкриту долоню у вертикальне положення. Жест #7a переходить в жест #7b – направляючи праву руку вниз до журналу на столі, ведучий розкриває долоню та утримує її в горизонтальному положенні над журналом; а жест #7b, у свою чергу переходить у жест #7c – вказування пальцями правої руки згори вниз, на журнал, який лежить на столі. У всіх випадках вказування на журнал підкріплюється

фокусуванням на ньому поглядом ведучого.

Наступний приклад ЖВВ із інтерв'ю з Майлі Сайрус містить як предметні, так і **просторові дейктичні жести**:

#8a

#8b

#8c

8. [*I got a picture OF HIM and his face right by my knee*] [15]

Розповідаючи про те, що у період їх сумісної роботи було зроблено фотографію обличчя Сета Рогена поруч з її коліном аби засвідчити дивну схожість між ними, Майлі Сайрус робить емпатичний наголос на словосполученні *of him* і виконує жест #8a – права рука з розкритою долонею у вертикальному положенні вказує у бік фотографії. Наступний жест #8b має таку конфігурацію фізичних параметрів: правою рукою гостя програми торкається свого коліна та залишає долоню на ньому. У цей час ліва рука починає виконувати жест #8c – рух у напрямку до коліна із зупинкою на невеликій відстані від нього. До цього часу гостя сиділа схрестивши ноги, а під час продукування наведеного висловлення разом із жестами руками вона опускає праву ногу. Отже, жести #8b і #8c вказують на колінний суглоб Майлі Сайрус та на місце поруч із ним, яке зайняв Сет Роган, аби зробити фотографію. Відтак, жест #8a, який вказує на фотографію Сета Рогана, відносимо до предметного дейксису, а жести #8b і #8c, які вказують на розміщення коліна Майлі Сайрус і обличчя Сета Рогана у просторі, – до просторового дейксису.

Наступні три приклади містять вияви **персонального дейксису**:

#9a

#9b

9. [*so, to go to 2014 on MY Instagram*] [15]

Роблячи емпатичний наголос на слові *my*, Майлі виконує жест #9a – вказує на себе обома руками. Жест #9a випереджає говоріння і повторюється двічі (#9b).

#10

10. [*you didn't say that*] [15]

Вислів ведучого *you didn't say that*, адресований Гаррісону Форду, супроводжується жестом #10 правою рукою у вертикальному положенні із відкритою долонею у бік гостя програми. Персональний дейксис втілюється як вербально (*you*), так і жестово; вербальний і жестовий компоненти дублюють один одного.

#11

11. [*but you just said it with your face*] [15]

Ведучий продовжує виконувати дейктичні жести, й цього разу він підіймає праву руку із положення жесту #10 вгору, розміщуючи відкриту долоню на рівні й напроти свого обличчя, та двічі стрясє рукою. Промовляючи *your face* Джиммі швидко окидає поглядом свого співрозмовника. Жестова дейктична складова ЖЖВ співвідноситься із вербальною – *your face*. Цей тип дейксису займає проміжне положення між персональним і предметним.

Усі проаналізовані вище дейктичні жести є раціональними, оскільки вони орієнтовані на раціональну сферу свідомості та, окрім фокусування уваги аудиторії на тому чи іншому референті жестово-вербальних висловлень, виконують інформативну функцію, активуючи візуальний канал сприйняття. Ці жести також активують структури онтологічних знань комунікантів, які слугують фоном для ідентифікації, класифікації й кваліфікації сутностей, що становлять собою об'єкти референції.

За критерієм розмежування комунікативної :: мета-комунікативної функції дейктичні ЖВВ є наративними, оскільки вони є частиною комунікативної діяльності: продукування висловлень, що відсилають до певних об'єктів референції.

Щодо характеру взаємодії вербального і жестового компонентів наративні раціональні дейктичні жести виконують функцію доповнення вербального компонента (за І.І. Серяковою [6, с. 125]) і взаємодіють з останнім за принципами координації або субординації (за Л.В. Солощук [7, с. 92, 100]).

Координативний принцип взаємозв'язку вербальних і невербальних компонентів у межах однієї комунікативної дії має місце, коли і вербальна, і невербальна складові містять ідентичну базову інформацію, яка є семантично односпрямованою [7, с. 92].

Саме такий тип взаємодії спостерігається у випадках 1–5 та 8–11, де вербальний і жестовий компоненти дублюють або доповнюють один одного, але відсутність жестового компоненту не спричинила б труднощів інтерпретації. Разом з тим, за допомогою вказівних жестів відбувається актуалі-

зація інформації про осіб, предмети, події, процеси та дії, про які йдеться в діалозі. Відтак, вони інформаційно збагачують ЖВВ.

Субординативний тип взаємозв'язку вербальних і невербальних компонентів у межах однієї комунікативної дії має місце в тих випадках, коли інформація розподіляється між вербальним і невербальним каналами у такий спосіб, що елімінація однієї зі складових веде до порушення комунікативної цілісності висловлення і створює інформативний дисонанс. У ситуації субординативної взаємодії комунікативна дія набуває комунікативної цілісності та значущості тільки за умови, що інтерпретатор бере до уваги як вербальний, так і невербальний компоненти комунікації [7, с. 100]. До таких належать приклади 6–7.

3. Висновки

Встановлено, що дейктичні жести функціонують у складі жестово-вербальних висловлень, де вони виконують інформативну функцію, активуючи візуальний канал сприйняття та структури онтологічних знань комунікантів, які слугують фоном для ідентифікації, класифікації й кваліфікації сутностей, що становлять собою об'єкти референції, які є частиною нелінгвального перцептивного контексту аналізованих актів когнітивно-комунікативної взаємодії. У цих актах дейктичні жести вказують на: а) референтів-адресантів / адресатів / третіх осіб – персональний дейксис; б) референти-предмети – предметний дейксис; в) просторові координати референтів – просторовий дейксис. Жестові дейктичні компоненти вказують на референта, у той час як вербальні компоненти можуть як вказувати, так і називати або лише імплікувати референта. У взаємодії з вербальними компонентами висловлення наративні раціональні дейктичні жести виконують функцію доповнення вербального компонента і взаємодіють з останнім за принципами координації або субординації.

Перспективи дослідження пов'язуємо із збільшенням корпусу матеріалу з метою уточнення класифікаційних ознак та особливостей функціонування жестово-вербальних висловлень у актах когнітивно-комунікативної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка. / К. Бюлер. – М. : Прогресс, 1993. – 502 с. 2. Лайонз, Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз. – М. : Прогресс, 1978. – 543 с. 3. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: Введение (Язык. Семиотика. Культура) / Дж. Лайонз ; [пер. с англ. В.В. Морозова и И.Б. Шатуновского ; под общ. ред. И.Б. Шатуновского]. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с. 4. Максименко О.В. Когнітивна класифікація жестово-вербальних висловлень (на матеріалі американського розважального телеінтерв'ю) / О.В. Максименко, А.П. Мартинюк // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2016. – Вип. 84. – С. 6–16. 5. Мартинюк А.П. Когнитивно-коммуникативная лингвистика: в поисках базовых принципов и методик анализа / А.П. Мартинюк // Когниция, коммуникация, дискурс : междунар. электрон. сб. науч. ст. – Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2016. – № 12. – С. 17–35. – Режим доступа : <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/home> 6. Серякова И.И. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках : [монография] / И.И. Серякова. – К. : Изд. центр КНЛУ, 2012. – 280 с. 7. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі : [монографія] / Л.В. Солощук. – Харків : Константа, 2006. – 300 с. 8. Cienki A. Metaphor, gesture, and thought / A. Cienki, C. Müller // *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – P. 483–501. 9. Levinson S. Deixis / S. Levinson. – *Handbook of Pragmatics* [Eds. Laurence R. Horn and Gregory Ward]. – Oxford : Blackwell, 2004. – P. 97–121. 10. Martynyuk A. Gesture-verbal utterances from the cognitive perspective / A. Martynyuk. – *Advanced Education*. – 2016. – Issue 6. – P. 47–52. [Electronic resource] – Access: <http://dx.doi.org/10.20535/2410-8286.85314>. 11. McNeill D. Gesture and thought / D. McNeill. – Chicago, IL : University of Chicago Press, 2005. – 328 p. 12. McNeill D. Hand and mind : What Gestures Reveal about Thought / D. McNeill. – Chicago, IL : University of Chicago Press, 1992. – 416 p. 13. Pierce C.S. The collected papers. Vol. 2 / C.S. Pierce / [Eds. Charles Hartshorne and Paul Weiss]. – Cambridge M.A. : Harvard Un-ty Press, 1931–1936. – P. 254–263.

СЛОВНИКИ Й ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

14. Кибрик А.А. Дейксис / А.А.Кибрик // Энциклопедия Кругосвет. Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/DEKSIS.html

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

15. The Tonight Show Starring Jimmy Fallon [Electronic resource] – Access: <https://www.youtube.com/user/latenight>.

REFERENCES

- Bjuler, K. (1993). *Teorija jazyka. Rerezentativnaja funkcija jazyka* [Theory of language. A representative function of the language]. Moscow: Progress.
- Cienki, A., and Müller, C. (2008). Metaphor, gesture, and thought. In R.W. Gibbs (ed.). *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 483–501.
- Lajonz, Dzh. (1978). *Vvedenie v teoreticheskiju lingvistiku* [Introduction to theoretical linguistics]. Moscow: Progress.
- Lajonz, Dzh. (2003). *Lingvisticheskaja semantika: Vvedenie (Jazyk. Semiotika. Kul'tura)* [Linguistic semantics: Introduction (Language, Semiotics, Culture)]. Moscow: Jazyki slavjanskoj kul'tury Publ.
- Levinson, S. (2004). Deixis. In: L.R. Horn & G. Ward (eds.). *Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell, pp. 97–121
- Maksymenko, O.V., and Martynjuk, A.P. (2016). Kohnityvna klasyfikatsiya zhestovo-verbal'nykh vysloven' (na materialy amerykans'koho rozvazhal'noho teleinterv'yu) [Cognitive classification of gesture-verbal utterances (based on the American entertaining television interview)]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina*. – *V.N. Karazin Kharkiv. National Univ. Messenger*, 84, 7–16 (in Ukrainian)
- Martynyuk, A. (2016). Gesture-verbal utterances from the cognitive perspective. *Advanced Education*, 6, 47–52
- Martynjuk, A.P. (2016). Kognitivno-kommunikativnaja lingvistika: v poiskah bazovykh principov i metodik analiza [Cognitive and communicative linguistics: in search of core principles and evaluation methods]. *Kognicija, komunikacija, diskurs*. – *Cognition, communication, discourse*, 12, 17–35 (in Russian)

- McNeill, D. (2005). *Gesture and thought*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- McNeill, D. (1992). *Hand and mind : What Gestures Reveal about Thought*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Pierce, C.S. (1931–1936). *The collected papers* (Volume 2). Cambridge MA: Harvard Un-ty Press
- Serjakova, I.I. (2012). *Neverbal'nyj znak kommunikacii v anglojazychnyh diskursivnyh praktikah [Non-verbal sign of communication in English discursive practices]*. Kyiv: Kyiv National Linguistic University Publ.
- Soloshchuk, L.V. (2006). *Verbal'ni i neverbal'ni komponenty komunikatsiyi v anhlomovnomu dyskursi [Verbal and non-verbal communication components in English discourse]*. Kharkiv: Constanta Publ.

УДК 811.111'42:321

ТАКТИКИ СУПРОТИВУ ВЛАДІ В АНГЛОМОВНОМУ ДИТЯЧОМУ АВТОРИТАРНОМУ ДИСКУРСІ

А.В. Пахаренко (Харків)

Стаття присвячена дослідженню супротиву владі адресанта в авторитарному англomовному дитячому дискурсі. Авторитарність як риса характеру дитини знаходить відображення у її вербальній та невербальній поведінці. У статті розглядаються ситуації комунікативної взаємодії, де обидва учасники діалогу – діти. Адресатом спілкування є дитина, яка за допомогою вербальних та невербальних компонентів комунікації чинить супротив проявам владних настанов дитиною-адресантом. Маніфестація дитиною-адресатом незгоди є типом для ситуацій, коли нею намагаються керувати, контролювати її дії/бажання, нав'язувати власні інтереси. Відповідь адресата у вигляді супротиву авторитарним діям адресанта є закономірною, адже поняття «чистої влади» не існує. Це веде до виникнення бінарної опозиції «влада – супротив». Метою адресата у такому випадку є намір не дозволити адресанту заявити та утвердити себе у ролі авторитарного мовця, а також уникнути необхідності коритись його волі та бажанням. Супротив дитини-адресата реалізується за допомогою низки комунікативних тактик, спрямованих на захист своїх інтересів і цінностей. У статті окреслено поняття супротиву як лінгвістичного явища, яке виникає у разі невизнання авторитарного впливу адресанта; виявлено особливості реалізації комунікативних тактик супротиву дитини-адресата; створено типологію видів супротиву відповідно до ступеня його ефективності та прояву у процесі комунікації.

Ключові слова: авторитарність, адресант, адресат, влада, дитячий дискурс, супротив, тактика.

Пахаренко А.В. Тактики противостояния власти в англоязычном детском авторитарном дискурсе.

Статья посвящена исследованию противостояния власти адресанта в авторитарном англоязычном детском дискурсе. Авторитарность как черта характера ребенка находит отражение в вербальном и невербальном поведении. В статье рассматриваются ситуации коммуникативного взаимодействия, в которых оба участника диалога – дети. Адресатом общения является ребенок, который при помощи вербальных и невербальных компонентов коммуникации оказывает сопротивление проявлениям властных намерений ребенком-адресантом. Манifestация ребенком-адресатом несогласия типична для ситуаций, когда им пытаются управлять, контролировать его действия/желания, навязывать собственные интересы. Ответ адресата в виде противостояния авторитарным действиям адресанта закономерен, поскольку не существует понятия «чистой власти». Это ведет к возникновению бинарной оппозиции «власть – противостояние». Целью адресата в таком случае является намерение не позволить адресанту заявить и утвердить себя в роли авторитарного говорящего, а также избежать необходимости подчиняться его воле и желаниям. Противостояние ребенка-адресата реализуется при помощи ряда коммуникативных тактик, направленных на защиту своих интересов и ценностей. В статье дается определение противостояния как лингвистического явления, которое возникает в случае непризнания авторитарного влияния; выявляются особенности реализации тактик сопротивления ребенка-адресата; представлена типология видов противостояния согласно степени его эффективности и проявления в процессе коммуникации.

Ключевые слова: авторитарность, адресант, адресат, власть, детский дискурс, сопротивление, тактика.

Pakharenko A.V. Tactics of Opposition to Authority in the English Children's Authoritarian Discourse.

The article investigates the ways of opposition to the addresser's authority in the English children's authoritarian discourse. As a children's trait of character, authoritarianism finds its reflection in their verbal and nonverbal behaviour. The situations where both participants in the dialogue are children are investigated in the article. The child-addressee resists the power exercised by the child-addresser. The addressee's disagreement manifestation is

characteristic of situations where a child is bossed around, his acts/wishes are controlled, alien interests are imposed upon him. The addressee's reply is completely legal as the notion of 'pure power' does not exist, which brings about the binary opposition of 'power – resistance'. The addressee's intention is preventing the addresser from asserting himself as an authoritarian speaker and avoiding the necessity to submit to his will and wishes. The child-addressee's resistance is exercised through a range of communicative tactics meant to protect own interests and values. In the article resistance is defined as a linguistic phenomenon arising from denying the effectiveness of the addresser's authoritarian influence; the peculiarities of the addressee's resistance tactics have been researched; typology of resistance based on its effectiveness and its explication in the process of communication has been outlined.

Key words: authority, addresser, addressee, power, children's discourse, resistance, tactic.

1. Вступ

Комунікація є невід'ємною частиною людського життя та атрибутом різноманітних сфер людської діяльності, у які людина є залученою. Саме тому багато уваги приділяється дослідженню особливостей та складнощів комунікативної взаємодії у різних сферах спілкування, поміж яких знаходиться сфера владних відносин мовців [1; 3; 10;]. Актуальність дослідження зумовлюється інтересом до віддзеркалення авторитарної особистості у дискурсі [2; 4;], а також необхідністю ґрунтовних робіт, які б висвітлювали явище дитячої авторитарності як основи авторитарності у дорослому віці. Мета роботи полягає у розкритті специфіки мовної об'єктивації супротиву владі у дитячому авторитарному дискурсі. Об'єктом статті є тактики, застосовані дитиною-адресатом у комунікативній взаємодії задля чинення супротиву домінантному мовцю, а предметом – визначення особливостей реалізації тактик супротиву за допомогою вербальних та невербальних засобів комунікації.

2. Виклад основного матеріалу дослідження

Принципово важливим вважаємо окреслення поняття «влада», що на сьогодні не має уніфікованого трактування. У найкращому випадку владу визначають як «суперництво, а у найгіршому – як примус та домінування» [12, с. 1]. С. Люкс вивчає владу у межах парадигми «влади над», згідно принципів якої її розглядають як таку, що націлена на підкорення адресата. Окрім того, в інтенції адресанта входить завадити адресату усвідомити та визнати свої інтереси [13]. Наряду з цим релевантним здається розуміння М. Карлбергом «влади як спроможності» [12], що не обмежує її розуміння лише як домінування, спрямованого на підкорення. Поєднуючи в собі такі протилежні виміри стосунків, як конфронтаційні та ко-

операційні, воно надає можливість більш уніфіковано розуміти, у чому полягає сутність влади у різних типах відносин представників суспільства.

Класичним стало цитування розуміння влади М. Фуко, згідно якого влада завжди проявляється поруч із супротивом [11, с. 95], оскільки «жоден агент у дискурсі не може бути наділеним абсолютною владою по відношенню до свого співрозмовника, і жоден з учасників не залишається при владі протягом усього перебігу дискурсивної взаємодії» [14, с. 285]. Ст. Вінтаген зауважує, однак, що слід чітко розмежовувати поняття «влади» та «супротиву». Влада завжди стосується відносин по вектору підкорення/керування, тобто ієрархії, встановленої із застосуванням сили чи добровільної згоди. Супротив – різновид дій, які «розчиняють, підривають, ставлять під сумнів або кидають виклик такій субординації» [19]. Співрозмовники постійно «випробовують» один одного, намагаючись перейняти комунікативну владу над іншим/ми, що, у випадку успішності такого акту, призводить до зсуву комунікативної влади між інтерактантами.

Таке стереотипізоване розуміння супротиву як спроби побороти небажану субординацію в особистих стосунках, зокрема у спілкуванні, дозволяє припустити, що цей механізм реалізації супротиву владі адресанта реалізується і в дитячому дискурсі. Спілкування дитини головним чином відбувається з мовцями, які належать до ядерної зони її дискурсивного оточення [8, с. 127–128], тобто дитина має постійних комунікативних партнерів. Це – члени родини та найближчі родичі/друзі. Доволі частим також є спілкування дитини з відносно постійними комунікативними партнерами – далекими родичами та знайомими, які, за класифікацією дискурсивного оточення мовця Л.В. Солощук, є представниками маргінальної дискурсивної зони і можуть, завдяки соціальним обставинам, пере-

суватися як у ядерну зону, так і периферійну [8, с. 127–129]. Саме комунікативна взаємодія дітей у межах цих двох зон дозволяє їм відносно вільно, на відміну від спілкування із дорослими, розкривати свою особистість, у тому числі усіма доступними засобами чинити супротив проявам авторитарності дитини-адресанта, коли вони мають місце.

Зосередження уваги на аналізі різноманітних ситуацій, які демонструють маніфестацію влади однієї дитини над іншою, надає можливість детально зупинитись на механізмі супротиву їй [17], тобто простежити, яким чином віддзеркалюється у дискурсі незгода адресата коритись домінантному/авторитарному адресанту та діяти згідно його бажань і преференцій.

За Дж. Скотом супротив розуміють як «будь-який акт представника більш нижчого соціального класу, який має за мету або пом'якшити або заперечити висловлене представником вищого класу, чи навіть висловити свої претензії чи вимоги йому візаві» [13, с. 36]. У широкому сенсі супротив дитини-адресата розуміємо як акт, здійснений у відповідь на акт реалізації влади дитиною-адресантом задля її пом'якшення чи скинення, а також який містить хоча б незначний шанс успіху, що владу буде підірвано [17]. Важливим для розуміння супротиву у дитячому дискурсі є також намір [15, с. 361; 13], який є мотивом та стимулом чинення протистояння домінуючому суб'єкту.

У типології супротиву, створеній Ст. Вінтагеном, релевантним для нашого дослідження є поняття дискурсивного супротиву (супротиву, вираженому у дискурсі / *discursive resistance*) [19], який полягає у спробах адресата переконати адресанта шляхом впевненої поведінки (представлення вагомих аргументів, пошук важливих фактів, контр-аргументів, невербальної комунікації).

Спираючись на зазначені наукові здобутки у вивченні супротиву, окреслимо власне трактування цього поняття, що є релевантним у царині дитячої комунікації. Під супротивом розуміємо набір комунікативних тактик дитини-адресата, які за допомогою вербальних (граматичних, стилістичних, фонетичних), а також невербальних засобів, виражають її незгоду коритись волі авторитарної дитини, діяти згідно її переконань, а також допомагають відстояти свої власні уподобання та преференції.

Супротив діям авторитарного мовця, вираженим у його дискурсі, має місце, за П.Г. Крюковою [4, с. 155], у разі незадоволення іллокутивних намірів адресанта, тобто неефективності його авторитарного впливу. У ситуаціях «дитина-дитина» неефективний мовленнєвий вплив може спричинятись: 1) неприйняттям дитиною-адресатом цілей адресанта як своїх власних; 2) небажанням адресата слухати та коритись; 3) дитячою примхою або упертістю; 4) нерозумінням, недостатнім осмисленням дитиною-адресатом ситуації, відсутністю достатнього об'єму знань про навколишній світ та правила існування в ньому; 5) залученням дитини у грі, відповідно до правил та ролі персонажів/учасників якої дитина вчиняє; 6) образою, бажанням помсти.

Доречно зазначити, що не завжди авторитарні дії домінантної дитини провокують зустрічний супротив. Зустрічаються випадки, коли дитина-адресат не чинить жодного супротиву, тому характерною є відсутність вербальної реакції протистояння. Наявною є невербальна реакція, що виражає згоду/підкорення авторитарному мовцю. 11-річний Марк привів брата Ріккі до секретного місця аби навчити його палити:

(1) *Mark stopped and pointed to a log near the rope. 'Sit here,' he instructed, and Ricky obediently backed onto the log* [2, p. 2].

Визнаючи авторитет старшого брата, Ріккі не чинить жодного супротиву його авторитарним діям, ані на вербальному, ані невербальному рівнях. Єдиною є реакція, реалізована проксемічним компонентом *obediently backed onto the log*, яка демонструє повне підкорення дитині-адресанту.

У інших випадках згідно з тим, яким чином і наскільки ефективно виражається супротив дитиною-адресатом, пропонуємо таку градацію ступенів дитячого супротиву, вираженому у її мовленні:

1. Неуспішний супротив, для якого типовими є наявність аргументації, яка не має вагомого впливу та не призводить до перлокутивного ефекту – реакції адресанта взагалі. 8-річний Спенкі чинить суд над зрадником Алфалфою через його дружбу з дівчинкою:

(2) *'Hmmm. Would you like to make a statement?' 'Just that,' says Alfalfa helplessly, 'I never knew liking a girl could lead to all this. I let my pals*

down, I let the club down...and I let my best friend down.' Spanky says nothing. Then in an indifferent tone, *'Alfalfa Switzer, I hereby sentence you...to execution...at dawn!'* Alfalfa gasps in disbelief [7, 00.30.00.–00.30.14].

Недостатня значущість аргументації адресата, виражена однорідними повторами *I let...down* у порівнянні зі скоєними ним злочинами проти Клубу ненависників жінок не справляють жодного впливу на Спенкі, тобто рівень супротиву адресата є недостатнім.

2. Достатній супротив, коли наявною є вербальна/невербальна реакція, яка приводить до зрівняння комунікативного статусу обох комунікантів (no-win situation). Дві суперниці Енні і Хейлі грають у покер, намагаючись показати свою майстерність у грі:

(3) *'Tell you what I'm gonna do, I'll make you a little deal. Loser jumps into the lake after the game.'* *'Excellent,'* says Annie. *'Butt naked.'* *'Even more excellent. Start unzipping, Parker'* [00.13.38–00.14.05].

Супротив Енні у вигляді вигуку-схвалення *Excellent!* не є тією реакцією, яку б очікувала Хейлі на свою ризикову пропозицію, що може нанести загрозу лицю адресата у разі програшу. Її повторна репліка-погроза зустрічає ще більше схвалення зі сторони адресата *Even more excellent!* Таким чином репліки Енні зрівнюють її у статусі з домінантним адресантом.

3. Експансивний супротив, коли вербальне/невербальне протистояння зі сторони адресата призводить до зсуву комунікативної влади на його бік. Тобто дитина-адресат набуває статусу ситуативно домінантного мовця завдяки встановленню комунікативної переваги над адресантом. 9-річна Бізус не дозволяє 4-річній Рамоні приєднатись до гри в шашки:

(4) *'Ramona, you stop bothering us,'* Beezus said in her severest voice. Ramona scowled...*She pedaled as fast as she could toward the coffee table. Crash! ... 'There!'* said Ramona and *pedaled away* [1, p. 71–72].

Заборона сестри приєднатись до гри знаходить супротив у вербальній та невербальній поведінці дівчинки. Проксемічний компонент *pedaling toward the table* та його перекидання експліцитно

виражають супротив словам Бізус. Дискурсивний маркер *There* свідчить про утвердження Рамоною свого нового домінантного становища після знищення поля для гри старшої сестри та її друга.

Найбільш частотними тактиками, які реалізують у мовленні дитини-адресата супротив авторитарній дитині-адресанту, є такі:

1. Тактика ігнорування здорового глузду:

а) несвідоме ігнорування – дитина не є достатньо обізнаною із певними нормами поведінки або ще не має достатньої компетенції:

(5) *'Dude, go wash your face,'* Holden says. *Charlie leans forward as if he's going to wipe his face on Holden's shirt. 'Hey,'* Holden *puts his hand on Charlie's head and pushes him back*

[4, p. 138].

3-річний Чарлі увесь замазаний шоколадом. Його старший брат Хольден наказує йому йти вимитись. Відсутність достатньої кількості життєвого досвіду провокує неправильне трактування хлопчиком слів його брата. Замість підкорення настанові йти вимитись, проксемічний компонент зміни положення тіла *leaning forward* із наміром використати одяг брата як рушник заміщує вербальну реакцію на репліку-директив і автономно функціонує у якості репліки-реакції. Неусвідомлення дитиною правил поведінки сприймається як супротив і визиває обурення, виражене вигуком *Hey* та проксемічним компонентом зміни дистанції між комунікантами *pushing back*.

б) свідоме ігнорування/валяння дурника (*playing stupid*) – дитина розуміє, що до неї хочуть донести або змусити виконати, однак не збирається цього робити. Такий вид супротиву може бути свідомим або відбуватись на рефлексивному рівні [15, с. 138] як психо-фізіологічна реакція на владу:

(6) *That fool Rainer asks, 'Oliver? Do you want more rolls?' I'm so sick of him that I say, 'So, Rainer, what's your last name anyway? Is it Shine? Because if your name is 'Rainer Shine' you could be a great mailman or even maybe a meteorologist!'* He looks mad [4, p. 15].

12-річна Карлі ігнорує напад Рейнера, що мститься над нею через раніше нанесену йому образу, бо він працює у кафе офіціантом. Свідоме ігнорування насмішки Карлі Олівер виражається у зміні теми, що позначено маркером зміни теми

розмови *so*. Секвенція із запитань із подальшою відповіддю на них зі сторони адресата сприймається як висміювання, яке ображає Рейнера. Модальне дієслово *could* у поєднанні з модальним словом *maybe* та маркером посилення істинності висловлення *even* допомагають Карлі ухилитись від вербальної атаки та змінити тему розмови.

в) ігнорування переконливих аргументів через занурення у рольову гру, приміряння ролі персонажа чи героя твору/фільму:

(7) *“Ramona Geraldine Quimby!” said Beezus angrily. “You’re just awful, that’s what you are! Just plain awful. Spoiling your own sister’s birthday cake!” “You told me to pretend I was Gretel,” protested Ramona. “And Gretel pushed the witch into the oven.” Beezus looked at the cake and burst into tears [1, p. 159].*

9-річна Бізус виміщає злість на 4-річну сестру Рамону, яка засунула свою ляльку у форму з тістом для торта Бізус у піч. Протистояння молодшої сестри обвинуваченням старшої не має під собою раціональної основи і звучить як виправдання. У той же час вектор відповідальності переводиться Рамоною на сестру за допомогою особового займенника *you* та підкріплюється за допомогою логічно обґрунтованого контраргументу, вираженого простим розповідним реченням. Відсутність вербальної реакції зі сторони адресанта заміщується невербальною реакцією у вигляді сліз, що свідчить про успішність супротиву.

2. Тактика опозиціювання/заперечення того, що міститься у висловленні. Метою у цьому разі є вираження незгоди, доведення неправильності того, що висловлено раніше:

(8) *‘Spanky said you couldn’t talk to her.’ ‘What? I can talk to Darla anytime I want!’ indignantly he throws the cap upon the ground. ‘Spanky’s not the boss of me!’ Pointing his finger to his chest Alfalfa turns round to see Spanky right behind him. ‘Hiya, pal!’ says Spanky waving his hand at Alfalfa whose face is rye and miserable ‘Oh, no!’ [7, 00.43.15.–00.43.37].*

Два хлопчики з Клубу ненависників жінок кажуть 7-річному Алфалфі, що він більше не може бачитись із подругою Дарлою, бо таке рішення прийняв президент клубу 8-річний Спенкі. Обмеження особистісних прав Алфалфи провокує бурх-

ливу реакцію на вербальному та невербальному рівнях на репліку-стимул, яка є цитуванням слів іншого комуніканта. Модальне дієслово *couldn’t* виражає заборону дії, що призводить до невербальної реакції кінесичного характеру – жбурляння шапки на землю. Однак, поява більш авторитарного мовця, який має статус президента клубу, зводить ефективність супротиву, який виражено вигуком *Oh, no!*, нанівець.

3. Тактика наведення логічних аргументів:

(9) *‘Let’s get out of here,’ Ricky said. ‘We can’t. If he kills himself and we saw it or knew about it, then we could get in all kinds of trouble’*

[3, p. 8].

Брати 9-річний Марк і 7-річний Ріккі стали свідками того, як чоловік збирається скоїти самогубство у машині. Ріккі боїться і спонукає брата втікати. Логічність аргументації виражається дискурсивними маркерами заборони *can’t*; прогнозуванням потенціально можливих результатів у разі не/скоєння небажаних для комунікантів дій, що є вираженим у складному реченні з причинно-наслідковим зв’язком, за допомогою сполучників *if...then*, модальним дієсловом *could*. Узагальнюючий займенник *all* посилює вагомість та переконливість слів Марка.

4. Тактика самозахисту шляхом докорів, обвинувачень, нападу на авторитарного адресанта:

(10) *‘Did you know, Jace,’ said Hugo casually, ‘it’s a scientific fact that homosexuals can’t throw straight?’ ... Nigel was close to tears. He snapped ‘You’re always turning people against me!’ Red and furious. ‘I hate you, bloody bastard’*

[5, p. 38].

Х’юго знущується зі свого молодшого брата Найджела, бо він жахливо грає в дартс. Супротив знущанням реалізується Найджелом у обвинуваченні за допомогою простого речення із негативним забарвленням, яке є вираженим у теперішньому тривалому часі, що є типовим при вираженні образи чи обурення. Звертання-інвектив *bloody bastard*, дискурсивний маркер часу *always* та невербальні компоненти *close to tears, red and furious* підтверджують інформацію про високий ступінь емоційного «ураження» хлопця та бажання протистояти братові.

5. Тактика нанесення образи, спричинення

болю. У тактиці супротиву владі образа може виступати реакцією дитини-адресата на агресію чи негативне ставлення по відношенню до себе, як бажання понизити ступінь ситуативної влади адресанта за рахунок мовленнєвої «атаки» у відповідь: (10) *'So what part of India are you from?' 'I was born here, actually' he said in a friendly way. 'My parents are Sri Lankan, from Fiji.' 'Same diff,' said Amber, and she and Chelsea giggled ... 'Ignorant bitches,' he muttered under his breath. 'Excuse me?' Amber's eyes widened. 'What did you call us?' Chelsea turned toward him, 'That is sooo offensive. Oh my God. Geez, some people can't take a joke,' she pouted* [6, p. 19].

Челсі та Ембер, 15-річні учениці школи, що є членами Кабінету школи – найбільш популярних учнів, цікавляться, звідки родом Харшан. Зневажливе ставлення до хлопця через прояв байдужості до його походження провокують реакцію супротиву, виражену пейоративним висловленням *Ignorant bitches*. Акт супротиву є успішним, оскільки супроводжується дискурсивними маркерами вираження невіри та виправдовування шляхом перепитування, вигуків обурення *Geez, Oh my god* та імпліцитного обвинувачення *Some people can't take a joke*.

6. Тактика погрози має за ціль залякати реципієнта та змусити його повірити у втілення в життя майбутньої дії, що призведе до несприятливих для нього наслідків, а також змусити виконати бажані для себе дії [5]. У ситуації протистояння владі адресанта ця тактика може застосовуватись задля збереження власного іміджу та гідності:

(12) *'My father bought the oil refinery.'* *'That explains why you're so refined,' says Darla flirtfully. 'Yeah, and so oily,' says Alfalfa ironically. 'Watch it, bud,' Waldo turns to Alfalfa and shoots an evil look at him. Alfalfa just watches him back* [7, 00.17.00.–00.17.30.].

Уальдо – син багатих батьків, що тільки переїхали до міста. З вуст Алфалфи виривається уїдливиий коментар стосовно його фаніних манер. Супротив Уальдо виражається погрозою, яка містить директивний елемент *watch it*. Фамільярне скорочення *bud* у поєднанні з проксемічним *shoots an evil look* та кінесичним *turns to Alfalfa* невербаль-

ними компонентами допомагають адресату зупинити «напад».

7. Тактика глузування, сарказму щодо змісту висловлення має за мету нанесення емоційного болю співрозмовнику через «негативну оцінку його особистості у цілому, окремих характеристик або поведінки» [7, с. 44; 2, с. 133;]. Адресат може вдаватись до цієї тактики задля чинення супротиву авторитарному мовцю. Енні та Хейлі – 11-річні сестри-близнючки, що вперше побачили одна одну під час спарингу з фехтування. Енні намагається дати відсіч Хейлі за допомогою саркастичних коментарів у її сторону:

(13) *'Between you and me?! A resemblance? Let me see,' Hallie turns sideways, looking at Annie from different angles. 'Well, your eyes are much closer than mine. Your ears stick out,' Annie gasps, 'your teeth are crooked and that nose...well, don't worry, those things can be fixed... Hold on, I'm not quite finished. You want to know the real difference between us?' Now Annie steps in the word battle 'I have class and you don't? Or I know how to fence and you don't? Take your pick'* [8, 00.11.57.–00.11.58].

Реалізація тактики відбувається за допомогою залучення питальних складносурядних речень, які містять саркастичне порівняння, виражене сполучником *and* та опозицією особистих займенників *I...you*. Імперативна конструкція *take your pick* демонструє намір адресата не лише вербально протистояти адресанту, але й довести це на практиці.

3. Висновки

Формат спілкування «дитина-дитина» характеризується високим рівнем розкутості та свободи вираження завдяки особистісним (віковим) характеристикам комунікантів. Неспівпадіння інтенцій дітей-комунікантів, бажання однієї дитини проявляти верховенство над іншою та керувати нею, недостатнє розуміння ситуації або дитяча примха призводять до чинення супротиву владі, який виражається дитиною-адресатом за допомогою вербальних і невербальних компонентів комунікації. Уміння адресата ефективно давати відсіч владі авторитарного мовця за допомогою влучного поєднання комунікативних компонентів вербального

та невербального рівнів є результатом довгого і складного шляху, який дитина проходить у процесі формування своєї дискурсивної компетенції. Опанування цієї навички може слугувати у майбутньому плацдармом для появи у дитини у дорослому віці рис авторитарного стилю спілкування та подальшому її становленні як авторитарної особистості завдяки закріпленню знанням про правила «гри» на площині з владним мовцем.

Супротив дитини авторитарному комунікативному партнеру може призводити до послаблення його авторитарності, якщо він не прийме необхідних запобіжних мір на вербальному та невербальному рівнях спілкування проти небажання адресата коритись. Виходячи зі ступеню ефективності супротиву та перлокутивного ефекту, якого досягає дитина-адресат, виокремлюємо неуспішний (наявність неефективної аргументації), достатній (зрівняння комунікативного статусу комунікантів) та експансивний (зміна комунікативного статусу мовців) види супротиву. Адресат, однак, не завжди експлікує протистояння нав'язливій волі свого співрозмовника. Він може не давати жодної вербальної реакції взагалі, натомість демонструючи підкорення на невербальному рівні. Вираження супротиву відбувається за допомогою вдавання дитиною до комунікативних тактик, серед яких найчастотнішими є тактики ігнорування здорового глузду; опозиціювання змісту висловлення; наведення логічних аргументів; самозахисту шляхом докорів та обвинувачень; нанесення образи; тактики погрози та глузування над адресантом. Для вербального рівня супротиву авторитарності найбільш типовими є фамільярні звернення та звернення-інвективи, однорідні синтаксичні та лексичні повтори, оперування особистими займенниками *you* та *I*, емоційно забарвленою лексикою. Невербальний рівень супротиву у більшості представлений проксемічними компонентами зміни дистанції між комунікантами та кінесичними компонентами жестового характеру, які характеризують експресивність поведінки адресата. Подальші перспективи дослідження вбачаємо в експлікації механізмів утримання авторитарним адресантом своєї домінуючої позиції, зважаючи на супротив зі сторони адресата, що може призвести до зсуву комунікативної влади між комунікантами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дейк Т.А. ван. Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации / Т.А. ван Дейк ; [пер. с англ.]. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 344 с.
2. Ковалевська Я.Л. Медіа-простір сатирико-саркастичного дискурсу (на прикладі американських он-лайн видань) / Я.Л. Ковалевська // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2016. – Вип. 84. – С. 130–135.
3. Копылова Н.В. Стратегии власти и подчинения в английском разговорном дискурсе : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Копылова Наталья Владимировна. – Иркутск, 2008. – 203 с.
4. Крючкова П.Г. Авторитарный дискурс (на матеріалі сучасної англійської мови) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Крючкова Поліна Георгіївна. – К., 2003. – 193 с.
5. Можейко О.О. Засоби вираження мовленнєвого акту погрози в англomовному діалогічному дискурсі / О.О. Можейко // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2011. – № 972. – С. 69–73.
6. Пушкин А.А. Прагматические характеристики авторитарной языковой личности : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А.А. Пушкин. – Чебоксары : Чуваш. гос. ун-т им. И.Н. Ульянова, 1992. – 16 с.
7. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великобританії та США : [монографія] / В.О. Самохіна. – Х. : Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна, 2012. – 360 с.
8. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі : монографія / Л.В. Солощук. – Харків : Константа, 2006. – 300 с.
9. Хорошилова В.М. Стратегія завдання образи у німецькомовному діалогічному інтернет-дискурсі : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Хорошилова Вероніка Миколаївна. – Харків, 2017. – 275 с.
10. Fairclough N. Language and Power / N. Fairclough. – New York : Routledge, Taylor&Francis Group, 2013. – 227 p.
11. Foucault M. The History of Sexuality: An Introduction (R. Hurley, Trans.) / M. Foucault. – London : Penguin Books, 1990. – 176 p.
12. Karlberg M. The Power of Discourse and the Discourse of Power: Pursuing Peace through Discourse Intervention / M. Karlberg // International Journal of Peace Studies, 2005. – Vol. 10, № 1. – P. 1–25.
13. Lukes S. Power: A Radical View / S. Lukes. – London : Palgrave, 2005. – 192 p.
14. Negm M.S. Resisting Power in Discourse / M.S. Negm // Procedia : Social and Behavioral Sciences, 2015. – № 192. –

P. 284–289. 15. Routledge P. The imagineering of resistance: Pollok free state and the practice of postmodern politics / P. Routledge // *Transactions of the Institute of British Geographers*. – 2007. – 22(3). – P. 359–376. 16. Scott J.C. The Weapons of the Weak / J.C. Scott. – Yale University Press, 1987. – 392 p. 17. Sharpe E. Against Limits: A Post-structural Theorizing of Resistance in Leisure / E. Sharpe // *The Palgrave Handbook of Leisure Theory* // London: Palgrave Macmillan, 2017. – P. 911–926. 18. Shor I. Empowering Education: Critical Teaching for Social Change / I. Shor. – Chicago : The University of Chicago Press, 1992. – 294 p. 19. Vinthagen St. Understanding ‘Resistance’: Exploring definitions, perspectives, forms and implications [Електронний ресурс] / St. Vinthagen, 2007. – Режим доступу : <https://www.resistancestudies.org/files/VinthagenResistance.pdf> 20. Vinthagen St. Resistance Studies / St. Vinthagen, M. Lilja // ESA Conference, Glasgow, 2007.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Cleary B. Ramona and Beezus / B. Cleary. – Harper Collins, 2013. – 176 p. 2. Grisham J. The Client / J. Grisham. – New York : Island Books, Dell Publishing, 1993. – 566 p. 3. Hunt L.M. One of the Murphys / L.M. Hunt. – Puffin Books, 2013. – 256 p. 4. Knowles J. See you at Harry’s / J. Knowles. – Candlewick, 2013. – 320 p. 5. Mitchell D. Black Swan Green / D. Mitchell. – Random Trade Paperbacks, 2007. – 304 p. 6. Pung A. Laurinda / A. Pung. – Black Inc., 2014. – 352 p. 7. The Little Rascals [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.springfieldspringfield.co.uk/movie_script.php?movie=little-rascals-the 8. The Parents’ Trap [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.springfieldspringfield.co.uk/movie_script.php?movie=the-parent-trap

REFERENCES

Dejk, T.A. van. (2013). *Diskurs i vlast’: Representatsija dominirovaniya v jazyke i komunikacii [Discourse and Power: Representation of domination in language]*. Moskva: LIBROKOM Publ.
Fairclough, N. (2013). *Language and Power*. New York: Routledge, Taylor&Francis Group.
Karlberg, M. (2005). The Power of Discourse and the Discourse of Power: Pursuing Peace through Discourse Intervention. *International Journal of Peace Studies*, 10(1), 1–25
Khoroshylova, V.M. (2017). *Stratehiya zavdanniy obrazu u nimetskomovnomu dialohichnomu internet-dyskursi. Dys. kand. filol. nauk [The Strategy of Offence in*

German Dialogical Internet-Based Discourse. Cand. philol. sci. diss.]. Kharkiv. 275 p. (in Ukrainian)
Kopylova, N.V. (2008). *Strategii vlasti i podchinenija v anglijskom razgovornom diskurse. Diss. kand. filol. nauk [Power and submission strategies in English conversational discourse. Cand. philol. sci. diss.]*. Irkutsk. 203 p. (In Russian)
Kovalevska, I.L. (2016). *Mediaprostir satyryko-sarkastychnogo dyskursu (na materialy amerykanskikh on-layn vydan) [Media Space of Satirical and Sarcastic Discourse (On the Example of American On-line Editions)]*. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina*. – V.N. Karazin Kharkiv. *National Univ. Messenger*, 84, 130–135 (in Ukrainian)
Kryuchkova, P.H. (2003). *Avtorytarnuy dyskurs (na materialy suchasnoyi anhliyskoyi movy). Dys. kand. filol. nauk [Authoritarian Discourse (On the Material of Modern English). Cand. philol. sci. diss.]*. Kyiv. 193 p. (In Ukrainian).
Lukes, S. (2005). *Power: A Radical View*. London: Palgrave.
Mozheyko, O.O. (2011). *Zasoby vyrazhennya movlennyevoho aktu pohrozy v anhlo-movnomu dialohichnomu dyskursi [Means of the Threatening Speech Act Expression in the English Dialogical Discourse]*. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina*. – V.N. Karazin Kharkiv. *National Univ. Messenger*, 972, 69–73 (in Ukrainian)
Negm, M.S. (2015). Resisting Power in Discourse. *Procedia: Social and Behavioral Sciences*, 192, 284–289.
Pushkin, A.A. (1992). *Pragmalingvisticheskiye kharakteristiki avtoritarnoy yazykovoy lichnosti: Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Pragmalinguistic characteristics of the authoritarian personality. Cand. diss. synopsis]*. Cheboksary (in Russian)
Routledge, P. (1997). The imagineering of resistance: Pollok free state and the practice of postmodern politics. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 22(3), 359–376.
Samokhina, V.O. (2012). *Zhart u suchasnomu komunikatyvnomu prostori Velykobrytaniyi ta SShA [Joke in the Modern Communicative Space of Great Britain and the USA]*. Kharkiv: KhNU im. V.N. Karazina Publ.
Scott, J.C. (1987). *The Weapons of the Weak*. New Haven: Yale University Press.
Sharpe, E. (2017). Against Limits: A Post-structural Theorizing of Resistance in Leisure. In K. Spracklen et al. (eds.). *The Palgrave Handbook of Leisure Theory*. London: Palgrave Macmillan, pp. 911–926.

- Shor, I. (1992). *Empowering Education: Critical Teaching for Social Change*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Soloshchuk, L.V. (2006). *Verbalni i neverbalni komponenty komunikatsii v anhlovnomu dyskursi [Verbal and Nonverbal Components of Communication in English Language Discourse]*. Kharkiv: Konstanta Publ.
- Vinthagen, St. (2007). *Understanding 'Resistance': Exploring definitions, perspectives, forms and implications*. Available at: <http://www.resistancestudies.org/files/VinthagenResistance.pdf>
- Vinthagen, St., and Lilja, M. (2007). The State of Resistance Studies. *ESA Conference*. Glasgow, Scotland, pp. 1-26.

ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ

Т.В. Валюкевич, канд. філол. наук (Харків)

У статті викладено результати когнітивно-дискурсивного аналізу змісту, структури і засобів реалізації концепту ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ. Зовнішність розглянуто як сукупність ознак, які доступні чуттєвому відзеркаленню й виділяються під час візуального сприйняття людини. Зоровий образ людини є цілісним, що дозволяє розглядати зовнішність як перцептивний гештальтний концепт. Здатність зовнішності відображати цінність дозволяє виділити ціннісний компонент у структурі концепту, що вивчається, і розглядати його в межах лінгвокультурного підходу, згідно з яким центром концепту є ціннісний компонент. Проаналізовано засоби оцінювання зовнішності відповідно до чинних еталонів і стандартів. Побудовано шкалу оцінок зовнішності. Виділено концептуальні метафори, що об'єктивують образний компонент у структурі концепту, сформовано їх діапазон.

Ключові слова: візуальне сприйняття, гештальт, еталон, зовнішність людини, концепт, концептуальна метафора, оцінна шкала, оцінка, структура концепту, цінність.

Валюкевич Т.В. ВНЕШНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА как лингвокультурный концепт. В статье представлены результаты когнитивно-дискурсивного анализа содержания, структуры и способов реализации концепта ВНЕШНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА. Внешность рассмотрена как совокупность признаков, доступных чувственному отражению и выделяемых в процессе зрительного восприятия человека. Зрительный образ человека воспринимается целостно, что позволяет рассматривать внешность как перцептивный гештальтний концепт. Определены лингвистические средства вербализации концепта. Способность внешности отражать ценность позволяет выделить ценностный компонент в структуре изучаемого концепта и рассматривать его в рамках лингвокультурного подхода, согласно которому центром концепта является ценностный компонент. Проанализированы средства оценивания внешности в соответствии с существующими эталонами и стандартами. Смоделирована шкала оценок внешности. Выявлены концептуальные метафоры, объективирующие образный компонент в структуре концепта, построен их диапазон.

Ключевые слова: визуальное восприятие, внешность человека, гештальт, концепт, концептуальная метафора, оценочная шкала, структура концепта, оценка, ценность, эталон.

Valyukevych T.V. HUMAN APPEARANCE as a linguo-cultural concept. The article presents the results of cognitive-discursive analysis of the content and structure of the concept HUMAN APPEARANCE. Appearance is defined as a combination of characteristics perceived visually. Human appearance is a whole image and which is perceived as a gestalt. Human appearance presents a value, thus the concept under consideration has an evaluative component in its structure and can be analyzed within linguo-cultural approach. The evaluative component is verbalized by the identifying adjectives, which render sensory, sublime and rationalistic types of evaluation depending on standards set by the society. The adjectives are glossed on the evaluation scale. The image component is viewed as the range of the metaphor as well as cognitive transformations of its correlates.

Key words: appearance, concept, conceptual correlate, conceptual metaphor, evaluation scale, concept structure, gestalt, sensory, sublime and rationalistic types of evaluation, standard, value, visual perception.

Актуальність теми визначається важливістю питань, пов'язаних із вивченням людини в цілому та її зовнішності, зокрема. Концепт ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ розуміється як феномен культури, невід'ємний атрибут буття людини, що складає її образ і належить до ядра національної культури, системи її цінностей.

Об'єктом дослідження є уявлення про зовнішність людини, що об'єктивуються в англійській мові та дискурсі, а предметом – засоби вербалізації структурних компонентів концепту ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ.

Вивчення зовнішності людини ведеться від Арістотеля, засновника фізіогноміки, яка розуміється як мистецтво пізнання характеру людини та формування уявлення про неї за її зовнішнім виглядом. Ідеї фізіогноміки, а саме можливість вираження внутрішнього через зовнішнє, знайшли віддзеркалення в античній драмі, що використовувала маски. Театральна маска (грец. *prosōpon*), що прикладається до обличчя, стала назвою архетипу Персона, який, згідно з К.Г. Юнгом, є соціальною роллю людини.

Зовнішність є сукупність трьох груп ознак, які доступні чуттєвому віддзеркаленню й виділяються під час візуального сприйняття людини. До першої групи належать анатомічні ознаки, які становлять фізичний аспект людини; до другої – функціональні (або динамічні), виражені мімікою, жестами, манерами, поставою, ходом тощо; а до третьої – соціальні ознаки, втілені в одязі, прикрасах, зачісках й супутніх аксесуарах [2; 6; 9; 10].

Зоровий образ людини не складається з окремих параметрів [11], але характеризується цілісністю, що дозволяє розглядати концепт ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ як гештальт.

Концепт ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ є перцептивним, оскільки його зміст утворюють «наочні» перцептивні ознаки людини, що сприймаються сенсорно [8]. Специфіка аналізу перцептивного концепту зумовлена суб'єктивністю сприйняття та інтер-

претації зовнішності людини – процесів, що відтворюють різний досвід суб'єктів сприйняття.

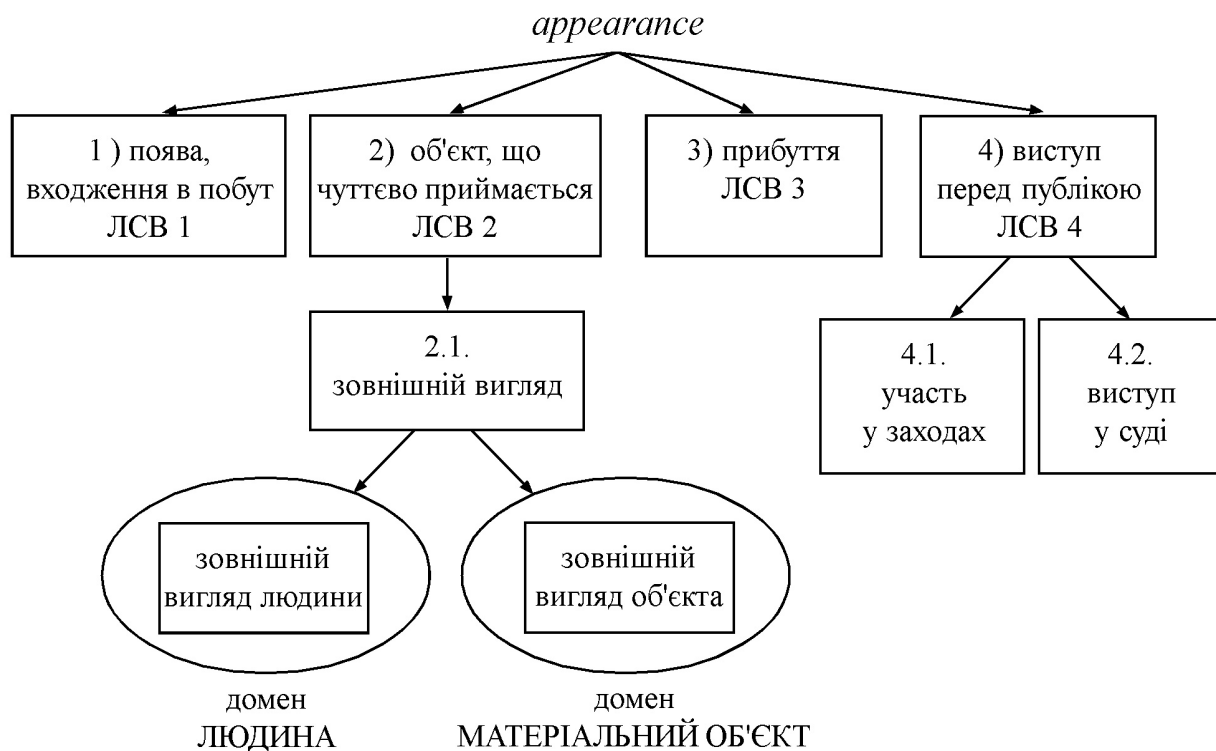
Суб'єктивність виражається в оцінних думках, в основі яких лежать цінності того, хто сприймає. Здатність зовнішності відображати цінність дозволяє виділити ціннісний компонент у структурі концепту, що вивчається, і розглядати його в межах лінгвокультурного підходу, згідно з яким центром концепту є цінність, яка розуміється як значущість певного об'єкта, на відміну від його онтологічних характеристик [3; 5; 12].

Грунтуючись на типології лінгвокультурних концептів залежно від конфігурації їх складових [13], концепт ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ розглядаємо як синкретичний концепт, структуру якого становлять поняттєвий, ціннісний та образний компоненти в неподільній єдності. Про синкретичність структури концепту ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ свідчать дані компонентного аналізу імені концепту – лексеми *appearance*, яка має в своєму складі семи, що відповідають поняттю зовнішності, оцінці та перцептивному образу.

У процесі сприйняття зовнішність інтерпретується й отримує оцінку, яка відображає ціннісний аспект значення. Така специфіка концепту ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ дозволяє розглядати поняттєвий і ціннісний компоненти концепту у нерозривній єдності.

Концепт ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ, що тлумачиться як цілісний образ, об'єктивують десять лексем *appearance, aspect, air, exterior, form, guise, look, mien, presence, semblance*, що поєднані інтегральною семою «зовнішній вигляд».

Наступний рис. 1 унаочнює результати дефініційного аналізу лексеми *appearance*, який свідчить про її полісемантичність. Із чотирьох виділених ЛСВ лише один об'єктивує зовнішній вигляд як живого, так і неживого об'єкта та профілюється на тлі двох доменів ЛЮДИНА і МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ. Решта значень цієї лексеми розуміється на тлі інших доменів.

Рис. 1. Семантична структура полісеманта *appearance*

Етимологічний аналіз слів-репрезентантів, що вербалізують знання про концепт ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ, дозволив виділити етимони (грец. *eidolon* «*appearance*»; лат. *apparere* «*to appear, be visible*»; давньо-англ. *locian* «*to have a certain appearance*»), що мають узагальнене значення *зовнішній вигляд, ставати видимим*. Вони становлять етимологічний шар концепту ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ, що належить змістовому мінімуму концепту, і простежуються в значеннях його лексем-номінантів.

Ціннісний компонент концепту ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ уособлює оцінку – реакцію мовця на зовнішність людини, її позитивну або негативну характеристику, пов'язану з визнанням її цінності. У структурі оцінки обов'язково наявні суб'єкт, об'єкт, шкала оцінки та стереотипи, на підставі яких виноситься оцінка, а також оцінний предикат (оцінне ставлення), що може бути поданий як окремими мовними одиницями, так і семантикою висловлення загалом [4]. Засобом об'єктивування оцінки зовнішності людини є оцінні прикметники, які, залежно від підґрунтя, передають сенсорну, сублімовану або раціоналістичну оцінку.

Сенсорна оцінка пов'язана з відчуттями, чуттєвим досвідом і характеризує не зовнішність, а суб'єкт її сприйняття. Підставою такої оцінки є відчуття від сприйняття зовнішності, але не її об'єктивні властивості.

Зону позитивного посідають прикметники *charming, pleasing, prepossessing, remarkable, charming, pleasing, prepossessing, delightful, striking, agreeable* тощо: *She has a chance to confound the gentleman's expectation that a gifted writer will also have a charming appearance* (BNC, AN4 2056).

Зону негативного займають прикметники *unprepossessing, unpleasing, disagreeable, sinister, fierce, demonic* тощо: *He traveled about with a black attendant of most unprepossessing appearance* (BNC, AN5 1823).

Зону нейтрального формально посідають прикметники *ordinary, average, commonplace, plain* тощо. Водночас, позначаючи середній ступінь якості, вони не виражають нейтральної позиції об'єкта та не вказують на середню точку на шкалі, а схиляються до зони поганого [4]. Носії мови негативно сприймають «посередність» людини, під

якою розуміється відсутність ознак, що виокремлює її з більшості [7]. Таким чином, прикметники із семантичної зони середнього по суті відносяться до зони негативного: *His appearance and demeanour were fairly average and he was not a head-turner for female fans (BNC, AP0 587)*.

Група **сублімованих оцінок** представлена естетичними та етичними оцінками, перші з яких пов'язані із задовільненням почуття прекрасного, а другі – із задовільненням етичного почуття [1]. Естетична категорія прекрасного перебуває в нерозривному зв'язку з моральними аспектами гарного й належного, що також мають емоційне вираження. Підставою для винесення таких оцінок є чинні в суспільстві стандарти, еталони, зразки.

Позитивну **естетичну** оцінку зовнішності реалізують прикметники *attractive, genteel, good-looking, pretty, beautiful, smiling, nubile* тощо: *His belief that a man's attractive appearance or manner may conceal something treacherous is reiterated throughout her writing (BNC, GH1 1356)*.

Негативна **естетична** оцінка об'єктивується прикметниками *forbidding, unattractive, ill-favoured, grotesque* тощо: *Her personality was drab, earnest and humourless and her appearance calculatedly unattractive (BNC, CDN 346)*.

Етична позитивна оцінка вербалізується прикметниками *demure, venerable, gentlemanly, courtly, refined* тощо: *She must be a woman of complicated character, and there was something dramatic in contrast of that with her demure appearance (BNC, LK7 6734)*.

Етичну негативну оцінку виражають прикметники *scandalous, disgraceful, shameful, miserable* тощо: *This unhappy boy has run away from his friends and his occupation' ~ 'And whose appearance,' interposed his sister, 'is perfectly scandalous and disgraceful' (BNC, MN4 2314)*.

Раціоналістична оцінка пов'язана з практичною діяльністю людини. Її основними критеріями є фізична або психічна користь, відповідність до певного стандарту, що є підставою оцінки.

Позитивна раціоналістична оцінка зовнішності людини вербалізована прикметниками *well-groomed, healthy, orderly, dapper, industrious, youthful* тощо: *A woman of orderly appearance rose from her knees in a corner, with sufficient haste*

and trepidation to show that she was the person referred to (BNC, CCN 732).

Негативну раціоналістичну оцінку вербалізують прикметники *scruffy, dirty, absurd, shabby, ragged, messy, unhealthy* тощо: *"Do you think she is pretty?" "Looks unhealthy, and (perhaps for that reason) strikes me as being insignificant and ugly (W. Collins, The Evil Genius)*.

Прикметники, що виражають оцінне ставлення до зовнішності людини, можуть бути розташовані на оцінній шкалі, що відображає полюси оцінного спектра й містить зону позитивного та негативного, між якими є зона нейтрального/норми.

Усі три зони репрезентовані лише на шкалі сенсорної оцінки. Прикметники сублімованої й раціоналістичної оцінки розташовуються в межах зон позитивного й негативного. Відсутність зони нейтрального/норми пояснюється тим, що відповідність до норм, які є стандартами культурної діяльності й позначають уявлення людей про належне, бажане, оцінюється позитивно, тоді як відхилення від норми визнається аномальним і отримує негативну оцінку.

Образний компонент у структурі концепту **ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ** об'єктивується концептуальними метафорами, у складі яких є оцінні прикметники, що доводять єдність образного та ціннісного компонентів.

Концепт **ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ**, що в метафорі слугує областю цілі, є концептуальним референтом, для розуміння якого використовуються концептуальні кореляції, що становлять область джерела і формують діапазон метафори. Так, діапазон метафори, що об'єктивує концепт **ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ**, представлений концептуальними кореляціями: **ЛЮДИНА, ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ, ІНСТРУМЕНТ, СУБСТАНЦІЯ/МАТЕРІАЛ, ЗНАК/ІНДИКАТОР, КОШТОВНА РІЧ, ТОВАР, НАВ'ЯЗЛИВА ІДЕЯ, ТВАРИНА, САКРАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ**.

Когнітивні трансформації *специфікації* та *розширення* області джерела концептуальної метафори [14] дають можливість повнішого розуміння концепту **ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ**. Під час розширення в домен джерела вводиться новий концепт, під час специфікації – відбувається деталізація елементів області джерела.

Таким чином, у метафорі ЗОВНІШНІСТЬ є ЛЮДИНА базовий корелят ЛЮДИНА специфікується і розуміється як людина, яка добре харчується: *There is something to be said for having a well-fed appearance* (BNC, EDA 461); отримує і передає інформацію: *... her appearance spoke sufficiently on that point* (BNC, CNB 412); підступна людина: *If you feel that your appearance lets you down you could spend a little time studying magazine features to see where you could make some changes* (BNC, AYK 1146); здатна увести в оману: *I suppose your respectable appearance misled her* (W. Collins, *The Haunted Hotel*); допомогти: *Improved appearance can help the relationship between mother and child* (BNC, G2T 2121).

Результатом специфікації області джерела ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ є його деталізація, коли зовнішність розуміється як фізичний об'єкт, який має площу: *Not only do adolescents start self-consciously considering every square inch of their outward appearance* (BNC, CCN 184); може бути зруйнований: *Unnoticed bulges and visible straps will ruin your entire appearance* (BNC, CDJ 661); сприймається як ідеальний: *Psychologists have developed a new diagnostic measure to gauge individual differences in people's hopes and concerns about a perfect physical appearance* (BNC, NA 1546) або той, що має дефекти: *Also such equipment as wigs, visors, jewels, masks, patches, lace, and gauze tended to conceal defects in appearance and tantalize at the same time* (BNC, AN4 1882).

Трансформація розширення вводить область джерела ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ новий концепт і дозволяє розуміти зовнішність як контейнер, будівлю, барометр, одяг, дзеркало, книгу, прикрасу, маску. Деякі області джерела у свою чергу, піддаються трансформаціям специфікації.

Таким чином, зовнішність розуміється як контейнер, що наповнений енергією: *Work your look. What you see is what you get. The more effort you put into your look, the more confident you will feel* (BNC, CYN 1452); красою та вадами: *He is struck by the Countess's personal appearance, in which beauties and defects are fantastically mingled in the most attractive manner* (W. Collins, *The Haunted Hotel*).

Наслідком комбінованого використання в метафорах трансформацій розширення і специфікації зовнішність постає як зношений одяг: *He saw that his faint and worn appearance attracted the attention of the landlord and his waiters* (BNC, AC5 243); дзеркало, що відображає риси характеру людини: *The Romans were interested in conveying aspects of individual character as these were reflected in personal appearance* (BNC, AR4 327); маска, що приховує інформацію про свого володаря: *I was a fellow of exquisite dissimulation, who had put on the appearance of poverty in order more effectually to mislead the public* (BNC, AN3 513).

Трансформації специфікації піддаються також області джерела ЗНАК/ІНДИКАТОР, СУБСТАНЦІЯ/МАТЕРІАЛ, ІНСТРУМЕНТ, КОШТОВНА РІЧ, ТОВАР унаслідок чого зовнішність розуміється як символ успіху: *A growing body of research supports what many suspect: In the workplace, an employee's physical appearance is a powerful symbol that affects job success* (BNC, AM5 312); матеріал, якість якого може покращуватися: *I think fashions have changed but I think people's attitudes haven't really changed, people have always been striving to improve their appearance* /BNC, FM4 162/ або погіршуватися: *People noticed Chris's appearance had deteriorated in recent weeks* (BNC, FBM 3169); будівельний матеріал: *...but it pleased him to construct little theories about them from their gestures and appearance* (V. Woolf, *The Voyage out*); інструмент, за допомоги якого можна створити про себе сприятливе враження: *In that millisecond that another will form a first impression our looks may be our best tool to steer that impression in a direction that is most favorable to us* (BNC, HNP 243); є цінністю для володаря: *It is fair and just to say that beautiful looks are the biggest asset one can have* (BNC, AK6 261); річ, яку можна купити чи продати: *Other people, though, want to be noticed for being attractive and are prepared to spend large sums of money to purchase good looks if they weren't naturally blessed with them* (BNC, NMA 139).

Області джерела НАВ'ЯЗЛИВА ІДЕЯ, ТВАРИНА і САКРАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ зазвичай не за-

знають когнітивних трансформацій. Метафори, утворені з їх допомогою, розглядаємо як нові.

Перспектива дослідження полягає у вивченні зовнішності людини у взаємозв'язку з когнітивними операціями фокусування уваги, що дозволить виділити окремі елементи, які є найбільш салієнтними в момент сприйняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с. 2. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком / А.А. Бодалев. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 200 с. 3. Воркачев С.Г. *Studia selecta: избранные работы по теории лингвокультурного концепта* : монография / С.Г. Воркачев. – Волгоград : Парадигма, 2013. – 180 с. 4. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. ; [2-е изд. доп.]. – М. : Едиториал УРСП, 2002. – 280 с. 5. Карасик В.И. Лингвокультурная концептология / В.И. Карасик, Н.А. Красавский, Г.Г. Слышкин. – Волгоград : Парадигма, 2009. – 116 с. 6. Коротун О.В. Образ-концепт «внешний человек» в русской языковой картине мира : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Коротун Ольга Владимировна. – Омск : Ом. гос. ун-т, 2002. – 193 с. 7. Кусова М.Л. Репрезентация отрицания в семантике лексических и фразеологических единиц (лексикографический, ономазиологический, концептуальный анализ) : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.01 / Кусова Мария Львовна. – Екатеринбург : Урал. ун-т, 1998. – 428 с. 8. Мещерякова Ю.В. Концепт «красота» в английской и русской лингвокультурах : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Ю.В. Мещерякова. – Волгоград : Волгоград. гос. пед. ун-т, 2004. – 24 с. 9. Подковырин Ю.В. Внешность литературного героя как художественная ценность : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08 / Ю.В. Подковырин. – Кемерово, 2007. – 172 с. 10. Попов С.В. Визуальное наблюдение / С.В. Попов. – СПб. : Речь, 2002. – 320 с. 11. Рахилина Е.В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость / Е.В. Рахилина. – М. : Русские словари, 2008. – 416 с. 12. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты и метакоцепты : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание» / Г.Г. Слышкин. – Волгоград : Волгоград. гос. пед. ун-т, 2004 – 35 с. 13. Шевченко И.С. Лингвокультурні кон-

цепти: проблеми типології / И.С. Шевченко // Каразінські читання : Людина. Мова. Комунікація : тези доповідей XIV наукової конференції з міжнародною участю (27 березня 2015 р.). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 250–251. 14. Kövecses Z. *Metaphor, creativity, and discourse* / Z. Kövecses // DELTA: Documentação de Estudos em Lingüística Teórica e Aplicada. – Brazil : São Paulo, 2010. – Vol. 26.

REFERENCES

Arutjunova, N.D. (1988). *Tipy jazykovyh znachenij: Ocenka. Sobytie. Fakt* [Types of language values: Evaluation. Event. Fact]. Moskva: Nauka Publ.

Bodalev, A.A. (1982). *Vosprijatie i ponimanie cheloveka chelovekom* [Perception and understanding of man by man]. Moskva: MGU Publ.

Karasik, V.I., Krasavsky, N.A. and Slyshkin, G.G. (2009). *Lingvokul'turnaja konceptologija* [Linguistic and Cultural Concepts]. Volgograd: Paradigma Publ.

Korotun, O.V. (2002). *Obraz-koncept «vneshnij chelovek» v russkoj jazykovoj kartine mira. Diss. kand. filol. nauk* [Image-concept «external person» in the Russian language picture of the world. Cand. philol. sci. diss.]. Omsk. 193 p. (in Russian)

Kövecses, Z. (2010). *Metaphor, creativity, and discourse*. Brazil: São Paulo.

Kusova, M.L. (1998). *Reprezentacija otricanija v semantike leksicheskikh i frazeologicheskikh edinic (leksikograficheskij, onomasiologicheskij, konceptual'nyj analiz)*. Diss. dokt. filol. nauk. [Representation of negation in the semantics of lexical and phraseological units (lexicographical, onomasiological, conceptual analysis). Dr. philol. sci. diss.]. Ekaterinburg. 428 p. (in Russian)

Meshherjakova, Ju.V. (2004). *Koncept «krasota» v anglijskoj i russkoj lingvokul'turah. Avtoref. diss. kand. filol. nauk* [The concept of «beauty» in English and Russian linguocultures. Cand. philol. sci. diss.]. Volgograd (in Russian)

Podkovyrin, Ju.V. (2007). *Vneshnost' literaturnogo geroja kak hudozhestvennaja cennost'. Diss. kand. filol. nauk* [The appearance of a literary hero as an artistic value. Cand. philol. sci. diss.]. Kemerovo. 172 p. (in Russian)

Popov, S.V. (2002). *Vizual'noe nabljudenie* [Visual observation]. SPb: Rech' Publ.

Rahilina, E.V. (2008). *Kognitivnyj analiz predmetnyh imen: semantika i sochetaemost'* [Cognitive analysis of subject names: semantics and compatibility]. Moskva: Russkie slovari Publ.

- Shevchenko, I.S. (2015). Lingvokul'turni koncepti: problemi tipologii [Linguocultural concepts: typology problems]. *Karazins'ki chitannja: Ljudina. Mova. Komunikacija: tezi dop. XIV nauk. konf. z mizhnar. uchastju, 27 bereznja 2015 Harkiv [Karazin Readings: Man. Language. Communication: Abstracts of the XIVth Scientific Conference with International Participation (March 27, 2015)].* Kharkiv, 250-251.
- Slyshkin, G.G. (2004). *Lingvokul'turnye koncepty i metakoncepty. Avtoref. diss. dokt. filol. nauk. [Linguistic Culture Concepts and Metaconcepts. Dr. philol. sci. diss.]*. Volgograd (in Russian)
- Vol'f, E.M. (2002). *Funkcional'naja semantika ocenki [Functional semantics of evaluation]*. Moskva: Editorial URSS Publ.
- Vorkachev, S.G. (2013). *Studia selecta: izbrannye raboty po teorii lingvokul'turnogo koncepta [Studia selecta: Selected works on the theory of linguocultural concepts]*. Volgograd: Paradigma.

УДК 821.111'22

КОГНІТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВЕРБАЛІЗАЦІЇ РУХУ В КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ

С.А. Віротченко, канд. філол. наук (Харків)

Стаття присвячена проблемі концептуалізації комунікативного простору в англійській мові. Простір – фундаментальне поняття людського мислення, що відображає багатогранний характер існування світу, це середовище комунікативної діяльності та необхідний компонент сприйняття світу. Реалізуючи комунікативну взаємодію, комуніканти створюють комунікативний простір, який складається з особистих просторів дискурсивних особистостей – адресатно-комунікативного та адресантно-комунікативного, що мають центр і периферію. У природній мові ментальне уявлення про простір перетворюється в текст. Вивчення засобів вербалізації переміщення в просторі залишається одним з актуальних питань сучасних лінгвістичних досліджень. При цьому рух в особистому чи комунікативному просторі потребує більш глибокого дослідження. У фокусі уваги нашого дослідження – схематична модель руху, що актуалізується вербальними конструкціями руху у просторі. У ході аналізу вербальних конструкцій переміщення в просторі, що описують рух у комунікативному просторі, ми виявили, що вони актуалізують образ-схеми джерело-шлях-ціль з бінарними опозиціями (вперед і назад) та компонентами, ціле-частина, описуючи переміщення усього тіла або частини тіла комуніканта, центр-периферія, яка представляє рух у просторі в залежності від дальності переміщення комуніканта. Таким чином, когнітивно-орієнтована теорія, представлена у статті, пояснює схематичну модель руху у комунікативному просторі та її актуалізацію.

Ключові слова: адресатно- / адресантно-комунікативний простір, вербалізація, вербальні конструкції переміщення у просторі, образ-схема, рух у комунікативному просторі.

Віротченко С.А. Когнитивно-функциональный подход к вербализации движения в коммуникативном пространстве. Стаття посвящена проблеме концептуализации коммуникативного пространства в английском языке. Пространство – фундаментальное понятие человеческого мышления, которое отображает многогранный характер существования мира; это среда коммуникативной деятельности и необходимый компонент восприятия окружающего мира. Реализуя коммуникативное взаимодействие, коммуниканты создают коммуникативное пространство, состоящее из личных пространств дискурсивных личностей – адресатно-коммуникативного и адресантно-коммуникативного, которые имеют центр и периферию. В естественном языке ментальное представление о пространстве превращается в текст. Изучение способов вербализации перемещения в пространстве остается одним из актуальных вопросов современных лингвистических исследований. При этом движение в личном или коммуникативном пространстве нуждается в более глубоком исследовании. В фокусе внимания исследования – схематическая модель движения, которая актуализируется вербальными конструкциями движения в пространстве. В ходе анализа вербальных конструкций движения в пространстве, описывающих движение в коммуникативном пространстве, мы выявили, что они актуализируют образ-схемы источник-путь-цель с бинарными оппозициями (вперед и назад) и компонентами, часть-целое, описывая перемещение всего тела или части тела коммуниканта, центр-периферия, которая представляет движение в пространстве в зависимости от дальности перемещения коммуниканта. Таким образом, когнитивно-ориентированная теория, представленная в статье, проясняет схематическую модель движения в коммуникативном пространстве и ее актуализацию.

Ключевые слова: адресатно- / адресантно-коммуникативное пространство, вербализация, вербальные конструкции движения в пространстве, образ-схема, движение в коммуникативном пространстве.

Virotchenko S.A. The cognitive and functional approach to verbalization of movement in communicative space. The paper addresses the problem of conceptualization of communicative space in English. Space is a fundamental notion of human thinking that represents a diversified nature of the world's existence in its inhomogeneity; it is an environment of communicative activity and a necessary element of perceiving the world. Producing statements, communicants create communicative space. It consists of personal spaces of discursive personalities, which are the addresser's and addressee's ones that have a center and periphery with moveable boundaries. In a natural language, a mental representation of space is transformed into text. Studying the ways, in which motion in space is verbalized, remains one of the topical issues of the present-day linguistic research. Yet, motion in the personal or communicative space is still in need of an in-depth analysis. The research focuses on the image schematic structure of motion, which is actualized by verbal constructions of motion in space. Considering fragments that include expressions describing motion in the communicative space, we have revealed that the verbal constructions of motion in space actualize the source / path / goal schema with its binary oppositions (forward and back) and constituents, the part / whole schema by describing the whole-body or the part-body movement of the communicant, and the center / periphery schema that conceptualizes motion in space depending upon how far the communicant moves.

Keywords: addressee's / addresser's communicative space, image schema, motion in communicative space, verbal constructions of motion in space, verbalization.

1. Вступ

Дослідження простору перебуває у фокусі уваги філософів і фахівців різних галузей науки з давніх часів, простір залишається предметом і сучасних лінгвістичних розвідок. Представники різних шкіл наукової думки знову і знову звертаються до дослідження простору: вони аналізують різні підходи до вивчення простору в різних культурах і мовах, описують типи концептуалізації просторових відносин [2; 3], вивчають параметризацію простору [5; 8], просторову метафору [1; 4]. Фокус їхньої уваги також включає комунікативно значущі зміни особистого простору комунікантів у результаті їх руху та зміни положення в комунікативному просторі [7; 10].

Когнітивний підхід до вивчення простору полягає в розумінні того, що значення конструюється в процесі комунікації [14], і наше сприйняття комунікативного середовища приймає участь у формуванні цього значення. Існуючі когнітивні дослідження пропонують низку теоретичних засобів аналізу формування смислу, наприклад, фрейми [6; 16], ідеалізовані когнітивні моделі [11; 12], образ-схеми [9; 12]. Актуальність роботи зумовлена тим, що когнітивна лінгвістика розкриває нові можливості вивчення руху в комунікативному просторі. Об'єктом дослідження є рух у комунікативному просторі. Предметом роботи виступає схематична структура руху в комунікативному просторі.

Наше дослідження базується на теорії образ-схем, які визначаються як відносно прості конструкції, що є частиною нашого повсякденного жит-

тя в різних їх проявах [9; 12]. Стаття описує основні образ-схеми. По-перше, це образ-схема ДЖЕРЕЛО-ШЛЯХ-ЦІЛЬ, яка вказує на те, що ми знаходимося в одному місці, коли починаємо рух, потім ми змінюємо локацію, і коли рух завершується, ми вже в іншому місці. Крім того, це образ-схеми ЦІЛЕ-ЧАСТИНА та ЦЕНТР-ПЕРИФЕРІЯ.

Метою дослідження є виокремити складові комунікативного простору та встановити схематичну структуру руху в комунікативному просторі. Матеріалом дослідження є фрагменти тексту, обрані методом суцільної вибірки з художніх творів британських і американських авторів ХХ століття. Фрагменти включають конструкції, що описують рух у комунікативному просторі, до складу яких входять дієслова, прийменники, іменники та прислівники.

2. Схематична структура руху

Образ-схема – це спосіб осмислення сутності у вигляді схеми, що об'єднує елементарний зоровий образ і логічну інформацію, це базова структурна одиниця, що спирається на сенсо-моторний досвід індивіда у взаємодії з фізичним світом і вживається для концептуалізації складніших когнітивних структур. Образ-схеми являють собою структури в когнітивних процесах, які описують патерни нашого розуміння та сприйняття дійсності. Вони породжуються як тілесним та мовним досвідом, так і історичним контекстом [9; 12]. Одна й та сама образ-схема може актуалізуватися в рамках різних

когнітивних доменів, оскільки внутрішня структура кожної образ-схеми може бути метафорично переосмислена [12]. З іншого боку, певна частина будь-якої образ-схеми може бути описана різними одиницями, що доводить теорія «активних зон» Р. Ленекера. Найбільш цікавим аспектом феномена активних зон є різноманіття лінгвістичних засобів вираження та мотиваційна ланка між значенням і формою у кожному можливому випадку [13].

Так, для опису переміщення у просторі в англійській мові застосовують одиниці, що передають різні аспекти руху: «рухатися де», «рухатися як», «рухатися з якою метою», «рухатися куди та звідки».

Рух є цільовим, залежним компонентом ситуацій, зумовлений необхідністю змінити місце розташування суб'єкта чи об'єкта. Згідно Л. Талмі, існує деяка абстрактна ситуація руху, для якої є характерним набір параметрів: «фігура», тобто суб'єкт / об'єкт руху, «фон», відносно якого суб'єкт рухається, «шлях», який включає початкову та кінцеву точку руху тощо. Змінюються візуально і їх співвідношення в просторі: фігура, відділившись від фону, описує певну траєкторію, сукупність ментально поєднаних точок у просторі, в яких знаходився суб'єкт переміщення [15].

Дієслова руху, що описують зміни у просторі, відносяться до лексико-семантичного поля просторових дій та станів [5, с. 163–165], їхньою загальною семою є місце перебування та зміни в позиції комуніканта внаслідок руху. Дієслова руху супроводжуються прийменниками, що є словотворчими елементами, які утворюють єдине значення ціле з дієсловом. Втрачаючи своє реальне значення або зберігаючи його в ослабленому вигляді, прийменники змінюють, уточнюють, доповнюють значення дієслова. Прийменники, що модифікують дієслова, є індикаторами спрямованості руху комунікантів. Таким чином, вживаючись як одне ціле, дієслова руху та прийменники складають дієслівні конструкції переміщення у просторі (ДКПП).

2.1. Актуалізація образ-схеми

ДЖЕРЕЛО-ШЛЯХ-ЦІЛЬ

ДКПП конкретизують напрямок змін у просторовому розташуванні комунікантів, визначають інтенсивність і швидкість зміни особистого простору, встановлюють масштаб переміщення комуні-

кантів і, таким чином, актуалізують образ-схему ДЖЕРЕЛО-ШЛЯХ-ЦІЛЬ.

Структурним компонентом образ-схеми ДЖЕРЕЛО-ШЛЯХ-ЦІЛЬ є напрямок руху – ВПЕРЕД, отже, виділяємо ДКПП, що описують лативний рух комуніканта до співрозмовника: *to advance to smb, to bend toward, to cling to smb, to come toward smb, to lean forward, to move toward smb, to start toward smb, to step toward smb, to take a step toward smb.*

ЦІЛЬ, об'єкт, до якого наближується комунікант, є синтаксично вираженою лише в 43% ДКПП, проте семантично вона завжди присутня. Ця закономірність пояснюється тим, що діалогічне спілкування природно припускає двох взаємодіючих комунікантів: адресанта й адресата, і, таким чином, є зрозумілим, що переміщення адресанта відбуваються в адресатно-особистому просторі та навпаки.

Структурний компонент образ-схеми ДЖЕРЕЛО-ШЛЯХ-ЦІЛЬ напрямок руху – НАЗАД, актуалізується ДКПП, що описують елативний рух комуніканта від співрозмовника: *to back away from smb, to fling from smb, to jerk away, to lean back, to move away, to shrink away, to sit back, to step away, to swing away from smb, to turn away, to walk away, to retrace a step from smb, to take a step backward.*

19% ДКПП, що описують орієнтацію комуніканта на початкову точку, містять синтаксично виражену кінцеву точку: тобто об'єкт, від якого віддаляється мовець, не є синтаксично обов'язковим, але в прагматичному плані він завжди присутній.

Структурний компонент образ-схеми ДЖЕРЕЛО-ШЛЯХ-ЦІЛЬ перешкода експлікується ДКПП, що описують орієнтованість комуніканта відносно проміжної точки: *to lean across the table, to lean over the table, to stride over the desk.*

Експлікація шляху таким чином відзначається під час опису ситуацій спілкування, де комунікативний простір співрозмовників розділений предметом меблів, у більшості випадків столом. Якщо об'єкт, який розділяє комунікативний простір, сприймається одним із комунікантів як перешкода на шляху до встановлення комунікативного контакту чи досягнення комунікативної мети, то мовець прагне нейтралізувати цю перешкоду, та тоді має місце переміщення комунікантів відносно проміжної

точки в напрямку до співрозмовника. Переміщення такого типу вживаються в 3% від загальної кількості наявних прикладів.

Отже, ДКПП, що описують орієнтованість комунікантів на кінцеву точку, вживаються в 60% від загальної кількості прикладів, а ДКПП, що описують орієнтованість комунікантів на початкову точку, вживаються в 37%. Таким чином, скорочення відстані між комунікантами має експресивніший характер, більшу семантично-прагматичну інформативність та частіше вживається в різних комунікативних ситуаціях позитивно та негативно спрямованого дискурсу.

ДКПП також описують спосіб переміщення. Так, переміщення може мати характер миттєвої дії, що відбувається в один момент, який не можливо розкласти на окремі частини, і що не позначає процес, який протікає в часі, тобто не має процесуального значення. «Миттєві» дієслова позначають дію, тривалість якої надзвичайно мала або мінімальна. Такі ДКПП використовуються для фіксації уваги на цілі та кінцевій точці переміщення, позначення результативності дії та в тому випадку, якщо і цілі, і кінцева точка вже близько. Крім того, важливо відзначити, що дієслова в складі цих конструкцій виступають у ролі присудка та сполучаються з обставинами тривалості дії, що описують швидку дію. До таких конструкцій відносяться наступні: *to go up to smb, to lean quickly toward smb, to jerk toward smb, to step toward smb / forward, to come toward smb, to swing to smb, to step back, to rush forward / back*.

Переміщення, яке не має характеру миттєвої дії, актуалізується ДКПП, що описують немиттєву дію, яка відбувається протягом часового відрізка, що можливо розкласти на окремі частини, позначає процес і має процесуальне значення. Ці ДКПП використовуються для позначення незакінченої дії, а дієслова, що входять до їхнього складу, часто виступають у ролі дієприслівника образу дії та сполучаються з обставинами тривалості дії, що описують процес переміщення. До таких конструкцій належать наступні: *leaning toward smb, moving toward smb, advancing to smb, starting towards smb, backing away from smb*.

З точки зору інтенсивності та швидкості переміщення комунікантів у просторі, виділяються

ДКПП, що описують повільне та швидке переміщення. Ця ознака виражається семантикою дієслова або прислівниками та прикметниками, якими він супроводжується.

ДКПП, що вказують на повільне переміщення комунікантів у просторі, в основному в реченні вживаються в ролі дієприслівника, який надає дії відтінок неспішності. Такі конструкції не містять прикметників, що описують дію та надають додаткову інформацію про неї. До групи мовних одиниць, які вказують на низьку швидкість переміщення та описують скорочення комунікативної відстані, належать наступні: *starting towards smb, closing the distance, leaning forward, advancing to smb, moving toward smb*.

ДКПП, що описують низьку швидкість переміщення та описують збільшення комунікативної відстані, представлені наступними: *inching away, sliding away, slipping away, backing away*.

Повільні переміщення комунікантів у просторі під час бесіди сприяють поступовому зменшенню відстані між співрозмовниками, що налаштовує їх на сприйняття інформації, створення атмосфери довіри та близькості.

До групи ДКПП, що описують швидке переміщення комунікантів, належать дієслова, що, як правило, експлікують кінцеву точку переміщення, та які супроводжуються прислівниками та прикметниками, що модифікують їх і визначають швидкість переміщення. Крім того, такі ДКПП, як правило, в реченні виступають у ролі присудка, що позначає однократність дії. Серед ДКПП, що описують орієнтованість комуніканта на кінцеву точку руху, до цієї групи відносяться наступні: *to jerk toward smb, to take a distracted step, to lean urgently forward, to rush toward smb, to lean quickly forward, to swing toward smb*.

До конструкцій, що вказують на орієнтованість комуніканта під час переміщення на початкову точку й описують швидкий рух у просторі, ми відносимо наступні: *to shrink backward, to jerk away, to swing away, to step back, to retreat a step*.

Швидкі переміщення комунікантів у ході комунікативного процесу надають спілкуванню динамічності й ефекту несподіваності, завдяки яким комунікант, який використовує ці прийоми, справ-

ляє психологічний вплив на співрозмовника для досягнення своєї комунікативної мети.

2.2. Актуалізація образ-схеми ЧАСТИНА-ЦІЛЕ

Переміщення у просторі може бути цілісним або не цілісним, що відповідає образ-схеми ЧАСТИНА-ЦІЛЕ. З точки зору цілісності переміщення комунікантів у просторі, ми виділяємо дві групи ДКПП: «інтегральні» та «партитивні».

Інтегральні ДКПП описують цілісні рухи, тобто переміщення всього тіла комуніканта. До таких конструкцій відносяться: *to advance, to come toward, to go up to smb, to leap forward, to move toward, to run to smb, to start toward, to step toward, to walk away / forward*.

Партитивні ДКПП описують переміщення в просторі не цілого тіла, а його частини, зокрема в нашому випадку мова йде про верхню частину тіла. Такими конструкціями є наступні: *to bend toward, to cling to smb, to lean forward / back, to sink back*.

Партитивні конструкції руху не численні в порівнянні з інтегральними, тому що в англійській мові для корпусу лексичних засобів, які описують переміщення в просторі верхньої половини тіла, нехарактерна лексична та стилістична різноманітність. Але ДКПП, що описують партитивні переміщення у просторі, є найуживанішими. Це пов'язано з тим, що в процесі спілкування при наявності вихідного сидячого положення комунікантів, партитивні рухи підкреслюють і акцентують вербальне повідомлення, несуть у собі значне значеннєве навантаження; вони впливають на зміст вербального повідомлення, на співрозмовника та тим самим на досягнення комунікативної мети.

Різноманітність вербального зображення інтегральних переміщень у просторі пояснюється численними варіантами переміщення як у залежності від швидкості переміщення (*to wriggle, to stroll, to run, to rush, to jerk*), так і від засобу переміщення (*to leap, to run, to sit, to trip, to walk*).

2.3. Актуалізація образ-схеми ЦЕНТР-ПЕРИФЕРІЯ

Образ-схема ЦЕНТР-ПЕРИФЕРІЯ відображає рух у просторі в залежності від дальності переміщення: переміщення відбувається у мінімальній площині, центром та ядром якої є комунікант, або

границі переміщення виходять у периферію його Я-простору. Виходячи з класифікації ДКПП відносно опису цілісних і партитивних рухів, а також з точки зору опису миттєвої чи немиттєвої дії, ми виділили дві групи ДКПП, що описують обмежену та необмежену площу переміщення:

До групи ДКПП, що описують обмежену площу переміщення комунікантів, належать конструкції, що описують миттєву дію та партитивні переміщення комунікантів у просторі, тобто коли рух мовця обмежено верхньою половиною тіла: *to lean toward / forward / closer to smb, to bend toward / over*.

До цієї групи належать ДКПП, що містять у собі слово *step*, яке виражається дієсловом або іменником: *to step toward smb / forward, to take a step toward smb, to step back, to retreat a step*.

До групи ДКПП, що описують необмежену площу переміщення комунікантів, по-перше, відносяться ті конструкції, що описують немиттєву дію, по-друге, цілісні переміщення в просторі. По-третє, такі ДКПП не містять синтаксично виражений елемент, який вказує на кінцевий пункт руху: *to move toward smb, to come forward, to advance to smb, to start towards smb, to back away* та інші.

3. Висновки

Провівши наше дослідження у призмі когнітивної лінгвістики, ми виявили схематичну структуру руху у комунікативному просторі. Також були висвітлені особливості вербалізації руху в комунікативному просторі в англійській мові за допомогою залучення образ-схем, що схематично зображують найтиповіші патерни нашого тілесного досвіду та сприйняття. Одна й та сама образ-схема може актуалізуватися різними когнітивними доменами, більше того, певна частина образ-схеми може бути описана різними одиницями. Проведений аналіз показує, що рух у просторі вербалізується за допомогою ДКПП, які складаються з дієслів, що супроводжуються прийменниками, прислівниками та іноді прикметниками. ДКПП актуалізують образ-схеми ДЖЕРЕЛО-ШЛЯХ-ЦІЛЬ, ЧАСТИНА-ЦІЛЕ, ЦЕНТР-ПЕРИФЕРІЯ. Отже, когнітивний підхід до процесу вербалізації руху у просторі дає новий стимул для розвитку загальної теорії про простір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булыгина Т.В. Перемещение в пространстве как метафора эмоций / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев // Логический анализ языка : Языки пространств : сб. науч. ст. ; [отв. ред. Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина]. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 278–288. 2. Кубрякова Е.С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. 3. Лебедева Л.Б. Семантика «ограничивающих» слов / Л.Б. Лебедева // Логический анализ языка : Языки пространств : сб. науч. ст. ; [отв. ред. Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина]. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 93–105. 4. Мечковская Н.Б. Семиотика. Язык. Природа. Культура / Н.Б. Мечковская. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 432 с. 5. Тошович Б. Глаголы каузации положения в пространстве / Б. Тошович // Логический анализ языка : Языки пространств : сб. науч. ст. ; [отв. ред. Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина]. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 163–175. 6. Fillmore Ch.J. Frame semantics and the nature of language [Electronic resource] / Ch.J. Fillmore. – 1976. – Available at : <http://www.icsi.berkeley.edu/pubs/ai/frame semantics76.pdf>. 7. Hall E.A. Proxemics / E.A. Hall // Current Anthropology. – 1968. – № 9. – P. 83–108. 8. Janzen T. Shared spaces, shared mind : connecting past and present viewpoints in American sign language narratives / T. Janzen // Book of abstracts. International cognitive linguistics conference : linguistic diversity and cognitive linguistics, 10-14 July 2017, Tartu, Estonia. – P. 144. 9. Johnson M. The body in the mind : the bodily basis of meaning, imagination, and reason / M. Johnson. – Chicago : The University of Chicago press, 1987. – 287 p. 10. Knapp M.L. Nonverbal communication in human interaction / M.L. Knapp, J.A. Hall. – Wadsworth : Thomson Learning, USA, 2002. – 482 p. 11. Hilferty J. Maximality and idealized cognitive models : the complementation of Spanish tener [Electronic resource]. / J. Hilferty. – 2001. – Available at : <https://www.um.es/lincoing/jv/2001%20ICMs%20&%20tener%20Lang%20Sciences.pdf>. 12. Lakoff G. Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind / Lakoff G. – Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1987. – 387 p. 13. Langacker R.W. Foundations of cognitive grammar / Langacker R.W. // Theoretical prerequisites. – Stanford: Stanford University Press, 1987. – 353 p. 14. Manerko L. Towards understanding of conceptualization in cognitive terminology / L. Manerko // Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. The Journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava, 1(2), 2016. – P. 129–170. DOI : 10.1515/lart-2016-0012 ISSN 2453-8035. 15. Talmy L. Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms / L. Talmy // Language typology and syntactic description, 3, 1985. – P. 57–149. 16. Wendland E.R. Framing the frames : a theoretical framework for the cognitive notion of «frames of reference» / E.R. Wendland // Journal of translation, 6, 2010. – P. 27–50.

REFERENCES

- Bulygina, T.V. (2000). Peremeschenie v prostranstve kak metafora emotsij [Motion in space as a metaphor of emotions]. In: N.D. Arutyunova & I.B. Lyevoantina (eds.). *Logicheski analiz yazyka: yazyki prostranstv. [Logic analysis of language: languages of spaces]*. M: Jazyki russoj kul'tury Publ., pp. 278–288.
- Fillmore, Ch.J. (1976). *Frame semantics and the nature of language*. Available at: <http://www.icsi.berkeley.edu/pubs/ai/frame semantics76.pdf>
- Hall, E.A. (1968). Proxemics. *Current anthropology*, 9, 83–108.
- Hilferty, J. & Valenzuela, J. (2001). Maximality and idealized cognitive models: the complementation of Spanish tener. *Language Sciences*, 23(4-5), pp. 629–637.
- Janzen, T. (2017). Shared spaces, shared mind: connecting past and present viewpoints in American sign language narratives. *Book of abstracts. International cognitive linguistics conference: linguistic diversity and cognitive linguistics, 10-14 July 2017, Tartu*. Tartu, 144.
- Johnson, M. (1987). *The body in the mind: the bodily basis of meaning, imagination, and reason*. Chicago: The University of Chicago press.
- Knapp, M.L. & Hall, J.A. (2002). *Nonverbal communication in human interaction*. Wadsworth: Thomson Learning.
- Kubriakova, E.S. (2004). *Yazyk i znaniye: na puti polucheniya znaniy o yazyke. Chasti rechi s kognitivnoj tochki zreniya. Rol' yazyka v poznaniyi mira. [Language and knowledge: On the way to getting knowledge. Parts of speech from a cognitive perspective. The role of language in the world cognition.]*. Moskva: Yazyki slavianskoj kultury Publ.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago; London: The University of Chicago Press.
- Langacker, R.W. (1987). *Foundations of cognitive grammar. (Vol. 1). Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.

- Lebedeva, L.B. (2000). Semantika «ogranichivayuschikh» slov. [Semantics of the «limiting» words]. In: N.D. Arutyunova & I.B. Lyevontina (eds.). *Logicheskij analiz yazyka: yazyki prostranstv. [Logic analysis of language: languages of spaces]*. M.: Jazyki russkoj kul'tury Publ., pp. 93–105.
- Manerko, L. (2016). Towards understanding of conceptualization in cognitive terminology. *Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. The Journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava, 1(2)*, pp. 129–170.
- Mechkovskaya, N.B. (2004). *Semiotika. Yazyk. Priroda. Kultura. [Semiotics. Language. Nature. Culture]*. Moskva: Izdatelskij tsentr «Akademiya» Publ.
- Talmy, L. (1985). Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms. *Language typology and syntactic description, 3*, pp. 57–149.
- Toshovich, B. (2000). Glagoly kauzatsii polozheniya v prostranstve [Verbs of causation of location in space]. *Logicheskij analiz yazyka: yazyki prostranstv [Logic analysis of language: languages of spaces]*. In: N.D. Arutyunova & I.B. Lyevontina (eds.). *Logicheskij analiz yazyka: yazyki prostranstv. [Logic analysis of language: languages of spaces]*. M.: Jazyki russkoj kul'tury Publ., pp. 163–175.
- Wendland, E.R. (2010). Framing the frames: a theoretical framework for the cognitive notion of «frames of reference». *Journal of translation, 6*, pp. 27–50.

УДК 811.111 : 165.194

ЗЛОЧИН ЯК КАТЕГОРІАЛЬНИЙ КОНЦЕПТ ТА КАТЕГОРІЯ

І.В. Змійова, канд. філол. наук, А.Б. Калюжна (Харків)

У статті розглянута поняттєва категорія ЗЛОЧИН, структура якої обумовлена особливостями поняттєвих характеристик категоріального концепту ЗЛОЧИН, вербально представленого в англійській мові і такого, що виступає класифікатором вказаної категорії. Лексично представлена поняттєва категорія ЗЛОЧИН структурована як радіальна категорія, що має суперординатний та субординатний рівні. Її члени знаходяться в родо-видових відношеннях і формують субкатегорії і розширення, радіально структуровані за загальним принципом ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ. Отримані дані демонструють умовну схожість членів категорії ЗЛОЧИН. Між ними спостерігається частковий збіг за різним числом ознак. Численні засоби вербалізації класифікатора категорії – концепта ЗЛОЧИН згруповані у синонімічні ряди згідно відтінків змісту і є підґрунтям для визначення субкатегорій та розширень у побудові поняттєвої категорії ЗЛОЧИН. У нашому дослідженні поняттєва категорія ЗЛОЧИН структурована з опорою на такі засоби вербалізації концепту ЗЛОЧИН, які слугують на позначення злочинів проти людини та проти власності. На підставі цього усередині суперординатної категорії ЗЛОЧИН виділено дві частини: ЗЛОЧИН 1 (проти людини) та ЗЛОЧИН 2 (проти власності), які оточені шістьма категоріями субординатного рівня. Суперординатній категорії ЗЛОЧИН 1 (проти людини) підпорядковуються три категорії субординатного рівня НАСИЛЬСТВО, ВИКРАДЕННЯ, ВБИВСТВО. Суперординатній категорії ЗЛОЧИН 2 (проти власності) також підпорядковуються три категорії субординатного рівня НЕЗАКОННЕ ПРОНИКНЕННЯ, ПРИВЛАСНЕННЯ МАЙНА та ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА. Окремі субкатегорії мають певну кількість розширень. Таким чином, у роботі запропонований спосіб структурування категорії на основі категоріальних концептів.

Ключові слова: категоризація, категоріальний концепт, поняттєва категорія, радіальна категорія, розширення, родо-видові відношення, супер- та субординатна категорія.

Зміева І.В., Калюжная А.Б. ПРЕСТУПЛЕНИЕ как категориальный концепт и категория. В статье рассмотрена понятийная категория ПРЕСТУПЛЕНИЕ, структура которой обусловлена особенностями понятийных характеристик категориального концепта ПРЕСТУПЛЕНИЕ, вербально представленного в английском языке и выступающего в качестве классификатора указанной категории. Лексически представленная понятийная категория ПРЕСТУПЛЕНИЕ структурирована как радиальная категория, которая имеет суперординатный и субординатный уровни. Члены категории находятся в родо-видовых отношениях и формируют субкатегории и расширения, радиально структурированные по общему принципу ЦЕНТР – ПЕРИФЕРИЯ. Полученные данные демонстрируют условное сходство членов категории ПРЕСТУПЛЕНИЕ, между ними наблюдается частичное совпадение по разному количеству признаков. Многочисленные средства вербаллизации классификатора категории – концепта ПРЕСТУПЛЕНИЕ сгруппированы в синонимические ряды согласно оттенков содержания и являются основанием для определения субкатегорий и расширений в построении понятийной категории ПРЕСТУПЛЕНИЕ. В нашем исследовании понятийная категория ПРЕСТУПЛЕНИЕ структурирована с опорой на такие средства вербаллизации концепта ПРЕСТУПЛЕНИЕ, которые служат для обозначения преступлений против человека и против собственности. На основании этого внутри суперординатной категории ПРЕСТУПЛЕНИЕ выделены две части: ПРЕСТУПЛЕНИЕ 1 (против человека) и ПРЕСТУПЛЕНИЕ 2 (против собственности), которые окружены шестью категориями субординатного уровня. Суперординатной категории ПРЕСТУПЛЕНИЕ 1 (против человека) подчиняются три категории субординатного уровня НАСИЛИЕ, ПОХИЩЕНИЕ, УБИЙСТВО. Суперординатной категории ПРЕСТУПЛЕНИЕ 2 (против собственности) также подчиняются три категории субординатного уровня НЕЗАКОННОЕ ПРОНИКНОВЕНИЕ, ПРИСВОЕНИЕ ИМУЩЕСТВА и ПОВРЕЖДЕНИЕ ИМУЩЕСТВА. Отдельные субкатегории

имеют определенное количество расширений. Таким образом, в работе предложен способ структуризации категории на основе категориальных концептов.

Ключевые слова: категоризация, категориальный концепт, понятийная категория, радиальная категория, расширение, родо-видовые отношения, супер- и субординатная категория.

Zmiyova I.V., Kalyuzhna A.B. CRIME as the categorial concept and category. The article focuses on a notional category CRIME. Its structure is stipulated by notional characteristics of the categorial concept CRIME that is verbalized in the English language and serves as a classifier of this category. The lexicalized notional category CRIME is structured as a radial category at superordinate and subordinate levels with members of the category being in hyper-hyponymic relations and forming subcategories and extensions structured radially on the general CENTER – PERIPHERY principle. The data obtained demonstrate the relative similarity of the category CRIME members as there is partial identity between the members which is based on a different number of semantic components. Numerous means of verbalization of the category classifier – the concept CRIME are grouped into synonymic series according to the nuances of meaning and form the basis for identifying subcategories and extensions within the notional category CRIME. Names of crimes against person and crimes against property serve as the grounds for structuring the notional category CRIME. On this basis two parts have been singled out within the superordinate category CRIME: CRIME 1 (against person) and CRIME 2 (against property) with these parts being encompassed by six subordinate categories. The categories VIOLENCE, KIDNAPPING and KILLING belong to the subordinate level and come into the superordinate category CRIME 1 (against person). The superordinate category CRIME 2 (against property) also include three subordinate categories TRESPASS, THEFT and VANDALISM. Some subcategories have a certain number of extensions. Thus, the paper provides the method of structuring a category on the basis of categorial concepts.

Key words: categorization, categorial concept, extension, hyper-hyponymic relations, notional category, radial category, superordinate and subordinate category.

1. Вступ

У процесі структурування знання класифікаційна діяльність людини окрім концептуалізації охоплює процеси категоризації – «об'єднання схожих або тотожних одиниць у більші розряди» – категорії. Ці процеси взаємопов'язані: концепти служать основою формування класів і категорій, підводячи усю різноманітність мислимих явищ під певну загальну для них рубрику, відносячи їх до тієї або іншої категорії [3, с. 27]. У лінгвістиці не закінчені суперечки про пріоритет концептуалізації або категоризації, отже, дослідження в цій царині залишаються актуальними. Матеріалом дослідження є понад 3000 дискурсивних фрагментів текстів художніх творів британських та американських авторів XIX–XX ст. і Британського національного корпусу (BNC), що містять лексеми, які є засобами прямої номінації концепту ЗЛОЧИН.

У цій статті ЗЛОЧИН аналізується як поняттєва категорія (об'єкт дослідження), структура якої обумовлена особливостями категоріального концепту ЗЛОЧИН – предмет дослідження. Мета роботи – продемонструвати, що поняттєві характеристики ЗЛОЧИНУ, вербально представленого

в англійській мові, слугують підставою для формування категоріального концепту ЗЛОЧИН, на базі якого, у свою чергу, формується поняттєва категорія ЗЛОЧИН. Методи дослідження обумовлені його метою і включають аналіз словникових дефініцій, метод компонентного аналізу, прийоми класифікації та систематизації.

2. Принципи концептуалізації і категоризації ЗЛОЧИНУ

Провідна роль, на думку О.С. Кубрякової, належить категоризації: «абсолютно усі когнітивні процеси залежні від категоризації, що є зафіксованою в мові і має, завдяки «знаковому» характеру її втілення, значення досвіду, що розділяється колективною свідомістю» [7, с. 320]. Для визначення природи концепту ЗЛОЧИН важливо відмітити, що цей концепт має властивості категоріальних концептів, «однією з найважливіших ознак категоріального статусу яких є <...> наявність бінарної опозиції як конститутивної ознаки концепту» [4, с. 31], в даному випадку ЗЛОЧИН :: ПОКАРАННЯ. Як категоріальний концепт він зберігає категоріальну інформацію про класи об'єктів.

Категоризуючи світ, мова «утворює цілісний світогляд, виражаючи усі уявлення нації про світ, що є результатом перетворення світу за допомогою мови»; «з передумов реального світу і людського духу мова утворює розумовий проміжний світ» [16, р. 78]. У мовній категоризації, як відмічає Е. Сепір, проявляється здатність мови перетворювати дійсність і породжувати тим самим специфічну картину світу, що не є точною копією світу реального. При цьому мова універсальна в тому сенсі, що її характеристики коріняться в змістовній стороні мови і в дискурсивних умовах її функціонування: «внутрішній зміст усіх мов один і той же – інтуїтивне знання досвіду. Тільки зовнішня їх форма різноманітна до безкінечності, бо ця форма <...> не що інше, як колективне мистецтво мислення» [12, с. 193].

Мова грає конструктивну роль в категоризації світу. Цілісна картина світу «твориться людською свідомістю за допомогою мови, не будучи більш менш точним відображенням об'єктивного світу» [12, с. 193]. Емпіричні факти упорядковуються, розподіляються по класах, вступають один з одним в просторові, часові і причинно-наслідкові стосунки завдяки творчій активності мови. Хоча деякі питання існування мовної картини світу залишаються спірними, у лінгвістичній науці зміцнилося визнання активної ролі мови в процесах категоризації світу, і затвердився принцип системності [2].

Когнітивна лінгвістика пов'язує питання про категоризацію з когнітивною діяльністю людини. Термін 'категоризація' в когнітивній науці використовується як для опису процесу «членування зовнішнього і внутрішнього світу людини згідно сутнісними характеристикам його функціонування і буття», так і «для позначення результату класифікаційної (таксономічної) діяльності» [6, с. 42]. У центрі уваги перебуває питання про те, як влаштована на глибинному рівні категорія, що належить до когнітивної системи людини (умови членства, статус різних членів, зв'язки і відношення між ними).

Категоризація здійснюється за допомогою мови і стає можливою в слові – особливій формі відображення дійсності. Як відмічає М.Ф. Алефіренко, завдяки цій «особливій формі відображення» відбувається «кодування і категоризація когнітивного знання в знаковій (символічній) формі, які одночасно

збагачують його сукупним соціальним досвідом, упорядковують і організують в тих або інших мовних формах» [1, с. 31]. Дійсно, мова представляє умову і можливість об'єктивації знання, оскільки знання, не виражені в знаковій формі, залишаються неусвідомленими, неясними. Саме ословлювання деякої структури знання дозволяє людині вичленувати її в окрему сутність. За твердженням О.С. Кубрякової, «формою об'єктивації категорії в мові є її ім'я, і поза словесним означенням категорії як такої не існує» [7, с. 307]. Причому слово є одиницею зберігання знання не лише про позначену їм річ, але і знання про те, як слід розглядати цю одиницю в системі мови, де вона пов'язана з іншими одиницями тієї ж системи і де вона є концептом і особливою категорією [там само, с. 306]. На цій підставі ім'я досліджуваного концепту ЗЛОЧИН – лексему *crime* – справедливо водночас вважати ім'ям відповідної категорії.

Категоризація є однією з найважливіших когнітивних здібностей людини. Категорії, що визначаються В. Крофтом і Д.А. Крузом як поняттєві (conceptual categories), розглядаються як «когнітивні інструменти», що виконують ряд функцій: функцію пізнання, в якій поняттєва категорія служить базою зіставлення теперішнього і минулого досвіду; функцію економії зусиль в отриманні знань завдяки можливості ідентифікувати члени категорії по обмеженому набору категоріальних ознак і категорії по одному з їх членів; комунікативну функцію та ін. [15, р. 74].

Поняттєва категорія є сукупністю членів, що знаходяться на різній відстані від центру і, як правило, «має центр і периферію з набором ознак, що звужується»; особливість рівневої структури поняттєвої категорії – це можливість «включати інші категорії як субкатегорії» [15, р. 75].

3. Поняттєва категорія ЗЛОЧИН в англomовному дискурсі

Отримані нами дані демонструють умовну схожість концептів – членів категорії ЗЛОЧИН. Між ними спостерігається частковий збіг за різним числом ознак. Класифікатором досліджуваної категорії є концепт ЗЛОЧИН, який служить «ментальною репрезентацією або когнітивним орієнтиром категорії» [3, с. 82].

Категорія ЗЛОЧИН в англійській ЯКМ представлена на лексичному рівні за допомогою слів *crime, offence, misdeed, felony, violation, malfeasance, malefaction, transgression, trespass* тощо, що мають пряме значення.

Лексичне значення слова *crime* є сукупністю семантичних ознак. Услід за М.В. Нікітіним, в сукупному змісті лексичного значення ми розрізняємо дві частини: «змістовне ядро <...>, чи його інтенціонал, і периферію семантичних ознак, що оточують це ядро, його імплікаціонал» [10, с. 24]. Саме інтенціонали «лежать в основі мисленневих і мовних операцій» класифікації і йменування [11, с. 61].

Семантичні ознаки в інтенціоналі лексичного значення слова *crime* пов'язані родо-видовим (гіпергіпонімічним) відношенням. За М.В. Нікітіним, «родова частина інтенціонала називається гіперсемой (архисемой), видова частина – гіпосемами (диференційними ознаками)» [11, с. 61], іншими словами, це гіпергіпонімічні стосунки. Семантична структура слова *crime*, імені категорії ЗЛОЧИН, дозволяє припустити наявність одиниць субординатного рівня, у свою чергу відкритих для подальшої деталізації.

Інтенціональні ознаки слова *crime* («тобто поняття, що входять в зміст інтенціоналу на правах сем» [9, с. 33–34]) дозволяють припускати наявність інших понять – ознак, що становлять так звані «імплікаційні значення» [там само, с. 33–34]. Семантичний аналіз, на думку Л. Барсалоу, не має межі, деталізація сем може розвиватися необмежено, а рівень генералізації диктується цілями дослідження [14].

Таким чином, категорія ЗЛОЧИН є лексично представленою поняттєвою категорією, члени якої знаходяться в родо-видових стосунках. Поняттєві категорії, як відмічає Дж. Лакофф, часто структуровані радіально і включають центральну субкатегорію і її розширення [8, с. 384]. Радіальна категорія, на думку Дж. Лакоффа, структурно є «вмістищем, а її субкатегорії, у свою чергу, є вмістищами усередині більшого вмістища. Відмінною рисою радіальної категорії визнається те, що вона структурована також схемою ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ» [там само, с. 373]. Ця схема є загальним принципом організації категорії ЗЛОЧИН, що пояснює

стосунки її центральних і нецентральних членів.

Можливі зв'язки між більш центральними і менш центральними субкатегоріями організовані за принципом розширення [5, с. 270] «Усі ці субкатегорії не породжуються центральним випадком, але визначаються конвенціонально як різновиди центрального випадку» [там само, с. 119]. Радіальна категорія характеризується конвенціональним вибором центру [там само, с. 270]. (Під конвенціональним розуміється «тривало використовуваний і загальноживаний об'єкт або спосіб дії, стереотип» [17]). Тим самим члени категорії демонструють «різні міри відхилення від еталону», об'єднуючи одиниці з різними наборами ознак і частково нетотожними характеристиками [7, с. 107].

Розширення є ланкою в «ланцюжку» радіальної категорії, яке мотивується певною семою слова *crime*. У категорії ЗЛОЧИН категорії субординатного рівня не породжуються центральною субкатегорією, але мотивуються нею. Ці розширення об'єднані спільністю базового значення концепту і розділені відповідно до числа основних словникових значень лексем, що вербалізують концепт. Так, усередині категорії ЗЛОЧИН ми виділяємо суперординатну категорію ЗЛОЧИН і субординатні категорії, радіально структуровані за загальним принципом ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ.

Як видно на Рис. 1, суперординатна категорія має двочастну структуру: ЗЛОЧИН 1 (проти людини) та ЗЛОЧИН 2 (проти власності) і оточена шістьма категоріями субординатного рівня, окремі з яких мають певну кількість розширень.

Субординатні категорії НАСИЛЬСТВО, ВИКРАДЕННЯ, ВБИВСТВО, НЕЗАКОННЕ ПРОНИКНЕННЯ, ПРИВЛАСНЕННЯ МАЙНА та ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА виділяються за смисловими зв'язками лексем, що вербалізують цю категорію. Основою для виявлення категорій субординатного рівня є положення про системність лексики природної мови. Словникові дані свідчать про наявність стосунків синонімії між лексемами, що вербалізують концепт ЗЛОЧИН, які утворюють синонімічні ряди. Услід за Г.А. Уфимцевою вважаємо, що в синонімічних рядах слова знаходяться в однакових, однотипних смислових відношеннях, перетинаючись один з одним по одному зі своїх значень [13, с. 162].

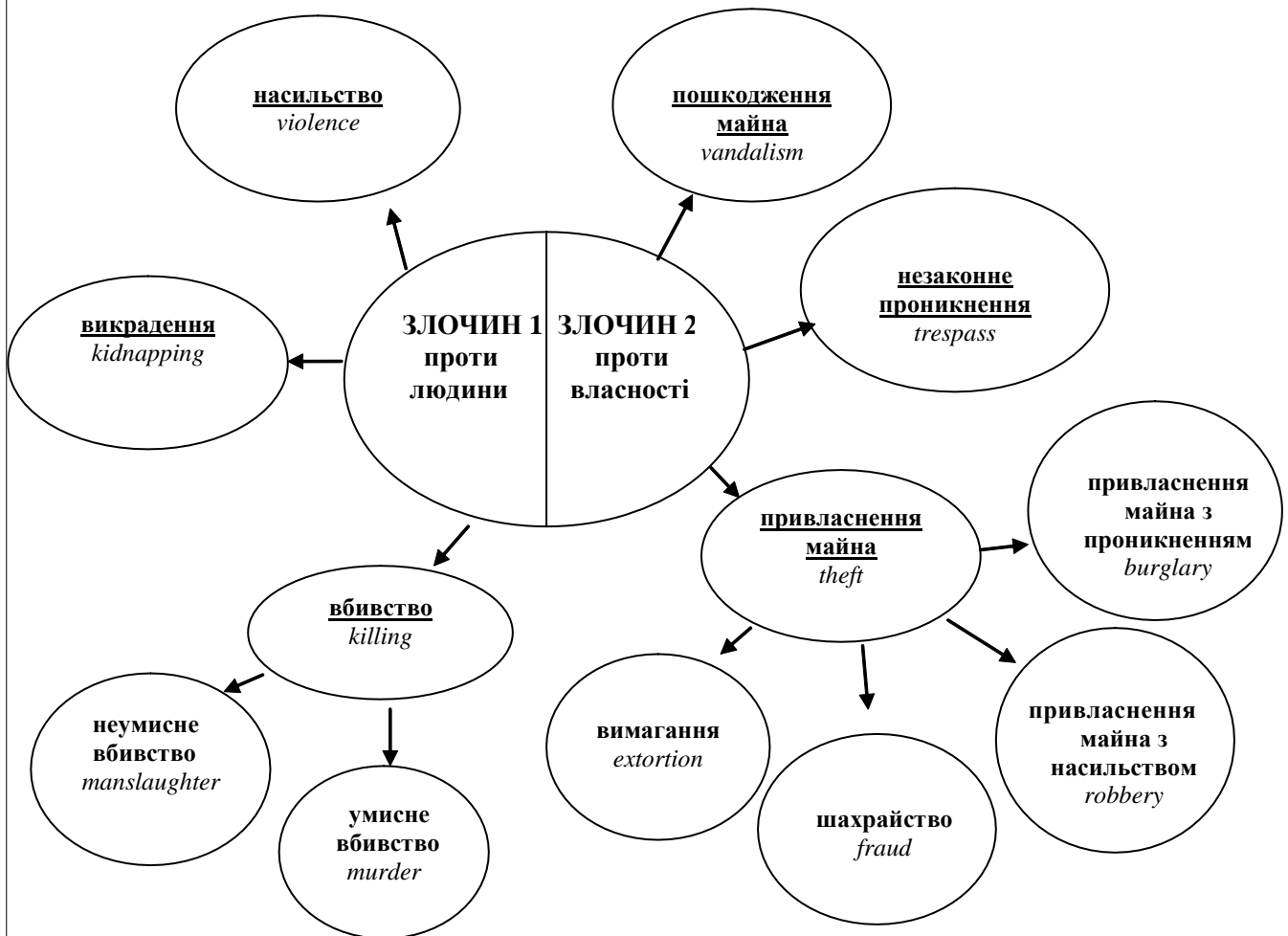

Рис. 1. Структура поняттєвої категорії ЗЛОЧИН

Суперординатній категорії ЗЛОЧИН 1 (проти людини) підпорядковуються три категорії субординатного рівня НАСИЛЬСТВО, ВИКРАДЕННЯ, ВБИВСТВО з центральними членами – лексемами *violence*, *kidnapping*, *killing* та синонімами, словникові значення яких дозволяють згрупувати їх в синонімічні ряди і виділити розширення.

Так, субординатна категорія НАСИЛЬСТВО представлена лексемами *violence*, *assault*, *attack*, *abuse*, *battery*, *brutality*, *rape*, *trespass*, *robbery* тощо, які поєднані з центральним членом субкатегорії – лексемою *violence* значенням ‘протиправне/незаконне застосування сили’ (unlawful display of force), наприклад:

Even in crimes of violence which leave some permanent physical disfigurement or psychological effects, the victim retains his or her life and, therefore, the possibility of further pleasures and achievements, whereas death is final /BNC, ACJ/

He was summoned once for a savage assault upon the old vicar, who had called upon him to remonstrate with him upon his conduct

/A. Conan Doyle, The Return of Sherlock Holmes/

Субординатна категорія ВБИВСТВО представлена лексемами *killing*, *homicide*, *manslaughter*, *murder*, *assassination* тощо, які поєднані з центральним членом субкатегорії – лексемою *killing* значенням ‘дія, що припиняє життя’ (the act of terminating a life), та має два розширення: неумисне вбивство та умисне вбивство з центральними членами *manslaughter* та *murder* відповідно, поєднаними з центральним членом субкатегорії – лексемою *killing* значенням ‘дія, що спричиняє смерть людини’ (the act or action of causing death, as of a person).

Розширення неумисне вбивство представлено лексемами *manslaughter*, *killing*, *homicide*, які поєднані значенням ‘протизаконне вбивство людини незалежно від наміру’ (the illegal killing of a person,

regardless of intention), а розширення УМИСНЕ ВБИВСТВО містить лексеми *murder, killing, assassination* тощо, які поєднані значенням ‘сплановане проти-законне вбивство людини’ (the unlawful killing of a person, esp. when done with deliberation or premeditation), наприклад:

*The more I hear about your husband, the more I'm willing to believe that what happened tonight was justifiable homicide rather than murder /A. Christie, The Unexpected Guest/
Miss Aldin, this murder was very carefully planned beforehand down to the smallest detail /A. Christie, Towards Zero/*

Субординатна категорія ВИКРАДЕННЯ представлена лексемами *kidnapping, abduction, rape*, які мають з центральним членом категорії – лексемою *kidnapping* спільне значення ‘захоплення людини проти її волі’ (the act of taking of a person by force), наприклад:

Mrs Mandela and Mrs Falati are on bail pending appeal against their conviction and sentence at the Rand Supreme Court for their part in the abduction and assault of 14-year-old Stompie Seipei, a township activist later found dead in the bush near Soweto /BNC, AJD/

Суперординатній категорії ЗЛОЧИН 2 (проти власності) підпорядковуються три категорії субординатного рівня НЕЗАКОННЕ ПРОНИКНЕННЯ, ПРИВЛАСНЕННЯ МАЙНА та ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА з центральними членами – лексемами *trespass, theft, vandalism* та їх синонімами, згрупованими за словниковими значеннями в синонімічні ряди, що дозволяє виділити розширення.

Субординатна категорія НЕЗАКОННЕ ПРОНИКНЕННЯ представлена лексемами *trespass, intrusion, encroachment, invasion, infringement, burglary, housebreaking, break-in* тощо, які поєднані з центральним членом категорії – лексемою *trespass* значенням ‘проникнення на власність іншого без дозволу’ (entry to another's property without right or permission), наприклад:

At others he will with his own hands tear down some other man's gate and declare that a path has existed there from time immemorial, defying the owner to prosecute him for trespass /A. Conan Doyle, The Hound of the Baskervilles/

Субординатна категорія ПРИВЛАСНЕННЯ МАЙНА представлена лексемами *theft, larceny,*

shoplifting, pickpocketing, burglary, robbery, loot, fraud, forgery, embezzlement, blackmail, extortion, racket тощо, які поєднані з центральним членом категорії – лексемою *theft* значенням ‘протиправне привласнення майна іншого’ (the unlawful taking of the property of another) та має чотири розширення: ПРИВЛАСНЕННЯ МАЙНА З ПРОНИКНЕННЯМ, ПРИВЛАСНЕННЯ МАЙНА З НАСИЛЬСТВОМ, ШАХРАЙСТВО, ВИМАГАННЯ.

Розширення ПРИВЛАСНЕННЯ МАЙНА З ПРОНИКНЕННЯМ представлено лексемами *burglary, break-in, housebreaking*, які поєднані значенням ‘незаконне проникнення у приміщення з метою крадіжки’ (entering a building unlawfully with intent to steal valuable property), наприклад:

The main increases were crimes of violence and dishonesty and in particular theft by housebreaking /BNC, K5D/

Розширення ПРИВЛАСНЕННЯ МАЙНА З НАСИЛЬСТВОМ представлено лексемами *robbery, mugging, loot*, які поєднані значенням ‘незаконне привласнення майна іншої особи з використанням насильства’ (unlawfully taking the property of another by the use of violence), наприклад:

It would be idle to suggest that the victim of a robbery consents in any way to hand over his property, much less to transfer its ownership, to the robber /BNC, FE2/

Розширення ШАХРАЙСТВО представлено лексемами *fraud, forgery, embezzlement, swindle*, які поєднані значенням ‘злочинний обман з метою фінансового або особистого збагачення’ (criminal deception intended to result in financial or personal gain), наприклад:

He was a man of good family and of great ability who had by an ingenious system of fraud obtained huge sums of money from the leading London merchants /A. Conan Doyle, The Memoirs of Sherlock Holmes/

Розширення ВИМАГАННЯ представлено лексемами *extortion, blackmail, racket*, які поєднані значенням ‘отримання чогось з використанням сили або погроз’ (obtaining something, especially money, through force or threats):

Damn it all, this thing must be a positive racket! Exactly the same thing had happened to him. Three hundred pounds they'd rooked his wife of! /A. Christie, The Labours of Hercule/

Субординатна категорія ПОШКОДЖЕННЯ

МАЙНА включає лексеми *vandalism, arson, hooliganism, trespass* тощо, які поєднані з центральним членом категорії – лексемою *vandalism* значенням ‘навмисне руйнування або пошкодження чужої власності’ (deliberate destruction or damage of the property of others), наприклад:

National statistics released this week showed the cost of vandalism and arson attacks on schools had doubled in a year from 60m. to 120m

/BNC, K4V/

Межі окремих категорій субординатного рівня виявляються розмитими: наприклад, лексему *trespass* фіксуємо у субординатній категорії НЕЗАКОННЕ ПРОНИКНЕННЯ (приклад А), де вона має значення ‘проникнення на чужу територію без дозволу’ (entry to another’s property without right or permission), в субординатній категорії ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА (приклад Б), де вона має значення ‘спричинення пошкодження’ (any unlawful act which causes injury to another person’s property) та субординатній категорії НАСИЛЬСТВО (приклад В), де вона має значення ‘спричинення ушкоджень людині’ (any unlawful act which causes injury to another person), наприклад:

(А) «*A very good question. What were you doing, sir, on Mr. Watson’s premises?*» ~ «*I did not know they were his premises.*» ~ «*It was a trespass, your Honor,*» *Watson cried. «The warnings are posted conspicuously.»*

/J. London, The Night-Born /

(Б) *There are torts where a different test is used. If the defendant intends to do harm, e.g. in trespass, then liability will be more extensive than where he is negligent. Policy factors which restrict liability in negligence cases do not apply in intentional torts* /BNC, HXV/

(В) *Treating him without his consent or despite a refusal of consent will constitute the civil wrong of trespass to the person and may constitute a crime* /BNC, FDD/

4. Висновки

Таким чином, ЗЛОЧИН є поняттєвою категорією, організованою навкруги категоріального концепту ЗЛОЧИН та структурованою категоріями супер- та субординатного рівней за принципом ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ. Структура поняттєвої категорії ЗЛОЧИН відбиває поняттєві характери-

стики відповідного концепту, які репрезентовані лексичними засобами мови. Велика кількість мовних засобів, якими вербалізован концепт ЗЛОЧИН, підтверджує значущість його для мовної спільноти. Численні засоби вербалізації концепту ЗЛОЧИН, що згруповані у синонімічні ряди згідно відтінків передаваного змісту, є підґрунтям для визначення субкатегорій та розширень у побудові поняттєвої категорії ЗЛОЧИН. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в тому, що запропонований у роботі підхід до структурування категорії на основі категоріальних концептів може бути застосований для вивчення принципів та процесів представлення смислів в когнітивній діяльності людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики / Н.Ф. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Апресян В.Ю. Глаголы со значением природного процесса в интегральном лексикографическом описании (на примере глаголов *светиться*, *меркнуть* и *светить*) / В.Ю. Апресян // Теоретическая лингвистика и лексикография: опыты системного описания лексики. – М. : Русские словари, 1995. – С.11–33.
3. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н.Н. Болдырев ; [Изд. 2-е, стер.]. – Тамбов : Изд-во Тамбов. ун-та, 2001. – 123 с.
4. Карасик В.И. Этноспецифические концепты / [В.И. Карасик, О.Г. Прохвачева, Я.В. Зубкова, Э.В. Грабарова] // Иная ментальность. – М. : Гнозис, 2005. – С. 8–101.
5. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация) / В.В. Красных. – М. : Диалог-МГУ, 1998. – 352 с.
6. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / [Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина]. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – 245с.
7. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
8. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф ; [пер. с англ.]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
9. Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании. Спецкурс по общей и английской лексикологии / М.В. Никитин. – Владимир : Изд-во ВГПИ, 1974. – 222 с.
10. Никитин М.В. Лексическое значение слова (структура и комбинатори-

ка) / М.В. Никитин. – М. : Высш. шк., 1983. – 127 с.
 11. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения / М.В. Никитин. – М. : Высш. шк., 1988. – 168 с.
 12. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Прогресс, Универс, 1993. – 655 с.
 13. Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка) / А.А. Уфимцева ; [Изд. 2-е, испр.]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 288 с.
 14. Barsalou L.W. Frames, Concepts and Conceptual Fields / L.W. Barsalou // *Frames, Fields and Concepts – New Essays in Semantic and Lexical Organization*; [ed. A. Lehrer, E.F. Kittay]. – Hillsdale : Laurence Erlbaum, 1992. – P. 21–74.
 15. Croft W. *Cognitive Linguistics* / W. Croft, D. Cruse. – Cambridge : CUP, 2004. – 356 p.
 16. Givyn T. Prototypes: Between Plato and Wittgenstein / T. Givyn // *Noun Classes and Categorization*. – Amsterdam, Philadelphia : Benjamins, 1986. – C. 77–102.
 17. Longman Dictionary of Contemporary English – Harlow: Pearson Education Ltd., 2000. – 1668 p.

REFERENCES

- Alefirenko, N.F. (2005). *Spornye problemy semantiki [Debatable problems of semantics]*. Moscow: Gnozis
- Apresjan, V.Ju. (1995). Glagoly so znacheniem prirodnoho processa v integral'nom leksikograficheskom opisani (na primere glagolov svetit'sja, merknut' i svetit') [Verbs with the meaning of natural process in integral lexicographic description (on the example of verbs to shine, grow dim and light)]. In: Ju.D. Apresjan (ed.). *Teoreticheskaja lingvistika i leksikografija: opyty sistemnogo opisanija leksiki [Theoretical linguistics and lexicography : experiments of system description of vocabulary]*. Moscow: Russkie slovari Publ., pp. 11–33.
- Barsalou, L.W. (1992) Frames, Concepts and Conceptual Fields. In: A. Lehrer and E.F. Kittay (eds.). *Frames, Fields and Concepts – New Essays in Semantic and Lexical Organization*. Hillsdale: Laurence Erlbaum, 21–74.
- Boldyrev, N.N. (2001) *Kognitivnaja semantika: Kurs lekcij po anglijskoj filologii [Cognitive semantics: Course of lectures on English philology]*. Tambov: Izd-vo Tamb. un-ta Publ.
- Croft, W. and Cruse, D. (2004) *Cognitive Linguistics*. Cambridge: CUP
- Givón, T. (1986) Prototypes: Between Plato and Wittgenstein. In: C.G. Craig (ed.). *Noun Classes and Categorization. Noun Classes and Categorization: Proceedings of a symposium on categorization and noun classification* (pp. 77–102). Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.
- Karasik, V.I. (2005). *Jetnospecificheskie koncepty [Ethnospecific concepts]*. In: V.I. Karasik, O.G. Prohvacheva, Ja.V. Zubkova, and Je.V. Grabarova (eds.). *Inaja mental'nost' [Another mentality]*. Moscow: Gnozis Publ., pp. 8–101.
- Krasnyh, V.V. (1998). *Virtual'naja real'nost' ili real'naja virtual'nost'? (Chelovek. Soznanie. Kommunikacija) [Virtual reality or real virtualness? (Man. Consciousness. Communication)]*. Moscow: Dialog-MGU Publ.
- Kubryakova, E.S., Dem'jankov, V.Z., Pankrac, Ju.G., and Luzina, L.G. (1996). *Kratkij slovar' kognitivnyh terminov [A short dictionary of cognitive terms]*. Moscow: Izd-vo MGU Publ.
- Kubryakova, E.S. (2004). *Jazyk i znanie: Na puti poluchenija znaniy o jazyke: Chasti rechi s kognitivnoj tochki zrenija. Rol' jazyka v poznanii mira [Language and knowledge : On the way of receipt of knowledge about a language: Parts of speech from the cognitive point of view. A role of language in cognition of the world]*. Moscow: Jazyki slavjanskoj kul'tury Publ.
- Lakoff, Dzh. (2004). *Zhenshhiny, ogon' i opasnye veshhi: Chto kategorii jazyka govoryat nam o myshlenii [Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind]*. Moscow: Jazyki slavjanskoj kul'tury Publ.
- Longman Dictionary of Contemporary English*. (2000). Harlow: Pearson Education Ltd.
- Nikitin, M.V. (1974). *Leksicheskoe znachenie v slove i slovosochetanii. Speckurs po obshhej i anglijskoj leksikologii [A lexical meaning in a word and word-combination. Special course on general and English lexicology]*. Vladimir: Izd-vo VGPI Publ.
- Nikitin, M.V. (1983). *Leksicheskoe znachenie slova (struktura i kombinatorika) [Lexical value of word (structure and combinatorics)]*. Moscow: Vyssh. Shkola Publ.
- Nikitin, M.V. (1988). *Osnovy lingvisticheskoj teorii znachenija [Fundamentals of linguistic theory of meaning]*. Moscow: Vyssh. Shkola Publ.
- Sepir, Je. (1993). *Izbrannye trudy po jazykoznaniju i kul'turologii [Selected works on linguistics and cultural studies]*. Moscow: «Progress», «Univers» Publ.
- Ufimceva, A.A. (2004). *Opyt izuchenija leksiki kak sistemy (na materiale anglijskogo jazyka) [Experience of study of vocabulary as a system (on material of the English Language)]*. Moscow: Editorial URSS Publ.

УДК 811.111'37:651.74

КОНЦЕПТ БИЗНЕСМЕН В ЛИНГВАЛЬНЫХ СЕТЯХ**(на материале английского языка)***Н.Н. Старцева, канд. филол. наук,
И.Р. Сапрун, канд. филол. наук (Харьков)*

Статья посвящена когнитивно-лингвистическому исследованию одного из базовых концептов бизнес-сферы – концепта БИЗНЕСМЕН, с использованием номинативного корпуса английского языка, словарных дефиниций лексемы *businessman*, представлений членов английского языкового социума о бизнесмене и актуализации концепта в современном дискурсе. Когнитивные признаки концепта БИЗНЕСМЕН, его онтологические связи структурированы согласно методике лингвальных сетей в виде пяти базовых фреймов – предметного, акционального, посессивного, идентификационного и компаративного. Выделенные на пропозициональной основе, эти фреймы и их разновидности образуют фреймовую (когнитивную) сеть данного концепта.

Ключевые слова: дискурс, когнитивно-лингвистическое исследование, когнитивные признаки, концепт БИЗНЕСМЕН, лингвальные сети, онтологические связи, пропозиции, словарные дефиниции, фрейм, языковой социум.

Старцева Н.М., Сапрун І.Р. Концепт БІЗНЕСМЕН у лінгвальних мережах (на матеріалі англійської мови). Стаття присвячена когнітивно-лінгвістичному дослідженню одного з базових концептів бізнес-сфери – концепту БІЗНЕСМЕН, з використанням номінативного корпусу англійської мови, словникових дефініцій лексеми *businessman*, уявлень членів англійського мовного соціуму про бізнесмена і актуалізації концепту в сучасному дискурсі. Когнітивні ознаки концепту БІЗНЕСМЕН, його онтологічні зв'язки структуровані відповідно до методики лінгвальних мереж у вигляді п'яти базових фреймів – предметного, акціонального, посесивного, ідентифікаційного і компаративного. Виділені на пропозиціональній основі, ці фрейми та їх різновиди утворюють фреймову (когнітивну) мережу даного концепту.

Ключові слова: дискурс, когнітивні ознаки, когнітивно-лінгвістичне дослідження, концепт БІЗНЕСМЕН, лінгвальні мережі, мовний соціум, онтологічні зв'язки, пропозиції, словникові дефініції, фрейм.

Startseva, N.N. Saprun, I.R. Concept BUSINESSMEN in lingual networks (on the material of the English language). The article is devoted to the cognitive-linguistic research of one of the basic concepts of the business sphere – the concept BUSINESSMAN, using the nominative corpus of the English language, vocabulary definitions of the lexeme *businessman*, the ideas and views of the members of the English language society about the businessman and the representation of the concept in modern discourse. Cognitive features of the concept BUSINESSMAN, its ontological links are structured according to the methodology of lingual networks in the form of five basic frames – the Thing, Action, Possession, Identification, and Comparison frames. Identified on a propositional basis, these frames and their varieties form the frame (cognitive) network of the given concept.

Key words: cognitive features, cognitive-linguistic research, concept BUSINESSMAN, discourse, frame, language society, lingual networks, ontological links, propositions, vocabulary definitions.

1. Введение

В условиях конкурентной среды, в которой развивается современное общество, сфера бизнеса является объектом пристального интереса как со стороны рядовых представителей социума, желающих получить ответы на волнующие их вопросы о том кто, где, как, почему и с помощью чего вхо-

дит в мир бизнеса – связей, сделок, махинаций и, как следствие, богатства и власти, так и со стороны профессиональных исследователей в разных научных дисциплинах, которые изучают эту сферу деятельности человека со своих позиций – лингвистических, психологических, философских, эти-

ческих, финансовых и других. Главная движущая сила всех процессов в сфере бизнеса, агент и бенефициар выгод и преимуществ бизнес-деятельности – бизнесмен – находится в самом центре внимания. С позиций когнитивной лингвистики оязыковленные знания о нем сфокусированы в концепте БИЗНЕСМЕН.

Актуальность нашего исследования определяется использованием методики моделирования лингвальных сетей С.А. Жаботинской для структурирования концепта БИЗНЕСМЕН, репрезентированного средствами номинативной системы английского языка и актуализированного в англоязычном дискурсе.

Эвристическим основанием исследования служит методика семантики лингвальных сетей. Концептуальная система человека, как отмечает С.А. Жаботинская, представляет собой лингвальную сеть, т. е. систему, в которой вся информация заключена во взаимосвязях; концепт – это единица, строительный материал в структурировании концептуальных пространств, сфер, доменов, которые упорядочиваются, структурируются с помощью сети [7, с. 58–61]. Значения отдельных языковых единиц, объективирующих концепты, становятся понятными только на базе фоновых концептов, блоков знаний, когнитивных контекстов, которые в когнитивной лингвистике получили названия ментальных пространств (Ж. Фоконье, Дж. Лаккофф, М. Джонсон), когнитивных областей, сфер или доменов (Р. Лэнекер), фреймов (Ч. Филлмор) [9; 10; 12; 14; 15; 16].

Объектом исследования данной статьи является фреймовая структура концепта БИЗНЕСМЕН как средство отображения онтологических связей его значений. Эта структура задана пропозициями и представлена отдельными схемами пяти базовых фреймов, которые выступают предметом исследования. Задача исследования – структурировать концептуальные признаки БИЗНЕСМЕНА с учетом его деятельности с помощью этих схем. Материалом исследования служат лексемы и словосочетания – номинации концепта БИЗНЕСМЕН, почерпнутые из словарей и баз данных, которые дают представление о признаках концепта, представленных в языке и актуализированных в современном англоязычном дискурсе.

Термин фрейм, предложенный М. Минским и первоначально применяемый в сфере искусственного интеллекта, есть «способ представления знаний или схема действий в реальной ситуации» [18, с. 16]. Фрейм является когнитивной структурой, с помощью которой закрепляется информация в сознании человека, – это абстрактный образ определенного стереотипа (сущности) или некоторой типичной ситуации, где отражены свойства и отношения между субъектами данной ситуации или предметной области. Согласно пониманию фрейма в рамках когнитивной семантики, основанной на теории фреймов М. Минского, фрейм – это «когнитивная структура схематизации опыта» [10, с. 54] и знание этой структуры ассоциировано с концептом, представленным тем или иным словом. Исследователи в сфере когнитивной семантики предлагают и определение фрейма как выстроенной системы знаний об обозначаемом, которая является «максимально обобщенным схематизированным представлением об основании значения, схемой образа, лежащей в его основе» [2, с. 83; 11, с. 145]. Фрейм включает отдельные слоты – ячейки для хранения информации об атрибутах фрейма. С.А. Жаботинская отмечает, что фреймы отражают онтологические связи между несколькими сущностями, а событийные схемы, материализуемые в языковом знаке, пересекаются, т.е. имеет не только пропозициональную, но и сетевую форму, и являются объединением нескольких схем, относящихся к разным фреймам, т.е. формируют лингвальные сети [7, с. 58–61]. Концептуальные схемы, стоящие за определенными формальными схемами или синтаксическими структурами, могут менять свою формальную схему на схему другого фрейма, образуя трансформы событийных схем и создавая неограниченное количество разнообразных конфигураций концептуальных сетей [там же].

Понятие фрейма также используется для проектирования баз данных в теории искусственного интеллекта, основанной на использовании фреймовых разновидностей ER-модели (Entity-Relationship model) [19, с. 36]. Как и в лингвистике, на первой стадии проектирования оказывается релевантным семантическое моделирование. Моделирование предметной области базируется на составлении

графических диаграмм, включающих небольшое число разнородных компонентов – сущностей, связей и атрибутов (Ср.: по Ф. Мэннингу, фрейм – это «разбор наличных целостностей (социальных, культурных) и затем сборка структур как совокупности взаимодействующих элементов» [17, с. 19]). Сущность – это реальный или представляемый объект, информация о котором должна сохраняться и быть доступна. В диаграммах ER-модели сущность представляется в виде прямоугольника, содержащего имя сущности. При этом имя сущности – это имя типа, а не конкретного представителя этого типа. Сущность, на основе которой определяются подтипы, – определяется как супертип. Например, супертип БИЗНЕСМЕН может быть разбит на подтипы по ролевому или функциональному признаку (руководитель компании, топ-менеджер, служащий и т.д.), может – по половому признаку (мужчина, женщина), по национальному (американец, англичанин, др.) и т.д. (Ср.: для Э. Гоффмана фрейм — это социальные роли, а также конституируемая агентами целостность, прежде всего практик, но вместе с тем и смыслов, которые люди в типичных, повторяющихся социальных ситуациях придают своим действиям и действиям других (вербальным и не вербальным) [4, с. 21]). Связь – это графически изображаемая ассоциация, устанавливаемая между двумя сущностями. Эта ассоциация всегда является бинарной и может существовать между двумя разными сущностями или между сущностью и ей же самой (рекурсивная связь). Атрибутом сущности является любая деталь, которая служит для уточнения, идентификации, классификации, числовой характеристики или выражения состояния сущности. Например: ЧЕЛОВЕК – имя – возраст – пол – профессия. Для сущности БИЗНЕСМЕН идентифицирующим атрибутом может быть конкретный представитель типа: *например, Генри Форд, мужской пол, 1863 год рождения, США, Мичиган, основатель автомобильной промышленности, организатор поточно-конвейерного производства.*

В основу применяемого нами способа структурирования концепта БИЗНЕСМЕН положена методика семантики лингвальных сетей С.А. Жаботинской, где для построения концептуальных

сетей используются «базисные пропозиции, которые имеют наивысший уровень обобщения, или схемности, и представляют изначальные категории мышления и типы реляций между ними. Тип пропозициональной схемы определяется по ее принадлежности к одному из пяти базисных фреймов – предметному, акциональному, посессивному, идентификационному и компаративному» [7, с. 58–59]. Эти обобщенные понятийные структуры отслеживаются в значениях и формах языковых единиц различных уровней [там же, с. 59].

Поскольку концепт в процессе мыслительной деятельности демонстрирует разные стороны, актуализируя разные признаки и их совокупности, каждый фрейм включает отдельные слоты – ячейки для хранения информации об атрибутах фрейма. Когнитивный признак – это отдельный признак объекта, осознанный сознанием человека и отображенный в структуре соответствующего концепта как отдельный элемент его содержания. Когнитивные дифференциальные признаки, образующие содержание концепта, отражают определенные стороны явлений реальной действительности, в то время как когнитивные классификационные признаки – общие для ряда концептов, они обобщают однородные дифференциальные признаки в определенных сферах опыта и определяют связи в категориальных цепочках [9; 13; 16]. Языковой знак представляет концепт в языке и в речи не полностью, он своим значением представляет только несколько основных когнитивных признаков, релевантных для данной номинации или данного сообщения.

2. Концептуальная сеть БИЗНЕСМЕН

Для структурирования информации о концепте БИЗНЕСМЕН обратимся к анализу языковых единиц, номинирующих концепт БИЗНЕСМЕН. Эта информация заключена в дефинициях имени концепта *businessman*, в лексическом (сигнификативном) значении его номинаций и определяется с помощью компонентного анализа. Так, Collins Dictionary даёт следующее определение лексеме *businessman*: «*businessman is a person, especially a man, engaged in commercial or industrial business, especially as an owner or executive*» [24]. В этом определении зафиксирована информация

о бизнесмене как о собственнике компании или ее руководителе, зачастую мужского пола, о человеке, занимающемся коммерцией или производством. Эта информация соответствует структуре идентификационного фрейма «НЕКТО/НЕЧТО-идентификатив есть НЕКТО/НЕЧТО-идентификатор» и акционального фрейма (схема действия «НЕКТО делает НЕЧТО»): «БИЗНЕСМЕН ведет (владеет) БИЗНЕС(ом)», «БИЗНЕСМЕН участвует в торговле или производстве».

Когнитивные признаки концепта БИЗНЕСМЕН, которые выделяют представители английского социума, – это прагматическая предприимчивость, расчёт, коммерческая хватка, решительность, сила воли, умение рисковать и практичность [21]. Отмечается, что успех деятельности бизнесмена зависит от инициативы и способности принимать решения. Изменения происходят часто, и если бизнесмен страдает от нерешительности, он может упустить бизнес возможности. Он должен принимать советы от всех, а действовать в соответствии с собственным решением. Бизнесмен должен быть разумным и бдительным. Он должен осознавать и предвидеть возможные изменения в условиях ведения бизнеса:

Success in human activity depends on initiative and capacity to make decision. The changes take place frequently and if a businessman suffers from indecision he might miss business opportunities. The businessman should possess qualities like will power and determination to succeed. He should take advice from everybody but act according to his own decision. A businessman must be intelligent and alert. He must be alert to business opportunities. He must be aware of the changes taking place in the conditions of business [20].

Предпосылками успеха в бизнесе являются практика, умение ставить цели, достигать их и желание победить:

Most can be learned with practice and by developing a winning attitude, especially if you set goals and apply yourself, through strategic planning, to reach those goals in incremental and measurable stages [20].

Предметный фрейм структурирует информацию о собственных бытийных признаках БИЗНЕСМЕНА, которые могут получать оценку «хорошо –

плохо», «истинно – ложно» и т. д. Так, знания о БИЗНЕСМЕНЕ как о богатом, преуспевающем, влиятельном, активном, знающем и ответственном человеке структурируются в виде предметного фрейма (квалитативная схема) «НЕКТО/НЕЧТО есть ТАКОЕ-качество»: *wealthy businessman, prosperous and influential entrepreneur, knowledgeable and responsible chief executive officer, a wise money manager etc.*

Современный бизнесмен – это созидатель, творец, новатор, обладающий независимым мышлением и стремлением к достижению более высокого положения. Идентификационный фрейм (схема характеристики) «НЕКТО/НЕЧТО-идентификатив есть НЕКТО/НЕЧТО-характеризатор» («БИЗНЕСМЕН есть ТВОРЕЦ, НОВАТОР») объединяется с предметным фреймом (квалитативная схема) «НЕКТО/НЕЧТО есть ТАКОЕ-качество» («БИЗНЕСМЕН есть КРЕАТИВНЫЙ, РЕВОЛЮЦИОНЕР, ПИОНЕР»):

She is marked as a high-flyer, a high developer, everybody in her department see her as a revolutionary boss, a pioneer [21].

Бизнесмен всегда ориентируется на клиента и знает его досконально, «как облупленного», клиент в конечном счете определяет успех или неудачу его предприятия:

Your business is all about your customers. After all, your customers are the people that will ultimately decide if your business goes boom or bust. Everything you do in business must be customer focused. You must know who your customers are inside out and upside down [21].

Если бизнесмен не относится к своему делу серьезно, теряет мотивацию и не контролирует ситуацию («не держит нос по ветру»), его предприятие потерпит крах:

Far too many business owners fail to take their own businesses seriously enough, getting easily sidetracked and not staying motivated and keeping their noses to the grindstone [21].

Фреймы отражают онтологические связи между несколькими сущностями. Событийные схемы, материализуемые в языковом знаке, пересекаются, т.е. имеет не только пропозициональную, но и сетевую форму, и являются объединением нескольких схем, относящихся к разным фреймам.

Концептуальные схемы, стоящие за определенными формальными схемами или синтаксическими структурами, могут менять свою формальную схему на схему другого фрейма, образуя трансформы событийных схем [7, с. 58–61].

Так, знания о многочисленных видах деятельности бизнесмена структурируются в акциональном фрейме, схеме состояния/процесса «НЕКТО-агенса действует», схеме контакта «НЕКТО-агенса действует на НЕКТО/НЕЧТО-пациенса (пациент не претерпевает изменений) и «НЕКТО-агенса действует на НЕКТО/НЕЧТО-аффектив» (пациент изменяется), схеме каузации «НЕКТО/ НЕЧТО-каузатор делает НЕЧТО-фактив» (агента создает новый предмет-фактив или результат). Эта информация входит составной частью и в предметный фрейм, активируя схемы способа бытия «НЕКТО/НЕЧТО существует ТАК-способ», качественную схему «НЕКТО/НЕЧТО есть ТАКОЕ-качество», локативную схему «НЕКТО/НЕЧТО есть/существует ТАМ-место» и темпоральную схему «НЕКТО/НЕЧТО существует ТОГДА-время». Так, бизнесмен управляет своим предприятием и следит за его бесперебойной работой, гарантируя своевременные поставки сырья, рабочей силы и оборудования, необходимые для производства:

The primary job of a businessman is to ensure the smooth operation of his business. If it is a production facility, the businessmen's priority is maintaining the production schedule. This includes responsibilities relating to assuring a sufficient supply of raw materials, as well as enough manpower and working production equipment [20].

В сфере торговли бизнесмен занимается выбором продукции для продажи и объемами продаж, разработкой маркетинговой и ценовой стратегии, работает над увеличением посещаемости его торговой точки:

A retail businessman is more focused on traffic into his store or total sales, and will likely be closely involved in product selection and developing sales and marketing strategies. Businessmen are involved in business strategy, especially the marketing and pricing of the products and/or services [20].

Владелец небольшого или среднего предприятия лично контролирует, «держит руку на пульсе» финансовых вопросов – «жизненной силы» любого предприятия:

The owner of a small or medium-sized business will have his or her thumb on the pulse of the finances of the company. The lifeblood of any business enterprise is cash flow. A business owner must become a wise money manager to ensure that the cash keeps flowing and the bills get paid, he arranges and directs cash flow, maximizes fund performance, monitors portfolio values, chases payments [20].

Он непосредственно занимается персоналом – набирает, увольняет, обучает и проводит аттестацию персонала:

Businessmen at nearly all enterprises have some responsibilities involving personnel, which include hiring and training of employees, as well as employee evaluation and terminations [20]. As a wise manager he recruited only high caliber personnel possessing appropriate skills [21].

В последнем случае актуализируется также пессимистичный фрейм, схема «НЕЧТО-контейнер имеет НЕЧТО-содержимое» («ПЕРСОНАЛ имеет НАВЫКИ»), компаративный фрейм, схема подобия «ПЕРСОНАЛ есть как будто ОРУЖИЕ» и предметный фрейм, качественная схема «ОРУЖИЕ есть ТАКОЕ (ВЫСОКОГО КАЛИБРА)».

Бизнесмен постоянно изучает рынок, ведет борьбу с конкурентами, инвестирует, планирует, занимает и экономит и в результате получает прибыль: *Adventurous entrepreneur investigates the market, arranges intelligence on market conditions worldwide, strives to be ahead of competitors, works closely with investors, makes loans, saves on costs. A wise businessman plans ahead for the success of his business. The act of business planning is so important because it requires you to analyze each business situation, research and compile data, and make conclusions based mainly on the facts as revealed through the research. Ultimately he makes profit and gets return on investments. His business flourish and competitors fall behind [20].*

Руководитель бизнес-предприятия – основной человек, его место метафорически ассоциирует-

ся с положением «наверху», «на стуле»: *top brass, top executive, top cat, person upstairs, chairperson, etc.* Это знание структурируется с помощью компаративного фрейма, схема тождества и схема подобия «НЕКТО есть (как) НЕЧТО», и дополняется локативной схемой «НЕКТО есть ТАМ-место».

Руководитель рассматривается и как глава (часть) своего предприятия / отдела (целого), что соответствует партонимической схеме «НЕКТО-целое есть как НЕЧТО-часть» («РУКОВОДИТЕЛЬ – ГОЛОВА»): *the head of the department.*

Фрагмент знания о могуществе и властности бизнесмена отражен в компаративном фрейме, схеме подобия: «НЕКТО-компаратив есть как будто НЕЧТО-коррелят» *money-bag, gray flannel suit, big-time operator, career person* и предметном фрейме, качественной схеме, основанной на параметре величины «НЕКТО есть ТАКОЕ-качество»: *big wheel, big fish, big cheese, big gun, big shot, big timer, bigwig, big man on campus, Mister Big, big Chief, big bucks, big hitter.*

Акциональный фрейм пересекается с посессивным фреймом (схема собственности) «НЕКТО-собственник (не)имеет НЕЧТО-собственность» и предметным фреймом (качественная схемой): «НЕКТО есть ТАКОЕ» («БИЗНЕСМЕН имеет АМБИЦИИ, ИДЕИ»; «БИЗНЕСМЕН есть ВЛАСТНЫЙ»):

His success was a result of a power-mad ambition. As his business failed and he got bankrupt he had nothing left but discredited belief and unrealized ambitions [22].

Далеко не всегда бизнесмен ведет дела честно, зачастую он обращается к уловкам и махинациям разного рода. Знания о бизнесмене как о дельце, обманщике, отражают бытийные признаки данного субъекта и входят в предметный фрейм, качественную схему: «НЕКТО есть ТАКОЕ» («Бизнесмен есть Ловкий»), который пересекается с компаративным фреймом, схемой сходства: «НЕКТО-компаратив есть как НЕЧТО-коррелят» («БИЗНЕСМЕН ЕСТЬ КАК ЖУЛИК»): *downy bird, fast buck artist, dodger, black marketeer, shady dealer, swindler, sharper, crook, shark, huckster, go-getter, rustler* (энергичный, предприимчивый делец), *trafficker* (торговец запрещённым товаром), *drug trafficker, drug baron, drug lord, wheelerdealer*

(мастер закулисных сделок, манипулятор), *bad egg* (мошенник).

В историческом ракурсе образ бизнесмена – это образ хозяина, а образ рабочих на его предприятии – это образ товара, машины, инструмента. Таким образом, реализуется схема подобия компаративного фрейма «ЧЕЛОВЕК есть как будто ТОВАР»:

Employees were seen as a commodity to be exploited to the full; as a workload [23].

Производительность работника зависела от количества потребляемого этой машиной топлива – денег. Здесь реализуется компаративный фрейм, схемы подобия «НЕКТО/НЕЧТО-компаратив есть как будто НЕКТО/НЕЧТО-коррелят»; акциональный фрейм, схема действия «НЕКТО/НЕЧТО-агенса действует на НЕКТО/НЕЧТО-аффектив»: «ЧЕЛОВЕК есть как будто МАШИНА», «ДЕНЬГИ есть как будто ТОПЛИВО», «БОЛЬШЕ ТОПЛИВА – ВЫШЕ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ»:

To ensure effective performance was a simple matter of fuelling the person with money. The worker was treated like a money-burning machine [23].

Доходы от бизнеса принадлежат владельцу предприятия, прибыль как сливки, снимается хозяином. Схема подобия компаративного фрейма «ФИНАНСОВАЯ ПРИБЫЛЬ есть как будто СЛИВКИ (верхний слой)» и схема действия акционального фрейма «ПОЛУЧАТЬ ПРИБЫЛЬ есть СНИМАТЬ СЛИВКИ»:

The workers would not personally benefit financially as the increased profits would be creamed off by the owners [23].

Информация о состоятельности, богатстве бизнесмена, актуализованная устойчивыми словосочетаниями, структурируется путём комбинации акционального, предметного и посессивного фреймов: *to eat the fat of the land, to live like a king, to live like a fighting cock, to eat high of the hog, to live a life of luxury, to rake in heaps of money, to roll in money, to heat the jackpot, coming out of one's ears, to have money to burn, to wallow in money, as safe as in God's pocket, to stand on one's feet, to be well dug in, to feel one's feet, to have a cushy job, fat job, money for old rope, the almighty dollar.*

В последнем случае фразеологизмы, связанные с концептом БИЗНЕСМЕН, фиксируются не только в дискурсе. В результате конвенционализации большинство из них вошли в лексическую систему английского языка и представлены в его лексикографических источниках.

3. Выводы

В результате проведенного анализа лексических средств номинации концепта БИЗНЕСМЕН и способов его актуализации в дискурсе, использования дефиниций и привлечения представлений о нем у носителей языка в статье выявлены его когнитивные признаки. В соответствии с наиболее характерным пропозициями это предметные, акциональные, квалификативные и компаративные свойства БИЗНЕСМЕНА. Построенная по методике семантики лингвальных сетей С.А. Жаботинской концептуальная сеть БИЗНЕСМЕН демонстрирует не только отдельные фреймы и их более конкретные схемы, но и взаимные наложения и пересечения фреймовых структур.

Полученные данные и примененная методика семантики лингвальных сетей открывают перспективы для дальнейших исследований концептов на материале английского и других языков, расширения сферы таких исследований с синхронии на область диахронии и их применение в межкультурном ракурсе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 387 с. 2. Белявская Е.Г. Семантическая структура слова в номинативном и когнитивном аспектах / Е.Г. Белявская. – М. : МЛГУ, 1991. – С. 83–84. 3. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова / Н.Н. Болдырев // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. – С. 25–36. 4. Гоффман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта / И. Гоффман [пер. с англ. ; под ред. Г.С. Батыгина, Л.А. Козловой]. – М. : Институт социологии РАН, 2003. – 752 с. 5. Демьянков В.З. Термин “концепт” как элемент терминологической культуры / В.З. Демьянков // Язык как материя смысла : сб. статей в честь академика Н.Ю. Шведовой; отв. ред. М.В. Ляпон. – М. : Изд. центр “Азбуковник”, 2007. – С. 606–622. 6. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов /

С.А. Жаботинская // Вісник Черкас. ун-ту. – 1999. – Вип. 11. – С. 3–17. 7. Жаботинская С.А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции) / С.А. Жаботинская // Когниция, коммуникация, дискурс : междунар. электрон. сб. науч. ст. – Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2013. – № 6. – С. 47–76. – Режим доступа : <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse> 8. Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики / Е.С. Кубрякова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 6–17. 9. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Дж. Лакофф ; [пер. с англ. Р.И. Розиной] // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. – М., 1988. – С. 12–51. 10. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор ; [пер. с англ. Р.И. Розиной] // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. – М., 1988. – С. 52–92. 11. Цурикова Л.В. Проблемы когнитивного анализа дискурса в современной лингвистике / Л.В. Цурикова // Вестник Воронеж гос. ун-та. – 2001. – № 2. – С. 145. 12. Fauconnier G. Conceptual Intergration and Formal Expression / G. Fauconnier, M. Turner // Journal of Metaphor and Symbolic Activity. – 1995. – V. 10, № 3. – P. 183–204. 13. Jackendoff R. Semantics and cognition / R. Jackendoff. – Cambridge (Mass.) : MIT Press, 1993. – 287 p. 14. Johnson M. The body in the mind (the bodily basis of meaning, imagination, and reason) / M. Johnson. – Chicago, L. : The University of Chicago Press, 1987. – 233 p. 15. Lakoff G. Women, fire and dangerous things. What categories reveal about the mind / G. Lakoff. – Chicago : University of Chicago Press, 1987. – 614 p. 16. Langacker R.W. Cognitive grammar. A basic introduction / R.W. Langacker. – New York : Oxford University Press, 2008. – 562 p. 17. Manning Ph. Erving Goffman and modern sociology / Ph. Manning. – London : Polity Press, 1992. – P. 19. 18. Minsky M. A framework for representing knowledge / M. Minsky // The Psychology of computer vision. – New York : McGraw-Hill, 1975. 19. Roussopoulos N.D. A semantic network model of data bases / N.D. Roussopoulos // TR № 104, Department of Computer Sciences, University of Toronto, 1976.

ИСТОЧНИКИ

ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА

20. Browne C. The Job of a Businessman / C. Browne. – Demand Media [Electronic resours]. – Access : work.chron.com 21. Newell S. The healthy organization / S. Newell. – London and New York : Routledge, 1995.

22. Weber M. The theory of social and economic organization / M. Weber. – Chicago : Free Press, 1947.
23. Taylor F.W. Principles of scientific management / F.W. Taylor. – N.Y. : Harper, 1911. – 221 с.
24. CEDAL Collins. Cobuild. English Dictionary for Advanced Learners // The University of Birmingham Harper Collins Publishers Ltd., 2001.
25. CIDE – Cambridge International Dictionary of English. – Cambridge University Press, 1996.
26. OALD – Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford University Press, 2005.
27. Macmillan Dictionary – URL [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mac-millandictionary.com>.
28. <http://info.srochno.ua/professions/management/2051>.
29. <http://dicts.iknowit.ru/word766.html>.
30. http://slovari.yandex.ru/dict/glossary/article/302/0302_187.HTM.

REFERENCES

- Arutjunova, N.D. (1976). *Predlozhenie i ego smysl [The sentence and its meaning]*. M.: Nauka Publ.
- Beljavskaia, E.G. (1991). *Semanticheskaja struktura slova v nominativnom i kognitivnom aspektah [Semantic structure of the word in the nominative and cognitive aspects]*. M.: MLGU Publ.
- Boldyrev, N.N. (2001). Koncept i znachenie slova [Concept and meaning of the word]. In: I.A. Sternin (ed.). *Metodologicheskie problemy kognitivnoj lingvistiki*. Voronezh: VGU Publ., pp. 25–36.
- Curikova, L.V. (2001). Problemy kognitivnogo analiza diskursa v sovremennoj lingvistike [Problems of cognitive analysis of discourse in modern linguistics]. *Vestnik VGU. – VSU Messenger*, 2, 145–152.
- Dem'jankov V.Z. Termin "koncept" kak jelement terminologicheskoi kul'tury [The term «concept» as an element of terminological culture]. In: M.V. Ljapon (ed.). *Jazyk kak materija smysla : sb. statej v chest' akademika N.Ju. Shvedovoj*. M.: Izd. centr "Azbukovnik" Publ., pp. 606–622.
- Fauconnier, G. and Turner, M. (1995). Conceptual Intergration and Formal Expression. *Journal of Metaphor and Symbolic Activity*, 10(3), 183–204.
- Fillmor, Ch. (1988). Frejmy i semantika ponimaniia [Frames and semantics of understanding]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike. – New in foreign linguistics*, 23, 52–92.
- Goffman, I. (2003). *Analiz frejmov: jesse ob organizacii povsednevnogo opyta [Analysis of frames: an essay on the organization of everyday experience]*. M.: Institut sociologii RAN Publ.
- Jackendoff, R. (1993). *Semantics and cognition*. Cambridge (Mass.): MIT Press.
- Johnson, M. (1987). *The body in the mind (the bodily basis of meaning, imagination, and reason)*. Chicago, L.: The Univ-ty of Chicago Press
- Kubriakova, E.S. (2004). Ob ustanovkah kognitivnoj nauki i aktual'nyh problemah kognitivnoj lingvistiki [On the Foundations of Cognitive Science and Current Problems of Cognitive Linguistics]. *Voprosy kognitivnoj lingvistiki. – Issues of Cognitive linguistics*, 1, 6–17.
- Lakoff, D. (1988). Myshlenie v zerkale klassifikatorov [Thinking in the Mirror of Classifiers]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike. – New in foreign linguistics*, 23, 12–51.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago : Univ-ty of Chicago Press.
- Langacker, R.W. (2008). *Cognitive grammar. A basic introduction*. New York : Oxford University Press.
- Manning, Ph. (1992). *Erving Goffman and modern sociology*. London: Polity Press.
- Minsky, Ī. (1975). A framework for representing knowledge. In: P. Winston (ed.). *The Psychology of computer vision*. New York : McGraw-Hill, pp. 211–277.
- Roussopoulos, N.D. (1976). *A semantic network model of data bases* (Report '104). Toronto: University of Toronto
- Zhabotinskaja, S.A. (2013). Imja kak tekst: konceptual'naja set' leksicheskogo znachenija (analiz imeni jemocii) [Name as text: a conceptual network of lexical meaning (analysis of the name of emotion)]. *Kognicija, komunikacija, diskurs. – Cognition. Communication. Discourse*, 6, 47–76.
- Zhabotinskaja, S.A. (1999). Konceptual'nyj analiz: tipy frejmov [Conceptual analysis: frame types]. *Visnyk Cherkas. un-tu. – Cherkasy University Messenger*, 11, 3–17.

УДК 811. 111-26

СИНЕРГЕТИКА КОМПОЗИЦІЇ РЕЧЕВОГО ПРОИЗВЕДЕННЯ

Л.С. Пихтовникова, докт. філол. наук (Харьков)

В статті розглянуті різні трактування поняття композиції речевого вироблення, досліджені окремі фактори її самоорганізації. Обґрунтовано, що найбільш універсальною є трактування композиції з описом її чотирьохрівневої ієрархії. Така ієрархія складається з формального, формально-змістового, змістового та асоціативно-образного (символічного) / концептуального рівнів. Показано, що інші концепції композиції поряд із достоїнствами мають ряд недоліків і частково включаються в більш повну концепцію чотирьох рівнів.

В неформалізованих текстах, якими є, наприклад, художній, публіцистичний, науково-популярний та інші тексти, їх композиції притаманна самоорганізація. Цей синергетичний за своєю природою процес виникає завдяки протиріччям, органічно присутнім на кожному рівні композиції. Подолання протиріччя призводить до виникнення конструкції (композиції) речевого вироблення, яка є незмінною в будь-якому дискурсі за кількістю рівнів та їх призначенню, але індивідуальною за авторською реалізацією.

В статті наводяться приклади та пояснення, яким чином у текстах використовуються маркери зв'язу рівнів композиції та забезпечення її синергії. Показано зміну семантики маркера при використанні його на різних ієрархічних рівнях композиції. При цьому маркер еволюціонує від простого означення однакового значення в різних частинах тексту до символічного означення образного або концептуального значення на вищому рівні композиції. Досліджені так звані інструкції адресанта, як читати та розуміти текст. Такі інструкції нерідко зустрічаються в самому тексті або в метатексті та взаємодіють з маркерами, трансформуючи їх. Наводяться приклади подібних інструкцій, починаючи від простих та тривіальних і до таких, які змінюють внутрішню структуру всіх рівнів композиції речевого вироблення. Останні випадки зустрічаються в постмодерністській літературі.

Перспективою розвитку нашої роботи є подальше дослідження синергетичних процесів у композиції та більш детальна ідентифікація лінгвістичного інструментарію цих процесів.

Ключові слова: інструкції адресанта, маркер, речове вироблення, синергетичний процес, рівні композиції.

Пихтовникова Л.С. Синергетика композиції мовленнєвого твору. У статті розглянуто різні трактування поняття композиції мовленнєвого твору, досліджено окремі чинники її самоорганізації. Обґрунтовано, що найбільш універсальним є трактування композиції з описом її чотирьохрівневої ієрархії. Ця ієрархія складається з формального, формально-змістового, змістового та асоціативно-образного (символічного) / концептуального рівнів. Показано, що інші концепції композиції поряд із їх достоїнствами мають і недоліки й частково включаються в більш повну концепцію чотирьох рівнів.

У неформалізованих текстах, якими є, наприклад, художні, науково-популярні, публіцистичні та інші тексти, їх композиції притаманна самоорганізація. Цей синергетичний за своєю природою процес виникає завдяки протиріччям, які органічно присутні на кожному рівні композиції. Подолання протиріччя призводить до виникнення конструкції (композиції) мовленнєвого твору. Ця конструкція є усталеною у будь-якому дис-

курсів за кількістю рівнів та їх призначенням, але індивідуальною за своєю авторською реалізацією.

У статті наведено приклади і пояснення, яким чином у текстах використовуються маркери для зв'язку рівнів композиції та забезпечення синергії усієї композиції. Показано зміну семантики маркера при його використанні на різних ієрархічних рівнях композиції. При цьому маркер еволюціонує від простого позначення однакового смислу в різних частинах тексту до символічного позначення образного або концептуального смислу на вищому рівні композиції. Вивчено так звані інструкції адресанта, як читати і розуміти текст. Такі інструкції зустрічаються у самому тексті або в метатексті і взаємодіють з маркерами, трансформуючи їх. Наведено приклади подібних інструкцій, починаючи від простих та тривіальних і до таких, які змінюють внутрішню структуру усіх рівнів композиції мовленнєвого твору. Останні випадки зустрічаються у постмодерністській літературі. Перспективою розвитку праці є подальше вивчення синергетичних процесів у композиції та більш детальна ідентифікація лінгвістичного інструментарію цих процесів.

Ключові слова: інструкції адресанта, маркер, мовленнєвий твір, рівні композиції, синергетичний процес.

Pikhtovnikova L.S. Synergetics of speech product composition. The article considers various interpretations of the notion of the composition of a speech product; individual factors of its self-organization have been investigated. It has been substantiated that the interpretation of the composition with a description of its four-level hierarchy is the most universal. Such a hierarchy consists of a formal, formal-informative, informative and figurative-associative (symbolic) / conceptual levels. It has been shown that other concepts of composition, along with their merits, have a number of disadvantages and are partially included into a more complete concept of four levels.

In unformalized texts, such as, for example, artistic, journalistic, popular science and other texts, self-organization is inherent to the composition. This synergy in its nature process arises from the contradictions that are organically present at each level of composition. Overcoming of the contradictions leads to building the structure (composition) of the speech product which is unchanged in any discourse by the number of levels and their purpose, but individual by the author's realization.

The article gives examples and explanations of how the texts use markers to link the levels of composition and to ensure its synergy. The change in the semantics of the marker when using it at different hierarchical levels of the composition is shown. In this case, the marker evolves from a simple notation of the same meaning in different parts of the text to a symbolic designation of a figurative or conceptual meaning at the highest level of composition. So-called addresser's instructions as to how to read and understand the text have been studied in the article. Such instructions are often found either in the text itself or in the meta text, and interact with markers transforming them. Examples of such instructions are given, ranging from simple and trivial ones to those that change the internal structure of all levels of the composition of a speech product. The latter cases occur in the postmodern literature.

The future development of this work consists in further study of synergistic processes in the composition and more detailed identification of linguistic tools of these processes.

Key words: addresser's instructions, levels of composition, marker, speech product, synergistic processes.

1. Введение

В понятии композиции речевого произведения отражается связь его конструкции со сложностью переданного в нем смысла, связь с объемом произведения, с особенностями его языка. Понятию композиции дают различные определения и придают различный смысл. Наиболее известные пояснения сути этого понятия восходят к работам Б.А. Успенского, Г.Г. Москальчук, А. Моля, Э.Г. Ризель, У. Эко. Общим во всех определениях является понимание композиции как некоторой иерархической конструкции, охватывающей разные уров-

ни речевого произведения – его формальное членение, содержание, образный, концептуальный уровень и т. д. Композиция – это система разноуровневых элементов текста. В неформализованных текстах (художественных, публицистических, научно-популярных и др.) композиция имеет тенденцию к самоорганизации, к заранее непредсказуемому выбору адресантом этой конструкции и речевых средств ее реализации. Выбор обусловлен целями речевого произведения и регламентирован его жанровыми ограничениями. Синергетический эффект композиции заключен также в самоорга-

низации подтекстовых смыслов произведения, возникающих при взаимодействии актуального членения текста и его сверхфразового единства.

Исследование самоорганизации композиции является актуальным, поскольку композиция является фундаментом каждого речевого произведения и следует понимать стимулы, факторы и инструментарий ее самоорганизации. Проблемой, изучаемой в данной работе, является определение синергетической роли маркеров в речевом произведении. Можно считать, что суть композиции речевого произведения в настоящий момент уже достаточно исследована, но работы по изучению ее синергетики, инструментария самоорганизации до сих пор не проводились. Целью статьи является выявление противоречий разных уровней композиции, преодоление которых является синергетическим процессом. Задание работы – показать роль маркера в тексте – одного из важных лингвистических инструментов разрешения противоречий.

В ретроспективе суть понятия композиции излагалась следующим образом.

Б.А. Успенский предлагает основой композиции считать точку зрения, фокус, из которого создается произведение писателем [6]. Под точкой зрения Б.А. Успенский понимает не авторское восприятие мира, а ту точку зрения, которую он принимает при организации повествования. Точки зрения классифицированы по планам (уровням): план оценки, план фразеологии, пространственно-временной план, план психологии. Рассмотрены их возможные отношения и соответствующие типы композиционных структур [цит. за: 3, с. 23]. Достоинством концепции Б.А. Успенского является конструктивное использование содержательного уровня произведения, но эта концепция не универсальна. Не всегда возможно выделить указанные фокусы, например, в постмодернистских художественных произведениях; здесь концепция утрачивает силу. Можно указать также и более ранние художественные произведения, в которых автор принципиально избегает избрания какого-либо фокуса изложения. Например, в романах Торнтон Уайдлера «Мартовские иды» и др. множественность допущений при чтении рисунка событий у автора становится структурным принципом.

Нередко произведение имеет только один фокус изложения, и тогда композиция по Б.А. Успенскому «не видит» богатства и многообразия организации текста. Кроме того, эта концепция не применима к научному, юридическому и другим видам «безличного» дискурса, в которых фокусы, точки зрения заменяются институциональными регламентами.

Самоорганизация структуры текста изучена в работе [2]. Композицию текста Г.Г. Москальчук понимает не с позиций архитектоники, макросинтаксиса, компоновки содержания, а как иерархию повторов, циклов, зон влияния, сильных и слабых позиций, выдвигающих/не выдвигающих смысловой акцент на первый план. Позиция элементов этой иерархии в тексте связывается с количеством словоформ, которые отсчитываются от начала текста, и таким образом становится возможным квантитативный анализ, дающий неожиданные статистические результаты. Динамическая модель текста по Г.Г. Москальчук содержит в себе значительный объясняющий потенциал, но, также и трудности приложения. Точное нахождение семантических повторов, сильных позиций и т. п. требует большого опыта интерпретации текста, и вряд ли возможно, если текст многосвязный по смыслу, содержит анафоры и катафоры, имеет глубокий подтекст. На наш взгляд, концепция композиции Г.Г. Москальчук глубоко отражает лишь формально-содержательный слой композиции текста, но полное понятие композиции значительно шире.

По А. Молю композиция любого сообщения представляет собой систему взаимных компенсаций оригинальности на нескольких иерархических уровнях речевого произведения. Компенсации необходимы для того, чтобы адресат получил некоторый минимум легкости доступа к предлагаемому сообщению [1, с. 163]. Суть уровней сообщения А. Моля поясняет конспективно: буквы, слова, предложения, фразы и т. д. Представляется, что понятие уровней композиции может быть существенно расширено и обогащено содержанием. Концепция композиции по А. Молю полезна трактовкой роли избытка оригинальности на уровнях композиции, позволяет пояснить поисковое поведение и опознавание структуры сообщения адресатом. Но в этой концепции недостаточно опреде-

лены уровни композиции, а также механизм компенсации оригинальности на этих уровнях.

Наиболее развернутое системно-структурное описание композиции речевого произведения принадлежит Э.Г. Ризель [7]. Дальнейшим развитием и дополнением описания на материале немецкоязычной басни стала диссертационная работа [3].

Э.Г. Ризель считает композицию неотъемлемой составляющей стиля произведения и предлагает членение текста на компоненты трех структур:

1. Внешнее членение текста на архитектурные единицы – абзац, раздел, глава, строфа, сцена, акт; это формальный уровень композиции.
2. Авторская манера изображения – типовые комбинации речевых форм, создающие динамическое или статическое описание, авторский комментарий, диалог, монолог; это формально-содержательный уровень композиции.
3. Идеино-тематическая организация текста – развитие действий, сюжетные линии, мотивы, описание характеристик объектов, описание идей, эмоций; это содержательный уровень композиции [цит. за: 3, с. 26].

Структура композиции по Э.Г. Ризель дополнена еще одним уровнем – ассоциативно-образным (образно-символическим в анализе композиции басни) либо концептуальным [3, с. 32; 4, с. 95]. Этот высший уровень композиции, вбирая в себя информацию предыдущих уровней, создает коды концепта либо цельного художественного образа и в конечном итоге – их самих.

2. Роль маркеров в синергии композиционных уровней речевого произведения

Выше изложенный подход к композиции речевого произведения является достаточно универсальным, применимым к любому типу дискурса. С описанной точки зрения в системно-структурные исследования композиции можно включить исследования стилистических черт произведения, информационного аспекта композиции по А. Молю, исследование нарративных проекций, а также поиск сильных позиций в тексте, зон влияния на содержательном уровне композиции по Г.Г. Москальчук. Потенциально этот подход содержит в себе и возможность синергетических исследований компо-

зиции, однако для этого требуется четко сформулировать факторы становления этой структуры и применить аппарат синергетических понятий для выявления механизмов самоорганизации.

С синергетических позиций наиболее мощным стимулом самоорганизации композиции являются противоречия, свойственные каждому из ее уровней. Самоорганизация этих уровней есть разрешение таких противоречий (оппозиций). Здесь значительную роль играют маркеры. Обычно маркерами называют знаки, акцентирующие внимание на каком-то смысле или объекте. Одинаковые маркеры в разных местах текста обозначают присутствие одного и того же объекта или смысла. Между объектами и их классами с помощью маркеров устанавливается своеобразная таксономия, иногда сближающая непривычное. Нет необходимости подробно объяснять, что маркер родственен знаку в семиотическом смысле. Но в речевом произведении было бы расточительно ограничить роль маркера выполнением таких простых функций. На разных композиционных уровнях нагрузка маркера возрастает, и он играет значительную роль в самоорганизации композиции.

Установление маркеров – наиболее свободная, подвижная процедура, поэтому с синергетической точки зрения маркеры претендуют быть одним из параметров порядка при самоорганизации речевого (текстового) сообщения. Разумеется, один и тот же маркер может принадлежать разным уровням композиции, но тогда он на более высоких уровнях нагружается и иными функциями кроме функции обозначения формальной связи.

Кратко резюмируем роль маркеров в синергии всех композиционных уровней речевого произведения. Маркеры отражают в себе противоречия уровней композиции, концентрируют их в себе и одновременно их разрешают. Суть отражения маркерами противоречий композиционных уровней и их разрешение с помощью маркеров следующая.

На формальном уровне композиции имеется противоречие между завершенностью блока информации в единице формального уровня и необходимостью нарушить эту завершенность с целью связать блок с другими единицами формального уровня. Пометка одинаковыми маркерами блоков, которые необходимо связать, легко разрешает это

противоречие. На формально-содержательном уровне противоречие заключается в изначальной несогласованности адресанта и адресата (в представлениях, языковой компетентности, тезаурусах), в том числе представлениях о роли той или иной композиционно-речевой / архитектурно-речевой формы (КРФ / АРФ). Маркеры входят в состав КРФ и АРФ речевого сообщения и помогают адресату понять роль и вес этой части сообщения, заключенной в данной КРФ или АРФ. На содержательном уровне композиции противоречие заключается в изначальной несогласованности коммуникантов по поводу последовательности применения КРФ и АРФ. Маркеры помогают адресату воспринять сюжет, действия идеи и т.п. в порядке применения КРФ / АРФ, обнаружить атрибуты образов и концептов. На ассоциативно-образном уровне противоречие заключается в противоположности «неживой» сущности слов-знаков и выражений-знаков, в дискретности атрибутов и необходимости их цельного, «живого» восприятия. Маркеры в виде тропов помогают цельному восприятию ввиду противоречивых свойств метафоры и других тропов. Приведем примеры.

1. Маркер «Запах пантеры» используется Г. Майринком во многих местах романа «Der Engel vom westlichen Fenster» («Ангел западного Окна»). При формальном подходе (формальный уровень композиции), как легко догадаться, читая текст, этот маркер просто обозначает наличие большой опас-

ности для главного персонажа и одновременно связывает блоки информации, в которых конкретизируется символическая суть «запаха». На формально-содержательном уровне этот маркер входит в текст во многие КРФ типа «повествование» и помогает адресату лучше понять вес сообщения, содержащегося в этих КРФ. На содержательном уровне композиции этот маркер всегда сопровождает появление опасного персонажа в различных, поначалу неузнаваемых личинах (богиня Айрис, она же княгиня Шоколунская); таким образом облегчается восприятие линии сюжета: данный маркер выстраивает порядок подачи речевых форм, связанных с действиями опасной богини. На ассоциативно-образном уровне этот маркер есть метаметафора [5], вбирающая в себя целый комплекс опасных свойств упомянутого персонажа. Восприняв «запах пантеры» как метаметафору, как цельный образ, удастся *post factum* вернуться на содержательный уровень композиции и обнаружить там, в сюжете атрибуты этого цельного образа [там же, с. 142–143]. Таким образом, приведенный в примере маркер, эволюционируя вверх по уровням композиции, вбирает в себя все больше информации о персонаже, кодирует ее и тем самым ее сжимает. Это и есть очевидная синергия.

2. Роль единственного маркера в басне Г.К. Пфелея «Грифы» полностью объясняется нашей синергетической концепцией.

Die Greifen

*Der wilde Kaukausus gebar
Zur Zeit des Altertums in seinen Schlunden
Die Brut der Greifen, eine Räuberschaar
Mit Fluglein, die wir nicht bei dem Linnäus finden.
Sie stahlen nach dem strengsten Recht,
Indem sie, wo sie nur auf einen Vogel stiessen,
Dem Adler wie dem Spatz, dem Strausse wie dem
Specht,
Die Federn aus den Schwingen rissen.
Ein biederer Faun, der einst den Unfug sah,
Trug Mitleid mit den armen Tieren
„Banditen“, rief er aus, „was macht ihr da?“
„Ei nun“, versetzten sie, „wir reformieren“.*

Грифы

*Дикий Кавказ в недрах темных ущелий
Выводок Грифов родил для неведомых целей
Шайки разбойников с крыльями, –
шире, чем черные ночи,
Грабят общины, где крылья короче.
Дятлы, Орлы, Воробьи и Другие
Пернатые
Грифов безжалостных – жертвы крылатые
«Банда» – сказал козлоногий свидетель,
Честный Сатур, угнетенных Радетель.
«Нет» – отвечала разбойничья шайка,
«Мы – Реформаторы, нам не мешайте!»
(перевод мой – Л.С.)*

Маркером является имя Честный Сатир с его поясняющими характеристиками. На формальном уровне композиции текст басни четко разделен на две составляющие: первая – информация о рождении грифов и их хищных занятиях, вторая – оценка этих занятий оппозитивными персонажами (Сатир, Грифы). Маркер Честный Сатир связывает эти две составляющие, обеспечивает переход от первой ко второй.

На формально-содержательном уровне этот маркер способствует согласованию адресанта и адресата басни в понимании роли АРФ, содержащей высказывание Сатира и ответ Грифов. В этой АРФ содержится сатирическая суть басни и на содержательном уровне – атрибуты художественного образа банды в одежаниях реформаторов. На ассоциативно-образном уровне этот художественный образ проявляется полностью в виде аллегии. Маркер Сатир разрешает противоречие между буквальным восприятием этого существа и восприятием его более объемной роли.

Иногда, особенно в постмодернистских произведениях, процесс создания концепта или образа может содержать в себе прямую или косвенную авторскую инструкцию, как это следует сделать. Инструкции, комментарии, как читать текст, могут содержаться в самом тексте, в предисловии, в других текстах (тогда мы имеем дело с метатекстом). В зависимости от таких инструкций, от самохарактеристики текста, формируется направление, в котором создается концепт. Инструкции могут сочетаться с маркерами, но могут их и отменять. Разнообразные примеры инструкций многочисленны, приведем лишь один.

3. В романе-конструкторе, романе-игре Мирослава Павича «Последняя любовь в Константинополе» эта конструкторская работа читателя доведена до предела возможного. Построение сюжета (а значит, вытекающих отсюда образов и концептов) основано на картах Таро. По названиям карт названы также и главы, а их последовательность зависит от того, как лягут карты; от этого зависит маршрут движения сюжета и характер развязки.

В главах романа рассказывается о приключениях главного персонажа Софрония Опучича и других, но смысл каждой главы предлагается трактовать

еще и символически – исходя из значения соответствующей карты в колоде Таро. Таким образом, формальный уровень композиции данного романа представляет собой не хаос, но вероятностную связь блоков фактической, оценочной и символической информации. Содержательный уровень также вероятностный. Авторские инструкции пользования книгой сведены к тому, что комплект карт с толкованием их значений включен в книгу.

3. Выводы

Проведенный обзор и анализ показал многомерность понятия композиции речевого произведения и наличие таких типов дискурса, в которых композиция относится не только к его вербальной основе. Противоречия композиционных уровней и их конкурентное становление позволяет также сделать вывод о синергетической природе композиции. Достаточно наглядным средством разрешения противоречий композиционных уровней является использование маркеров. На высших уровнях композиции маркеры обозначают все более глубокий смысл, концентрируют в себе противоречия уровней и одновременно их разрешают.

Перспективы. Композиция как сложная иерархическая система нуждается в дальнейшем углубленном исследовании с синергетических позиций, в частности исследовании эксплицитных знаков самоорганизации, каковыми и являются маркеры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль. – М. : Прогресс, 1973. – 406 с.
2. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс / Г.Г. Москальчук. – М. : УРСС, 2003. – 294 с.
3. Пихтовникова Л.С. Композиционно-стилистические особенности стихотворной басни (на материале немецких стихотворных басен 18 в.) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Лидия Сергеевна Пихтовникова. – К., 1992. – 338 с.
4. Пихтовникова Л.С. Композиция речевого произведения и предпосылки ее самоорганизации / Л.С. Пихтовникова // Одеський лінгвістичний вісник. Науково-практичний вісник. – Вип. 6. – Спеціальний випуск з нагоди ювілею доктора філологічних наук професора В.Я. Мізецької. – Одеса, 2015. – С. 93–98.
5. Пихтовникова Л.С. Метафора

и метаметафора в немецкоязычном художественном дискурсе: когнитивный и прагматистический аспекты : монография / Л.С. Пихтовникова, С.Н. Коринь. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. – 200 с.

6. Успенский Б.А. Поэтика композиции. Структура художественного текста и типология композиции формы / Б.А. Успенский. – М. : Искусство, 1970. – 225 с.

7. Riesel E. Theorie und Praxis der linguostilistischen Textinterpretation : учеб. пособ. для студентов ин-тов и ф-тов иностр. языков / E. Riesel. – М. : Высш. шк., 1974. – 184 с.

REFERENCES

- Mol', A. (1973). *Sociodinamika kul'tury [Sociodynamics of culture]*. Moscow: Progress Publ.
- Moskal'chuk, G.G. (2003). *Struktura teksta kak sinergeticheskij process [The structure of a text as synergetic process]*. Moscow: URSS Publ.
- Pikhtovnikova, L.S.(1992). *Kompozicionno-stilisticheskie osobennosti stihotvornoj basni (na materiale nemeckih stihotvornyh basen 18 v.) Diss. kand. filol. nauk [Compositional-stylistic features of the fable poem (on the material of German fable poems of the 18th century). Cand. philol. sci. diss.]*. Kyiv. 338 p. (in Russian)
- Pikhtovnikova, L.S. (2015). Kompozicija rechevogo proizvedenija i predposylki ee samoorganizacii [Speech work composition and preconditions for its self-organization]. *Odes'kyj lingvistychnyj visnyk. – Odesa linguistic Messenger*, 6, 93–98 (in Russian)
- Pikhtovnikova, L.S. & Korin', S. N. (2015). *Metafora i metametajfora v nemeckoiazыchnom khudozhestvennom diskurse: kognitivnyi i pragmatisticheskie aspekty [Metaphor and meta-metaphor in German-language fictional discourse: cognitive, pragmatic and stylistic aspects]*. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National Univ. Publ.
- Riesel, E. (1974). *Theorie und Praxis der linguostilistischen Textinterpretation*. Moscow: Vysshaja shkola Publ.
- Uspenskij, B.A. (1970). *Pojetika kompozicii. Struktura hudozhestvennogo teksta i tipologija kompozicii formy [Poetics of the composition. The structure of a fictional text and typology of a compositional form]*. Moscow: Iskusstvo Publ.

УДК 811.111'42

**РЕАЛІЗАЦІЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ПРЕЦЕДЕНТНОГО ФЕНОМЕНУ “HUMPTY DUMPTY”
В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ
РІЗНИХ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛЕЙ**

О.Д. Нефёдова, канд. філол. наук (Харків)

У статті розглядаються процеси формування й інтертекстуальної актуалізації прецедентного феномену “*Humpty Dumpty*”, який є важливою складовою лінгвокультурної компетентності носія англійської мови. Прецедентний феномен “*Humpty Dumpty*” формується на підставі низки мультимодальних джерел. Його основним аспектом прецедентності є однойменний прецедентний образ, який і актуалізується при інтертекстуальних взаємодіях, які можна розглядати як окремий випадок процесів концептуальної інтеграції. Інтертекстуальні посилання на прецедентний феномен “*Humpty Dumpty*” реалізуються в текстах-приймачах різних функціональних стилів та тематики, що можна пояснити тим, що досліджуваний прецедентний феномен при міжтекстових взаємодіях відтворює одну з базових для західної цивілізації орієнтаційних метафор: “*DOWN is SICKNESS, DEATH, DEPRAVITY*”. При інтертекстуальній інтеграції прецедентного феномену “*Humpty Dumpty*” до текстів різних жанрів, його рудиментарні вербальні структури зазнають лексико-граматичних, стилістичних та прагматичних трансформацій. Лексико-граматичні трансформації частково визначаються відповідними структурами тексту-приймача, в якому реалізується інтертекстуальне посилання, і можуть бути представлені, зокрема, компресією (редукцією), замінами окремих лексичних одиниць, інверсією, змінами часу та стану вихідних лексико-граматичних структур. Такі трансформації безпосередньо залежать від прагматичних трансформацій прецедентного феномену, серед яких найчастотнішою є травестування, яке реалізується при інтеграції інтертекстуального посилання у маргінальний за статусом текст-приймач.

Ключові слова: аспект прецедентності, інтертекст, інтертекстуальність, прецедентний феномен, текст-приймач.

Нефёдова Е.Д. Реализация интертекстуального потенциала прецедентного феномена “*Humpty Dumpty*” в англоязычных текстах различных функциональных стилей. В статье рассматриваются процессы формирования и интертекстуальной актуализации прецедентного феномена “*Humpty Dumpty*”, который является важной составляющей лингвокультурной компетентности носителя английского языка. Прецедентный феномен “*Humpty Dumpty*” формируется на основании ряда мультимодальных источников. Его основным аспектом прецедентности является одноименный прецедентный образ, который и актуализируется при интертекстуальных взаимодействиях, рассматриваемых как частный случай процессов концептуальной интеграции. Интертекстуальные ссылки на прецедентный феномен “*Humpty Dumpty*” реализуются в текстах-приемниках различных функциональных стилей и тематики, что можно объяснить тем, что исследуемый прецедентный феномен при межтекстовых взаимодействиях реализует одну из базовых для западной цивилизации метафор: “*DOWN is SICKNESS, DEATH, DEPRAVITY*”. При интертекстуальной интеграции прецедентного феномена “*Humpty Dumpty*” в тексты различных жанров, его рудиментарные вербальные структуры подвергаются лексико-грамматическим, стилистическим и прагматическим трансформациям. Лексико-грамматические трансформации отчасти определяются соответствующими структурами текста-приемника, в котором реализуется интертекстуальная ссылка, и могут быть представлены, в частности, компрессией (редукцией), заменой отдельных лексических единиц, инверсией, изменением видо-временных форм и залога исходных лексико-грамматических структур. Такие трансформации напрямую зависят от прагматических трансформаций прецедентного феномена, среди которых самой частотной является травестирование, осуществляемое интеграцией интертекстуальной ссылки в маргинальный по статусу текст-приемник.

Ключевые слова: аспект прецедентности, интертекст, интертекстуальность, прецедентный феномен, текст-приёмник.

© Нефёдова О.Д., 2017

O.D. Nefyodova. The Intertextual Potential of the “Humpty Dumpty” Reference Text as Implemented in English Texts of Various Functional Styles. The article focuses on the construction and intertextual functioning of the “*Humpty Dumpty*” reference text which is an important constituent of the linguistic and cultural competence of a native speaker of English. The “*Humpty Dumpty*” reference text is formed on the basis of a range of multimodal sources. Its basic aspect of reference is the eponymous reference character, which is verbalized during the intertextual interaction construed as a specific case of blending. The “*Humpty Dumpty*” reference text is quoted in recipient texts of various functional styles and subject matters due to the fact that it can implement one of the basic orientational metaphors of Western civilization: “*DOWN is SICKNESS, DEATH, DEPRAVITY.*” During the intertextual integration of the “*Humpty Dumpty*” reference text into the recipient texts of various types, its rudimentary verbal structures undergo lexical, grammatical, stylistic and pragmatic transformations. Lexical-grammatical transformations partially depend on the relevant structures of the recipient text which accommodates the intertextual reference. Such transformations can include compression (omission), substitution of specific lexical units, inversion, alterations of tense, aspect and voice forms of the quoted lexical-grammatical structures. Such transformations directly depend on pragmatic transformations of the reference text, with travesty being the most common one. It is implemented when an intertext is integrated into a recipient text of a marginal status.

Key words: aspect of reference, intertext, intertextuality, recipient text, reference text.

1. Вступ

Цілісне розуміння тексту в рамках проблематики «Мова і культура» в сучасній лінгвістиці зумовлює підвищений інтерес до прецедентних феноменів, у функціонуванні яких найяскравіше проявляється взаємодія мовних та позамовних чинників. Отже природньо, що прецедентні феномени та процеси і наслідки їхнього інтертекстуального функціонування стають об'єктом фундаментальних досліджень в лінгвокультурології (див. роботи В.В. Красних [2], І.В. Привалової [7]), лінгвістичній теорії інтертекстуальності (див. роботи В.П. Москвіна [4], В.О. Самохіної [8], Н.А. Фатєєвої [9]) сучасній лінгвістиці тексту (див. роботи Н.А. Оніщенко [6], Р.С. Черновола-Ткаченка [10]). Водночас, нагальною потребою лінгвістичної теорії інтертекстуальності є формування загальноприйнятого розуміння когнітивно-дискурсивної природи прецедентності та інтертекстуальності у річищі когнітивно-комунікативної парадигми сучасної лінгвістики (див. праці В.Є. Бондаренко [1], А.П. Мартинюк [1; 3], О.О. Нахимової [5], І.Є. Фролової [1], І.С. Шевченко [1; 11]) з урахуванням доробку теорії концептуальної інтеграції Ж. Фокон'є та М. Тернера [14] та теорії фреймів Е. Гоффмана [15], а також уніфікація існуючого термінологічного апарату (див. огляд Г. Аллена [12]). Все це зумовлює актуальність дослідження, яка також посилюється вибором матеріалу аналізу (дитячого вірша «*Humpty Dumpty*»): прецедентний потенціал британської дитячої літератури чекає на комплексний

лінгвістичний аналіз, хоча саме дитяча література є складовою базового шару тезаурусу прецедентних текстів члена англomовної лінгвокультурної спільноти, який і формує основу лінгвокультурної компетентності англomовця.

Об'єктом дослідження є процеси вербалізації окремих аспектів прецедентного феномену «*Humpty Dumpty*» в англomовних текстах-приймачах, отриманих з мережі Інтернет, а предметом – лінгвістичні характеристики такого інтертексту як вербального результату його міжтекстових взаємодій. Метою роботи є виявлення умов та наслідків інтертекстуальної інтеграції структур прецедентного феномену «*Humpty-Dumpty*» до англomовних текстів різних жанрів.

2. Основна частина: аналіз інтертекстуального потенціалу прецедентного феномену «*Humpty Dumpty*» при його актуалізації в англomовних текстах

Вірш «*Humpty-Dumpty*» є невід'ємною складовою англійського дитячого фольклору. За даними «*The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes*», вперше він був опублікований в 1797 р., хоча персонаж, що надав назву віршу, згадувався на сторіччя раніше і не тільки у Великій Британії [17, с. 253]. Так, у Франції аналогічний персонаж називають «*Boule, boule*», в Данії «*Lille-Trille*», в Німеччині «*Giggle-Gagele*» тощо. Первісний смисл вірша залишається неясним: він міг використовуватися під час ди-

тячої гри для керування діями гравців, які з сидячого положення перекочувалися на спину і мали підвестися без допомоги руками; це могла бути згадка про історичну особу (Ричарда III) чи предмет (гармату часів Карла I) [17, с. 252–253].

Незалежно від втраченого смислу, вербальний текст вірша «*Humpty-Dumpty*» є лише складовою однойменного прецедентного феномену. Власне прецедентний феномен є невербальним утворенням, яке колективно та індивідуально формується на підставі інформації, яка може поступати до членів окремої лінгвокультурної спільноти через будь-який канал. У сучасній англомовній лінгвокультурній спільноті прецедентний феномен «*Humpty-Dumpty*» сформувався і продовжує формуватися на підставі низки мультимодальних джерел, основні різновиди яких наведено нижче:

1) фольклорного вірша, що існує у вигляді декількох варіантів усного вербального тексту;

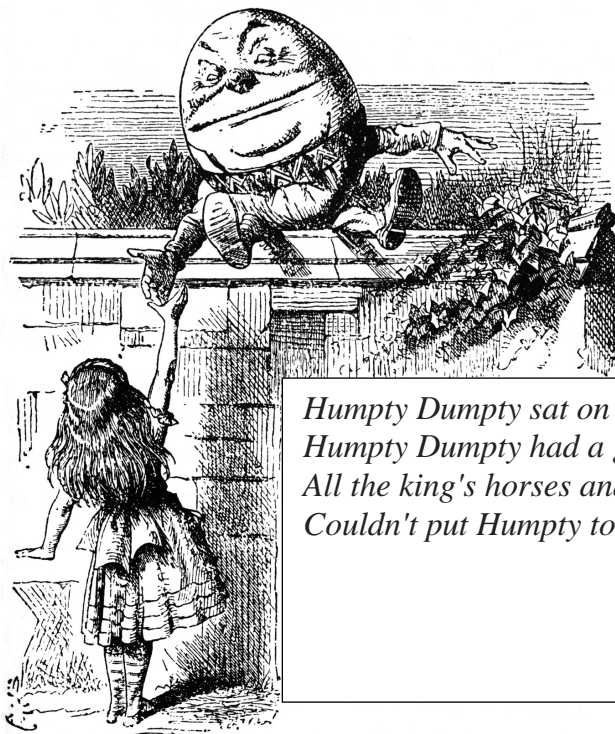
2) дитячої гри, в якій усний текст поступається невербальним кодифікованим жестам та діям;

3) однойменної Глави 6 літературного твору Л. Керрлла «*Through the Looking-Glass and What Alice Found There*» (1871), яка має фіксовану письмову форму;

4) класичної ілюстрації Дж. Тенніела до епізоду зустрічі Аліси з означеним персонажем, виконаного засобами образотворчого мистецтва (графіки);

5) музичної п'єси, вперше зафіксованої у вигляді партитури Дж. В. Елліоттом в збірці «*National Nursery Rhymes and Nursery Songs*» (1870);

6) анімаційних картин, включаючи екранізацію В. Діснея «*Alice in Wonderland*» (1951).

*Humpty Dumpty sat on a wall,
Humpty Dumpty had a great fall.
All the king's horses and all the king's men
Couldn't put Humpty together again.*

(*Tenniel*)

Усі вищенаведені та інші відповідні джерела лише надають інформацію задля формування невербального прецедентного феномену, який, на думку Р.С. Чорновола-Ткаченка, існує як комплекс аспектів прецедентності [10, с. 4], ускладнений рудиментарними, переважно маркованими, вербальними структурами. Аналіз показав, що після обробки та інтег-

рації отриманої інформації, утворюється прецедентний феномен «*Humpty Dumpty*», основні аспекти прецедентності якого формуються однойменним прецедентним образом з якісними ознаками «яйцеподібний», «крихкий», «пихатий». Прецедентний образ «*Humpty Dumpty*» також має акціональні аспекти прецедентності: «сидить» та «падає».

Базовими вербальними структурами прецедентного феномену «*Humpty Dumpty*», які актуалізуються при інтертекстуальних взаємодіях, є ономапічне ім'я головного героя «*Humpty Dumpty*» в ініціалній позиції, яке вербалізує основний аспект прецедентності – образ, навколо якого й утворюється прецедентний феномен. Власне прецедентне ім'я «*Humpty Dumpty*» через свій статус іменника та коротку форму найлегше інтегрується до синтаксичних структур тексту-приймача, залишаючись при цьому маркованим графічно (капіталізацією) та фонетично (римою та ономапією). Інтеграційний потенціал вербальних структур взагалі та, зокрема, вербальних структур прецедентного феномену «*Humpty Dumpty*», які спираються на вихідні лексико-граматичні структури вірша, знижується зі зростанням їхньої синтаксичної складності та обсягу.

Аналіз результатів пошуку за ключовими словами «*Humpty Dumpty*», проведений 25 вересня 2017 року у мережі Інтернет за допомогою пошукового сервера «*Google*», підтвердив високу прецедентність досліджуваного феномену для сучасної англійської мовної спільноти, адже кількість посилань на нього в мережі сягає 7.080.000. Тексти-приймачі інтертекстуальних посилань на прецедентний текст «*Humpty Dumpty*» різняться за своєю тематикою та приналежністю до функціональних стилів і представляють основні сфери людського життя, включаючи бізнес (приклад 1), медицину (приклад 2), освіту та виховання (приклад 3) тощо.

Приклад 1

*Can regulators rebuild Humpty Dumpty?
Regulators will need closer co-operation on
resolution regimes to avoid further fragmentation
of the global banking sector (Can Regulators
Rebuild Humpty Dumpty?)*

Приклад 2

*The Humpty Dumpty Syndrome (Humpty Dumpty
Syndrome)*

Приклад 3

*HUMPTY DUMPTY CRAFT... Directions: Help
put Humpty Dumpty together again by cutting out
the pieces and gluing them on to a piece of paper
in the shape of an egg. Then draw a face on
Humpty Dumpty with crayons and help seal the
cracks with band-aids (Humpty Dumpty Craft).*

Інтертекстуальна актуалізація прецедентного феномену «*Humpty Dumpty*» уможливується процесами концептуальної інтеграції (див. [14]), в якій беруть участь щонайменше два вхідних простори (*input spaces*): простір, що утворюється власне невербальним прецедентним феноменом «*Humpty Dumpty*», та один (або кілька) просторів, що утворюються розмаїттям ситуацій людського життя, згаданих вище. Під час контакту між такими просторами формується родовий простір (*generic space*), який відбирає та поєднує окремі аспекти прецедентного феномену та відповідні їм елементи іншого або інших вхідних просторів. Так, при встановленні інтертекстуальних відносин у прикладі 1, родовий простір утворюється проекцією прецедентного образу «*Humpty Dumpty*» як основного аспекту прецедентності однойменного прецедентного феномену (вхідний простір 1), якому відповідає феномен світового банківського сектору («*the global banking sector*», вхідний простір 2). Обидва ці феномени виступають пацієнсами дій («*put together*» вхідного простору 1 та «*rebuild*» і «*avoid further fragmentation*») агентів («*all the King's horses and all the King's men*» вхідного простору 1 та «*regulators*» вхідного простору 2), які також формують родовий простір. При цьому, під час формування родового простору між відповідними парами елементів встановлюються відносини еквонімії. У наслідок процесів концептуальної інтеграції, окремим випадком якої є інтертекстуальні взаємодії, також формується простір бленда (*blended space*), який уможливує нове розуміння чи сприйняття вхідних просторів та їх окремих елементів шляхом проектування на них емерджентної інформації. Таким чином, реалізація інтертекстуального посилання на прецедентний феномен «*Humpty Dumpty*» у прикладі 1 уможливує усвідомлення підпорядкованості регуляторів світового банківського сектору («*the global banking sector*» «*regulators*») більш впливовим фігурам: вони сприймаються як «... *the King's horses and ... the King's men*»; та прогнозовано негативного результату всіх їхніх зусиль: їм не вдасться «*to rebuild Humpty Dumpty*» «*to avoid further fragmentation of the global banking sector*», як це не вдалося й «... *the King's horses and ... the King's men*». Також це інтертекстуальне посилання на пре-

цедентний феномен «*Humpty Dumpty*» уможливило проєкцію його основного якісного аспекту прецедентності – крихкості – на відповідний еквонім «*the global banking sector*», яка посилюється використанням лексеми «*fragments*» у тексті-приймачі і забезпечує його більш глибоке розуміння.

Інтертекстуальну активність окремого прецедентного феномену формує низка факторів, включаючи привабливість образу, який формує ядро прецедентного феномену, попередній контекст актуалізації його інтертекстуального потенціалу, привабливість (фонетичну чи візуальну) його інтертексту тощо. Однак основою інтертекстуальної активності прецедентного феномена залишається його здатність актуалізувати хоча б одну з базових цінностей відповідної лінгвокультурної спільноти у межах відповідної системи базових концептуальних метафор. На наш погляд, пояснити визначну інтертекстуальну активність прецедентного феномену «*Humpty Dumpty*» можна, якщо розглядати його як культурно-обумовлений стереотипізований засіб актуалізації другої складової базової для західного суспільства орієнтаційної метафори, виділеної Дж. Лакоффом «*UP-DOWN*», де «*DOWN*» – це «*SAD*», «*UNCONSCIOUS*», «*SICKNESS*», «*DEATH*», «*BEING SUBJECT TO CONTROL / FORCE*», «*LESS*», «*LOW STATUS*», «*DEPRAVITY*», «*EMOTIONAL*» [16, с. 14–24].

Саме цим можна пояснити високий ступінь прецедентності феномену «*Humpty Dumpty*» для переважної більшості прошарків англomовної лінгвокультурної спільноти, що підтверджується його інтертекстуальною взаємодією з текстами практично всіх функціональних стилів. Водночас, серед проаналізованих текстів-приймачів закономірно переважають ті, що відносяться до публіцистичного (приклад 1), художнього (приклад 4) та розмовного (приклад 5) функціональних стилів, характеристики яких дозволяють інтегрувати до них посилання на будь-які прецедентні феномени.

Приклад 4

“Why, *Humpty Dumpty*, of course!” (For it was as difficult to tell with them, as it had been with *Humpty Dumpty*, which was neck and which was waist) (Adaire)

Приклад 5

The rhyme never specifies that *Humpty* is an egg,

but it makes sense that he would be? I mean, geesh, have you ever tried to put together a pieces of a broken egg? If you have ever been in a relationship where the trust was lost or “broken,” then sure you have. (*Humpty Dumpty Sat on a Wall...*)

Досить висока частотність інтертекстуальних посилань на прецедентний феномен «*Humpty Dumpty*» також спостерігається і в науковому функціональному стилі (приклад 2), що можна пояснити високою прецедентністю для науковців усіх творів Л. Керролла, включаючи й повість «*Through the Looking Glass and What Alice Found There*», яка стала осередком для розгорнутого інтертекстуального посилання на досліджуваний прецедентний феномен та мала значний вплив на його формування (див. також історію появи терміну «*boojum*» у фізиці надпровідників у роботі Д. Крістала [13, с. 139]).

На відміну від текстів вищезгаданих функціональних стилів, тексти офіційно-ділового стилю, які тяжіють до надання прецизійної інформації та до мінімізації використання стилістичних засобів, передбачено уникають посилань на дитячі твори, що свідчить про низьку прецедентність останніх саме для цього функціонального стилю.

У процесі інтертекстуальної інтеграції прецедентного феномену «*Humpty Dumpty*» до структур текстів-приймачів, його складові вербальні структури зазнають значного перекодування та трансформуються на лексичному, граматичному та синтаксичному рівнях, причому такі трансформації мають тенденцію конгломеруватися:

Приклад 6

Stress in one form or another is behind all the major killers of our time, and we simply don't know what to do about it. After all, if Humpty Dumpty couldn't be put back together again, even with all the king's horses and all the king's men to help him, what chance do we have? (Hefferon)

Як видно з прикладу 6, в інтертекстуальному посиланні на вербальні структури прецедентного феномену «*Humpty Dumpty*» вихідні лексико-граматичні структури піддаються редукції (рядки 1–2 не відтворюються), інверсії (рядків 3 та 4), розширенню (лексемою «*back*» применником «*with*» та інфінітивним зворотом «*to help him*»), заміні ак-

тивного стану пасивним («*couldn't be put*»). При цьому, не зважаючи на таку кількість трансформацій, відтворене інтертекстуальне посилання сприймається читачем як досить точне. Значна частина лексико-граматичних трансформацій зумовлена гетерогенністю структур прецедентного феномену, що асимілюються, та відповідних структур текстів-приймачів. Однак, трансформації вербальної складової прецедентного феномену переважно є наслідком його концептуальних та прагматичних трансформацій, які відбуваються при його інтертекстуальній інтеграції до різноманітних контекстів. Такі трансформації часто викликані зміною або розширенням вихідної аудиторії, для якої такий лінгвокультурний феномен є прецедентним. Прагматичні трансформації прецедентного феномену «*Humpty Dumpty*» виявляються у його інтертекстуальній актуалізації у текстах-приймачах, призначених для дорослої аудиторії. При цьому, часто спостерігається зниження статусу прецедентного феномену та його маргіналізація (приклад 7).

Приклад 7

Humpty Dumpty sat on a wall

With a joint, drinkin some 8-ball (Ice Cube)

У наведеному прикладі реп-композиції, в який точно відтворено лексико-граматичні структури першого рядка вірша «*Humpty Dumpty*», досліджуваний прецедентний образ знижується та травестується через те, що образ репера, який палить марихуану та вживає міцний коктейль, емерджентний у просторі бленду, проектується на звичний прецедентний образ «*Humpty Dumpty*» і завдає йому відповідних змін.

2. Висновки

Прецедентний феномен «*Humpty Dumpty*», що формується на основі багатьох мультимодальних джерел, утворюється низкою аспектів прецедентності, центральним з яких є однойменний прецедентний образ. Досліджуваний прецедентний феномен актуалізується в процесі реалізації категорії інтертекстуальності, що є окремим випадком процесів концептуальної інтеграції. Значний прецедентний потенціал прецедентного феномену «*Humpty Dumpty*», який пояснюється його здатністю реалізовувати базову для західного суспільства орієнтаційну метафору «*DOWN*» *is* «*SAD*»,

«*UNCONSCIOUS*», «*SICKNESS*», «*DEATH*», «*BEING SUBJECT TO CONTROL / FORCE*», «*LESS*», «*LOW STATUS*», «*DEPRAVITY*», «*EMOTIONAL*» зумовлює його високу інтертекстуальну активність і здатність інтегруватися у різні за тематикою тексти, які належать різним функціональним стилям. Перспективним для подальшого дослідження вважаємо застосування методики концептуального моделювання для дослідження прецедентних феноменів як концептуальних структур, а також проведення лінгвостатистичного експерименту для отримання даних про лексико-граматичні та семантичні характеристики відповідного інтертексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка : кол. монография / [Бондаренко Е.В., Мартынюк А.П., Фролова И.Е., Шевченко И.С.] ; под ред. И.С. Шевченко. – Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. – 246 с.
2. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурология / В.В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 282 с.
3. Мартинюк А.П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А.П. Мартинюк. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – 196 с.
4. Москвин В.П. Интертекстуальность: Понятийный аппарат. Фигуры, жанры, стили / В.П. Москвин. – М. : Либроком, 2011. – 164 с.
5. Нахимова Е.А. Прецедентные онимы в современной российской массовой коммуникации / Е.А. Нахимова. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 2011. – 276 с.
6. Оніщенко Н.А. Естетична функція ептонімів-вербалізаторів концепта ЛІБЕ/КОХАННЯ в креолізованому жанрі скрапбукінгу / Н.А. Оніщенко // Одеський лінгвістичний вісник – 2015. – № 6. – Т. 2. – С. 58–62.
7. Привалова И.В. Интеркультура и вербальный знак / И.В. Привалова. – М. : Гнозис, 2005. – 472 с.
8. Самохіна В.О. Діалектико-діалогічна сутність феномена інтертекстуальності як поліфонії текстів / В.О. Самохіна // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2015. – Вип. 81. – С. 21–28.
9. Фатеева Н.А. Контрапункт интертекстуальности: интертекст в мире текстов / Н.А. Фатеева. – М. : КомКнига, 2007. – 280 с.
10. Чорновол-Ткаченко Р.С. Прецедентний текст як основа лінгвостилістичної реалізації категорії інтертекстуальності (на матеріалі казок Льюїса Керрола) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.

10.02.04 «Германські мови» / Р.С. Чорновол-Ткаченко. – Харків, 2007. – 20 с. 11. Шевченко І.С. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: одиниці і категорії / І.С. Шевченко // Лінгвістическіе ісследованія : сб. ст. Ереван. гос. ун-та. – Ереван : Лимуш, 2015. – С. 146–158. 12. Allen G. Intertextuality / G. Allen. – NY : Routledge, 2011. – 244 p. 13. Crystal D. The Cambridge Encyclopaedia of the English Language / D. Crystal. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 486 p. 14. Fauconnier G. The Way We Think / G. Fauconnier, M. Turner. – NY : Basic Books, 2002. – 440 p. 15. Goffman E. Frame Analysis / E. Goffman. – Harvard : Harvard University Press, 1974. – 586 p. 16. Lacoff G. Metaphors We Live By / G. Lacoff, M. Johnson. – Chicago : The University of Chicago Press, 1980. – 256 p. 17. The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes / Ed. I. and P. Oupi. – Oxford and NY : OUP, 1997. – 560 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Adaire G. Alice Through the Needle's Eye / G. Adaire. – Evertype. – 2012. – 150 p. 2. Ice Cube A Gangsta's Fairytale / Ice Cube // Rap Genius [Electronic Resource] – Available at: https://www.youtube.com/watch?v=j4hqKxnD_LE 3. Can Regulators Rebuild Humpty Dumpty? // The Banker [Electronic Resource] – Available at: <http://www.thebanker.com/Comment/Can-regulators-rebuild-Humpty-Dumpty?ct=true> 4. Hefferon G. Humpty Dumpty Syndrome ? Getting Yourself Together / G. Hefferon // Selfgrowth.com [Electronic Source] – Available at: http://www.selfgrowth.com/articles/Humpty_Dumpty_Syndrome_Getting_Yourself_Together.html 5. Humpty Dumpty Craft // I heart crafty things [Electronic Resource] – Available at: <https://iheartcraftythings.com/humpty-dumpty-craft.html> 6. Humpty Dumpty Sat on a Wall... // Fool Proof Diva [Electronic Resource] – Available at: <http://foolproofdiva.blogspot.com/2009/05/humpty-dumpty-sat-on-wall.html> 7. Humpty Dumpty Syndrome // The Free Dictionary [Electronic Resource] – Available at: <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/Humpty-Dumpty+Syndrome> 8. Tenniel J. Alice meets Humpty / J. Tenniel [Electronic Resource] – Available at: // <http://www.alice-in-wonderland.net/resources/pictures/through-the-looking-glass/>

REFERENCES

Allen, G. (2011). *Intertextuality*. NY: Routledge.
Bondarenko Ye.V., Martynyuk A.P., Frolova I.Ye. and Shevchenko, I.S. (2017). *Kak narisovat' portret ptitsy: metodologiya kognitivno-kommunikativnogo analiza yazyka [How to draw a bird's portrait: methodology of cognitive-communicative language analysis]*. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University Publ.
Chornovol-Tkachenko, R.S. (2007). *Pretsedentnyi tekst yak osnova lingvostylistychnoyi realizatyii kategorii intertekstualnosti (na materialy kazok Liuisa Kerrolla)*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk. [Reference text as the basis for linguistic and stylistic implementation of the intertextuality category. Cand. phil. sci. diss. synopsis]. Kharkiv (in Ukrainian)
Crystal, D. (1995). *The Cambridge Encyclopaedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
Fateyeva, N.A. (2007). *Kontrapunkt intertekstualnosti [The counterpoint of intertextuality]*. Moscow: Komkniga Publ.
Fauconnier, G. and Turner, M. (2002). *The Way We Think*. NY : Basic Books.
Goffman, E. (1974). *Frame Analysis*. Cambridge, MA: Harvard University Press
Krasnykh, V.V. (2002). *Etnopsikholingvistika i lingvokulturalogia [Ethnic psycholinguistics and linguistic culture studies]*. Moscow: Gnosis Publ.
Lacoff, G. and Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago : The University of Chicago Press.
Martyniuk, A.P. (2011). *Slovnnyk osnovnykh terminiv kognityvno-dyskursyvnoyi lingvistyky [A dictionary of the basic terms of cognitive-discursive linguistics]*. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University Publ.
Moskvin, V.P. (2011). *Intertekstualnost: Ponyatiynyi apparat [Intertextuality: the basic concepts]*. Moscow: Librokom Publ.
Nakhimova, Ye.A. (2011). *Pretsedentnyie onimy v sovremennoy rossiyskoy massovoy kommunikatsyi [Reference onyms in contemporary Russian mass communication]*. Yekaterinburg: Uralskiy gos. ped. University Publ.
Onyshchenko, N.A. (2015). *Estetychna funktsiya eptonimiv-verbalizatoriv kontsepta LIEBE/*

- KOKHANNYA v kreolizovanomu zhanri skrapbukingu [The aesthetic function of the eponyms that verbalize the LIEBE/LOVE concept in the creolized scrapbooking genre]. *Odes'kyi lingvistychnyi visnyk. – Odessa Linguistic Messenger, 6, vol. 2, 58-62* (in Ukrainian).
- Oupi, I. and Oupi, P. (1997). *The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes*. Oxford and NY : OUP.
- Privalova, I.V. (2005). *Interkultura i verbalnyi znak [Interculture and the verbal sign]*. Moscow: Gnosis Publ.
- Samokhina, V.O. (2015). Dialektiko-dialogichna sutnist' fenomena intertekstualnosti yak polifonii tekstiv [The dialectic-dialogic phenomenon of intertextuality as textual polyphony]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im.V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv. National Univ. Messenger, 81, 21-28* (in Ukrainian)
- Shevchenko, I.S. (2015). Diskurs kak kognitivno-kommunikativnyi fenomen yedynitsy i kategorii [Discourse as a cognitive-communicative phenomenon of a unit and a category]. *Lingvisticheskiye issledovaniya: sbornik statey YeGU – Linguistic studies, Yerevan State University collection of papers, 146-158* (in Russian)

УДК 811.111'42

ТЕМА-РЕМАТИЧНА ПРОГРЕСІЯ ЯК КОГНІТИВНИЙ МЕХАНІЗМ КОМІЧНОГО

О.В. Кузнєцова (Харків)

У статті вперше пропонується дослідження тема-рематичної прогресії у якості когнітивного механізму створення комічного. Запропонований механізм полягає у створенні гумористичного ефекту через мовне вираження стилістичних засобів у ремі надфразової єдності. До найбільш частотних стилістичних прийомів, виділених у художніх текстах сучасного американського письменника Дейва Баррі, відносимо гіперболу, прийом обманутого очікування, применшення. Великі обсяги надфразової єдності у порівнянні з реченням дозволяють їй мати більш розгорнуті тему та рему, які й розміщуються у цілій серії речень. Тема характеризується певною незавершеністю, недомовкою, тим самим викликає інтерес у читача/адресата. Рема виступає у ролі «довгоочікуваної відповіді», є своєрідним розширенням, поясненням, насиченим стилістичними прийомами комічного. Результати проведеного аналізу дозволяють виділити два види тема-рематичних зв'язків у художньому тексті: контактний та дистантний. Такий спосіб виділення теми та реми надфразових єдностей у тексті потребує залучення адресатом когнітивних механізмів декодування інформації, представлені у художніх текстах автора/адресанта. Встановлено, що для контактної зв'язку типовими є приклади, де тема-рематичний механізм наведений простою лінійною прогресією, складною прогресією з константною темою, і складною прогресією з «накладанням значення». Дистантний зв'язок характеризується прикладами з дублюванням вербальних тема-рематичних відносин невербальними – малюнками, співвіднесеністю теми та реми як вербальне/невербальне. Виявлено, що для дистантного виду зв'язків притаманне використання невербального виду комунікації, репрезентованого у художніх текстах Дейва Баррі малюнками.

Ключові слова: комічне, механізм, надфразова єдність, прогресія, рема, тема.

Кузнєцова О.В. Тема-ремати́ческая прогрессия как когнитивный механизм комического. В статье впервые предлагается исследование тема-ремати́ческой прогрессии в качестве когнитивного механизма создания комического. Предложенный механизм заключается в создании юмористического эффекта через языковое выражение стилистических средств в реме сверхфразового единства. К наиболее частотным стилистическим приемам, выделенным в художественных текстах современного американского писателя Дейва Барри, относим гиперболу, прием обманутого ожидания, приуменьшение. Большие объемы сверхфразового единства в сравнении с предложением позволяют ей иметь более развернутые тему и рему, которые и размещаются в целой серии предложений. Тема характеризуется определенной незавершенностью, недомолвкой, чем и вызывает интерес у читателя/адресата. Рема выступает в роли «долгожданного ответа», является своеобразным расширением, объяснением, насыщенным стилистическими приемами комического. Результаты проведенного анализа позволяют выделить два вида тема-ремати́ческих связей в художественном тексте: контактный и дистантный. Такой способ выделения темы и ремы сверхфразовых единств в тексте побуждает адресата прибегнуть к использованию когнитивных механизмов декодирования информации, представленной в художественных текстах автора/адресанта. Установлено, что для контактной связи типичными являются примеры, где тема-ремати́ческий механизм приведен простой линейной прогрессией, сложной прогрессией с константной темой, и сложной прогрессией с «наложением значения». Дистантная связь характеризуется примерами с дублированием вербальных тема-ремати́ческих отношений невербальными – рисунками, соотношенностью темы и ремы как вербальное/невербальное. Выведено, что для дистантного вида связей присуще использование невербального вида коммуникации, изображенного в художественных текстах Дейва Барри рисунками.

Ключевые слова: комическое, механизм, сверхфразовое единство, прогрессия, рема, тема.

Kuznietsova O.V. Theme-rheme progression as a cognitive mechanism of comic. In the article, a research of theme-rheme progression is first offered as a cognitive mechanism of creation comic. The offered mechanism lies in the creation of a humorous effect through language expression of stylistic devices in the theme of super phrase unity. To the most frequently used stylistic devices, distinguished in the literary texts by the modern American writer Dave Barry, we take hyperbola, device of the deceived expectation, diminishing. The length of super phrase unity in comparison with a sentence allows it to have wider theme and rheme that take place in the whole series of sentences. A theme is characterized by certain incompleteness, allusion, arises reader's/addressee's interest. A rheme plays a role of a «long-awaited answer», is a peculiar expansion, explanation, saturated by stylistic devices of comic. The results of the conducted analysis allow distinguishing two types of theme-rheme connections in the literary text: contact and distant. Such method of theme and rheme super phrase unities selection in the text needs the addressee's use of cognitive mechanisms of information decoding presented in literary texts by author/addressor. It is set that for the contact connection typical examples are those, where the theme-rheme mechanism is produced by simple linear progression, difficult progression with a constant theme, and difficult progression with «imposition of a meaning». The distant connection is characterized by examples with duplication of verbal theme-rheme relations with non-verbal – pictures, correlation of theme and rheme as verbal/nonverbal. It is defined, that for the distant type of connections it is inherent to use a non-verbal type of communication – pictures, displayed in the literary texts by Dave Barry.

Key words: comic, mechanism, progression, rheme, super phrase unity, theme.

1. Вступ

Комічне як спосіб особливого осмислення світу є «універсальною властивістю творчого мислення, що пізнає, і мовлення» [13, с. 69]. Механізму створення комічного присвячено роботи В.О. Самохіної, яка розробила когнітивний механізм інконгруентності [13] та О.В. Харченка, який представив когнітивний механізм рефреймінгу [14]. Проте, залишається відкритим питання про подальше вивчення механізму/ів комічного.

Ступінь та характер зв'язності тексту розкриває його комунікативна структура, яка спирається на теорію актуального членування розроблену науковцями Празького лінгвістичного гуртка, зокрема чеським мовознавцем Ф. Данешем, який запропонував типологію видів актуального членування тексту, назвавши її тематичною прогресією. Цей підхід полягає у комунікативній послідовності між реченнями, які і є компонентами тексту, адже «кожне послідує речення надфразової єдності спирається на попереднє, просуваючи висловлення від відомого «теми (Т)» до нового «реми (Р)», у зв'язку з чим створюється тема-рема-тематичний ланцюжок, який має кінцевий характер і визначає межі надфразової єдності» [9, с. 21]. Такий поділ на тему та рему називають актуальним оскільки «він є значущим, істотним у певному контексті або в конкретній ситуації для мовця або письменника» [4, с.7]. Таким чином, текст визначається як організована

за ціллю та смислом сукупність фраз або фразових елементів, між якими є значущі відносини та функції, тобто структурована єдність, що виникає в уяві у вигляді лінгвістичної одиниці якогось комплексного явища дійсності в його відносно завершеній смисловій цілісності [18; див. також 1; 8; 12].

Тема-рема-тематичні відносини прийнято виділяти на рівні речення (в середині пропозиції) [5; 7; 10] та на рівні тексту (між пропозиціями і між абзацами) [11]. Такий поділ у межах кожної пропозиції відповідає комунікативним завданням та намірам мовця. «Комунікативне завдання (тобто розрізнення того, про що робиться повідомлення, і того, що повідомляється) обумовлене конкретною обстановкою цього акту спілкування, в першу чергу тим, наскільки обізнаний адресат про предмети і явища, про які йде мова в пропозиції» [12, с. 68]. У поєднанні цих двох компонентів, відомого та невідомого і полягає основа комунікації. Таким чином, тема стає відповідною точкою розвитку повідомлення, в якій закладено заздалегідь відому інформацію як для адресанта так і для адресата, а рема представлена в якості ядра повідомлення, тобто є абсолютно новою інформацією, власне і є метою повідомлення.

Актуальність та новизна теми статті вбачається в розробці механізму створення комічного на основі тема-рема-тематичних відносин та у залученні когнітивних процесів діяльності людини у відборі рем комічної направленості. Мета цієї

наукової розвідки полягає у встановленні когнітивного механізму комічного через тема-рематичну організацію тексту. Об'єктом статті є комічний художній текст, а предметом виступають тема-рематичні зв'язки у комічних художніх текстах. За матеріал дослідження обрано комічні художні тексти сучасного американського письменника-гумориста Дейва Баррі.

Методологічно дослідження спирається на актуальну теорію членування тексту [3; 10], теорію комунікативної структури тексту [11], функціонально-комунікативну стилістику тексту [13].

2. Інгерентні риси тема-рематичної організації комічного художнього тексту

Уперше у лінгвістиці розглядається тема-рематична прогресія в якості механізму створення комічного у художньому тексті. Когнітивний механізм комічного реалізується в текстовій площині завдяки мовному вираженню значення реми через стилістичні прийоми гумористичної направленості. Умовою успішного функціонування цього механізму є наявність бінарної опозиції «тема-рема», вираженої на композиційному, лінгвальному та лінгвоситуативному рівнях.

Поняттям «тема» та «рема» відповідають такі близькі за значенням опозиції як: дане/нове [5; 15]; основа/ядро висловлення [10]. Так, наприклад, У. Чейф пропонує визначати вже відому інформацію як дане, а вперше введену, тобто невідому, як нове, і дає таке визначення: «Дана (або стара) інформація – це те знання, яке, за припущенням мовця, знаходиться у свідомості слухача в момент вимовлення. Так звана нова інформація – це те, що, за припущенням мовця, він вносить своїм висловлюванням у свідомість слухача» [15]. Варто уточнити, що дане та нове як види інформації зустрічаються не лише в усній мові, а й у текстовому вимірі. Отже, мовець, він же й автор, повідомляє слухачу/читачу очевидну або задалегідь відому інформацію в усній або письмовій формі – дане, і, відповідно, у тій самій формі, вводиться невідома раніше сутність – рема.

На рівні речення тема – це предмет висловлювання, представлений групою підмета, а рема – це те, що про нього повідомляється, і виступає групою присудка. Таким чином, вже відома інформа-

ція в тексті функціонує в якості теми, а нова – реми. Чеський науковець В. Матезіус до основних елементів актуального членування речення відносить початкову точку (або основу) висловлення, тобто те, що в конкретній комунікативній ситуації вважається відомим або легко зрозумілим, та ядро висловлення – інформація, яку надає автор стосовно відправної точки висловлення [7, с. 94.].

На рівні тексту тема-рематична співвіднесеність формує складне синтаксичне ціле, адже «вихід за рамки речення дозволяє встановити, що речення лише «намічає» основні контури думок, що отримує своє завершення у групі зв'язних між собою речень» [6, с. 70], тобто у надфразовій єдності. Надфразові єдності, в свою чергу, «утворюють тканину зв'язного тексту, вони передають його комунікативну перспективу і мають бути зв'язані між собою» [11, с. 13]. Отже, під надфразовою єдністю розуміємо серію взаємозв'язних речень, які відповідають одному висловленню, і відзначаються своєю завершеністю. Тема і рема як компоненти надфразових єдностей «підпорядковуються виконанню комунікативно-прагматичних функцій в тексті – передачі інформації з одночасним її віднесенням до певної смислової категорії» [2, с. 67]. Тема викликає «природне очікування», певну незавершеність, недосказаність для адресата, що потребує нагального вирішення, роз'яснення, уточнення в ремі. Як зазначає Т. ван Дейк, текст є макроструктурою, глобальною єдністю, яка не є результатом поєднання його мікроструктур, а спирається на єдність змісту [17]. Отже, лише у своєму змістовному поєднанні тема і рема утворюють смислово значущість, яка, в свою чергу, впливає на адресата.

Орієнтованість тема-рематичного механізму на просування сюжету залежить від ролі реми надфразової єдності, яка є певним семантичним розширенням, змістовно збагаченим, що розкриває свій комічний потенціал за рахунок використання стилістичних прийомів, так званих смислових добавок, які вносять в комунікативний процес нові лексичні та синтаксичні одиниці. Кожній ремі властива розгорнутість змісту, яка досягається шляхом додавання нових «крихт» значення, які рухаються у формі спіралі, де кожен послідовний виток відповідає новим фрагментам інформації.

Функціонування реми в тексті обумовлене цілим комплексом екстралінгвістичних факторів, до яких відносимо: логіку розгортання думок, закономірності авторського мислення та пізнання, когнітивні та комунікативні здібності адресанта.

Когнітивний механізм комічного полягає у виокремленні теми та реми у тексті шляхом виділення їх зв'язків – контактних або дистантних. Контактний зв'язок властивий надфразовим єдностям, розташованим у межах одного абзацу або абзаців, що розміщені послідовно. Дистантний зв'язок стосується абзаців, розташованих через певні проміжки у тексті. Контактному типу зв'язків відповідають наведені нижче приклади. Пор:

1. Проста лінійна прогресія:

(1) T_1 : *If you have school-age children,*

R_1 : *by far the most important factor in selecting a neighborhood is, of course, the proximity of the nearest Toys Backwards “R” Us store. <...> because from kindergarten through about sixth grade, the average child attends approximately 36,500 birthday parties* [1, p. 5].

У представленому прикладі одній темі відповідає одна рема:

T_1 ——— R_1

Механізм гумору в цьому прикладі полягає в інконгруентності. Тема налаштовує на серйозну тональність розмови батьків та школярів, але рема зводить усю її серйозність до комізму та наштовхує на логічне запитання: Невже найголовнішим у шкільні роки є вибір подарунків на дні народження однокласників? А як же проблеми, пов'язані з навчанням?

2. Складна прогресія з константною темою:

(2) T_1 : *The major styles of houses in the United States are:*

R_1 : *OLDER HOUSES with many quaint and charming architectural features such as that during certain phases of the moon the toilets flush up.*

R_2 : *NEWER HOUSES built by large developers using modern cost-cutting efficiency measures such as hiring semiskilled derelict felon gypsy work-persons who are prone to forgetting to install key architectural elements such as windows and those large pieces of wood, “rafters” I believe they are called, that hold up the roof*

R_3 : *REALLY NICE WELL-BUILT, WELL-LOCATED, AFFORDABLE HOUSES that are not for sale* [1, p. 4-5].

У цьому прикладі одній спільній темі підпорядковується три реми:

T_1 ——— R_1
 T_1 ——— R_2
 T_1 ——— R_3

У наведеному прикладі задіяно механізм обманутого очікування. Темою задається направленість на розгляд або аналіз основних архітектурних стилів в США. Натомість, у ремі Дейв Баррі дає свою суб'єктивну оцінку з цього приводу, перелічуючи вигадані типи будівель, пор.: Craftsman style, Country style, Traditional style, European style, Ranch style, Farmhouse style, Cottage style, Modern style, Southern style and Mediterranean style [http://www.huffingtonpost.com/2015/01/15/popular-home-styles_n_6460034.html]. Комічність полягає у тому, що автор класифікує будівлі не за загальноприйнятими стилями а за власними, орієнтованими на загальне враження від побаченого.

3. Складна прогресія з «накладанням значення»:

(3) T_1 : *A contractor*

$R_1(T_2)$: *is a man with a pickup truck and a set of business cards that say something like:*

ED BROGAN Inc.

General Contractor

All Types of Construction and Repair

30 Years Experience – Quality Work

Fully Bonded and Insured

Free Estimates – Reasonable Rates

“We Never Show up”

$R_2(T_3)$: *They won't tell you that they never show up; this is a secret that they are sworn to uphold during the graduation ceremony at the Contractor Academy, where each man receives his Official Contractor's battered toolbox, which contains, not tools, but thousands and thousands of traditional handcrafted contractor excuses for not showing up such as:*

R_3 : *“I strained my back.”*

“My truck has a flat tire.”

“My wife is having a baby.”

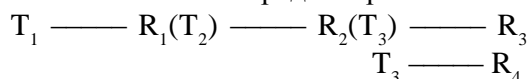
“My uncle died.”

“My wife strained her back.”

“*My uncle has a flat tire.*”
 “*My truck is having a baby.*”

R₄: ... The Romans kept trying to get the contractors to come back and finish them [the ruins], but the contractors kept coming up with excuses... [1, p. 82-83].

Складна тема-рематична організація цього прикладу здійснюється за принципом «співпадання» значень теми та реми, де послідує тема ніби «дублює» значення попередньої реми:

У наведеному прикладі «нанизування» тем і рем одна на одну створює ефект комічності через мовне вираження реми гіперболою, адже виходить, що брокери, по суті, це люди, які «годують» марними обіцянками замість виконання своїх прямих обов'язків – операцій з нерухомістю. До того ж дві останні відмовки «У мого дядька спустило колесо» та «Моя вантажівка народжує», врешті решт, зводяться до абсурдності, акцентуючи увагу на такій якості працівників з нерухомості, як виверткість. До того ж, фраза “*My uncle has a flat tire*” також має й денотативне значення «Мій дядько – пересічна людина», що аж ніяк не є смішним. Отже, у цих останніх фразах комізм досягається через використання в ремі конотативного значення словосполучення “*a flat tire*” та стилістичного прийому персоніфікації.

Дистантний тип зв'язку між темою та ремою характеризується наявністю невербального компонента – малюнку, який або дублює вербальні тему та рему, або виступає ремою у тексті.

1. Дублювання вербальних тема-рематичних відносин невербальними – малюнками:

(4) T₁: *The desire to own a home of one's own has been a part of human nature ever since that fateful moment, millions of years ago, when our earliest ancestors climbed down out of their trees and moved into their very first caves.*

Рис. 1

R₁: It was a major moment in history, and its glory was dimmed only slightly by the fact that their furniture did not arrive for another 250,000 year [1, p. vii-viii].

Рис. 2

У вербальній частині наведеного прикладу темою є загальновідома інформація про дарвінівську теорію еволюції, а у ремі, механізм комічного досягається через прийом симіли, Дейв Баррі зводить усю ситуацію до абсурду, порівнюючи роки еволюції людства з простим процесом «очікування меблів».

Невербальна частина прикладу представлена малюнками-опозиціями (Рис. 1 та 2) «було-стало», які підсилюють безглуздість усієї ситуації в цілому та приводить до комічного ефекту. Можна зробити логічний висновок – з плином 250 000 років еволюція не відбулась, і винні у цьому доставщики меблів, які дуже довго добиралися до печери.

2. Співвіднесеність теми та реми як вербальне/невербальне:

(5) T₁: *Interior Design Hints From Top “Pros”*

[1, p. 15].

R₁:

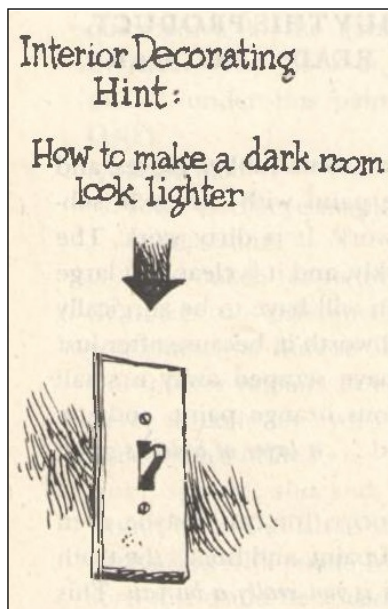

Рис. 3

У наведеному прикладі механізм комічного полягає в ефекті обманутого очікування через використання прийому применшення. В рематичній частині так звана «порада» «професіонала» виявляється занадто банальною та очевидною, тим самим розвіює сподівання читача отримати слушну пораду, адже в темі його завіряють зовсім у протилежному.

3. Висновки

Гумор як особлива форма спілкування у соціумі – це дзеркало людської природи, яке знаходить своє вираження в текстах, зокрема в художніх текстах сучасного американського письменника-гумориста Дейва Баррі. У статті вперше запропоновано механізм тема-рематичної прогресії, за допомогою якої створюється гумористичний ефект. Цей механізм полягає у встановленні зв'язків між темою та ремою надфразових єдностей, де тему можна ототожнити з номінативною структурою мови у статичному розрізі, тоді як рема визначається як динамічний процес висвітлення певних дієвих характеристик, який відбувається на фоні незмінної теми. Аналіз мовних компонентів тема-рематичної структури тексту здійснюється за допомогою окреслення та визначення мовних засобів, що проявляються на рівні використання мови, тобто комунікативно-прагматичному рівні текстів. Цей рівень можна вважати одночасно і процесом когнітивно-мовленнєвої діяльності адресанта і адресата, і результатом. Уважаємо, що для художніх текстів комічної тональності рема представляє більшу значущість аніж тема, оскільки без ефективного подання нової інформації не буде досягнутий комічний ефект. Перспективу дослідження вбачаємо у подальшому вивченні когнітивного механізму тема-рематичної прогресії у створенні комічного ефекту та у виділенні найчастотніших функцій реми як ключового елемента породження гумору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белова А.Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці // Вісник КНУ. Іноземна філологія. – 2002. – Вип. 32–33. – С. 11–14.
2. Давыдова А.Р. Конститутивные характеристики тема-рематического развёртывания текста газетных сообщений / А.Р. Давыдова // Альманах современ-

ной науки и образования. – Тамбов : Грамота, 2014. – № 8 (86). – С. 67–71.
3. Данеш Ф. Синтаксис текста / Ф. Данеш. – М. : Наука, 1979. – 230 с.
4. Ковтунова И.И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения : учеб. пособие / И.И. Ковтунова ; [Изд. 2-е, стереотип.]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 240 с.
5. Крушельницкая К.Т. К вопросу о смысловом членении предложения / К.Т. Крушельницкая // Вопросы языкознания. – 1956. – № 5. – С. 55–67.
6. Левицкий Ю.А. Лингвистика текста : учеб. пособие / Ю.А. Левицкий. – М. : Высш. шк., 2006. – 207 с.
7. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения / В. Матезиус // Избранные труды по языкознанию ; [пер. с чеш., англ.] ; закл. ст. Д.В. Сичинавы ; [Изд. 2-е]. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 232 с.
8. Миловидов В.А. От семиотики текста к семиотике дискурса : пособие по спецкурсу / В.А. Миловидов. – М.-Берлин : Директ-Медиа, 2015. – 129 с.
9. Москальская О.И. Грамматика текста [Текст] : пособие по грамматике немецкого языка для ин-тов и фак. иностр. яз. / О.И. Москальская. – М. : Высш. шк., 1981. – 183 с.
10. Распопов И.П. Актуальное членение предложения (на материале простого повествования преимущественно в монологической речи) / И.П. Распопов. – Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1961. – 163 с.
11. Реферовская Е.А. Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте / Е.А. Реферовская ; [отв. ред. А.В. Бондарко]. – Ленинград : Наука. Ленинградское отделение, 1989. – 168 с.
12. Самохіна В.О. Жарт: когніція, комунікація, текст / В.О. Самохіна // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2012. – № 972. – С. 119–128.
13. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США : монографія / В.О. Самохіна ; [Вид. 2-е, перер. і доп.]. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 360 с.
14. Харченко О.В. Американський дискурс комічного та його лінгвокогнітивні особливості / О.В. Харченко // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2010. – № 897. – С. 120–125.
15. Чейф У. Данное, контрастивность, определенность, подлежащее, топики и точка зрения / У. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XI. – М. : Прогресс, 1982. – 460 с.
16. Daneš F. Functional sentence perspective and the organization of the text / F. Daneš // Papers of Functional Sentence Perspective ; [ed. by Daneš]. – Prague, 1974. – P. 106–128.
17. Van Dijk

T.A. Text and Context: Exploration in the Semantics and Pragmatics of Discourse / Van Dijk T.A. – Amsterdam, 1976. – 261 p. 18. Pfütze M. Grundgedanken zu einer funktionalen Text Linguistik / M. Pfütze // Textlinguistik. – Dresden : Müller, 1970. – Д. 3–42.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Barry D. Dave Barry's Homes and Other Black Holes / Barry D. – N.Y.: Ballantine Book, 1988. – 208 p.

REFERENCES

Byelova, A.D. (2002). Poniattia «styl», «zhanr», «dyskurs», «tekst» u suchasni linhvistyty [A notion of «style», «genre», «discourse», «text», in modern linguistics]. *Visnyk KNU. – KNU Messenger*, 32–33, 11–14 (in Ukrainian)

Chafe, U. (1982). Danoe, kontrastivnost', opredelennost', podlezhashhee, topiki i tochka zrenija [Given, contrastivity, definiteness, subject, topics and point of view]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike. – New in foreign linguistics*, 11, 277–317

Daneš, F. (1974). Functional sentence perspective and the organization of the text. In: F. Daneš (ed.). *Papers of Functional Sentence Perspective*. Prague: De Gruyter, pp. 106–128

Danesh, F. (1979). *Sintaksis teksta [Text syntax]*. Moskva: Nauka Publ.

Davydova, A.R. (2014). Konstitutivnye harakteristiki tema-rematicheskogo razvjortyvanija teksta gazetnyh soobshhenij [Constitutive characteristics of theme-rheme development of the text of newspaper reports]. *Al'manah sovremennoj nauki i obrazovanija. – Almanac of modern science and education*, 8(86), 67–71 (in Russian).

Kharchenko, O.V. (2010). Amerykanskyi dyskurs komichnogo ta yoho linhvokohnityvni osoblyvosti [Comic American discourse and its linguo-cognitive peculiarities]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv. National Univ. Messenger*, 897, 120–125 (in Ukrainian).

Kovtunova, I.I. (2002). *Sovremennyj russkij jazyk. Porjadok slov i aktual'noe chlenenie predlozhenija: Uchebnoe posobie [Modern Russian. Word Order and actual division of the sentence]*. Moskva: Editorial URSS Publ.

Krushel'nickaja, K.T. (1956). K voprosu o smyslovom chlenenii predlozhenija [On semantic sentence fragmentation]. *Voprosy jazykoznanija. – Topics in the study of language*, 5, 55–67 (in Russian).

Levickij, Ju.A. (2006). *Lingvistika teksta: Ucheb. Posobie [Text linguistics]*. Moskva: Vysshaja Shkola Publ.

Matezius, V. (2010). *Izbrannye trudy po jazykoznaniju [Selected papers on language studies]*. Moskva: Editorial URSS Publ.

Milovidov, V.A. (2015). *Ot semiotiki teksta k semiotike diskursa [From text semiotics to discourse semiotics]*. Moskva-Berlin: Direkt-Media.

Moskal'skaja, O.I. (1981). *Grammatika teksta [Tekst]: posobie po grammatike nemeckogo jazyka dlja in-tov i fak. inostr. jaz. [Text grammar [Text]: textbook on German grammar for institutes and foreign languages departments]*. Moskva: Vysshaja Shkola Publ.

Pfütze, M. (1970). Grundgedanken zu einer funktionalen Textlinguistik. In: *Textlinguistik*. Dresden: Müller, pp. 3–42.

Raspopov, I.P. (1961). *Aktual'noe chlenenie predlozhenija (Na materiale prostogo povestvovanija preimushhestvenno v monologicheskoy rechi) [Actual sentence fragmentation (a case study of a simple declaration sentence in monologue speech)]*. Ufa: Bashkir. un-t Publ.

Referovskaja, E.A. (1989). *Kommunikativnaja struktura teksta v leksiko-grammaticheskom aspekte [Communicative text structure in lexico-grammatical aspect]*. Leningrad: Nauka Publ.

Samokhina, V.O. (2012). *Zhart u suchasnomu komunikativnomu prostori Velykoi Brytanii ta SShA [Joke in modern communicative space of Great Britain and the USA]*. Kharkiv: KhNU im. V.N. Karazina Publ.

Samokhina, V.O. (2012). Zhart: kohnitsiia, komunikatsiia, tekst [Joke: cognition, communication, text]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv. National Univ. Messenger*, 972, 119–128 (in Ukrainian).

Van Dijk, T.A. (1976). *Text and Context: Exploration in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. London, New York: Longman

УДК 811.111'367.335'42

ЗМІНА ФОНУ І ФІГУРИ В ТРЬОХКОМПОНЕНТНИХ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ ІЗ ВКРАПЛЕННЯМ ПІДРЯДНОСТІ (на матеріалі публічних промов Б. Обама і Д. Кемерона)

А.Ю. Понікарьова, канд. філол. наук (Харків)

У статті обґрунтовуються методологічні засади та пропонуються методичні інструменти когнітивно-дискурсивного аналізу складних синтаксичних конструкцій на матеріалі промов Б. Обама і Д. Кемерона. Інструментарій когнітивних операцій управління увагою застосовується для виявлення патернів зміни фону і фігури у трьохкомпонентних складносурядних реченнях із вкрапленням підрядності. Виявлено три базові структурно-семантичні типи синтаксичного аранжування, що лежать в основі утворення трьохкомпонентних складносурядних речень із вкрапленням підрядності в публічних промовах Б. Обама і Д. Кемерона: структурно-сміслові інкорпорування, смислове інкорпорування та ланцюжкове приєднування. Взаємодія цих базових типів аранжування складних речень пояснюється в термінах когнітивних операцій управління увагою.

Сміслові інкорпорування є нелінійним типом підрядного зв'язку, де підрядна предикація слугує фоном, що визначає час, причину / передумову або епістемічну рамку події, вираженої головною предикацією, яка функціонує як фігура. Структурно-сміслові інкорпорування та ланцюжкове приєднування є лінійними типами зв'язку, де попередня предикація в синтагматичному ланцюжку слугує фоном для інтерпретації наступної предикації, яка функціонує як фігура.

У реченні, побудованому за участі структурно-сміслового інкорпорування та ланцюжкового приєднування фокус уваги рухається прогресивно у процесі розгортання синтагматичного ланцюжка, оскільки цим базовим типам синтаксичного зв'язку притаманний лінійний тип зміни фону і фігури. У реченні, яке включає смислове інкорпорування, фокус уваги визначається позицією головної клаузи смислового інкорпорування і, відповідно, має прогресивний або регресивний характер.

Ключові слова: когнітивні операції управління увагою, ланцюжкове приєднування, підрядність, структурно-сміслові інкорпорування, смислове інкорпорування, сурядність, фігура, фон.

Поникарева А.Ю. Смена фона и фигуры в трехкомпонентных сложносочиненных предложениях с вкраплением подчинения. В статье обосновываются методологические принципы и предлагаются методические инструменты когнитивно-дискурсивного анализа сложных синтаксических конструкций на материале публичных выступлений Б. Обама и Д. Кемерона. Инструментарий когнитивных операций управления вниманием применяется для выявления паттернов смены фона и фигуры в трехкомпонентных сложносочиненных предложениях с вкраплением подчинения. Выведено три базовых структурно-семантических типа синтаксического аранжирования, лежащего в основе образования трехкомпонентных сложносочиненных предложений с вкраплением подчинения в публичных выступлениях Б. Обама и Д. Кемерона: структурно-смысловое инкорпорирование, смысловое инкорпорирование и цепочное присоединение. Взаимодействие этих базовых типов аранжирования сложных предложений объясняется в терминах когнитивных операций управления вниманием.

Смысловое инкорпорирование является нелинейным типом связей подчинения, где подчиненная предикация служит фоном, определяющим время, причину / предусловие или эпистемическую рамку события, выраженного главной предикацией, функционирующей как фигура. Структурно-смысловое инкорпорирование

и цепочное присоединение являются линейными видами связи, где предыдущая предикация в синтагматической цепочке служит фоном для последующей предикации, функционирующей как фигура.

В предложении, построенном при участии структурно-смыслового инкорпорирования и цепочного присоединения, фокус внимания движется прогрессивно по мере разворачивания синтагматической цепочки, благодаря линейному типу смены фона и фигуры, свойственному этим базовым типам синтаксических связей. В предложении, включающем смысловое инкорпорирование, фокус внимания определяется позицией главной клаузы смыслового инкорпорирования и, соответственно, имеет прогрессивный или регрессивный характер.

Ключевые слова: когнитивные операции управления вниманием, подчинение, смысловое инкорпорирование, сочинение, структурно-смысловое инкорпорирование, фигура, фон, цепочное присоединение.

Ponikaryova A.Y. Ground-figure change in three-component parataxis syntactic structures including hypotaxis. The article introduces theoretical and methodological underpinnings and methodical tools of the cognitive-discursive analysis of complex syntactic constructions used in public speeches of B. Obama and D. Cameron. It deploys the instruments for attention cognitive construal operations analysis to identify the patterns of the ground-figure change in three-component parataxis syntactic structures including hypotaxis. Featured in public speeches of B. Obama and D. Cameron there are three types of semantic relations involved in constructing three-component parataxis syntactic structures including hypotaxis: structural-semantic incorporation, semantic incorporation and chain attachment. These types of syntactic relations are viewed in terms of cognitive construal operations of attention control.

Semantic incorporation represents a nonlinear type of hypotaxis relations where the subordinate predication serves as the ground setting the time, cause / precondition or epistemic framework of the event, expressed by the main predication functioning as the figure. Structural-semantic incorporation and chain attachment are linear types of hypotaxis relations where preceding predication in the syntagmatic chain contains information serving as the ground for the interpretation of the subsequent predication, functioning as the figure.

In a sentence built by structural-semantic incorporation and chain attachment the focus of attention is moved progressively in a syntagmatic chain. It is explained by the linear type of ground-figure change, characteristic of the types of syntactic arrangement engaged. In a sentence involving semantic incorporation the focus of attention is determined by the position of the main clause, introduced by semantic incorporation. So the focus of attention can move progressively and regressively.

Keywords: attention cognitive construal operations, chain attachment, figure, ground, hypotaxis, parataxis semantic incorporation structural-semantic incorporation.

1. Вступ

У контексті когнітивно-дискурсивної спрямованості сучасних мовознавчих студій увага дослідників все частіше фокусується на механізмах мовленнєвого впливу, серед яких ключовим є управління увагою аудиторії, що пояснює актуальність нашої роботи.

Мета статті полягає у встановленні закономірностей зміни фону і фігури в трьохкомпонентних складносурядних реченнях із вкрапленням підрядності в публічних промовах Б. Обама та Д. Кемерона.

Завдання включають: 1) виявлення базових структурно-семантичних типів синтаксичного аранжування складних речень в публічних промовах Б. Обама і Д. Кемерона; 2) встановлення конфігу-

рацій базових структурно-семантичних типів в трьохкомпонентних складносурядних реченнях із вкрапленням підрядності; 3) розкриття когнітивних операцій управління увагою, що лежать в основі різних типів структурно-семантичного аранжування аналізованих структур.

Об'єктом дослідження є конфігурації базових структурно-семантичних типів семантичного зв'язку в трьохкомпонентних складносурядних реченнях із вкрапленням підрядності в публічних промовах Б. Обама і Д. Кемерона, а предметом – когнітивні операції управління увагою аудиторії, що забезпечуються цими конфігураціями.

Матеріалом дослідження служать 500 трьохкомпонентних складносурядних речень із вкрапленням підрядності, вилучених із транскриптів публіч-

них промов Барака Обама і Девіда Кемерона в період 2010 – 2015 рр.

У більшості лінгвістичних досліджень складні синтаксичні структури розглядаються із застосуванням інструментів структурно-семантичного аналізу. За межами таких описів залишаються когнітивні операції управління увагою аудиторії, які лежать в основі мовленнєвого впливу й визначають патерни аранжування предикацій у складно-підрядні, складносурядні, складнопідрядно-сурядні і складносурядно-підрядні структури.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що складні речення різних структурно-семантичних типів в публічних промовах двох англomовних політичних лідерів мають різний потенціал мовленнєвого впливу, який залежить від лінійної або нелінійної схеми зміни фону і фігури (фокусу уваги).

2. Семантико-когнітивні характеристики трьохкомпонентних складносурядних речень із вкрапленням підрядності

Трьохкомпонентні складносурядні речення із вкрапленням підрядності в публічних промовах Б. Обама і Д. Кемерона будуються на основі різних конфігурацій трьох базових структурно-семантичних типів синтаксичного зв'язку: структурно-сміслового інкорпорування, смислового інкорпорування та ланцюжкового приєднання [1].

Структурно-смісловий і смісловий інкорпорування є зв'язками підрядності.

У випадку **структурно-сміслового інкорпорування** клауза, яка йде першою в синтагматичному ланцюжку (як правило, головна), демонструє як структурну, так і сміслову незавершеність, що усувається наступною (підрядною) клаузою; має місце фіксована позиція клауз. Такий зв'язок є характерним для складнопідрядних речень з підрядними клаузами у функціях: *предикативу* (*That's what helps set us apart as a nation* (Obama 2)), *додавки* (*Again I believe we should reject this argument* (Cameron 1)), *означення* (*We have even tolerated these segregated communities behaving in ways that run counter to our values* (Cameron 2)). До цього типу відносяться і складнопідрядні речення з підрядними клаузами у функції *підмета* (*What comes of this moment is up to us* (Obama 2)), проте в таких реченнях головна клауза слідує за підрядною.

У випадку **сміслового інкорпорування** позиції головної та підрядної клауз в синтагматичному ланцюжку не фіксовані; вони зберігають відносну структурну повноцінність, хоча підрядній клаузі властива смістова незавершеність, що усувається головною клаузою. Смістова інкорпорування лежить в основі складнопідрядних речень з підрядними клаузами у функції обставин: *часу* (*When I took office, our projected deficit was more than \$1 trillion* (Obama 1)); *умови* (*If the United Nations Charter is to have any value in the 21st century we must now join together to support a rapid political transition* (Cameron 3)), *причини* (*And it will be harder because we will argue about everything* (Obama 2)), *допустовості* (*Whether they are violent in their means or not, we must make it impossible for the extremists to succeed* (Cameron 2)).

Ланцюжкове приєднання є зв'язком сурядності: предикації структурно автономні; порядок слідування предикацій фіксований. Термін «приєднання», відображає відносну структурну автономність предикацій, що об'єднуються в складні речення, на контрасті з терміном «інкорпорування», що акцентує структурну та/або сміслову взаємозалежність таких предикацій. У логіко-смісловому відношенні ланцюжкове приєднання базується на зв'язках: 1) *сурядності* (*сполучних*) (*This will put advanced technologies in the hands of our troops and it will mean more jobs for workers in both our countries* (Obama 1)) і *протиставних* (*We increased spending dramatically for two wars and an expensive prescription drug program – but we didn't pay for any of this new spending* (Obama 3)) і 2) *підрядності* (*причини*) (*There will be tough fighting ahead, and the Afghan government will need to deliver better governance* (Obama 2)), *часу* (*Thirty-seven days later, Plan B succeeded, and the miners were rescued* (Obama 2)) й *допустовості* (*All three agreements asked for shared responsibility and shared sacrifice, but they largely protected the middle class, our commitments to seniors, and key investments in our future* (Obama 4)).

Когнітивний аналіз складного синтаксису Д. Кемерона і Б. Обама здійснюємо в термінах когнітивних операцій управління увагою [4–9]. У когнітивній психології та лінгвістиці увага розглядається як складний психологічний феномен, який мо-

делюється в термінах активації концептуальних структур нейронної сітки, що репрезентує гіпотетичну модель мозку [3, с. 134]. За визначенням У. Чейфа, увага є фокусом свідомості (the focus of consciousness), об'єктом вибору [2, с. 26–30]. Крім того, У. Чейф використовує термін «сфера уваги» (scope of attention) у значенні «периферія свідомості, що забезпечує доступ до певної інформації» [там само, с. 29].

Уважаємо, що терміни «фокус» і «сфера» уваги корелюють з термінами «фігура» і «фон», які були запозичені з когнітивної психології Л. Талмі для пояснення просторових відношень між об'єктами референції.

Л. Талмі виділяє такі градуальні ознаки фону, як більш знайоме місце розташування, більший розмір, стаціонарність, складніша структурна організація, приналежність до заднього плану, більш рання поява на місці події / у пам'яті. Фігура ж характеризується менш знайомим місцем розташування, меншим розміром, більшою мобільністю, структурною простотою, «випуклістю» (приналежністю до переднього плану), пізнішою появою на місці події / у пам'яті [9, с. 315–316].

З усіх перерахованих характеристик для аналізу складного синтаксису найбільш релевантним видається зіставлення таких ознак фону і фігури як більш рання – пізніша поява об'єкта на місці події / у пам'яті. Наявність цих ознак дозволяє співвіднести фон із темою (рання поява об'єкта на місці події / у пам'яті – вже відома інформація), а фігуру – з ремою (пізніша поява об'єкта на місці події / у пам'яті – нова інформація, що виникає у процесі розгортання синтагматичного ланцюжка мовлення).

Саме за таким принципом Л. Талмі пояснює асиметрію взаємовідносин між подіями, які описуються головною й підрядною клаузами складнопідрядних речень обставини часу типу *I read while she sewed*: дія, що відображується пропозиційним змістом підрядної клаузи, співвідносна з фоном (причиною або передумовою) по відношенню до дії, що відображається пропозиційним змістом головної клаузи, співвідносною з фігурою [6–9].

Результати аналізу комунікативного потенціалу виділених структурно-семантичних типів складних речень в термінах когнітивних операцій управління увагою (сфера уваги / фон і фокус уваги / фігура)

показують, що структурно-семантичний тип зв'язків між предикаціями складних речень визначає лінійність / нелінійність схеми розподілу уваги.

У трьохкомпонентних складносурядних реченнях із вкрапленням підрядності в публічних промовах Б. Обама і Д. Кемерона взаємодія ланцюжкового приєднання і структурно-сміслового інкорпорування за принципом додавання інформації відбувається за умови вкраплення підрядності в ініціальну предикацію: **[I=G1: [M=G2(PR)=F2/G2 [S=F2/G2]] and [A=F1]]** (тут і далі: I – незалежна предикація сурядності (independent clause); M – головна клауза (main clause); S – підрядна клауза (subordinate clause); PR точка референції (point of reference), тобто ініціальний фокус уваги, що відкриває доступ до сутностей, які перебувають в рамках сфери уваги (за Р. Ленекером [5, ch. 6]), співвідносна із членом попередньої клаузи, від якого структурно і семантично залежить підрядна клауза означення; G – фон (ground); F – фігура (figure)): *We're selling acres of federal office space that hasn't been used in years, and we'll cut through red tape to get rid of more* (Obama 4); *All 48 ISAF nations today reaffirmed our enduring commitment to a mission that is crucial to our national security, and we agreed today to enter a new phase in the campaign* (Cameron 2).

Складносурядне речення такого типу складається з двох структурно-сміслових складників, об'єднаних ланцюжковим приєднанням. Перша і друга предикації об'єднуються структурно-смісловим інкорпоруванням, і, відповідно, утворюють цільний блок, в якому є свої фон і фігура. Враховуючи нерозривний структурно-смісловий зв'язок першої та другої предикацій, закріпленої наявністю спільної точки референції, пропозиційний зміст першої предикації (фону) утримується в безпосередньому доступі для інтерпретації пропозиційного змісту другої предикації (фігури). Третя предикація включається в речення ланцюжковим приєднанням і є відносно самостійним структурним компонентом, який надає інформацію за принципом додавання. З появою нової інформації фігура пересувається вперед на третю предикацію, а пропозиційний зміст блоку слугує фоном для інтерпретації її пропозиційного змісту. Відповідно, в термінах когнітивних операцій розподілу уваги в цій конфігурації спостерігається

прогресивний рух фокусу уваги по мірі розгортання синтагматичного ланцюжка.

Взаємодія ланцюжкового приєднування і структурно-сислового інкорпорування за принципом комбінування інформації відбивається у такій конфігурації [I=G1 and A=F1: [M=G2 [=F2]]] / [I=G1; A=F1: [M (PR)=G2 [S=F2]]]: *I'm in regular touch with senior management at BP, and the President is, too, to make sure that happens* (Cameron 1); *But after investing in better research and education, we didn't just surpass the Soviets; we unleashed a wave of innovation that created new industries and millions of new jobs* (Obama 5).

У цьому складному реченні друга і третя предикації об'єднуються структурно-сисловим інкорпоруванням і, відповідно, складають блок, в якому є фон і фігура. Цей структурно-сисловий блок і перша предикація зв'язуються в речення на основі ланцюжкового приєднування за принципом комбінування інформації. Предикації структурно залежать одна від одної. Інформація, що міститься в попередній предикації, складає фон для інформації наступної предикації і при цьому утримується в безпосередньому доступі.

Взаємодія ланцюжкового приєднування і структурно-сислового інкорпорування і сислового інкорпорування складає таку конфігурацію: [[I=G1: [[M=F2] S=G2]] and [A=F1]]: *We'll give our support to Kofi Annan as he makes the case for that transition, and we are ready to work with Russia and China for the same goal, including through a new United Nations Security Council resolution* (Cameron 1); *At the same time, we're renewing our commitment to improve maternal health and preventable deaths of children, and supporting the Global Fund for AIDS, TB and Malaria, so that we can realize our goal, and that's the beginning of the end of AIDS* (Obama 5).

Складносурядне речення такого типу складається із двох структурно-сислових компонентів, що поєднуються ланцюжковим приєднуванням. Перша і друга предикації складають блок, в якому предикації об'єднуються сисловим інкорпоруванням: перша виконує функцію головної, а друга – підрядної часу/мети. У термінах когнітивних операцій розподілу уваги підрядна клауза складає фон для інтерпретації інформації головної клаузи. Відповідно, на цьому лінійному відрізку розгортання

дискурсу спостерігається регресивний рух фокусу уваги. Оскільки третя предикація вбудовується в речення на основі смислових відношень додавання інформації, далі спостерігається лінійний рух фокусу уваги уздовж синтагматичного ланцюжка.

Взаємодія ланцюжкового приєднування і структурно-сислового інкорпорування відбувається і за принципом протиставлення: [[I=G1: [M (PR)=G2 [S=F2/G2] (I/M) =F2/G2]] but [A=F1]]: *I thought the beer we got was excellent – but I did drink it cold* (Obama 1).

У термінах операцій когнітивного конструювання ця конфігурація схожа із взаємодією структурно-сислового інкорпорування і ланцюжкового приєднування за принципом додавання інформації з тією різницею, що нанизування інформації базується на протиставленні.

3. Висновки

Таким чином, трьохкомпонентні складносурядні речення із вкрапленням підрядності в публічних промовах Б. Обами і Д. Кемерона утворюються на основі ланцюжкового приєднування, що спирається на логіко-сислові зв'язки сурядності. Ланцюжкове приєднування включає в речення як окремі предикації, так і блоки, у структурі яких предикації об'єднуються структурно-сисловим і сисловим інкорпоруванням.

У конфігураціях, що спираються на некаузальні логіко-сислові зв'язки (ланцюжкове приєднування і структурно-сислове інкорпорування), зміна фону і фігури має лінійну природу. За наявності каузальних зв'язків (ланцюжкове приєднування і сислове інкорпорування) спостерігається як лінійний, так і нелінійний рух фокусу уваги. Лінійний прогресивний рух має місце у конфігураціях з фінальною позицією клаузи каузації. У конфігураціях з ініціальною позицією головної клаузи має місце регресивний рух фігури на відповідних відрізках синтагматичного ланцюжка.

Перспективи дослідження пов'язуємо зі встановленням ролі аргументативного і сугестивного синтаксичного аранжування у різних типах англійського персуазивного дискурсу (зокрема, рекламного, релігійного, публіцистичного, психотерапевтичного), а також в межах одного й того самого типу дискурсу в різних лінгвокультурах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мартынюк А.П. Когнитивно-дискурсивный инструментальный анализа сложноподчиненного синтаксиса англоязычного политического дискурса [Электронный ресурс] / А.П. Мартынюк., А.Ю. Поникарева // Когниция, коммуникация, дискурс : междунар. электрон. сб. науч. ст. – 2013. – № 7. – С. 68–80. – Режим доступа : <https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypuskn07-2013/martynuk-a-p-ponikareva-a-u>. 2. Chafe W.L. Discourse, consciousness and time: the flow and displacement of conscious experience in speaking and writing / W.L. Chafe. – Chicago : Chicago University Press, 1994. – 327 p. 3. Croft W. Cognitive Linguistics / W. Croft, D.A. Cruse. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 356 p. 4. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar : Theoretical prerequisites / R.W. Langacker. – Stanford : Stanford University Press, 1987. – Vol. 1. – 395 p. 5. Langacker R.W. Grammar and conceptualization. / R.W. Langacker. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1999. – 433 p. 6. Talmy L. Semantic structures in English and Atsugewi. Ph. D. dissertation, Department of Linguistics, Un-ty of California, Berkeley, 1972. 7. Talmy L. Rubber sheet cognition in language / L. Talmy // Papers from the 13th Regional Meeting, Chicago Linguistic Society ; [ed. W.A. Beach]. – Chicago : Chicago Linguistic Society, 1977. – P. 612–628. 8. Talmy L. The relation of grammar to cognition / L. Talmy // Topics in cognitive linguistics ; [ed. B. Rudzka-Ostyn]. – Amsterdam : John Benjamins, 1982. – 165–205. 9. Talmy L. Toward a cognitive semantics / L. Talmy. – Cambridge (Mass.); L. : A Bradford Book, The MIT Press, 2000. – Vol. 1. Concept Structuring Systems. – 565 p.

ІЛЮСТРАТИВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Cameron 1 = David Cameron and Obama Press Conference; July 20, 2010. [Electronic resource]. Access: http://blogs.suntimes.com/sweet/2010/07/obama_cameron_press_conference.html 2. Cameron 2 = David Cameron's Speech on Radicalisation and Islamic Extremism; February 5, 2011. [Electronic resource]. – Access : <http://www.newstatesman.com/blogs/the-staggers/2011/02/terrorism-islam-ideology> 3. Cameron 3 = David Cameron's speech to the Conservative Party Conference 2012; October 10, 2012. [Electronic resource]. – Access: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/conservative-party-conference-2012-in-birmingham-full-transcript-of-david-camersons-speech-8205536.html> 4. Obama 1 = David Cameron and Obama Press Conference; July 20, 2010. [Electronic resource]. – Access: http://blogs.suntimes.com/sweet/2010/07/obama_

[cameron_press_conference.html](http://blogs.suntimes.com/sweet/2010/07/obama_cameron_press_conference.html) 5. Obama 2 = President Barack Obama's State of the Union address; January 25, 2011. [Electronic resource]. – Access: <http://www.americanrhetoric.com/barackobamaspeeches.htm> 6. Obama 3 = President Barack Obama's Address on the Violence in Libya; February 23, 2011. [Electronic resource]. – Access: <http://www.americanrhetoric.com/barackobamaspeeches.htm> 7. Obama 4 = President Barack Obama's Speech to the American-Israel Public Affairs Committee; March 04, 2012. [Electronic resource]. – Access: <http://www.americanrhetoric.com/barackobamaspeeches.htm> 8. Obama 5 = President Barack Obama's Clinton Global Initiative Speech on Human Trafficking; September 25, 2012. [Electronic resource]. – Access : <http://www.americanrhetoric.com/barackobamaspeeches.htm>

REFERENCES

Chafe, W.L. (1994). *Discourse, consciousness and time: the flow and displacement of conscious experience in speaking and writing*. Chicago: Chicago University Press.

Croft, W. and Cruse, D.A. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Langacker, R.W. (1999). *Grammar and conceptualization*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Langañker, R.W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar. (Vol. 1). Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.

Martynyuk, A.P. and Ponikarjova, A.Yu. (2013). Когнитивно-дискурсивный инструментальный анализ сложноподчиненного синтаксиса англоязычного политического дискурса [Cognitive – discourse tools of the analysis of the compound syntax of the English political discourse]. *Kognitsiya, kommunikatsiya, diskurs. – Cognition, Communication, Discourse*, 7, 68–80.

Talmy, L. (1972). *Semantic structures in English and Atsugewi* (Ph.D. dissertation). University of California, Berkeley.

Talmy, L. (1977). Rubber sheet cognition in language. In: W.A. Beach, S.E. Fox, S. Philosoph (eds.). *Papers from the 13th Regional Meeting, Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society, pp. 612–628.

Talmy, L. (1982). The relation of grammar to cognition. In: B. Rudzka-Ostyn (ed.). *Topics in cognitive linguistics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, pp. 165–205.

Talmy, L. (2000). *Toward a cognitive semantics*. Cambridge (Mass.); L.: A Bradford Book, The MIT Press.

УДК 811.111.366.582.5

**КОНСТРУКЦИИ *BE* + ПРИЧАСТИЕ II
И *HAVE* + ПРИЧАСТИЕ II
В ПРОЦЕССЕ СТАНОВЛЕНИЯ КАТЕГОРИИ
ВРЕМЕННОЙ ОТНЕСЕННОСТИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ**

*В.Н. Сердюк, канд. филол. наук,
А.В. Котова, канд. пед. наук (Харьков)*

Статья посвящена изучению синтаксических конструкций *be* + причастие II и *have* + причастие II в процессе становления категории временной отнесенности с учетом состояния системы языка в древнеанглийский, среднеанглийский и ранненовоанглийский периоды на основе переводов Евангелия: англосаксонский перевод 995 г.; Уиклиф 1389 г.; Тиндейл 1526 г., авторизованный перевод 1611 г. Проанализирован процесс распространения описательных форм с перфектным значением. Определена роль префиксов *a-* и *ge-* в процессе развития форм перфекта, рассмотрены значения префиксальных глаголов в определенной коммуникативной ситуации. Изучено употребление перфектных форм с переходными и непереходными глаголами во все периоды развития грамматической системы английского языка. Развитие перфектных форм рассматривается с точки зрения функциональности существующих вариантов, возникающих в результате влияния внутренних и экстралингвистических факторов. Детально изучены контакты с другими языками и диалектами и результат их влияния на английский язык в рассматриваемые периоды. Делается вывод о том, что перфектные формы являются природно германскими, развитыми на основе конструкции глагола *have* с причастием II. На процесс становления глагола *have* как вспомогательного глагола перфекта повлияли кельтские языки, скандинавские диалекты и нормандский диалект французского языка. Редукция древнеанглийских префиксов сыграла решающую роль в становлении категории временной отнесенности. Намечаются перспективы дальнейшего рассмотрения форм английского глагола с использованием системно-функционального подхода, который является основой исторической социолингвистики.

Ключевые слова: вид, значение предшествования, категория временной отнесенности, непереходные глаголы, переходные глаголы, редукция, синтаксическая конструкция, формы перфекта.

Сердюк В.М., Котова А.В. Конструкції *be* + дієприкметник II та *have* + дієприкметник II у процесі становлення категорії часової віднесеності в англійській мові. Стаття присвячена вивченню синтаксичних конструкцій *be* + дієприкметник II і *have* + дієприкметник II у процесі становлення категорії часової віднесеності з урахуванням стану системи мови у давньоанглійській, середньоанглійській і ранньоніовоанглійській періоди на основі перекладів Євангелія: англосаксонський переклад 995 р.; Уікліф 1389 р.; Тиндейл 1526 р., авторизований переклад 1611 р. Проаналізовано процес розповсюдження описових форм з перфектним значенням. Визначено роль префіксів *a-* і *ge-* в процесі розвитку форм перфекта, розглянуто значення префіксальних дієслів у певній комунікативній ситуації. Вивчено вживання перфектних форм з похідними та непохідними дієсловами у всі періоди розвитку граматичної системи англійського дієслова. Розвиток перфектних форм розглядається з точки зору функціональності існуючих варіантів, що виникають у результаті впливу внутрішніх та екстралінгвістичних факторів. Детально вивчено контакти з іншими мовами та діалектами і результат їх впливу на англійську мову у періоди, що розглядаються. Робиться висновок про те, що перфектні форми є природно германськими, розвинутими на основі конструкції дієслова *have* з дієприкметником II. На процес становлення дієслова *have* як допоміжного дієслова перфекта вплинули кельтські мови, скандинавські діалекти і нормандський діалект французької мови. Редукція давньоанглійських префіксів відіграла вирішальну роль у становленні категорії часової віднесеності. Намічаються пер-

спективи подальшого розгляду форм англійського дієслова з використанням системно-функціонального підходу, що є підґрунтям історичної соціолінгвістики.

Ключові слова: вид, значення передування, категорія часової віднесеності, непохідні дієслова, похідні дієслова, редукція, синтаксична конструкція, форми перфекта.

Serdiuk V.M., Kotova A.V. Constructions *be + participle II* and *have + participle II* in the process of development of category of retrospective coordination in English. The article is devoted to the study of the syntactic constructions *be + participle II* and *have + participle II* in the process of the development of the category of retrospective coordination taking into account a state of the language system in Old English, Middle English and Early New English on the basis of the Gospel translations: Anglo-Saxon translation 995; Wycliffe 1389; Tyndale 1526, Authorized Version of 1611. The process of the extension of descriptive forms with a perfect meaning is analyzed. The role of the prefixes *a-* and *ge-* in the process of the development of perfect forms is defined, the meanings of the verbs with prefixes are considered in a certain situation of communication. The usage of perfect forms with transitive and intransitive verbs is considered in all the periods of the development of the grammatical system of English. The development of perfect forms is considered from the point of view of functionality of the existing variants, emerging as a result of the influence of internal and extralinguistic factors. The contacts with other languages and dialects and the result of their influence on English in the periods considered are studied in detail. The conclusion is made that perfect forms are essentially Germanic, developed on the basis of the construction of the verb *have* with participle II. Celtic languages, Scandinavian dialects and the Norman dialect of French influenced the process of forming the verb *have* as an auxiliary verb of perfect forms. The reduction of Old English prefixes played a decisive role in the development of the category of retrospective coordination. Prospects for further consideration of the forms of the English verb with the use of a system-functional approach as a base of historical sociolinguistics are outlined.

Key words: aspect, category of retrospective coordination, intransitive verbs, meaning of priority, perfect forms, reduction, syntactic construction, transitive verbs.

Актуальность данного исследования обусловливается тем, что современная лингвистика рассматривает языковые явления в исторической перспективе, учитывая прагматический и социальный аспекты. Благодаря распространению этих направлений в область исторической лингвистики, появилась возможность по-новому подойти ко многим нерешенным вопросам истории английского языка, в частности, к вопросу об иноязычном влиянии на становление исследуемых форм глагола. Объектом исследования являются конструкции, на основе которых развились современные перфектные формы английского глагола: *habban/beon + V -en/V -ed*, *have/be + V -ed/-en*, а предметом – конкуренция конструкций *be + причастие II* и *have + причастие II* в диахронии. Материалом для диахронического анализа послужили переводы Евангелия: на древнеанглийский язык (англосаксонский 995 г.); среднеанглийский (Уиклиф 1389 г.); ранненовоанглийский (Тиндейл 1526 г.), авторизованный перевод (1611 г.). Использовались дополнительные тексты, относящиеся к древнеанглийскому и среднеанглийскому периодам, а так-

же результаты исследований других лингвистов. Цель работы – проследить развитие перфектных форм английского глагола в различные периоды; определить последствия языковых контактов в их становлении.

Современные лингвисты в русле дискурсивно-коммуникативной парадигмы вновь обращаются к исследованию языковых явлений в диахронии, учитывая прагматический и социальный аспекты. В этом плане показательны исследования, касающиеся развития грамматических форм английского языка. Т.А. Логунов говорит о том, что историческая динамика языка предполагает качественные изменения его единиц, их содержательное развитие, затрагивающее изменения сразу нескольких уровней языковой системы. Процесс развития языковых категорий обусловлен в значительной степени накоплением внеязыкового опыта и переосмыслением его носителями языка, усложнением их представлений о мире и о себе [5, с. 42]. Н.Д. Решетникова, подчеркивая значимость диахронии, считает основной целью изучения истории языка объяснение сегодняшнего этапа его суще-

ствования, позволяющего лучше понять его современные особенности [8, с. 92]. Поэтому различные формы английского глагола, в частности, перфектные формы рассматриваются как в синхронии [3] и др., так и в диахронии [1; 5; 8]. В настоящее время большинство исследователей относят формы перфекта к категории временной отнесенности. Например, С.Я. Литвак пишет, что перфект – самостоятельная грамматическая (морфологическая) категория, а именно, категория временной отнесенности, отличная как от категории времени, так и от категории вида [4, с. 108]. Согласно общепринятой точке зрения, перфектные формы английского глагола восходят к синтаксическим конструкциям *habban + причастие II*.

В древнеанглийском (далее – д.а.) языке глагол *habban* сочетался в основном с причастием II переходных глаголов, а для передачи сходных значений с причастием II непереходных глаголов, преимущественно передающих значения, связанные с движением, употреблялся глагол *beon/wesan*. Ср.:

*Da ferde he into eall þa ceastre
and cydde hu mycel se hælend
him gedon hæfde
[Luke 8:39. Anglo-Saxon, 995];*

*Fæder tid ys cumen geswutela
þinne sunu þæt þin sunu
geswutelige þe
[John 17:1. Anglo-Saxon, 995].*

В.Ф. Пименков считает, что *habban* встречался с причастием II непереходных глаголов уже в древнеанглийский период [7, с. 7]. Но Э. Трогот подчеркивает, что в древнеанглийских текстах частотность *habban* с причастием II глаголов типа «*faran*», «*settan*» еще невелика [16, с. 137]. Причастие II в конструкциях с *habban* к концу д.а. периода еще нередко согласуется в роде, числе и падеже с прямым дополнением, которое помещается между глаголом *habban* и причастием II. Такие сочетания означали, что субъект владеет предметом, обладающим признаком, который этот предмет приобрел в результате действия над ним совершенного, или же субъект каузировал действие над объектом:

*Syððan he hæfde hyra fet
aþwogene he nam his reaf ...
[John 13:12. Anglo-Saxon, 995].*

Л. Бринтон уверена, что именно из этого сочетания развился так называемый результирующий перфект [13, с. 158]. У. Лабов полагает, что различия между стативным сочетанием с *have* и перфектом как таковым появились на более поздних этапах развития английского языка, что вполне закономерно, потому что носители языка не хотят примириться с тем, что две разные формы могут означать одно и то же, и существует тенденция приписывать таким элементам различное значение [2, с. 122].

В динамике развития английского перфекта наблюдается одна особенность. Если в среднеанглийский (далее – с.а.) период наблюдается заметный скачок в частотности *be* с причастием II непереходных глаголов в перфектном значении (в 53 раза: 2 случая употребления в д.а. период по сравнению со с.а. периодом – 107), то в ранневоанглийский (далее – р.н.а.) период должно продолжаться постепенное вытеснение сочетаний с *be* сочетаниями с *have*. Тем не менее, в р.н.а. период частотность *be* с причастием II непереходных глаголов увеличилась в 8 раз (21 пример в с.а. период и 165 примеров – в р.н.а.). Ср.:

*Whanne he hadde gon out ...
[John 13:31. Wycliffe, 1389];
When he was gone out ...
[John 13:31. Tyndale, 1526];
When he was gone out ...
[John 13:31. Authorized Version, 1611].*

Считают, что употребление глагола *be* с причастием II непереходных глаголов было продолжением германской традиции [10, с. 20]. Однако подобное явление можно объяснить не только внутренними тенденциями развития языка, но и внешними факторами. В скандинавских диалектах, контактировавших с английским языком на Британских островах, а также в нормандском диалекте французского языка глагол бытия с причастием II непереходных глаголов передавал перфектные значения [9, с. 201]. В кельтских языках

глагол *have* не употребляется, вместо него в перфектных значениях употребляется конструкция с глаголом бытия [14, с. 53]. В шотландском диалекте английского языка в функции вспомогательного глагола перфекта *be* преобладает над *hae* [6, с. 11–14]. Такое тройное воздействие на английский язык, очевидно, сказалось на его развитии и приостановило на определенное время наметившуюся тенденцию к вытеснению сочетаний с *be* сочетаниями с *have*.

А.О. Чурюмова считает, что возросший охват перфектными конструкциями лексики в с.а. период говорит о моделировании конструкций *have/be* с причастием прошедшего времени, которое привело к полной грамматизации этих конструкций к концу XIV века [11, с. 182]. При сравнении переводов Уиклифа и Тиндейла замечаем, что у Тиндейла употребляется простая форма глагола вместо сочетания *have* с причастием II у Уиклифа. Это может свидетельствовать о том, что еще не произошла семантическая дифференциация простых и перфектных форм. Ср.:

*And when Jhesus hadde seen her
thoughtis he said ...*
[Matthew 9:4. Wycliffe, 1389];
*And when Jesus sawe there
thoughtes he said ...*
[Matthew 9:4. Tyndale, 1526].

Распространению описательных форм с перфектным значением способствовал, по мнению лингвистов, тот факт, что уже в д.а. период префикс *ge-* (герм. *ga-*) не имел четкого видового значения. По мнению П. Хоппера, древнеанглийские префиксальные глаголы были сами по себе нейтральны в отношении видовых значений, потому что эти значения прослеживаются только в контексте, в зависимости от типа ситуации [15, с. 78]. В начале с.а. периода префиксы начали редуцироваться [12, с. 61].

Проанализируем употребление префиксов *ge-* и *a-* в д.а. языке. Данные префиксы находились в отношении совместной встречаемости, а это значит, что уже в д.а. период *ge-* и *a-* были свободными вариантами: *gesawen* – *asawen* [Mark 4:31, 32. Anglo-Saxon, 995]. Сравнивая переводы из Еван-

гелия в д.а. и последующие периоды, видим, что префикс *ge-* передавал значение предшествования (то, что в современном английском языке выражает форма перфекта). В д.а. языке причастие с *ge-* выполняло функции, сходные с функциями появившегося в р.н.а. период перфектного причастия I. Однако во время Уиклифа и позже значение перфекта еще не было дифференцировано: *Ic sprece þæt þe ic mid fæder geseah* [John 8:38. Anglo-Saxon, 995]; *And I speke tho thingis that I syg at my fadir* [John 8:38. Wycliffe, 1389]; *I speke that I have sene wyth my father* [John 8:38. Tyndale, 1526].

Предполагаем, что префикс *ge-* исчез в английском языке, потому что процесс его редукции не остановился на форме *i-*, как в следующем тексте XIII века: *Nim nugeme hwet uvel beo i- cumen of totunge ... Of Eveure alde moder is i- writen hwet hefde ha i- ondsweret* [Fisiak. The Ancrene Riwe]. Этот процесс пошел дальше, скорее всего, *a-* превратился в «шва», т.е. в нейтральный звук /ə/:... *Bu haddist had good a-now, a-made many abbeys for my lofe ...* [The Book of Margery Kempe. 203, 29]. Употребление префикса *a-* < *i-* < *ge-* становилось все менее мотивированным, его смысловозначающая функция была сведена к нулю, что и привело к исчезновению элемента *a-* перед причастием II.

Система перфекта английского глагола развилась на основе конструкции, состоящей из глагола *have* и причастия II вследствие фиксации порядка слов, что привело к непосредственной близости данных элементов и последующему переосмыслению конструкции как описательной формы перфекта. Перфектные формы подверглись сопротивлению со стороны кельтских языков, нормандского диалекта французского языка и скандинавских диалектов, что на определенное время затормозило процесс становления глагола *have* как вспомогательного глагола перфекта. К раннеанглийскому периоду решающую роль сыграла функциональность элементов, явившихся продуктом внутренних процессов и внешних, которым способствовали длительные контакты с другими языками и диалектами. Свободное варьирование завершилось устранением элементов, не имеющих функциональной нагрузки и вызывающих неодно-

значность синтаксических структур. Перспективой исследования является дальнейшее комплексное изучение изменений в системе английского глагола для окончательного решения вопроса об иноязычном влиянии на становление форм перфекта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гурова Ю.И. Этапы становления неличных форм английского глагола с точки зрения исторической лингвистики / Ю.И. Гурова // Международный журнал экспериментального образования. – 2014. – № 3–1. – С. 132–136. 2. Лабов У. Исследование языка в его социальном контексте / У. Лабов // Новое в лингвистике. – Вып. 7. – 1975. – С. 96–182. 3. Литвак С.Я. Новые тенденции в функционировании английского перфекта / С.Я. Литвак // Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки. – 2012. – Вип. 2. – С. 51–54. 4. Литвак С.Я. Теоретико-методологічний аналіз граматичних категорій англійського дієслова / С.Я. Литвак // Вісник Дніпр. ун-ту. – Серія: Мовознавство. – 2013. – Т. 21, вип. 19(2). – С. 104–112. 5. Логунов Т.А. К вопросу об эволюции средств выражения будущего (на материале английского языка) / Т.А. Логунов // Вестник Кемеров. гос. ун-та: журнал теоретических и прикладных исследований. – 2012. – № 4 (52). – Т. 4. – С. 42–46. 6. Павленко А.Е. Аналитические конструкции в английских диалектах : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А.Е. Павленко. – Санкт-Петербург, 1993. – 17 с. 7. Пименков В.Ф. Становление перфекта непереходных глаголов с вспомогательным глаголом *habban* в древнеанглийском языке / В.Ф. Пименков // Вопросы филологии английского языка : сб. трудов Моск. обл. пед. ин-та. – 1974. – Вып. 2. – С. 3–23. 8. Решетникова Н.Д. Развитие глагольных категорий в английском языке / Н.Д. Решетникова // Филология и лингвистика в современном обществе : материалы III Междунар. науч. конф. – М. : Буки-Веди, 2014. – С. 92–95. 9. Сабанеева М.К. Историческая грамматика французского языка / М.К. Сабанеева, Т.М. Щерба. – Л. : Изд-во Лен. ун-та, 1990. – 270 с. 10. Смирницкая О.А. Эволюция видо-временной системы в германских языках / О.А. Смирницкая // Историко-типологическая морфология германских языков. – М. : Наука, 1977. – С. 5–27. 11. Чурюмова А.О. Развитие временных глагольных форм в английском языке (в диахроническом аспекте) / А.О. Чурюмова // Молодой ученый. – 2012. – № 7. – С. 181–184. 12. Штейнберг Н.А. К проблеме глагольной префикса-

ции в древнеанглийском языке / Н.А. Штейнберг // Исследования по английской филологии : сб. трудов Лен. гос. ун-та. – 1974. – № 4. – С. 59–64. 13. Brinton L.J. The Differentiation of Statives and Perfects in Early Modern English: The Development of the Conclusive Perfect / L.J. Brinton // Towards a Standard English: 1600–1800 ; [ed. by Pieter Stein, Ingrid Tieken-Boon van Ostade]. – Berlin-New York : Mouton de Gruyter, 1994. – P. 135–170. 14. Greene D. The Irish Language / D. Greene. – Dublin : The Three Candles, 1966. – 61 p. 15. Hopper P.J. Aspect between Discourse and Grammar / P.J. Hopper // Tense and Aspect. – Amsterdam, 1982. – P. 76–89. 16. Traugott E.C. A History of English Syntax: A Transformational Approach to the History of English Sentence Structure / E.C. Traugott. – New York et. al. : Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1972. – 216 p.

ИСТОЧНИКИ

ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА

1. Bosworth J. The Gothic and Anglo-Saxon Gospels in Parallel Columns with the Versions of Wycliffe and Tyndale / J. Bosworth ; [3-d ed.]. – London : Reeves and Turner, 1888. – 584 p. 2. Fisiak J. An Early Middle English Reader / J. Fisiak. – Warszawa : PWN, 1996. – 113 p. 3. Hudson A. Two Wycliffite Texts (The Sermon of William Taylor (1406); The Testimony of William Thorpe (1407) / A. Hudson. – Oxford : Oxford Univ. Press, 1993. – 93 p. 4. Liuzza R.M. The Old English Version of the Gospels / R.M. Liuzza. – Oxford : Oxford Univ. Press, 1994. – 202 p. 5. The Bible. Authorized Version (1611) / J. Sterling. – London : The British and Foreign Bible Society, 1956. 6. Wright S. Discourse, Style and the Rise of Periphrastic Do in English. The Book of Margery Kempe and The Paston Letters / S. Wright // Folia Linguistica Historica X/1–2. – P. 71–91. 7. Wyatt A.J. An Anglo-Saxon Reader (I. The Chronicle. II. Alfred's Orosius. III. Cura Pastoralis) / A.J. Wyatt. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1925. – 360 p.

REFERENCES

Brinton, L.J. (1994). The Differentiation of Statives and Perfects in Early Modern English: The Development of the Conclusive Perfect. In: P. Stein and I. Tieken-Boon van Ostade (eds.). *Towards a Standard English: 1600 – 1800*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, pp. 135–170.
Churjumova, A.O. (2012). *Razvitie vremennyh glagol'nyh form v anglijskom jazyke (v diahronicheskom aspekte)* [Development of the tense forms of the verb in

- English (in diachronic aspect)]. *Molodoy Uchenyj. – The Young Scientist*, 7, 181–184 (in Russian).
- Greene, D. (1966). *The Irish Language*. Dublin: The Three Candles.
- Gurova, Ju.I. (2014). Jetapy stanovlenija nelichnyh form anglijskogo glagola s tochki zrenija istoricheskoj lingvistiki [Stages of forming of non-finite forms of the English verb from the point of view of historical linguistics]. *Mezhdunarodnyj zhurnal ehksperimental'nogo obrazovaniya. – The International Journal for Experimental Education*, 3(1), 132–136 (in Russian).
- Hopper, P.J. (1982). Aspect between Discourse and Grammar. *Tense and Aspect*, 76–89.
- Labov, U. (1975). Issledovanie jazyka v ego social'nom kontekste [The research of the language in its social context]. *Novoe v lingvistike. – New Aspects in Linguistics*, 7, 96–182 (in Russian).
- Litvak, S.Ja. (2012). Novye tendencii v funkcionirovanii anglijskogo perfekta [New tendencies in functioning of the English perfect tense]. *Derzhava ta rehiony. – State and Regions*, 2, 51–54 (in Russian).
- Logunov, T.A. (2012). K voprosu ob jevoljucii sredstv vyrazhenija budushhego (na materiale anglijskogo jazyka) [The evolution of the means of expressing the future (in the corpus of the English language)]. *Vestnik Kemerovskogo Gosudarstvennogo universiteta. – Kemerovo State University Bulletin*, 4 (52), vol. 4, 42–46 (in Russian).
- Lytvak, S.Ya. (2013). Teoretyko-metodolohichniy analiz hramatychnykh katehorii anhliiskoho diieslova [Theoretical and methodological analysis of grammatical categories of the English verb]. *Visnik Dnpr. un-tu. – Dnipropetrovsk University Messenger*, 19(2), vol. 21, 104–112 (in Ukrainian).
- Pavlenko, A.E. (1993). *Analiticheskie konstrukcii v anglijskih dialektah. Avtoref. diss. kand. filol. nauk* [Analytical constructions in English dialects. Cand. philol. sci. diss. synopsis]. Saint-Petersburg (in Russian).
- Pimenkov, V.F. (1974). Stanovlenie perfekta neperehodnyh glagolov s vspomogatel'nym glagolom habban v drevneanglijskom jazyke [Development of the perfect form of intransitive verbs with the auxiliary verb habban in Old English]. *Voprosy filologii anglijskogo jazyka. – English Philology Issues*, 2, 3–23 (in Russian).
- Reshetnikova, N.D. (2014). Razvitie glagol'nyh kategorij v anglijskom jazyke [Development of verbal categories in English]. *Filologija i lingvistika v sovremennom obshchestve: materialy III Mezhdunar. nauch. konf. [Proc. 3rd Int. Scient. Conf. "Philology and Linguistics in Modern Society"]* Moscow, 92–95.
- Sabaneeva, M.K., & Shherba, T.M. (1990). *Istoricheskaja grammatika francuzskogo jazyka [Historical grammar of the French language]*. Saint-Petersburg: Izd-vo Len. un-ta Publ.
- Shtejnberg, N.A. (1974). K probleme glagol'noj prefiksacii v drevneanglijskom jazyke [Verb prefixation in Old English]. *Issledovanija po anglijskoj filologii. – Studies in English Philology*, 4, 59–64 (in Russian).
- Smirnicksaja, O.A. (1977). Jevoljucija vido-vremennoj sistemy v germanskih jazykah [Evolution of the aspect-tense system in Germanic languages]. In: M.M. Guhman et al. (eds.). *Istoriko-tipologicheskaja morfologija germanskih jazykov [Historical and typological morphology of the Germanic languages]*. Moscow: Nauka Publ., pp. 5–27 (in Russian).
- Traugott, E.C. (1972). *A History of English Syntax: A Transformational Approach to the History of English Sentence Structure*. New York et. al.: Holt, Rinehart and Winston, Inc.

УДК 811.111'255.4:821.111Кер.03

КОГНІТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО АНАЛІЗУ МОВНОЇ ГРИ Л. КЕРРОЛЛА

Л.А. Богуславська, канд. філол. наук (Харків)

У статті обґрунтовуються засади когнітивного аналізу англо-українських перекладів мовної гри Л. Керролла, закоріненого на застосуванні інструментарію теорії концептуальної інтеграції, на прикладі аналізу лінгвального нонсенсу з поеми Л. Керролла «Полювання на Снарка». Інструментарій теорії концептуальної інтеграції дозволяє взяти до уваги когнітивні механізми, що лежать в основі комунікативно успішного перекладу мовної гри. Лінгвальні вияви мовної гри Л. Керролла активують у свідомості інтерпретатора два вхідних ментальних простори, що містять інконгруентні семантичні структури, які відображають асоціації, породжані мовною грою у реальному просторі, що узгоджується з онтологічними нормами, і у фантазійному просторі Л. Керролла, що суперечить цим нормам. Проектування інконгруентних структур у бленд і усвідомлення їх семантичної інконгруентності у процесі «розпаковування» бленду породжує комічний ефект. У процесі зворотного проектування у вхідні простори інконгруентність переосмислюється на основі енциклопедичного знання і більш широкого лінгвального контексту і породжує множинність інтерпретацій. Комунікативно успішний переклад мовної гри повинен відображати семантичну інконгруентність оригіналу, що відкриває можливість для таких інтерпретацій. Ступінь реалізації інтерпретаційних можливостей перекладу залежить від когнітивного і емоційного досвіду читача. Застосування інструментарію теорії концептуальної інтеграції задає алгоритм перекладацького аналізу, що дозволяє уникнути суб'єктивності.

Ключові слова: лінгвальний нонсенс, мовна гра, перекладацький аналіз, теорія концептуальної інтеграції.

Богуславская Л.А. Когнитивный инструментарий переводческого анализа языковой игры Л. Керролла. В статье обосновываются принципы когнитивного анализа англо-украинских переводов языковой игры Л. Керролла, основывающегося на использовании инструментария теории концептуальной интеграции, на примере анализа лингвального нонсенса из поэмы Л. Керролла «Охота на Снарка». Инструментарий теории концептуальной интеграции позволяет учесть когнитивные механизмы, лежащие в основе коммуникативно успешного перевода языковой игры. Лингвальные проявления языковой игры Л. Керролла активируют в сознании интерпретатора два входных ментальных пространства, содержащих инконгруэнтные семантические структуры, отображающие порождаемые языковой игрой ассоциации, подчиняющиеся онтологическим нормам в реальном мире, и отклоняющиеся от этих норм в фантазийном мире Л. Керролла. Проектирование инконгруэнтных структур в бленд и осознание их семантической инконгруэнтности в процессе «распаковки» бленда порождает комический эффект. В процессе обратного проектирования во входные пространства инконгруэнтность семантических структур переосмысливается на основе энциклопедического знания и более широкого лингвального контекста и порождает множество интерпретаций. Коммуникативно успешный перевод языковой игры должен отражать семантическую инконгруэнтность оригинала, открывающую возможность для таких интерпретаций. Степень реализации интерпретационных возможностей перевода зависит от когнитивного и эмоционального опыта читателя. Применение инструментария теории концептуальной интеграции задает алгоритм переводческого анализа, позволяющий избежать субъективности.

Ключевые слова: лингвальный нонсенс, переводческий анализ, теория концептуальной интеграции, языковая игра.

Boguslavska L.A. Cognitive instruments of the translation analysis of L. Carroll's language game.

The article outlines the principles of a cognitive analysis of English-Ukrainian translations of L. Carroll's language game which applies the apparatus of the conceptual blending theory to the analysis of the English-Ukrainian translations of nonsense words from L. Carroll's poem «Hunting of the Snark». The conceptual blending theory explains cognitive mechanisms which underpin a communicatively successful translation of nonsense words. Such nonsense words activate in the mind of an interpreter two input mental spaces containing semantically incongruent structure, representing associations a nonsense word has in the world of reality and in the fantastic world of L. Carroll's poem. Projection of the structure from the input spaces in the blend and realising this incongruity while unpacking the blend sanctions recognition of the humorous stimulus. In the process of backward projection to the input mental spaces this incongruity is reassessed against the background of encyclopaedic knowledge and broader linguistic context and gives rise to various interpretations. A communicatively successful translation of nonsense words must render semantic incongruity of the original which opens the possibility of such interpretations. Realisation of this possibility depends on the cognitive and emotional experience of the reader. Applying the instrumental notions of the conceptual blending theory in translation analysis builds the algorithm of analysis to avoid subjectivity.

Key words: conceptual blending theory, language game, nonsense words, translation analysis.

1. Вступ

Протягом десятиріч не зменшується інтерес до дослідження перекладів творів майстра абсурду, англійського письменника 19 сторіччя Льюїса Керролла. Актуальність нашої роботи визначається її когнітивним ракурсом, який є співзвучним пріоритетним антропоцентричним тенденціям сучасного перекладознавства, орієнтованого на вивчення перекладацької діяльності як одного із виявів творчої діяльності людини.

Мета цієї статті полягає в обґрунтуванні засад когнітивного аналізу англо-українських перекладів мовної гри Л. Керролла, закоріненого на застосуванні інструментарію теорії концептуальної інтеграції.

Основними завданнями статті є: 1) описати принципи застосування інструментарію теорії концептуальної інтеграції у перекладацькому аналізі; 2) встановити когнітивне підґрунтя відтворення гумористичного ефекту мовної гри Л. Керролла у перекладі.

Об'єктом аналізу є приклади лінгвального нонсенсу в поемі Льюїса Керролла «Полювання на Снарка», а предметом – когнітивне підґрунтя перекладацьких прийомів, використаних в їх англо-українському перекладі.

Матеріалом роботи служить оригінальний текст поеми-нонсенсу «The Hunting of the Snark» Льюїса Керролла (у редакції М. Гарднера) та його український переклад у виконанні Ю. Позаяка (2011). Приклади надаються за [24; 23].

2. Виклад основного матеріалу, результати дослідження

Мовна гра Л. Керролла ґрунтується на відхиленні від норми, а, як відомо, будь-яке відхилення від норми породжує гумористичний ефект. Переважна більшість лінгвістичних когнітивних теорій гумору пояснюють цей феномен на основі поняття інконгруентності (від *incongruous* – *disagreeing*, *unsuitable*, *absurd* [22]).

У найбільш загальному вигляді ідея інконгруентності зводиться до того, що гумористичний ефект виникає через несумісність очікувань і реального розгортання ситуації. Ця ідея сягає корінням учень: 1) Аристотеля, який увів поняття «тригерного (неочікуваного) ефекту» сміху й витлумачив його як «помилку і потворність, але такі, що не приносять ані болі, ані шкоди» [1, с. 917]; 2) Е. Канта, який описав психологічну ситуацію сміху й визначив сміх як емоцію, що виникає у результаті раптового перевтілення напруженого очікування у «ніщо» [2, с. 190]; 3) А. Шопенгауера, який розумів сміх як емоцію, що є результатом усвідомлення «абсурду», тобто конфлікту між фізичною реальністю й очікуваннями на підґрунті уявлень про цю реальність [21, с. 109]: «Сміх завжди виникає ні з чого іншого, як із несподіваного усвідомлення несумісності відомих понять і реальних об'єктів, <...> і сам він служить лише вираженням такої несумісності» [7, с. 61]; 4) Г. Гегеля, який визначив комічне як результат об'єднання несумісних сутностей в одній площині простору: «Смішним

може бути кожен контраст суті та її прояву, необхідності й засобу, протиріччя, за допомогою якого прояв знищує самого себе й необхідність у своїй реалізації позбавляє себе мети» [14, с. 528] (див. більш детально [6, с. 37–39]).

Семіотичні і когнітивні лінгвістичні теорії комічного теж спираються на ідею інконгруентності.

Семіотичні теорії ґрунтуються на понятті бісоціації А. Кестлера (*bisociation*), яке він тлумачить як «сприйняття ситуації або ідеї <...> у двох логічних але несумісних референційних рамках <...> Подія <...>, в якій вони пересікаються, вібує одночасно на двох різних хвилях <...>, прив'язана не до одного, а до обох асоціативних контекстів» [15, с. 35]. На думку дослідника, комічне виникає внаслідок різкого перемикавання ходу думок з одного асоціативного контексту на інший. Необхідною умовою комічного є так званий «бісоціативний шок», тобто неочікуваність, пов'язана з викидом емоційної енергії, що породжує сміх [там само, с. 24–36].

Скриптові або семантичні (когнітивні) теорії [8; 20] онтологічно пов'язані з генеративною граматикою Н. Хомського. Як вважає С. Аттардо, ці теорії покликані пояснити «гумористичну компетенцію» носія мови [8, с. 196]. Найбільш відомою є теорія скриптів В. Раскіна [20], розбудована С. Аттардо [8]. Сутність цієї теорії полягає у тому, що знання кожного мовця про будь-які рутинні ситуації та стандартні процедури зорганізуються так званими «повсякденними» скриптами тобто відрізками семантичної інформації, які містять знання мовця про певний фрагмент навколишнього світу [20, с. 81]; скрипти протиставлені за принципом опозиції як «реальне :: нереальне», «очікуване :: неочікуване», «можливе :: неможливе»; текст, який викликає гумористичний ефект, є орієнтованим на два різних скрипти [там само, с. 49]. Аналіз гумористичних текстів передбачає аналіз лексики, що репрезентує всі лінгвальні знання мовця про слова та їхні значення, а також комбінаторні правила, що «інтегрують значення слів у семантичну інтерпретацію цілого речення, до якого ці слова належать» [там само, с. 76].

М. Мінський тлумачить гумор у термінах фреймової теорії: «спільним для усіх видів гумору є неочікувана зміна фреймів: спочатку сцена описує-

ся з однієї точки зору, а потім неочікувано – для чого достатньо одного-єдиного слова – постає у зовсім іншому ракурсі» [3, с. 293–294].

У рамках теорії антиципації П. МакГі гумористичний ефект є наслідком порушення логіки викладу подій. Адресат, як правило, є здатним передбачити логіку мислення адресанта, спираючись на спільну когнітивну базу. Коли подача події несумісна з очікуваним ходом речей, ця подія сприймається як інконгруентна. Слідом за цим настає фаза зняття протиріччя, фаза «знаходження пояснення, виправдання для одночасного існування несумісних елементів», на якій два несумісних елемента «примиряються». Несумісність очікуваного й реального розвитку подій створює гумористичний ефект [19].

Як справедливо зазначає А.С. Птушка, неважко помітити, що всі теорії інконгруентності спираються у своїй аргументації на когнітивні структури репрезентації знань у пам'яті людини. Хоча ці структури й мають різні назви (асоціативні контексти, фрейми, скрипти, антиципації), по суті всі вони репрезентують знання про стереотипні ситуації і передбачають наявність пов'язаних з цим знанням очікувань щодо можливого розвитку подій [4, с. 70].

У когнітивній лінгвістиці на позначення таких структур вживаються терміни «фрейм» / «домен» і «скрипт». Ці структури відображають один із ключових принципів когнітивної лінгвістики: концептуальний зміст (*концепт* як мінімальний смисл, мінімальна операційна одиниця знання), що активується одиницею мови в акті когнітивного семіозису [5, с. 260], може бути осмисленим лише на фоні структур енциклопедичних знань, частиною яких цей концепт є [16, с. 152].

У рамках теорії доменів Р. Ленекера інтерпретація одиниці мови у контексті висловлення пояснюється за допомогою співвідношення профілю і бази. Профілем називають концепт, що активується одиницею мови, а базою – домен або матрицю доменів, необхідних для розуміння цього концепту [там само, с. 183].

Фрейм тлумачать як «систему концептів, пов'язаних таким чином, що для розуміння одного з них необхідно зрозуміти всю структуру, частиною якої вони є» [13, с. 111].

Фрейм / домен організує знання декларативно-го типу (ЗНАННЯ ЩО). Знання процедурного типу (ЗНАННЯ ЯК) зорганізуються динамічним різновидом фрейму, який називають «скриптом» або «сценарієм» (*script / speech event frame*). Скрипт/сценарій організує інформацію, що стосується стереотипних повсякденних ситуацій [9, с. 151] «з урахуванням послідовності подій у певному контексті» [там само].

Когнітивні лінгвісти-дослідники гумору вказують на недосконалість теорій інконгруентності у спробі пояснити природу гумору (див., зокрема, [17; 18]). Справа у тому, що, слідуючи логіці цих теорій, гумористичний ефект мав би з'являтися кожного разу, коли б у процесі інтерпретації мала б місце активація несумісних фреймів. Проте метафори типу *That surgeon is a butcher* не викликають гумористичного ефекту, хоча й закорінені на інконгруентності активованих фреймів (ДІЯЛЬНІСТЬ ХІРУРГА: ОПЕРАЦІЇ НА ПАЦІЄНТАХ З МЕТОЮ ПОРЯТУНКУ ЖИТТЯ :: ДІЯЛЬНІСТЬ М'ЯСНИКА: РОЗДІЛКА ТУШ МЕРТВИХ ТВАРИН З МЕТОЮ СПОЖИВАННЯ).

Більш адекватне пояснення гумору надає теорія концептуальної інтеграції Ж. Фоконьє і М. Тернера (*Conceptual Blending Theory*) [12].

У рамках усіх цих теорій конструювання значення одиниці мови у комунікативній взаємодії пояснюється у термінах *мапування*.

Поняття «мапування» визначає загальний процес осмислення одних об'єктів крізь призму інших шляхом проектування складників одних концептуальних структур на інші [10, с. xxii–xxiii]. Ж. Фоконьє називає мапування «когніцією за лаштунками» (*backstage cognition*), пояснюючи, що саме воно є невидимою частиною айсбергу концептуалізації [там само]. Учений виокремлює три види мапування: метафоричне (проективне мапування – *projective mapping*), метонімічне (мапування прагматичної функції – *pragmatic function mapping*) та схемне мапування (*schema mapping*) [11]. Метафоричне мапування полягає у проектуванні структур однієї царини досвіду (домену джерела – *source domain*) на іншу царину досвіду (домену цільі – *target domain*) й лежить в основі концептуальної метафори [там само, с. 9]. Метонімічне мапування встановлюється між двома сутностями

в рамках спільного домену досвіду. «Два домени відповідають двом категоріям об'єктів, що проектується один на одного на основі прагматичної функції» [там само, с. 11]. Схемне мапування «відбувається, коли загальна схема, фрейм або модель використовується для структурування певної ситуації в контексті» [там само, с. 11].

Теорія концептуальної інтеграції відрізняється від інших теорій тлумаченням природи операційних когнітивних структур, що беруть участь у мапуванні. У теорії концептуальної інтеграції на позначення таких структур використовується термін «ментальний простір». Різниця між фреймами / доменами і ментальними просторами полягає у тому, що перші тлумачаться як стабільні, укорінені у пам'яті формати знання, тоді як другі розуміються як компактні формати знання, які конструюються і модифікуються по мірі розгортання комунікації. Ментальні простори породжуються он-лайн у процесі спілкування і є унікальними для певної ситуації [12, с. 102]. Продуктом взаємодії ментальних просторів є виникнення нових емергентних концептуальних структур [там само, с. 333].

Для нашого дослідження теорія інтеграції є особливо привабливою, оскільки феномен емергентної структури пояснює природу гумористичного ефекту, який є обов'язковим продуктом комунікативно успішної мовної гри, і який не в змозі пояснити теорії інконгруентності, які напряду пов'язують гумористичний ефект з активацією несумісних фреймів.

Згідно теорії інтеграції (зміст теорії викладається за [там само]), мапування здійснюється на основі інтеграційної мережі ментальних просторів. Прототипна інтеграційна мережа включає, як мінімум, чотири ментальних простори: породжуючий ментальний простір (*generic mental space*), який містить найбільш абстрактну інформацію про сутності, тематизовані у процесі мовленнєвої взаємодії, два вхідних простори (*inputs*) й інтеграційний простір або бленд (*blended space*), в якому поєднується інформація з двох вхідних просторів і породжується нова інформація (емергентна структура), на основі переосмислення інформації з вихідних просторів.

Сутності, репрезентовані в ментальних просторах, називаються елементами (*elements*). Елементи ментальних просторів фактично становлять

предметні концепти (тобто концепти, що відсилають до предметних сутностей), позначувані як власними, так і загальними іменами, займенниками або дескриптивними словосполученнями.

Елементи породжуючого ментального простору проєктуються на аналогічні елементи вихідних просторів за принципом ідентичності (*James Bond – he*), ролі (*James Bond – Agent 007*) або метафоричного уподібнення (*surgeon – butcher*). У всіх ментальних просторах елементи характеризуються за допомогою певних властивостей (*properties*), як статичних (ознак), так і динамічних (дій), а також відношень (*relations*). Для спрощення опису характеристики елементів ментальних просторів називатимемо атрибутами.

Проектування концептуальних структур із вхідних просторів в інтеграційний простір (бленд) має селективний характер: проєктуються лише ті концептуальні структури, які є релевантними для розуміння конкретної ситуації.

У процесі інтерпретації структури, які активуються у бленді, проєктуються назад у вихідні простори, де вони стають об'єктом переосмислення / переоцінки у ході ментальної операції зворотного проєктування (*backwards projection*), продуктом якої і є виникнення нового знання інференційної природи.

Це нове знання є низкою інференцій (тобто умовиводів) раціональної та емоційної природи, які регулюють вербальну й невербальну поведінку людини, а на невербальному емоційному рівні можуть виявлятися і як реакція на перцептивно сприйману ситуацію у формі сміху [12; 18].

Комунікативно успішний переклад мовної гри Л. Керролла передбачає, що текст перекладу має активувати у свідомості читача всі (або якомога більше) ті ментальні простори, які активує текст оригіналу.

Наприклад, ім'я одного із персонажів «Полювання на Снарка», онім *Bellman*, буквально означає «людина із дзвоном» або «людина, яка дзвонить у дзвін». Звичайно дзвонять у дзвін з якихось серйозних причин – щоб сповістити про настання певної події (рутинної або нежданої, як-от небезпека). Відтак у семіотичному плані дзвін є індексальним знаком, який навантажений значущою інформацією. З тексту поеми ж впливає, що *Bellman*

дзвонить у дзвін зовсім не для того, щоб про щось сповістити, оскільки він є необізнаним, неосвіченим і невмілим базікою, і його дзвін зовсім не є семіотично значущим.

Для створення гумористичного ефекту комунікативно успішний переклад має активувати у свідомості читача два вихідних ментальних простори: реальний, де дзвін є індексальним семіотичним знаком, бо у дзвони дзвонять із серйозних приводів, і фантастичний ментальний простір поеми, де дзвін не є індексальним семіотичним знаком і не має стосунку до серйозних речей, що знецінює цю дію, перевертає її з ніг на голову. Зіткнення цих несумісних смислів в інтеграційному просторі породжує інференційні процеси, результатом яких є усвідомлення комізму ситуації.

Завдання для перекладача ускладнюється тим, що онім *Bellman*, укупі з іншими онімами, створює стилістичний ефект дистантної алітерації, оскільки усі інші імена персонажів «Полювання на Снарка» теж починаються на літеру “B”.

Перекладач Ю. Позаяк надає наступний коментар з цього приводу: «Найскладнішою для перекладу є назва головного члена команди, її капітана. В оригіналі він виступає під іменем *Bellman*, що перекладається як «глашатай», а буквально означає «людина зі дзвоном» (*bell* – «дзвін», *man* – «чоловік»). Необхідно було зберегти елемент «дзвін», оскільки у тексті *Bellman* часто калатає у дзвона, а також додати елемент, який би починався на літеру «Б» і в якийсь спосіб позначав лідерство персонажа. Назву Будодзвін («той, що будить дзвоном») довелося вмотивувати додатковою строфою, якої немає в оригіналі» (Ю. Позаяк, переклад «Полювання на Снарка»).

Юрій Позаяк вмотивовує свій переклад такими рядками: «Мідним дзвоном він совість команди будив, А знічев'я частенько бив склянки». Ця мотивація видається надмірною, особливо з огляду на те, що у тексті оригіналу про склянки зовсім не йдеться (хоча окремі російськомовні перекладачі перекладали цей онім саме як *Бил Склянки*). Українське слово *Будодзвін* утворене за допомогою основокладання за принципом знаменитих слів-портмоне Л. Керролла. І перша, і друга основи (*будити* – *дзвонити*) легко прочитуються і без коментарів. Окрім того, оказіональний неологізм

Будодзвін ще й римується зі словом *пустодзвін* (зневажл. той, хто схильний до довгих, беззмістовних розмов) [23]), і відтак, активує звукову пам'ять слова (здатність притягувати близькі за звучанням слова, створюючи паронімічну атракцію) і ритміко-синтаксичну пам'ять слова, переносячи цю характеристику на Будозвона. У підсумку, онім *Будодзвін* активує обидва ментальних простори (реальний, де існує елемент ДЗВОНАР з усіма йому притаманними характеристиками, і фантастичний, де за принципом метафоричного перенесення існує елемент БУДОДЗВІН, якому приписуються такі дії, як пробудження членів команди дзвонами і, водночас, беззмістовне базікання, а також (по мірі ознайомлення з текстом) – неумілість, необізнаність, неосвіченість, несерйозність і т.д.). Окрім того, у фантастичному вихідному просторі цьому елементу ще й приписується роль КАПІТАН. Зіткнення цих несумісних характеристик в інтеграційному просторі виступає тригером інференційних процесів, у результаті яких читачі усвідомлюють одіозність ситуації, її невідповідність нормі, що і спричиняє гумористичний ефект.

3. Висновки і перспективи

Застосування інструментарію теорії концептуальної інтеграції у перекладацькому аналізі дозволяє, по-перше, ближче підійти до відтворення реальних інтерпретаційних процесів, що передують появі тексту перекладу, і по-друге, знизити суб'єктивність перекладацького аналізу.

Перспективи дослідження пов'язуємо із застосуванням розробленої моделі перекладацького аналізу для вивчення когнітивних механізмів англоукраїнських перекладів стилістичних прийомів різних рівнів як засобів маніфестації ідіостилів авторів художніх текстів різних жанрів, а також розгляду впливу на перебіг та результат перекладацької діяльності етнокультурних, соціокультурних та ідеологічних чинників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. *Етика. Політика. Риторика. Поетика. Категорії* / Аристотель. – Минск : Література, 1998. – 1392 с. 2. Кант І. *Сочинения* : [в 6-ти т.] / І. Кант. – М. : Прогресс. – 1966. – Т. 5. – 564 с. 3. Минский М. *Остроумие и логика коллективного бессознательно-*

го / М. Минский // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 281–309. 4. Птушка А. С. Об'єктивація гендерних стереотипів в текстах англомовних анекдотів : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Птушка Анастасія Сергіївна. – Харків, 2010. – 216 с. 5. Ребрій О.В. Сучасні концепції творчості у перекладі : [монографія] / О.В. Ребрій. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 376 с. 6. Сідак О.О. Роль комічного ефекту в реалізації конфронтаційної стратегії англомовної політичної образи : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Сідак Олеся Олександрівна. – Харків, 2013. – 204 с. 7. Шопенгауэр А. Полное собрание сочинений / А. Шопенгауэр ; [в пер. и под ред. Ю.И. Айхенвальда]. – М. : Изд-во Д.П. Ефимова, 1900–1910. – Т. 1. – С. 1–61. 8. Attardo S. *Linguistic theories of humour* / S. Attardo. – Berlin-N.Y. : Mouton de Gruyter, 1994. – 386 p. 9. Croft W. *Cognitive linguistics* / W. Croft, D.A. Cruse. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 356 p. 10. Fauconnier G. *Conceptual projection and middle spaces* [Electronic resource] / G. Fauconnier. – San Diego : University of California, Department of Cognitive Science Technical Report 9401, 1994. – Access : <http://www.blending.stanford.edu>. 11. Fauconnier G. *Mappings in thought and language* / G. Fauconnier. – Cambridge, U.K. : Cambridge University Press, 1997. – 205 p. 12. Fauconnier G. *The way we think : Conceptual blending and the mind's hidden complexities* / G. Fauconnier, M. Turner. – New York : Basic Books, 2002. – xvii + 440 p. 13. Fillmore Ch. *Frame Semantics* / Ch. Fillmore // *Linguistics in the Morning Calm: Selected Papers from the SICOL*. – Seoul, 1982. – P. 111–137. 14. Hegel G.F.W. *Vorlesungen über Ästhetik* / G.F.W. Hegel ; [hrsg. von Moldenhauer E., Michel K.M.]. – Frankfurt/Main : Lang, 1979. – 620 S. 15. Koestler A. *The act of creation* / A. Koestler. – N.Y. : The Macmillan Company, 1964. – 751 p. 16. Langacker R.W. *Foundations of cognitive grammar* / R.W. Langacker. – Stanford : Stanford University Press, 1987. – Vol. 1. *Theoretical prerequisites*. – 516 p. 17. Martynyuk A. *Metaphoric political insults: cognitive analysis* / A. Martynyuk // *US China Foreign Language*. – 2015. – Vol. 13, № 1. – P. 19–26. 18. Martynyuk A. *The art of metaphoric political insults within the cognitive framework* / A. Martynyuk // *Language – Literature the Arts: A Cognitive-Semiotic Interface*. – Frankfurt am Main; Bern: Peter Lang, 2016. – P. 245–261. 19. McGhee P.E. *Humor: Its Origin and Development* / P.E. McGhee. – San Francisco, C. A. : W. Ltd, 1979. – 320 p. 20. Raskin V. *Semantic mechanisms of humour* / V. Raskin. – Dordrecht-Boston-Lancaster : D. Reidel, 1985. – 284 p. 21. Schopenhauer A. *Werke in 10*

Banden / A. Schopenhauer. – Zürich : Campus, 1977. – Bd. 2. Die Welt als Wille und Vorstellung. – 265 S.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

22. The New Shorter Oxford Dictionary on Historical Principles. – N.Y. : Oxford Univ. Press, 1993. – Vol. I. A-M. – 1876 p. – Vol. II – N-Z – 3801 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

23. Керролл Л. Полювання на Снарка [Електронний ресурс] / Л. Керролл ; [переклад з англ. Юрка Позаяка]. – Режим доступу : http://bukvoid.com.ua/library/lyuis_kerroll/polyuvannya_na_snarka_pereklad_yurka_pozayaka/. 24. Carroll L. The Annotate Snark / L. Carroll; [introd. and notes by M. Gardner]. – N.Y.; L. : W.W. Norton & Company, 1963. – 111 p.

REFERENCES

- Aristotel' (1998). *Jetika. Politika. Ritorika. Pojetika. Kategorii [Ethics. Politics. Rhetoric. Poetics. Categories]*. Minsk: Literatura Publ.
- Attardo, S. (1994). *Linguistic theories of humour*. Berlin-N.Y.: Mouton de Gruyter.
- Croft, W. and Cruse, D.A. (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, G. (1994). *Conceptual projection and middle spaces* (Technical Report 9401). San Diego: University of California, Department of Cognitive Science. Available at: <http://www.blending.stanford.edu>.
- Fauconnier, G. (1997). *Mappings in thought and language*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
- Fauconnier, G. and Turner, M. (2002). *The way we think : Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.
- Fillmore, Ch. (1982). Frame Semantics. In: Linguistic Society of Korea (eds.). *Linguistics in the Morning Calm: Selected Papers from the SICOL*. Seoul: Hanshin Publishing Company, pp. 111–137.
- Hegel, G.F.W. (1979). *Vorlesungen über Ästhetik*. Frankfurt/Main: Lang.
- Kant, I. (1966). *Sochinenija [Papers]*. Moscow: Progress Publ.
- Koestler, A. (1964). *The act of creation*. N.Y.: The Macmillan Company.
- Langacker, R.W. (1987). *Foundations of cognitive grammar. (Vol. 1). Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Martynyuk, A. (2015). Metaphoric political insults: cognitive analysis. *US China Foreign Language*, 13, 1, 19–26.
- Martynyuk, A. (2016). The art of metaphoric political insults within the cognitive framework. In: E. Chrzanowska-Kluczevska and O. Vorobyova (eds.). *Language – Literature the Arts: A Cognitive-Semiotic Interface*. Frankfurt am Main; Bern: Peter Lang, pp. 245–261.
- McGhee, P.E. (1979). *Humor: Its Origin and Development*. San Francisco, C. A.: W. Ltd.
- Minskij, M. (1988). Ostroumie i logika kollektivnogo bessoznatel'nogo [Wittiness and logics of the collective unconscious]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike. – New trends in foreign linguistics*. Moscow: Progress Publ., 23, 281–309. (in Russian).
- Ptushka, A.S. (2010). *Ob'yektyvatsiya hendernykh stereotypiv v tekstakh anhlomovnykh anekdotiv. Diss. kand. filol. nauk [Objectification of gender stereotypes in the texts of English anecdotes. Cand. philol. sci. diss.]*. Kharkiv. 216 p. (in Ukrainian).
- Raskin, V. (1985). *Semantic mechanisms of humour*. Dordrecht-Boston-Lancaster: D. Reidel.
- Rebriy, O.V. (2012). *Suchasni kontseptsii tvorchosti u perekladi: monohrafiya [Modern Conceptions of Creativity in Translation: monograph]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina Publ.
- Schopenhauer, A. (1977). *Werke in 10 Banden. (Bd. 2). Die Welt als Wille und Vorstellung*. Zürich: Campus.
- Shopengaujer, A. (1900–1910). *Polnoe sobranie sochinenij. Tom 1 [Full collection of papers. Vol. 1]*. M.: Izd-vo D.P. Efimova Publ.
- Sidak, O.O. (2013). *Rol' komichnogo efektu v realizatsiyi konfrontatsiyanoi stratehiyi anhlomovnoyi politychnoyi obrazy. Diss. kand. filol. nauk [The role of comic effect in the realisation of the confrontational strategy of the English political insult. Cand. philol. sci. diss.]*. Kharkiv. 204 p. (in Ukrainian).

УДК 811.112.2'373.7'255

ЕПТОНИМИ О. ВАЙЛДА В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ: ЕКОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПІДХІД

Н.А. Оніщенко, канд. філол. наук (Харків)

Статтю присвячено вивченню явища ептонімічності в межах еколінгвістичного підходу. Еколінгвістика зумовлює погляд на мову як у єдності її внутрішньої структури та природного, соціального, психологічного та регіонального оточення. Ептоніми як первинно вільні цитати, що в процесі розвитку набули стійкості, чие авторство усвідомлюється мовцями і які підлягають дериваційним процесам, є результатом когнітивних та соціокультурних чинників адаптації нових знакових явищ до існуючого мовного середовища. У межах транслінгвального напрямку еколінгвістики вивчаються процеси адаптації явищ однієї мови у сфері функціонування іншої, тож цитовані ептоніми англійської мови (зокрема авторства Оскара Вайлда), є одним із прикладів транслінгвальної адаптації, описуваної в термінах еколінгвістики. Завданням роботи є визначення концептуальних та трансляторних чинників, які дозволяють іншомовним цитатам адаптуватися в німецькомовному середовищі та укорінитися в ептонімічній концептосфері німецької мови.

У процесі дослідження було встановлено конфігурацію концептів, які вербалізуються епонімами О. Вайлда в німецькій мові, було здійснено інвентаризацію перекладацьких прийомів для встановлення шляхів набуття іншомовними цитатами адаптованої ептонімічної форми в німецькій мові.

У центрі концептосфери ептонімів О. Вайлда в німецькій мові знаходиться мегаконцепт ЛЮДИНА, якому підпорядковано ієрархічно нижчі концепти БЮФІЗІОЛОГІЯ, ПСИХІКА, СОЦІАЛЬНИЙ СТАН та ПОВЕДІНКА. Більшість ептонімів апелюють до концептів ЖІНКА–ЧОЛОВІК, МИСЛЕННЯ, МОРАЛЬНІ ЯКОСТІ, МИСТЕЦТВО, СУСПІЛЬСТВО.

Серед трансляторних чинників адаптації ептонімів О. Вайлда слід відзначити фонетично-імітаційні (алітерація, паронімія), морфолого-категорійні (номіналізація), лексико-семантичні (метафоричність, звуження значення, синонімія) та сентенційні (експансія, редукція) трансформації.

Ключові слова: вербалізація, еколінгвістика, ептонім, концепт, транслінгвальний аспект, трансляторна адаптація, трансформація, цитата.

Оніщенко Н.А. Эптонимы О. Уайльда в немецком языке: эколингвистический подход. Статья посвящена изучению явления эптонимичности в рамках эколингвистического подхода. Эколингвистика обуславливает взгляд на язык как единство его внутренней структуры и природного, социального, психологического и регионального окружения. Эптонимы как изначально свободные цитаты, которые в процессе развития приобрели устойчивость, чье авторство осознается говорящими и которые подвержены деривационным процессам, являются результатом когнитивных и социокультурных факторов адаптации новых знаковых явлений к существующей языковой среде. В рамках транслингвального направления эколингвистики изучаются процессы адаптации явлений одного языка в сфере функционирования другого, поэтому цитируемые эптонимы английского языка (в частности авторства Оскара Уайльда), являются одним из примеров транслингвальной адаптации, описываемой в терминах эколингвистики. Задачей работы является определение концептуальных и трансляторных факторов, которые позволяют иноязычным цитатам адаптироваться в немецкоязычной среде и укорениться в эптонимичной концептосфере немецкого языка.

В ходе исследования была установлена конфигурация концептов, вербализуемых эптонимами О. Уайльда в немецком языке, была осуществлена инвентаризация переводческих приемов для установления путей приобретения иноязычными цитатами адаптированной эптонимической формы в немецком языке. В центре концептосферы эптонимов О. Уайльда в немецком языке находится мегаконцепт ЧЕЛОВЕК, которому подчинены иерархически более низкие концепты БИОФИЗИОЛОГИЯ, ПСИХИКА, СОЦИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ и ПОВЕДЕНИЕ. Большинство эптонимов апеллируют к концептам ЖЕНЩИНА-МУЖЧИНА, МЫШЛЕНИЕ, МОРАЛЬНЫЕ КАЧЕСТВА, ИСКУССТВО, ОБЩЕСТВО.

Среди трансляторных факторов адаптации эпонимов О. Уайльда следует отметить фонетически-имитационные (аллитерация, паронимия), морфолого-категорийные (номинализация), лексико-семантические (метафоричность, сужение значения, синонимия) и синтаксические (экспансия, редукция) трансформации.

Ключевые слова: вербализация, концепт, транслингвальный аспект, трансляторная адаптация, трансформация, цитата, эколингвистика, эпоним.

Onishchenko N.A. Eponyms by O. Wilde in the German Language: Ecolinguistic Approach. This article focuses on the phenomenon of eponymization within the framework of the ecolinguistic approach. Ecolinguistics provides for the consideration of the language as a unity of its internal structure and natural, social, psychological and regional environment. Eponyms result from the influence of cognitive, social and cultural factors of adapting new semiotic phenomena to the existing linguistic environment and are defined as initially freely functioning quotations which acquired the status of fixed units overtime, presuppose awareness of the authorship by the communicants and are subject to derivative processes. The translingual strain of ecolinguistics studies the processes of adapting phenomena from one language to the functional environment of another, thus, the English eponyms under consideration (namely, those authored by Oscar Wilde) are a case of translingual adaptation described in terms of ecolinguistics. The paper aims at determining conceptual and translational factors which allow for the foreign quotation adaptation in the German-language environment and its entrenchment in the German eponymic sphere of concepts.

The study brings to light the configuration of concepts verbalized in eponyms by O. Wilde in the German language; it also covers the translation methods for revealing the way foreign quotations acquire an adapted eponymic form in the German language. At the core of the eponymic sphere of concepts of O. Wilde in the German language is the megaconcept PERSON dominating the hierarchy of subordinate concepts such as BIOPHYSIOLOGY, PSYCHICS, SOCIAL STANDING and BEHAVIOR. Most eponyms activate the concepts WOMAN-MAN, COGNITION, MORAL QUALITIES, ART, SOCIETY.

The translational factors for adapting eponyms by O. Wilde include the following: phonetic and imitative (alliteration, paronymy), morphological and categorial (nominalization), lexical and semantic (metaphorization, specialization of meaning, synonymy), sentential (expansion, reduction) transformations.

Key words: concept, ecolinguistics, eponym, quotation, transformation, translational adaptation, translingual aspect, verbalization.

1. Вступ.

Епоніміка в ракурсі еколінгвістики

Екзистенціальні характеристики природної мови є багаторічною темою наукових розвідок. Мова є надбанням людства і продуктом розвитку суспільства, який водночас демонструє синергетичні, біоморфні ознаки мовних систем: «Жива мова – це частина екосистеми, вона потрібна для творчого діалогу людини і природи» [2, с. 97]. Такий погляд на мову привів до виникнення нової парадигми еколінгвістики. Започаткована у 1970-і роки Е.І. Хаугеном, вона виходить з положення, що мови можуть бути зіставленими з тваринами та рослинами, оскільки вони можуть мати або рівний статус, або конкурувати одна з одною. Вони мають ознаки живої природи – живуть, вмирають, змінюються у взаємодії з оточенням та іншими видами власного порядку [13]. Завданням піонерів напрямку було створення такої екологічної моделі мови,

яка була б у змозі описати психологічне і соціальне оточення мови, а також вплив оточення на саму мову [10, с. 27]. Вивчення мовних та мовленнєвих явищ через призму екологічної парадигми є наразі актуальним, оскільки не суперечить постулатам антропоцентризму, а розширює можливості останнього.

Термін «еколінгвістика» запропоновано А. Філлом як узагальнюючий для всіх досліджень, що об'єднують екологію та лінгвістику [12], з конкретизацією окремих її галузей в залежності від векторів дослідження: екологія мов (досліджує взаємодію між мовами для збереження мовної варіативності), екологічна лінгвістика (використовує методи екології для вивчення мови); лінгвістична екологія (вивчає взаємодію мови та екологічних проблем). У роботі С. Стеффенсен / А. Філл [16] визначаються також еколінгвістичні аспекти в залежності від типу оточення мови:

– символічне (співіснування мов, або «символьних систем», в межах певного ареалу);

– природне (відношення мови до біологічного та екосистемного оточення – топографії, клімату, флори, фауни тощо). Наприклад, автори пов'язують формування граматичної категорії необчислюваних іменників з уявленням людства про невичерпаність певних ресурсів (вода, повітря, світло, тощо);

– соціокультурне (відношення мови до соціальних і культурних чинників, які формують умови функціонування мовців та їхніх спільнот). У межах цього підходу мова вбачається ланкою між природою та культурою;

– когнітивне (активація мови динамікою стосунків між біологічними організмами та їх оточенням з фокусом на когнітивних спроможностях, які уможливають гнучку, адаптивну поведінку).

Ми дотримуємося визначення еколінгвістики, що витікає з цих аспектів: наука про процеси та дії, завдяки яким людські істоти (індивіди, групи, популяції та види) використовують своє довкілля задля створення розлогої свідомої екології, що підтримує траєкторії існування; а також наука про біологічні, соціальні та екологічні межі таких дій [там само, 2013].

Результатом когнітивних, соціокультурних чинників адаптації нових знакових явищ до існуючого мовного середовища є, зокрема, виникнення об'єкта цього дослідження – ептонімів, під якими розуміють первинно вільні цитати, що набули стійкості, «засіб готового вираження думки», чие авторство усвідомлюється мовцями і які «здатні до дериваційних процесів» [3, с. 140–141]. Для того щоб цитата перетворилася на ептонім, вона має відповідати критеріям, визначеним для кодифікації словниками і збірками: цитата має бути загальновідомою і мати актуальність за змістом; має бути широко вживаною протягом хоча б короткого часу; має виходити до літературного джерела або історичної особистості – хоча б вірогідно [11, с. 12–13]. Відповідність таким критеріям можлива лише за умови повного пристосування фрагментів ідіодискурсу до вимог системи мови, механізми якого (предмет цього дослідження) здатне пояснити застосування еколінгвістичного підходу, що використовується для одиниць такого типу вперше. Та-

кий підхід відповідає теоретико-методологічним засадам Харківської лінгвістичної школи, яка пояснює когнітивну природу мовних явищ (значення, картину світу народу та індивіда), їх дискурсивне конструювання, виходячи водночас з антропоцентричних та лінгвоекоекологічних принципів [4, с. 9–11]. Метою цієї праці є встановити транслінгвальний статус іншомовних ептонімів у німецькій мові (на матеріалі ептонімів британського письменника Оскара Вайлда), завданнями – визначити концептуальні та трансляторні чинники, які дозволяють іншомовним цитатам з одного боку адаптуватися в німецькомовному середовищі, з іншого – укорінитися в ептонімічній концептосфері німецької мови.

2. Ептоніми О. Вайлда в німецькій мові: транслінгвальний аспект

У залежності від перспективи погляду на мовні явища, в межах еколінгвістики традиційно виділяються три аспекти [1, 2003]:

- 1) інтралінгвальний, пов'язаний з культурою мови, стилістикою, риторикою, включає дослідження порушень правильності, ясності, логічності, виразності та інших комунікативних якостей мови.
- 2) інтерлінгвальний, багатомовність як середовище існування окремої етнічної мови і проблеми зникнення мов та зменшення лінгвістичної різноманітності на Землі.
- 3) транслінгвальний, пов'язаний з використанням одиниць, засобів, реалій однієї мови, культури в контексті іншої мови, що належить до іншої культури в художній літературі, фольклорі, публіцистиці. Це – цитування іноземних мікротекстів, практика перекладу.

Значна кількість ептонімів у німецькій мові має іншомовне походження (що пояснюється чинником авторства), і це говорить про необхідність поєднання при аналізі чиннику авторства в особистісному та культурологічному вимірі, чиннику перекладу/перекладача та суто мовних чинників, що власне уможливорює транслінгвальний підхід в еколінгвістиці.

Проблема екології перекладу – вплив індивідуальних та соціальних чинників на текст перекладу, якість перекладу [8, с. 247–248]. Вона базується на антропоцентричності моделі перекладацького

простору, що спричиняє появу унікального для кожної культури та кожної мови тексту [6, с. 39]. Кінцевий результат перекладу (у випадку з епонімами – текст мови-приймача оригінальної цитати) пов'язаний з семантичним наповненням тексту, культурою мовлення, стилістикою, риторикою та іншими комунікативними засобами мови [9, с. 97], а також впливом екстралінгвільних чинників, що супроводжують текст оригіналу, на мовну особистість перекладача. З огляду на це, для верифікації гіпотези дослідження (наявність концептуальних та трансляторних чинників ептонімізації) слугувало застосування таких методів: інтерпретаційний аналіз тексту для встановлення конфігурації концептів, які вербалізуються епонімами О. Вайлда в німецькій мові; аналіз перекладацьких прийомів для встановлення шляхів набуття іншомовними цитатами адаптованої ептонімічної форми в німецькій мові.

2.1. Рецепція текстів О. Вайлда німецькомовною культурною спільнотою та концептуальні засади їх ептонімізації

Оскар Вайлд є одним із найбільш перекладених і адаптованих до сцени в Європі митців. Тільки В. Шекспір, А. Конан Дойл, Р.Л. Стівенсон та Ч. Діккенс перекладалися і цитувалися більше іншими європейськими мовами [17, с. xxii]. За кількістю цитованих мікротекстів (ептонімів), Вайлд поступається лише Шекспіру [14, 2006].

Переклади творів О. Вайлда німецькою мовою здійснено, зокрема, в Австрії («Занепад мистецтва брехні» 1894, перший переклад «Саломеї» 1900), Німеччині («Кентервільський привид» 1897, «Злочин лорда Артура Севіла», «Портрет пана У.Г.» 1900). За мотивами п'єси «Саломея» німецьким композитором ті лібретистом Ріхардом Штраусом створено однойменну музичну драму, яка досі ставиться в Німеччині.

Рецепція творів О. Вайлда в Німеччині є цікавим культурним явищем, перетворилася в мистецький рух, до якого приєдналися А. Жид, М. Райнгард, А. Зандрок, Г. Кернер, Г. Грюндгенс, і в якому О. Вайлд оголошувався рупором то пролетаріату, то націонал-соціалізму, то «внутрішньої еміграції» [15, с. vi]. Особистість О. Вайлда набула статусу прецедентної, а його цитати – ептонімічних.

Однією з причин специфічності процесів ептонімізації вайлдівських цитат німецькою мовою є те,

що німецька рецепція Вайлда мала інший характер у порівнянні з британською. Так, сатиричні «комедії суспільства» (напр. «Як важливо бути серйозним») майже не знайшли відгуку в Німеччині, де Вайлд сприймався насамперед як автор «Саломея» [там само, с. 21]. Тож джерелами популярних у німецькомовній лінгвокультурі є лише окремі твори письменника, що, однак, не впливає на основні властивості кінцевого продукту процесу ептонімізації. Так, однією з ознак епоніму є «розмите» авторство – помилкове приписування популярної цитати іншій особистості. У випадку з Вайлдом таким «конкурентним» автором почасти виступає відомий німецький кутюр'є Карл Лагерфельд [18].

Іншим чинником для вибору ептонімізованих цитат є їхня відповідність конфігурації концептосфери німецькомовної афористики, якій властива об'єктивація певного набору ключових концептів. В ептонімах за авторством О. Вайлда, кількістю 322, зафіксованих німецькомовними лексикографічними джерелами «цитат та афоризмів» (зокрема електронними: «250.000 Zitate, Sprüche, Aphorismen und “Geflügelte Worte”», «Über 12.000 Zitate und Sprüche für jede Gelegenheit», «Zitate online», «Zitate, Sprüche, Aphorismen», «Zitate und Sprüche»), усього виокремлено 57 ключових концептів, що становлять смисловий стрижень ептонімів. Центром цієї системи є мегаконцепт ЛЮДИНА, якому підпорядковано ієрархічно нижчі концепти БІОФІЗІОЛОГІЯ, ПСИХІКА, СОЦІАЛЬНИЙ СТАН та ПОВЕДІНКА. За показником кількості ептонімів з іменем ключового концепту (інших вербалізаторів концепту), до п'яти концептів апелюють більше половини зафіксованих ептонімів. Це такі концепти як ЖІНКА–ЧОЛОВІК, МИСЛЕННЯ, МОРАЛЬНІ ЯКОСТІ, МИСТЕЦТВО, СУСПІЛЬСТВО. Такі індивідуальні концептуальні домінанти повністю корелюють із сукупною концептосферою німецькомовної ептоніміки [7, с. 200], що можна вважати однією з причин ептонімізації вільних цитат О. Вайлда.

2.2. Перекладацькі трансформації як основа транслінгвільної адаптації ептонімів О. Вайлда

Окрім генетичного та концептуального чинників ептонімізації цитат О. Вайлда слід згадати також мовний. Стійку німецькомовну форму цитат пись-

менника забезпечено насамперед перекладачами його творів німецькою. Німецький журналіст та перекладач Макс Майєрфельд став першим, хто доніс до німецькомовного читача думки британського митця на початку 20 століття. Його послідовниками були Гедвіг Лахманн, Густав Ландауер, Пауль Баудіш, Гаральд Фішер, Ганс Вольф, Бернд Айлерт (який назвав тексти О. Вайлда «словесними операми»). Зафіксована лексикографічними джерелами німецькомовна форма ептонімів О. Вайлда залежить від ужитих цими перекладачами трансформацій. Виділення різноманітних типів перекладацьких трансформацій є досить умовним, так як трансформації рідко зустрічаються в чистому вигляді і є, як правило, комплексними перетвореннями і відповідають рівням мови – фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному:

1. Фонетично-імітаційні трансформації – відповідності на рівні фонем, які використовуються при відтворенні реалій та інших запозичень, проявляються в звукоімітації та звуко символізмі.

2. Морфолого-категорійні трансформації стосуються змін при відтворенні як словотвірних афіксів, так і інших морфологічних категорій.

3. Лексико-семантичні трансформації допомагають вибрати оптимальний варіант за допомогою аналізу відповідного семантичного поля.

4. Сентенційні трансформації, які полягають у зміні синтаксичної структури висловлення для відповідності нормі мови перекладу [5].

Фонетичні трансформації найменш типові для перекладів ептонімів О. Вайлда німецькою мовою. Існують приклади втрати при перекладі мовної гри, що базується на фонетичній схожості слів (приклад 1):

(1) *Mäßigung ist eine verhängnisvolle Sache.*

Nichts ist so erfolgreich wie der Exzess. – Eine Frau ohne Bedeutung, 3. Akt / Lord Illingworth

Англ. оригінал: *Moderation is a fatal thing [...].*

Nothing succeeds like excess.

(мовна гра між паронімами *success* та *excess*)

З іншого боку, можливе й збереження фонографічних засобів оригіналу, як-от алітерація (приклад 2):

(2) *Dafür gab es keine Sühne; aber wenn Vergebung unmöglich war, war doch Vergessen möglich.* – Das Bildnis des Dorian Gray, Kapitel 16

Англ. оригінал: *For that there was no atonement; but though forgiveness was impossible, forgetfulness was possible still.*

Визначальною рисою морфолого-категорійних трансформацій є досить типове для сучасної німецької мови явище номіналізації (приклади 3, 4):

(3) *Männer heiraten aus Überdruß, Frauen aus Neugier. Beide werden enttäuscht.* – Eine Frau ohne Bedeutung, 3. Akt / Lord Illingworth

Англ. оригінал: *Men marry because they are tired; women because they are curious. Both are disappointed.*

(4) *Das wirkliche Leben war Chaos, aber es lag eine schreckliche Logik in der Phantasie.* – Das Bildnis des Dorian Gray, Kapitel 18

Англ. оригінал: *Actual life was chaos, but there was something terribly logical in the imagination.*

Лексико-семантичні трансформації при адаптації висловів О. Вайлда німецькою мовою в переважній більшості випадків мають своїм наслідком послаблення прагматичного ефекту задля зниження категоричності висловлення. Зафіксовано метонімічний переклад (приклад 5), переклад ідеографічними (приклад 6), стилістичними (приклад 7) та контекстуальними синонімами (приклад 8), елімінація підсилювальних модальних часток, вжитих в оригіналі (приклади 9, 10):

(5) *Schicksalsschläge lassen sich ertragen – sie kommen von außen, sind zufällig. Aber durch eigene Schuld leiden – darin liegt der Schmerz des Lebens.* – Lady Windermere's Fächer, 1. Akt, Lord Windermere

Англ. оригінал: *Misfortunes one can endure – they come from outside, they are accidents. But to suffer for one's own faults – ah! – there is the sting of life.*

(6) *Verbrechen ist in England selten eine Folge von Schlechtigkeit. Fast immer ist es eine Folge von Hunger.* – Feder, Pinsel und Gift

Англ. оригінал: *Crime in England is rarely the result of sin. It is nearly always the result of starvation.*

(7) *Anfangs lieben Kinder ihre Eltern; wenn sie älter werden, halten sie Gericht über sie; manchmal verzeihen sie ihnen.* – Das Bildnis des Dorian Gray, Kapitel 5

Англ. оригінал: *Children begin by loving their parents; as they grow older they judge them; sometimes they forgive them.*

- (8) *Nichtstun ist die allerschwierigste Beschäftigung und zugleich diejenige, die am meisten Geist voraussetzt.* – Der Kritiker als Künstler, Szene 2 / Gilbert

Англ. оригінал: *To do nothing at all is the most difficult thing in the world, the most difficult and the most intellectual.*

- (9) *Das Wesen der Romantik ist die Ungewissheit.* – Ernst muß man sein, 1. Akt / Algernon

Англ. оригінал: *The very essence of romance is uncertainty.*

- (10) *Ein Gedanke, der nicht gefährlich ist, ist nicht wert, als Gedanke zu gelten.* – Der Kritiker als Künstler, Szene 2 / Gilbert

Англ. оригінал: *An idea that is not dangerous is unworthy of being called an idea at all.*

Значно менш типовим результатом перекладу є підсилення інтенсивності висловлення (приклад 11):

- (11) *Das Unerwartete zu erwarten, verrät einen durch und durch modernen Geist.* – Ein idealer Gatte, 3. Akt / Mrs. Cheveley

Англ. оригінал: *To expect the unexpected shows a thoroughly modern intellect.*

Якщо виходити з ієрархічного принципу аналізу лексики оригіналу та перекладу, то розширення значення виявилася значно менш типовою (майже 20% випадків, приклад 12), ніж звуження значення (понад 80% відсотків випадків, приклад 13):

- (12) *Die Götter sind seltsam, sie bestrafen uns für das, was gut und menschlich in uns ist, genau so wie für das, was schlecht und böse ist.* – De Profundis

Англ. оригінал: *The gods are strange, and punish us for what is good and humane in us as much as for what is evil and perverse.*

- (13) *Jeder kann für die Leiden eines Freundes Mitgefühl aufbringen. Es bedarf aber eines wirklich edlen Charakters, um sich über die Erfolge eines Freundes zu freuen.* – Der Sozialismus und die Seele des Menschen

Англ. оригінал: *Anybody can sympathise with the sufferings of a friend, but it requires a very fine nature [...] to sympathise with a friend's success.*

Сентенційні трансформації, до яких вдавалися перекладачі ептонімів О. Вайлда, зумовлені переважно особливостями німецького синтаксису у порівнянні з англійським і полягають у структурній експансії (приклад 14) та редукції (приклад 15):

- (14) *Man kann die Kunst auf zweierlei Weise hassen: Erstens, indem man sie hasst. Zweitens, indem man sie in den Grenzen der Vernunft liebt.* – Der Kritiker als Künstler, Szene 2 / Gilbert
- Англ. оригінал: *There are two ways of disliking art [...]. One is to dislike it. The other, to like it rationally.*

- (15) *Amerika hat uns niemals verziehen, dass Europa ein wenig früher entdeckt worden ist.* – The American Man, 1887

Англ. оригінал: *America has never quite forgiven Europe for having been discovered somewhat earlier in history than itself.*

Тема-рематичні інверсії є в основному результатом індивідуальної інференції перекладача (приклад 16):

- (16) *Zum Glück ist Denken nicht ansteckend, jedenfalls nicht in England.* – Der Verfall der Lüge / Vivian

Англ. оригінал: *Fortunately, in England at any rate, thought is not catching.*

3. Висновки та перспективи

Незважаючи на трансформації, яких зазнала роль автора в період постмодерну, чинник авторства залишається одним із найважливіших у формуванні ептонімів. Обов'язковість наявності вірного або хибного уявлення про автора в асоціативному полі ептоніму вимагає культурної значущості пошти автора. Саме тому цитати видатних майстрів слова не лише стають культурним надбанням свого народу, але й сягають через мовні кордони і вкорінюються в дискурсивних практиках носіїв мови-приймача. Під впливом специфіки нового оточення такі цитати реалізують ептонімічні потенції до інтеграції в інший етнокультурний контекст, подальшого переосмислення, метафоризації, ре- та десемантизації.

Одним із світових класиків, який поряд з німецькими є автором значної кількості вживаних ептонімованих цитат, є Оскар Вайлд. Серед причин ептонімізації його цитат у результаті проведеного

дослідження з'ясовано соціокультурні (особливості рецепції постаті та творів автора в німецькомовному просторі), концептуальні (ключові концепти, представлені в цитатах) та адаптаційні чинники (особливості перекладу), які сприяють перетворенню вільних цитат мовою джерела на ептоніми мовою приймача.

Більш детальне з'ясування ознак ключових концептів запозичених ептонімів у подальшому дозволить пояснити механізми ептонімізації як процесу перетворення вільних цитат на висловлення з ознаками фразеологізації. Водночас, перспективи дослідження транслінгвальних адаптацій з позицій еколінгвістичного підходу включають залучення методик когнітивного перекладознавства з метою виявлення когнітивних механізмів текстопородження та текстосприйняття в перекладацькому екпросторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернацкая А.А. О трех аспектах экологии языка [Электронный ресурс] / А.А. Бернацкая // Вестник КрасГУ. – 2003. – № 4. – С. 32–38. – Режим доступа : <http://www.russian.slavica.org/article433.html> 2. Бесмельцева О.В. Язык и воспитание личности / О.В. Бесмельцева // Экология языка на перекрестке наук : 2-я международная научная конференция : в 2 ч. – Ч. 2. – Тюмень : Изд-во ТюмГУ, 2012. – С. 91–99. 3. Дядечко Л.П. Крылатые слова как объект лингвистического описания: история и современность / Л.П. Дядечко. – К. : Изд-во Киев. ун-та, 2002. – 293 с. 4. Как нарисовать портрет птицы : методология когнитивно-коммуникативного анализа языка : кол. монография / [Бондаренко Е.В., Мартынок А.П., Фролова И.Е., Шевченко И.С.]; под ред. И.С. Шевченко. – Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. – 246 с. 5. Кияк Т.Р. Теорія і практика перекладу німецької мови / Т.Р. Кияк, А.М. Науменко, О.Д. Огуй. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – 592 с. 6. Кушнина Л.В. Экология перевода: культура VS природа / Л.В. Кушнина, П.Р. Юзманов // Экология языка на перекрестке наук : материалы науч. конф. – Тюмень : ТюмГУ, 2010. – С. 39–45. 7. Оніщенко Н.А. Ептоніми як засіб формування комунікативної компетенції: когнітивно-дискурсивний підхід / Н.А. Оніщенко // Сучасні фундаментальні теорії та інноваційні практики навчання іноземної мови у вузі : кол. монографія / під ред. В.Г. Пасинок. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013. – С. 191–218. 8. Скрябіна В.Б. Екологія перекладу як

новий напрям / В.Б. Скрябіна // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. – № 3. – 2015. – С. 245–249. 9. Федюченко Л.Г. Экологический аспект перевода: переводческая ошибка / Л.Г. Федюченко // Вестник Тюмен. гос. ун-та. – 2012. – № 1. – С. 97–102. 10. Blackledge A. Language ecology and language ideology / A. Blackledge // Encyclopedia of Language and Education / A. Creese, P. Martin, N.H. Hornberger (Eds.). – Volume 9: Ecology of Language, second ed. – Berlin : Springer Science+Business Media LLC, 2008. – P. 27–40. 11. Duden. Zitate und Aussprüche / Hrsg. Günther Drosdowski. – Bd. 12. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : Dudenverlag, 1993. – 827 S. 12. Fill A. The ecolinguistics reader: language, ecology, and environment / A. Fill, P. Mühlhäusler. – New York, 2001. – 291 p. 13. Haugen E. The Ecology of Language / E. Haugen. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1972. – P. 324–329. 14. Kenyon K. Oscar Wilde / K. Kenyon // British Heritage. – June 12, 2006. – Available at : <https://britishheritage.com/oscar-wilde/> 15. Kohlmayer R. Oscar Wilde in Deutschland und Österreich: Untersuchungen zur Rezeption der Komödie und zur Theorie der Bühnenübersetzung / R. Kohlmayer. – Tübingen : Niemeyer, 1996. – 452 S. 16. Steffensen S.V. Ecolinguistics: the state of the art and future horizons [Electronic resource] / S.V. Steffensen, A. Fill // Language Science. – 2013. – Available at : <http://dx.doi.org/10.1016/j.langsci.2013.08.003> 17. The Reception of Oscar Wilde in Europe / Ed. by S. Evangelista. – London : Bloomsbury Publishing, 2010. – 490 p. 18. Wer hat's gesagt: Karl Lagerfeld oder Oscar Wilde? Zwei Seelen, ein Gedanke [Electronic resource]. – Zugriff unter : <http://www.madame.de/karl-lagerfeld-zitate-794012.html>

ДЖЕРЕЛА

ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. 250.000 Zitate, Sprüche, Aphorismen und “Geflügelte Worte”. – Zugriff unter : <http://www.zitate.eu> 2. Über 12.000 Zitate und Sprüche für jede Gelegenheit. – Zugriff unter : <http://www.zitate.de> 3. Zitate online. – Zugriff unter : <http://www.zitate-online.de> 4. Zitate, Sprüche, Aphorismen. – Zugriff unter: <http://www.gutzitiert.net> 5. Zitate und Sprüche. – Zugriff unter : <http://www.zitate.net> 6. 250.000 Zitate, Sprüche, Aphorismen und “Geflügelte Worte”. – Zugriff unter : <http://www.zitate.eu>

REFERENCES

Bernackaya, A.A. (2003). O trekh aspektah ehkologii yazyka [Three aspects of language ecology]. *Vestnik KrasGU. – Krasnodar State Univ. Messenger*, 4, 32–38 (in Russian)

- Bessmel'ceva, O.V. (2012). Yazyk i vospitanie lichnosti [Language and personality development] *Ekologiya yazyka na perekrestke nauk: materialy 2-j mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii: v 2 ch. CH. 2. [Language ecology in the cross-disciplinary aspect : Proc. 2nd Int. Symp, 2 vol, Vol. 2]* Tyumen', 91–99.
- Blackledge, A. (2008). Language ecology and language ideology. In: A. Creese, P. Martin, N.H. Hornberger (eds.). *Encyclopedia of Language and Education. Volume 9: Ecology of Language*. Berlin: Springer Science+Business Media LLC, pp. 27–40.
- Bondarenko, E.V., Martynjuk, A.P., Frolova, I.E., and Shevchenko, I.S. (2017). *Kak narisovat' portret pticy: metodologija kognitivno-kommunikativnogo analiza jazyka [How to paint the portrait of a bird: methodology of cognitive-communicative linguistic analysis]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina Publ.
- Drosdowski G. (ed.). (1993). *Duden. Zitate und Aussprüche* (Bd. 12). Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Dyadechko, L.P. (2002). *Krylatye slova kak ob'ekt lingvisticheskogo opisaniya: istoriya i sovremennost' [Winged words as an object of linguistic study: history and modernity]* Kiev: Kiev Univ. Publ.
- Evangelista, S. (ed.). (2010). *The Reception of Oscar Wilde in Europe*. London: Bloomsbury Publishing
- Fedyuchenko, L.G. (2012). Ekologicheskij aspekt perevoda: perevodcheskaya oshibka [Ecological aspect of translation: translation mistakes] *Vestnik Tyumenskogo gosudarstvennogo universiteta. – Tyumen' State Univ. Messenger, 1*, 97–102.
- Fill, A., and Mühlhäusler, P. (2001). *The ecolinguistics reader: language, ecology, and environment*. New York: Continuum
- Haugen, E. (1972). *The Ecology of Language*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Kenyon, K. (2006). *Oscar Wilde Facts*. Available at: [https:// britishheritage.com/oscar-wilde/](https://britishheritage.com/oscar-wilde/)
- Kohlmayer, R. (1996). *Oscar Wilde in Deutschland und Österreich: Untersuchungen zur Rezeption der Komödie und zur Theorie der Ähnenübersetzung*. Tübingen: Niemeyer.
- Kushnina, L.V. (2010). Ekologiya perevoda: kul'tura VS priroda [Ecology of translation: culture VS nature]. *Ekologiya yazyka na perekrestke nauk: materialy nauchnoj konferencii [Language ecology in the cross-disciplinary aspect : Proc. Symp.]*. Tyumen', 39–45.
- Ky'yak, T.R., Naumenko, A.M., and Oguj O.D. (2006). *Teoriya i prakty'ka perekladu nimecz'koyi movy' [Theory and practice of translation in German]*. Vinny'cya: Nova Kny'ga
- Onishhenko, N.A. (2013). Eptonimy' yak zasib formuvannya komunikaty'vnoyi kompetencyi: kognity'vno-dy'skursy'vny'j pidxid [Eponyms as a means of the formation of the FL communicative competence: the cognitive-discursive approach]. In: V.G. Pasy'nok (ed.) *Suchasni fundamental'ni teoriyi ta innovacijni prakty'ky' navchannya inozemnoyi movy' u vuzi [Modern fundamental theories and innovative practice of teaching FL at higher school]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina Publ., pp. 191–218.
- Skryabina, V.B. (2015). Ekologiya perekladu yak novy'j napryam [Ecology of translation as a new trend] *Naukovy'j visny'k DDPU imeni I. Franka – Scientific Messenger of I. Franko State Ped. Univ., 3*, 245–249.
- Steffensen, S.V. and Fill, A. (2013). Ecolinguistics: the state of the art and future horizons. *Language Science*. Available at: <http://dx.doi.org/10.1016/j.langsci.2013.08.003>
- Über 12.000 Zitate und Sprüche für jede Gelegenheit. (n.d.). Available at: <http://www.zitate.de>
- Wer hat's gesagt: Karl Lagerfeld oder Oscar Wilde? Zwei Seelen, ein Gedanke. (n.d.). Available at: <http://www.madame.de/karl-lagerfeld-zitate-794012.html>
- Zitate online. (n.d.). Available at: <http://www.zitate-online.de>
- Zitate und Sprüche. (n.d.). Available at: <http://www.zitate.net>
- Zitate, Sprüche, Aphorismen. (n.d.). Available at: <http://www.gutzitiert.net>

УДК 821.111:81'255.4:82-34

**КВАЗИРЕАЛІЯ ЯК ЗАСІБ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ
ФАНТАСТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ
(на матеріалі казки Р. Дала «Чарлі і шоколадна фабрика»)**

Т.В. Миколишена (Житомир)

Художній твір як вербальне втілення концепції письменника є відображенням авторської картини світу, що об'єктивується в текстовій тканині за допомогою мовних та образних засобів, вибір яких завжди обумовлений авторським задумом та спрямований на передачу конкретного образу чи думки. Репрезентантами індивідуально-авторської картини світу зазвичай виступають елементи, які за своїми мовними властивостями найбільш яскраво відтворюють авторське розуміння дійсності, реалізуючи прагматичні установки його творів. Система авторських мовних засобів є вираженням творчої індивідуальності письменника та його особливого світогляду, що дає змогу лінгвально інтерпретувати маркери мовної особистості письменника та засади формування його авторського кредо. Фантастичній картині світу як формі репрезентації квазіреальної дійсності у вигаданому географічному просторі притаманні численні ознаки, що відрізняють її від реальної дійсності. У статті проаналізовано використання квазіреалій як засобу об'єктивації фантастичної картини світу на матеріалі казки Р. Дала «Чарлі і шоколадна фабрика» та особливості їх перекладу українською та німецькою мовами. Збереження у перекладі граматичної та семантичної цілісності авторських новотворів вимагає від інтерпретатора звернення до макроконтексту, застосування різного роду перекладацьких трансформацій та ретельного вивчення індивідуального стилю автора, що ставить його перед нелегким вибором варіантів, пов'язаних з найменшими втратами. Порівняльний аналіз перекладу квазіреалій українською та німецькою мовами, відмінними за своїми типологічними та національними характеристиками, дозволить дослідити адекватність відтворення індивідуального стилю Р. Дала та особливостей фантастичної картини світу його дитячих творів.

Ключові слова: ідіостиль, казка, квазіреалія, переклад, фантастична картина світу.

Миколишена Т.В. Квазіреалія как средство объективации фантастической картины мира и особенности ее перевода (на материале сказки Р. Дала «Чарли и шоколадная фабрика»). Художественное произведение как вербальное воплощение концепции писателя является отражением авторской картины мира, объективируемой в тексте при помощи языковых и образных средств, выбор которых всегда обусловлен авторским замыслом и направлен на передачу конкретного образа или мысли. Репрезентантами индивидуально-авторской картины мира обычно выступают элементы, которые по своим языковым свойствам наиболее ярко воссоздают авторское понимание действительности, воплощая прагматические установки его произведений. Система авторских языковых средств является выражением творческой индивидуальности писателя и его особого мировоззрения, позволяя лингвально интерпретировать маркеры языковой личности писателя и принципы формирования его авторского кредо. Фантастической картине мира как форме репрезентации квазіреальной действительности в вымышленном географическом пространстве присущи многочисленные признаки, отличающие ее от реальной действительности. Одним из таких признаков, характеризующих индивидуальный стиль Р. Дала, является использование квазіреалий, обусловленное стремлением писателя сделать фантастическую картину мира более убедительной и произвести необходимое эстетическое воздействие на читателя. Сохранение в переводе грамматической и семантической целостности авторских новообразований требует от интерпретатора обращения к макроконтексту, применения разнообразных переводческих трансформаций и тщательного изучения индивидуального стиля писателя, ставя его таким образом перед нелегким выбором вариантов, связанных с наименьшими потерями. Сравнительный анализ перевода квазіреалий на отличные по своим типологическим и национальным характеристикам украинский и немецкий языки позволит исследовать адекватность воспроизведения индивидуального стиля Р. Дала и особенностей фантастической картины мира его детских произведений.

Ключевые слова: идиостиль, квазіреалія, перевод, сказка, фантастическая картина мира.

Mykolyshena T. Quasi-realia as a means of objectifying fantastic worldview and the specifics of their translation (a case study of the children's novel "Charlie and the Chocolate Factory" by R. Dahl). A literary work is a reflection of the author's worldview, objectified in a text with the help of linguistic and figurative means, which are always chosen according to the author's intentions and aimed at rendering a particular image or thought. Markers of the author's worldview usually comprise the elements which are the most efficient to reproduce the author's understanding of the reality and pragmatics of his works. The system of the author's linguistic means gives a vivid characteristic of his individual style and the peculiar worldview, making it possible to interpret the markers of the writer's linguistic personality and the principles of shaping his artistic creed. Fantastic worldview as a form of quasi-reality representation in a fictional geographical space has numerous features, distinguishing it from real life. One of the features characterizing R. Dahl's individual style is the use of quasi-realia, aimed at making the fantastic worldview convincing and producing the necessary aesthetic impact on a reader. Rendering grammatical and semantic integrity of the author's linguistic innovations efficiently makes the translator advert to the macrocontext, use various translation techniques and study profoundly the author's individual style, compelling them to face the problem of choosing the most appropriate translation equivalents. The contrastive analysis of quasi-realia translation into Ukrainian and German will make it possible to investigate the adequacy of rendering R. Dahl's individual style as well as the peculiarities of the fantastic worldview presented in his children's works.

Key words: fairy tale, fantastic worldview, individual style, quasi-realia, translation.

1. Вступ

Постановка проблеми. Об'єктивна реальність як матеріальний світ фізичних речей, станів і процесів є такою, що існує незалежно від свідомості людини, де відображена дійсність формує певний образ світу, його картину, у пізнанні якої провідна роль належить мові. У семантичному просторі мови одночасно існують світи, що, разуче відрізняючись від оточуючої дійсності, номінуються як ірреальні, інші, паралельні чи алогічні світи. Такі можливі світи створюються завдяки здатності людського мислення виходити за рамки існуючого та малювати реальні картини нереального світу.

Один із найвидатніших англійських письменників ХХ століття, майстер парадоксального оповідання Роальд Дал, відомий передусім своїми неперевершеними казковими повістями, що захоплюють неочікуваним хитросплетінням реального з нереальним, буденного з незвичайним, цілком вірогідного з абсолютно неймовірним. Фантастична картина світу дитячих творів письменника є системою взаємопов'язаних елементів, які, органічно взаємодіючи між собою, виступають основним конструктом побудованої ним художньої реальності, створюючи цілісне полотно чарівного світу, що становить безкрайне поле для дослідження неповторного авторського стилю, уводячи читача до мистецької майстерні письменника.

Бунтарський стиль Р. Дала, агресивно настроєний проти обмеженого світу дорослих, виражається

у нівелюванням автором мовних норм, що проявляється зокрема у використанні численних квазіреалій, невід'ємного елементу фантастичної картини світу дитячих творів письменника, що додає їм емоційності та реалістичності зображуваного. Позначаючи неіснуючі явища та об'єкти, такі авторські інновації стають викликом для найбільш досвідчених перекладачів, від яких вимагається не лише відмінне знання мов оригіналу та перекладу, а й здатність творчо мислити та дивитися на чарівний світ очима дитини.

Таким чином, метою даної статті є визначення особливостей перекладацького відтворення квазіреалій на матеріалі дитячого твору Р. Дала «*Charlie and the Chocolate Factory*» та їх порівняльний аналіз в українському («*Чарлі і шоколадна фабрика*», перекладач В. Морозов) та німецькому («*Charlie und die Schokoladenfabrik*», перекладач Інге М. Артл) перекладах.

Об'єктом дослідження виступають квазіреалії як мовний засіб об'єктивації фантастичної картини світу дитячих творів Р. Дала, а предметом аналізу – особливості їхнього відтворення у німецькому та українському перекладах.

2. Основна частина

Виклад основного матеріалу. Ідею існування двох світів розвинули романтики, які, не знайшовши у сучасному житті того позитивного змісту, якого прагнули їх герої, шукали його поза межами

реальності. Існуючій дійсності вони протиставляють світ, створений уявою письменника відповідно до його ідеалів, світ, де реалізовано прагнення автора до справедливого та прекрасного, світ, де у фантастичних образах втілено загадкове та незрозуміле [4].

У лінгвістиці, на відміну від логіки та математики, дослідження проблеми можливих світів та способів їх репрезентації лише починає набирати обертів. В загальному вигляді теорія можливих світів зводиться до того, що постулюється існування безлічі «світів», серед яких існує один реальний світ, в якому ми живемо, а решта є «можливими світами» [1, с. 4–6]. Фантазія, на якій будується ірреальний світ, завжди вражає своєю неординарністю та незвичністю, однак жодним чином не руйнує правду життя. Кожен «можливий світ» має власний спосіб вербальної об'єктивації. В художньому тексті будуються неіснуючі світи, що стають результатом авторських уявлень про дійсність та поєднання непокєднуваного в реальності [1, с. 43].

Вигаданий світ у лінгвістиці номінується терміном «фантастична картина світу», що є формою репрезентації квазіреальної дійсності, яка має місце у вигаданому географічному просторі [7]. Одним із жанрових різновидів ірреального світу є чарівна казка, в якій створений фантазією автора чужий світ поступово стає для читача своїм, тобто відбувається вторгнення авторського світогляду в ментальний світ читача, що опосередковується специфікою відбору мовних засобів, особливостями їх індивідуально-авторського використання та численними запропонованими читачу ігровими масками [9, с. 159]. Цінність створених автором можливих світів полягає не лише у тому, що вони, співвідносячись з реальною картиною світу, розвивають творчу уяву дітей, а й формують різного роду ставлення маленького читача до уявних світів, викликаючи двояке почуття: сумніви з приводу їх реальності та бажання вірити у можливість існування того, що зазвичай суперечить здоровому глузду.

Відображаючи особливості матеріальної та духовної культури певного народу, фантастичний світ, з одного боку, є жанрово обумовленим, а з іншого – сформованим під впливом індивідуально-авторського світогляду, що у творчості окремих письменників

може зливатися воедино. Обумовлена культурною традицією та втілена в різноманітних фантастичних формах, авторська уява створює естетичну своєрідність та художню самоцінність твору [5].

Казка є одним із найбільш складних для перекладу жанрів художньої літератури, що обумовлено її жанровою специфікою та функціональним призначенням. Створена не лише для того, щоб розважити юного читача, вона є джерелом поповнення нових знань та розв'язання певних проблем, не обтяжуючись при цьому дидактичними чи моралізаторськими повчаннями. Крім того, розрахована на особливу аудиторію, літературна казка може містити багато незнайомих читачу реалій, сприйняття яких вимагає розширення існуючих меж зрозумілого. Майстерність перекладача полягає у тому, щоб побачити світ очима автора першотвору та відтворити його зрозуміло для дитячої аудиторії, що вимагає від нього творчого підходу та новаторства думки.

К. Чуковський, перераховуючи якості, необхідні для перекладача літературної казки, виокремлює талановитість і тактовність, почуття міри у передачі національного колориту та повагу до автора [8, с. 160–161]. Казка, на його думку, не повинна втрачати ані своєї національної самобутності, ані оригінальності індивідуального стилю письменника [8, с. 266–273]. Водночас лінгвісти-компаративісти застерігають перекладачів казок від надмірної культурної адаптації, що може перетворити переклад на частину лінгвокультурного простору цільової мови [2, с. 68].

Фантастична картина світу дитячих творів Р. Дала є багатограним конструктом, створеним за допомогою злагодженого поєднання чарівного та побутового топофонів, казкового хронотопу, прихованих смислів, своєрідної системи персонажів, особливої мотивної організації творів, неповторного індивідуального стилю письменника, відтвореного мовними засобами усіх рівнів. Чарівність як жанроутворюючий елемент гармонійно поширюється на композиційний та лексико-семантичний рівні, не викликаючи подиву або ж несприйняття з боку читачів.

Секрет успіху Р. Дала полягає у тому, що він вдало включає фантастичні елементи у реальне

життя своїх персонажів. Чарівний світ подібний до людського не лише мовою, зовнішністю та поведінкою його мешканців, а й середовищем їх існування. Безпосередня близькість з реальною дійсністю дозволяє автору вибудувати свій багатомірний світ, де діють власні закони та правила, а фантастичне, пронизуючи усю його тканину, входить у життя героя та визначає його дії.

Створення чарівного світу дитячих творів Р. Дала реалізується, зокрема, за допомогою використання квазіреалій – «об'єктів, створених авторською уявою для характеристики вигаданого (казкового або фантастичного) світу, в якому відбуваються змальовані в художньому творі події» [6, с. 182]. Активне використання автором квазіреалій обумовлене прагненням зробити фантастичну картину світу переконливою та підвладною сприйняттю читача. Крім того, такі словесні викрутаси значно наближають дітей до їх улюбленого заняття – гри, де іграшкою під умілим пером казкаря стає слово. Як одиниці, більшість яких так і не ввійде до узусу мовної традиції, залишившись на сторінках твору, заради якого вони були створені, квазіреалії відіграють вирішальну роль у створенні неповторної реальності дитячих творів Р. Дала. Квазіреалії, створені на основі різноманітних словотвірних способів та моделей, не завжди характеризуються прозорою внутрішньою формою, яка допомагає розпізнати (або, точніше, уявити чи візуалізувати) позначувані ними об'єкти. Для успішної семантизації таких лексичних інновацій та, відповідно, їх адекватного перекладу інтерпретатору часто доводиться звертатися до макроконтексту [6, с. 182].

Зважаючи на те, що індивідуально-авторська картина світу будь-якого письменника так чи інакше відображає своєрідність національного характеру носіїв тієї лінгвокультурної спільноти, до якої він належить, можемо припустити, що кількісні та якісні параметри експлікації квазіреалій як засобів об'єктивації авторської картини світу будуть істотно відрізнятися у перекладах українською та німецькою мовами, що, крім того, характеризуються розбіжностями своєї типологічної класифікації. Специфіка національного складу носіїв німецької мови передбачає емоційну стриманість, логічну послідовність, точність та небагатослівність у викладі думок, на відміну від носіїв української мови

з притаманними їм експресивністю, ніжністю та ліризмом.

Безкрайнім полем для дослідження квазіреалій та особливостей їх відтворення у перекладі є, зокрема, дитячий твір Р. Дала «*Charlie and the Chocolate Factory*», який можна сміливо назвати візитівкою письменника. Намагаючись досягти максимальної правдивості розповіді та необхідного естетичного впливу на читача, Р. Дал зосереджує свій чарівний світ у стінах шоколадної фабрики, що розташована на краю великого міста майже біля самої убогої дерев'яної хатинки, де мешкає головний герой. Створення фантастичного світу письменник довершує використанням квазіреалій на позначення різного роду предметів, які ми умовно можемо поділити на 4 групи:

1) назви цехів: *Inventing Room* / *Erfindungsraum* / Цех винаходів, *Juicing Room* / *Saftraum* / Сокочавильний цех, *Nut Room* / *Nussraum* / Горіховий цех, *Television Room* / *Fernsehraum* / Телевізійний цех, *Fudge Room* / *Raum für Negerküsse* / Цех помадок.

Квазіреалії цієї групи, на нашу думку, не викликають значних труднощів при перекладі, адже їх значення є цілком очевидним і не потребує додаткових пояснень, особливих фонових знань чи, тим більше, додаткових перекладознавчих досліджень. Авторські новотвори передано за допомогою калькування, що у конкретному випадку є слухним перекладацьким прийомом. Заслужує на увагу конкретизація слова *room* в українському перекладі, що передано лексемою вужчої семантики «цех», влучно відповідаючи контексту розповіді. Генетична спорідненість англійської та німецької мов значно полегшує роботу перекладачу, якому, власне, не доводиться вдаватися до складних мовних маніпуляцій задля адекватного відтворення форми та змісту квазіреалій;

2) назви устаткування: *gum-stretching machine* / *der Kaugummi-Zieh-Maschine* / машина для розтягування жуйки; *the Great Gum Machine* / *die große Kaugummi-Maschine* / Велика жуйкова машина; *chocolate-mixing barrel* / *der Trog* / шоколадомішалка.

Квазіреалії цієї групи утворено за допомогою сполучення узуальних лексем, що у своєму поєднанні номінують складні механізми та пристрої,

створені Вонкою для виготовлення найсмачніших та найдивовижніших солодошів. Аналогічний принцип побудови квазіреалій прослідковується в обох перекладах. Увагу привертає відтворення авторського новотвору *chocolate-mixing barrel*, який перекладачі експлікували діаметрально протилежними способами. В. Морозов відтворив сполучення узуальних лексем цілком зрозумілим реципієнту оказіоналізмом «шоколадомішалка», що однак не виходить за рамки жанрових ознак чарівної казки та особливостей індивідуального стилю письменника. Натомість Інге М. Артл значно генералізувала поняття, замінивши його на *Trog* («ківш, бак, резервуар»), що призвело до втрати новотвором свого семантичного наповнення, а разом із ним і своєрідності ідіостилію;

3) назви чарівних істот. До цієї групи відносимо незвичайних робітників шоколадної фабрики (*Oompa-Loompas / Umpa-Lumpas / умпа-лумпи*), яких було привезено з не менш незвичайної країни Лумпаландії, яку Віллі Вонка описує наступним чином, згадуючи і про її кровожерливих жителів:

«*And oh, what a terrible country it is! Nothing but thick jungles infested by the most dangerous beasts in the world — hornswogglers and snozzwangers and those terrible wicked whangdoodles. A whangdoodle would eat ten Oompa-Loompas for breakfast and come galloping back for a second helping. ... They had to live in tree houses to escape from the whangdoodles and the hornswogglers and the snozzwangers*» [12].

«*Ein schreckliches Land! Nur undurchdringlicher Dschungel mit den gefährlichsten Tieren der Welt. Ich war dort, und ich stellte fest, daß sie in Baumhäusern lebten. Sie mußten auf den Bäumen leben, denn da sie so klein sind, hätten sie sonst von jedem Tier im Dschungel verschlungen werden können*» [13].

«*Ой, яка ж то жахлива країна! Нема там нічого, крім густючих джунглів. Там аж кишить найнебезпечнішими у світі звірюками – роговоглі, снуцвангери і жахливі злісні вангдудлі. Один вангдудль легко може зжерти десяток умпа-лумпів, та ще й примчати по добавку. ... Вони мусли жити в цих дерево-хатках, щоб урятуватися від вангдудлів, роговоглів та снуцвангерів*» [11].

Встановлення семантики авторських новотворів цієї групи вимагає звернення до контексту. Назву чарівних робітників, як і країну, з якої вони прибули, відтворено в обох перекладах за допомогою транскрибування, що, на нашу думку, є вдалим перекладацьким рішенням, оскільки з одного боку зберігається певна таємничість та казковість, а з іншого – вона не викликає подиву у читача як щось незрозуміле чи несумісне із зображеними подіями. Власне, дана квазіреалія вже увійшла до складу Оксфордського словника як досить зневажливе найменування людей маленького зросту [10].

Натомість адекватне відтворення решти квазіреалій цієї групи вимагає їх детальної семантизації. Компонентний аналіз деяких слів, які могли стати основою створення цих квазіреалій, вказує на їх негативну семантику. Лексема *hornswoggle*, зокрема, означає «обдурювати, шахраювати» [10]. Крім того, сам автор називає зображених тварин «найнебезпечнішими у світі звірюками», що цілісними днями полюють на беззахисних умпалумпів.

У перекладі квазіреалій українською мовою спостерігаємо відсутність єдності застосування трансформацій, оскільки перекладач відтворює лексеми переважно за допомогою транскрибування, додаючи їм закінчення, типові для категорії множини в українській мові, а в одному випадку виокремлює з квазіреалії *hornswogglers* лексему *horn* («ріг») та ставить її в основу відповідника у перекладі – «роговоглі». Однак незвична для української мови фонетична сполучуваність авторських новотворів додає їм необхідної експресивності, що сприяє правильному розумінню повідомлення реципієнтом перекладеного твору.

Цікавим та водночас незрозумілим видається той факт, що у німецькому перекладі відповідники вищезгаданих квазіреалій відсутні. Натомість, перекладачка узагальнює їх узуальним *jeder Tier*. Щоправда вона намагається передати атмосферу жаху та небезпеки словосполученнями *schreckliches Land, undurchdringlicher Dschungel, gefährlichste Tiere*, однак фантастичну картину світу письменника у перекладі це повною мірою не відтворює;

4) назви солодошів. Найбільша за своїм кількісним та якісним наповненням група квазі-

реалій включає втілення найсолодших дитячих мрій: річку з шоколаду найвищої якості, їстівні дерева, кущі, луки, траву тощо, які у свою чергу поділяємо задля зручності на дві групи за способом їх творення.

До першої відносимо квазіреалії-оказіоналізми. Ця група включає переважно квазілексеми, побудовані за допомогою як різноманітних способів словотвору, так і семантичного переосмислення узуальних слів та актуалізації просторічних одиниць або територіальних діалектизмів (семантичні оказіоналізми). Наприклад:

«*It has pictures of fruits on it — bananas, apples, oranges, grapes, pineapples, strawberries, and snozzberries...*» [12].

«*Es sind Bilder von Früchten darauf... Bananen, Äpfel, Apfelsinen, Weintrauben, Ananas, Erdbeeren, Schniefbeeren...*» [13].

«*На них намальовано фрукти: банани, яблука, помаранчі, виноград, полуниці, дріманиці*» [11].

Описуючи одне із своїх досягнень, шпалери для дитячих кімнат, Віллі Вонка пояснює принцип їх дії: варто лише малюку лизнути малюночок з певним фруктом, він смакуватиме не гірше за справжній. А щоб задовольнити смаки найвимогливіших дітлахів, Вонка, окрім звичних фруктів, створює нові шедеври на кшталт *snozzberries*.

Очевидно, цю квазіреалію, що побудована за допомогою сполучення оказіонального *snozz* та узуального *berries*, було створено за аналогією з попереднім у перерахованому списку фруктом *strawberries*. Інге М. Артл, намагаючись зберегти зміст та форму квазіреалії, застосовує калькування, відтворивши відповідно її першу складову оказіональним *Schnief*, а другу – її узуальним відповідником у німецькій мові *beeren*. В. Морозов, якому з причин структурних розбіжностей української та англійської мов, не вдається зберегти форму квазіреалії, «українізує» її, додавши до основи слова «дріммати» (очевидно, розгледівши у квазіреалії *snozzberries* приховане слово *snooze* («дріммати»)), співзвучну з відомими дітям ягодами (суниці та полуниці) частину основи.

У наступному прикладі автор описує незвичайний сорт їстівної трави:

«*The grass you are standing on, my dear little ones, is made of a new kind of soft, minty sugar*

that I've just invented! I call it swudge! Try a blade!» [12].

«*Meine lieben Kinder, das Gras, auf dem ihr herumlauft, besteht aus einer neuen Sorte Pfefferminz-Zucker, die ich gerade erfunden habe. Probiert mal einen Halm!*» [13].

«*Травичку, на якій ви стоїте, любі малята, зроблено з нового сорту м'якої м'ятної цукрової вати, яку я недавно винайшов! Я назвав її цукряткою! Скуштуйте стеблинку!*» [11].

Квазіреалію *swudge*, найімовірніше, утворено за допомогою поєднання слів *sweet* («солодкий») та *fudge* («помадка»). Перекладач В. Морозов пішов тим самим шляхом, обравши, однак, інші слова для свого відповідника, а саме основний інгредієнт чудесної трави – цукрову м'ятну вату, до якого додав димінутивний суфікс «-к», що в результаті виявилось вдалим перекладацьким рішенням, яке повністю відтворює семантичний контекст авторського новотвору. Не можна те саме сказати про німецький переклад, де аналізовану квазіреалію випущено, а її відсутність не компенсовано на жодному мовному рівні, що призводить до нівелювання у перекладі індивідуального стилю автора першотвору.

До другої групи відносимо квазіреалії, утворені шляхом сполучення узуальних слів, відтворення яких у перекладі не становить значних труднощів, адже смисл лексем, що входять до їх складу, цілком зрозумілий реципієнту та не потребує декодування на етапі доперекладацького аналізу. В результаті, в обох перекладах спостерігаємо відтворення таких авторських новотворів сполученнями узуальних лексем цільових мов: *exploding sweets for your enemies / Knall-bonbons für deine Feinde / вибухові цукерки для ваших ворогів; Hair Toffee / Haar-Toffee / волосяні іриски; television chocolate / Fernsehschokolade / телевізійний шоколад; invisible chocolate bars for eating in class / Unsichtbare schokolade, die man in der Schulklasse essen kann / невидимі шоколадки, щоб їсти на уроці.*

Інокли задля адекватного відтворення авторських новотворів цільовими мовами перекладачам доводиться застосовувати різного роду перекладацькі трансформації: *cows that give chocolate milk / Kühe die Schokoladen-milch geben / корови, що доять-*

ся шоколадним молоком (конкретизація); *chewing-gum meal / Kaugummi-Mahlzeit / жувальна гумка, що замінює харчі* (смісловий розвиток); *strawberry-juice water pistols / Erdbeersaft-Pistolen* (вилучення) / *водяні пістолети з полуничним соком*; *the rock-candy mine / Kandis-Zucker-Bergwerk / шахта з видобування драже «морські камінчики»* (додавання); *toffee-apple trees for planting out in your garden / Toffee-Bäume, die man in seinem eigenen Garten anpflanzen kann* (генералізація, додавання) / *ірискові яблуна для вашого саду* (вилучення); *cavity-filling caramels / Karamellen für Zahnlöcher* (заміна частин мови) / *карамелькові пломби* (заміна частин мови).

У досліджуваному творі присутні також квазіреалії, в основі яких знаходиться протиставлення, один з найбільш улюблених засобів досягнення комічного ефекту: *hot ice creams for cold days / heisses Eis für kalte Tage / гаряче морозиво для холодних днів*; *square sweets that look round / viereckige Bonbons, die rund aussehen / квадратні цукерки, що обертаються круглими*. Позитивної оцінки заслуговує збереження в обох перекладах оксюмору, що сприяє повному розумінню квазіреалії реципієнтом та водночас відтворює гумористичний ефект висловлення.

3. Висновки

Таким чином, надприродне як всеохоплюючий та домінуючий елемент фантастичної картини світу дитячих творів Р. Дала підкреслюється письменником на композиційному та лексико-семантичному рівні, подаючись у досить гармонійному поєднанні з реальним та буденним, що не викликає подиву або ж несприйняття з боку читацької аудиторії. Об'єктивуючись за допомогою різноманітних мовних засобів, фантастична картина світу письменника, зображена у досліджуваному творі, найбільш яскраво виражена завдяки використанню численних квазіреалій. В результаті порівняльного аналізу перекладу авторських новотворів різними за своїми типологічними та національними характеристиками мовами було виявлено творчий підхід перекладачів у застосуванні наявних мовних ресурсів під час створення індивідуально-авторських перекладацьких відповідників із залученням макроконтексту, фонових знань та ретельного

вивчення індивідуального стилю автора. Однак варто зауважити, що німецький переклад дещо поступається українському через окремі випадки невинного нівелювання інтерпретатором ідіостилу Р. Дала. Перспективним матеріалом наступних наукових розвідок може стати дослідження інших мовних засобів об'єктивації фантастичної картини світу дитячих творів письменника та особливостей їх відтворення у перекладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабушкин А.П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка / А.П. Бабушкин. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2001. – 86 с.
2. Кашкин В.Б. Сопоставительная лингвистика / В.Б. Кашкин. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2007. – 88 с.
3. Кубрякова Е.С. Языковое сознание и языковая картина мира / Е.С. Кубрякова // Филология и культура: тезисы международного конф. – Тамбов : ТГУ им. Г.Р. Державина, 1999. – С. 6–13.
4. Морева Т.Ю. Фантастические повести В.Ф. Одоевского и О. Стороженко (мифомышление как проявление национального сознания) [Электронный ресурс] / Т.Ю. Морева. – Режим доступа : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8592/1/320-331.pdf>.
5. Неелов Е.М. Фантастический мир как категория исторической поэтики [Электронный ресурс] / Е.М. Неелов. – Режим доступа : <http://philolog.petrus.ru/filolog/konf/1990/04neyolov.htm>.
6. Ребрій О.В. Сучасні концепції творчості у перекладі : [монографія] / О.В. Ребрій. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 376 с.
7. Тіліга А.Ю. Відтворення топоніміки як складової фантастичної художньої картини світу в англо-українських перекладах [Електронний ресурс] / А.Ю. Тіліга. – Режим доступа : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/25316/1/Tiliga.pdf>.
8. Чуковский К.И. Высокое искусство / И.К. Чуковский. – М. : Советский писатель, 1968. – 384 с.
9. Щирова И.А. Многомерность текста: понимание и интерпретация / И.А. Щирова. – СПб. : ООО «Книжный Дом», 2007. – 472 с.
10. English Oxford living Dictionaries [Electronic resource]. – Access : <https://en.oxforddictionaries.com/definition>.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. Дал Р. Чарлі і шоколадна фабрика [Електронний ресурс] / Р. Дал. – Режим доступу : http://ae-lib.org.ua/texts/dahl_charlie_and_the_chocolate_factory_ua.htm.
12. Dahl R. Charlie and the chocolate factory [Electronic

resource] / R. Dahl. – Access : <http://www.readanybook.com/online/127>. 13. Dahl R. Charlie und die Schokoladenfabrik [Electronic resource] / R. Dahl. – Access : https://www.rowohlt.de/fm/131/Dahl_Schokoladenfabrik.pdf.

REFERENCES

Babushkin, A.P. (2001). «*Vozmozhnyye miry*» v *semanticheskoy prostranstve yazyka* [«Possible worlds» in the semantic language space]. Voronezh: Voronezhskiy gosudarstvennyy universitet Publ.

Chukovskiy, K.I. (1968). *Vysokoye iskusstvo* [High art]. Moscow: Sovetskiy pisatel' Publ.

English Oxford Living Dictionaries. Available at : <https://en.oxforddictionaries.com/definition/hornswoggle>.

Kashkin, V.B. (2007). *Sopostavitel'naya lingvistika* [Contrastive linguistics]. Voronezh: Voronezhskiy gosudarstvennyy universitet Publ.

Kubryakova, Ye.S. (1999). Yazykovoye soznaniye i yazykovaya kartina mira [Linguistic consciousness and linguistic worldview]. *Filologiya i kul'tura. Tezisy mezhd. konf. [Philology and culture, abstracts of int. conf.]*. Tambov: TGU, 6–13.

Moreva, T.Yu. *Fantasticheskiye povesti V.F. Odoyevskogo i O. Storozhenko (mifomyshleniye kak proyavleniye*

natsional'nogo soznaniya) [Fantastic stories by V.F. Odoyevskiy and O. Storozhenko (mythological thinking as a demonstration of national consciousness)]. Available at: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8592/1/320-331.pdf>.

Neyelov, Ye.M. *Fantasticheskiy mir kak kategoriya istoricheskoy poetiki* [Fantastic world as a category of historical poetics]. Available at: <http://philolog.petsru.ru/filolog/konf/1990/04neyolov.htm>.

Rebrii, O.V. (2012). *Suchasni kontseptsii tvorchosti u perekladu* [Contemporary frameworks of creativity in translation]. Kharkiv: KHNU imeni V.N. Karazina Publ.

Shchirova, I.A. and Goncharova, Ye.A. (2007). *Mnogomernost' teksta: ponimaniye i interpretatsiya* [Text multidimensionality: understanding and interpretation]. SPb.: OOO «Knizhnyy Dom» Publ.

Tiliga A.Yu. Vidtvorennia toponimiky yak skladovoi fantastychnoi khudozhnioi kartyny svitu v anglo-ukrainskykh perekladakh [Rendering of toponyms as a constituent of fantastic worldview in English and Ukrainian translations]. *Filolohichni traktaty. – Philological Treatises*. Available at: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/25316>

УДК 811.111'255'45'011

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕКЛАДУ ФОНОГРАФІЧНИХ СТИЛІЗАЦІЙ

А.О. Статівка (Харків)

У статті зосереджено увагу на особливостях перекладацького відтворення фонографічних стилізацій як важливого стилістичного прийому характеристики персонажа з огляду їх функціональності. Функціональні характеристики таких фонографічних стилізацій, як імітація мовленнєвих особливостей, зумовлених соціальним / територіальним статусом, іноземних походженням або фізичним / емоційним станом особи, визнані такими, що впливають на вибір стратегій та способів перекладу. З'ясовано, що основними функціями фонографічних стилізацій є характерологічна – ФС як засіб висвітлення індивідуальних особливостей вимови; емотивна – ФС як засіб зображення психологічних станів особи та експресивна – ФС як засіб деавтоматизації сприйняття інформації читачем та привернення його уваги. Визначено основні стратегії відтворення функцій ФС в англо-українському перекладі. Результати дослідження показали, що у перекладознавчому аспекті при відтворенні функцій ФС перекладачі найчастіше використовують паралельні засоби цільової мови, намагаючись досягти ефекту плавності та природності в межах стратегії доместикації. Порушення у перекладі «функціонального малюнку» оригіналу свідчить про комунікативну невдачу перекладача.

Ключові слова: природність, стратегія перекладу, фонографічна стилізація, функція, характеристика персонажа.

Статівка А.А. Функциональный аспект исследования перевода фонографических стилизаций. В статье рассматриваются особенности переводческого воспроизведения фонографических стилизаций как важного стилистического приема характеристики персонажа в аспекте их функциональности. Функциональные характеристики таких фонографических стилизаций, как имитация речевых особенностей личности, обусловленных ее социальным / территориальным статусом, иностранным происхождением или физическим / эмоциональным состоянием, признаны такими, что оказывают влияние на выбор стратегий и способов перевода. Исследованы основные функции фонографических стилизаций: характерологическая – ФС как средство передачи индивидуальных особенностей речи; эмотивная – ФС как средство изображения психологических состояний личности и экспрессивная – ФС как средство деавтоматизации восприятия информации читателем и привлечения его внимания. Определены основные стратегии воспроизведения функций ФС в англо-украинском переводе. Согласно результатам исследования, в переводческом аспекте при воспроизведении функций ФС переводчики чаще всего используют параллельные средства целевого языка, пытаются достичь эффекта плавности и естественности в рамках стратегии доместикации. Нарушение «функционального рисунка» оригинала свидетельствует о коммуникативной неудаче переводчика.

Ключевые слова: естественность, стратегия перевода, фонографическая стилизация, функция, характеристика персонажа.

Stativka A.O. Functional Aspect of Studying the Translation of Phonographic Stylizations. The article deals with the specifics of translating phonetic stylizations (PhS) as the important stylistic means of the character's characterization in the aspect of their functionality. Functional characteristics of such PhS as imitations of speech specifics of a person caused by his / her social / territorial status, foreign origin, as well as physical / emotional state are considered as those having a considerable impact on the selection of the strategies and methods of translation. The main functions of PhS were determined as follows: characterological – PhS as a means of conveying individual speech traits; emotive – PhS as a means of revealing psychological states of a person, and expressive – PhS as a means of de-automatization of information perception by a reader and attraction of his / her attention. The main strategies of rendering functions of PhS in the English-Ukrainian translation were exposed and described. The

results of the research demonstrate that striving to render the functions of PhS translators more often use parallel means in the target language. They seek to achieve fluency and naturalness within the strategy of domestication. The violation of the original functionality is seen as the communicative failure of the translator.

Key words: character's characterization, function, naturalness, phonographic stylization, strategy of translation.

1. Вступ

На сьогоднішній день у фокус уваги перекладознавців дедалі частіше потрапляють мовно-мовленнєві явища, які раніше не привертали значної уваги науковців, особливо радянської доби. До цієї низки питань ми долучаємо й таке цікаве, але водночас мало досліджене явище, як фонографічна стилізація (ФС) або графон, який донедавна обмежувався імітаціями соціальних та/або територіальних діалектів і вважався *a priori* неперекладним. Такий стан речей склався внаслідок позиції низки впливових перекладознавців, зокрема К. Чуковського та В. Комісарова, які повністю відкидали ідею як формального (еквівалентного), так і функціонального (адекватного) відтворення фонографічних маркерів діалектного мовлення, і, більше того, закликали до «приглаженого» перекладу у панівній на той час російській мові. Однак, наразі в україномовному художньому дискурсі з'являється дедалі більше перекладів ФС за допомогою паралельних засобів цільової мови, які потребують ретельного аналізу, що, у свою чергу, й визначає актуальність нашого дослідження. Таким чином, перекладачі не тільки урізноманітнюють арсенал стратегій, способів та засобів подолання все ширшого кола перекладацьких труднощів, а й спростовують сумнозвісну ідею їх повної неперекладності.

Мета нашого дослідження – з'ясувати, наскільки функціональні характеристики ФС визначають стратегії та способи їх англо-українського перекладу. Окреслена мета передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати функціональний підхід у перекладознавстві; дослідити функціональний аспект відтворення ФС в англо-українському перекладі, визначити головні стратегії та способи збереження авторського задуму в аспекті засобів характеристики персонажів.

Об'єктом нашого дослідження виступають фонографічні стилістичні засоби характеристики аномального мовлення персонажів у художній літературі, а предметом безпосереднього аналізу – їхні функції та особливості їх відтворення в англо-українському перекладі.

2. Особливості відтворення функцій фонографічних стилізацій в англо-українському перекладі

Традиційно функціональний підхід у перекладознавстві базується на тому, що переклад має впливати на свого читача таким же чином, як і оригінал на свого адресата, тобто переклад має бути відповідним оригіналу, передусім, не з позиції структурно-семантичної еквівалентності, а у функціональному / прагматичному аспекті (у багатьох дослідженнях еквівалентність як структурно-семантичне поняття протиставляють адекватності, яка визначає подібність між першотвором та друготвором на комунікативно-функціональному рівні). Вимога максимальної функціональної подібності між текстом перекладу і текстом оригіналу є цілком обґрунтованою, оскільки кожен текст створюється з певною метою, і ця мета досягається цілісністю мовної тканини тексту у процесі комунікації. Аби у процесі міжмовної комунікації текст виконував одну й ту саму функцію, оригінал та переклад мають здійснювати на своїх реципієнтів однаковий або максимально близький вплив. Тобто, текст має не тільки нести однаковий об'єм інформації, а й викликати однакові / схожі емоції у реципієнта. У будь-якій ситуації основне завдання перекладача – створити текст, який би мав однаковий функціональний вплив із першотвором. При перекладі фонографічних стилізацій ця вимога ускладнюється відсутністю рекурентних відповідників у мові перекладу, що спонукає перекладача застосовувати нестандартні рішення. Щоб перекладати те, чого немає у мові перекладу, можна або знайти «функціональний аналог», або створити «штучну» мову у мові» [1, с. 261]. Оскільки перед перекладачем відкривається низка можливостей у здійсненні перекладу фонографічних стилізацій, можна стверджувати, що якість перекладу залежить від його креативності та рівня професійної майстерності. Відповідно, чим вищий його професійний рівень, тим кращий переклад.

Що ж вплинуло на розвиток функціонального підходу у перекладознавстві? Передумовою його виникнення стали погляди американського перекла-

дознавця Юджина Найди. Відомий вчений запропонував два різновиди еквівалентності – формальну і динамічну. Якщо «формальна орієнтована на оригінал і досягається за рахунок обов'язкового збереження, наприклад, частин мови, граматичних конструкцій та пунктуації оригіналу при перекладі, то динамічна, навпаки, – орієнтована на текст перекладу і має на меті вплинути на реакцію реципієнта перекладу» [6, с. 20–21]. Безумовно, формальну еквівалентність ми можемо ототожнювати з буквальним перекладом, тоді як динамічна еквівалентність передбачає при перекладі адаптовану лексику і граматику. Фактично, Ю. Найда працює у рамках перекладацьких стратегій «одомашнення» та «очуження», тому що прагнення перекладачів до плавності і функціональної тотожності у перекладі досягається за рахунок прийомів доместикації цільового тексту. Прояви ж «чужого» у перекладі є результатом вибору на користь його форенізації. А завданням перекладу, на його думку, є створення у мові перекладу «найбільш близького природного еквіваленту» (*the closest natural equivalent*) тексту оригіналу, а як відомо, найбільша схожість визначається, перш за все, однаковою реакцією читачів перекладу і читачів оригіналу. Вже пізніше дослідник пропонує замінити динамічну еквівалентність на функціональну (*functional equivalence*), яка має на меті створення такого тексту перекладу, сприйняття якого б дозволило читачам перекладу зрозуміти текст так, як його сприймають читачі оригіналу. Функціональна еквівалентність є максимально наближеною до стратегії «одомашнення», оскільки в обох випадках метою слугує – створення «природного перекладу» [6, с. 31]. Схожість стратегії одомашнення та функціональної еквівалентності простежується у певному «етнічному насильстві» над оригіналом, культурологічні особливості якого нівелюються в процесі перекладу. Проте, такі порушення оригіналу є цілком обґрунтованими для максимального впливу на читача, який представляє іншу культуру. Власне, щоб переклад графонів виглядав природно, перекладачі дедалі частіше вдаються до стратегії одомашнення. Пояснити це можна тим, що у процесі двомовної комунікації читач, на кого орієнтується перекладач, є ключовою фігурою, і, безумовно, має правильно зрозуміти «послання» ав-

тора. Дуже важливо, аби та аудиторія, на яку розрахований переклад, достовірно сприймала сам текст перекладу. З цього приводу ґрунтовну аргументацію дає сам Ю. Найда: «Для забезпечення правильного розуміння змісту самого тексту реципієнтами перекладу необхідно використовувати *природній еквівалент*, який несе той же зміст, що й відповідна одиниця у тексті оригіналу, враховуючи при цьому розходження у фонових знаннях носіїв мов перекладу та оригіналу» [6, с. 33]. Звичайно, досягнення природної еквівалентності видається більш можливим в межах стратегії одомашнення, до якої досить часто вдається більшість перекладачів художніх творів. І дійсно, зараз ми зустрічаємо дуже багато «одомашнених» українських перекладів, в яких присутній ефект плавності / природності наративу. Однак, ми маємо зауважити, що саме поняття «природність» має дещо гіпотетичний характер, оскільки так і не отримало у спеціалізованій літературі чітких меж та критеріїв визначення. Тому, на нашу думку, доцільно не стільки протиставляти «одомашнення» та «очуження», скільки шукати компроміс у їхньому паралельному використанні. Такий підхід часто характеризують як стратегію «золотої середини», за якої перекладач водночас зберігає авторську інтенцію і залишається у нормативному полі цільової мови, комунікації та культури.

Наразі маємо з'ясувати, що ми маємо на увазі, говорячи про переклад функцій? На думку Д. Бузаджі, «відомості функціонального характеру, які мають збігатися в оригіналі та перекладі, складаються із загальної функціональної направленості тексту та функціонального “малюнку” конкретного перекладу, з яким працює перекладач у певний час» [2, с. 47]. Функціональний малюнок – це низка векторів, що взаємодіють між собою та визначають загальний характер тексту. Зрозуміти його сутність можна лише за умови, що перекладач знає відповіді на два питання: «Для чого написаний цей текст?» та «Для чого саме в ньому використана певна фраза?». Якщо можна отримати таку відповідь, функціональний малюнок відтворюється повністю, про що свідчить і відображення повною мірою експресивно-оцінюючої, асоціативно-образної та стильової інформації. Можливість такого відтворення є запорукою якісного перекладу. Відпо-

відаючи на ці два запитання у контексті графонів, перекладач чітко керується настановою, що основним призначенням орфографічних модифікацій є відтворення мовлення в усьому різноманітті його проявів. І важливо усвідомлювати, що втрата графонів при іншомовному відтворенні не лише спотворює творчий задум автора, а й порушує функціональне забарвлення першотвору. Відтак, для збереження функціонального «малюнку» фонографічних стилізацій, використаних в оригіналі автором, перекладач повинен дуже ретельно підбирати їхні відповідники у мові перекладу.

Що ж стосується функцій ФС, то головною ми вважаємо, все ж таки, *характерологічну* – створення колориту живого розмовного мовлення, виокремлюючи серед характеристик персонажу ті, які зображують його соціальну, регіональну, національну чи вікову приналежність, а також характеристики, зумовлені індивідуальними особливостями. Її сутність полягає у тому, що графон привертає увагу читача до типових особливостей героя, виділяючи його з-поміж інших за характерними ознаками вимови. Цю функцію ми виокремлюємо на основі комплексних даних, отриманих з авторських ремарок або реплік персонажу. Далі на конкретних прикладах розглянемо, як же саме в українських перекладах відтворено характерологічне навантаження фонографічних стилізацій. Спочатку проаналізуємо приклади графонів, що імітують іноземний акцент (*The Game* by Jack London, переклад Федора Яцини):

But he haf der beautiful body—ach, Gott, der beautiful body!—stronger as der ox, k-vicker as der tiger-cat, der head cooler as der ice-box, der eyes vat see eferytings, k-vick, just like dat. He put on der gloves vit der boys at Hansen's loft, he put on der gloves vit de boys at der varehouse. He go before der club; he knock out der Spider, k-vick, one punch, just like dat, der first time. Der purse iss five dollar—vat he do? He bring it home to der mudder.

Ми бачимо, як автор майстерно змальовує англійське мовлення німця та використовує для цього характерні ознаки німецької мови: відбувається заміна англійського артикля *the* на німецький означений артикль *der*; послідовно у словах замінюється літера *w* на літеру *v* (*k-vicker, varehouse*),

оскільки звук *[w]* просто не представлений у фонетичній системі німецької мови, а також замість англійської лексеми *mother* використовує фонетично деформовану *mudder*, максимально наближену до німецького відповідника *mutter*. Більш того, в оригіналі з'являються німецькі вкраплення *Gott* замість *God*. Певні порушення фіксуємо й на граматичному рівні – неузгодження дієслівних форм з третьою особою однини: *He put=He puts, He go=He goes, He bring=He brings*.

Переклад:

А сам який! Господи, яка краса! Дужчий за бика, меткіший за тигра, голова ясна, холодна, як крига, очі – як блискавка, а спритний – і не сказати! Спочатку він змагається з хлопцями з Генсенової майстерні, потім із тими, що працюють у коморі. Далі йде до клубу, одним махом кладе Спайдера. Приз – п'ять доларів, і що він робить? Несе їх матері! – і все говорить з неймовірним німецьким акцентом.

Особливості вимови німця зовсім не відтворено у перекладі, його іноземне походження підкреслено лише уточнюючим авторським коментарем «з неймовірним німецьким акцентом». З точки зору функціональності, а саме характеристики англійського мовлення німця, на нашу думку, цей переклад не є якісним, оскільки ремарка автора не розкриває увесь колорит вимови персонажа, а читач має лише здогадуватись, як би німець вимовив те чи інше слово англійською мовою. Цей варіант перекладу чудово ілюструє ситуацію, коли в рамках стратегії одомашнення перекладач вирішив створити настільки легкий для сприйняття текст, що проігнорував будь-які фонетичні деформації, водночас порушуючи стилістику оригіналу.

Для контрасту розглянемо інший приклад, який також ілюструє мовлення німця:

«Ter Frenchman is mat-put he is goot as for noting to trink: he is trunk mit joy.»

Окрім вживання німецьких вкраплень *trink, mit* замість англійських *drink, with*, відповідно, автор фонетично деформує англійські лексеми *mat* (від *mad*), *goot* (від *good*), *noting* (від *nothing*). Ми спостерігаємо, як в усіх лексемах *[d]* замінюється на *[t]*, оскільки німецькій мові притаманна велика частотність вживання глухих та свистячих приголосних.

У друготворі перекладач аналогічним чином фонетично деформує лексеми «спошеволів» замість «збожеволів», «мошна» замість «можна», тобто [ж] замінює на [ш], а також послідовно замінює дзвінкий приголосний [д] на глухий [т], («віт ратості») замість («від радості»):

Француз спошеволів! Йому не мошна тити, він п'яний віт ратості!

Таке відтворення німецького акценту є значно кращим за попередній приклад, перекладач знайшов такі природні еквіваленти, які б не вплинули на перекручування змісту та його розуміння читачем. Помітною у перекладі є плавність, що є запорукою його якості. Тож, з цього прикладу робимо втішний висновок – функція графонів, а саме достовірне зображення англійського мовлення німця в українському перекладі адекватно відтворена. Одомашнюючи свій переклад, перекладач не побоявся відтворити акцент німця аналогічними засобами цільової мови, за рахунок яких і виник той ефект «природності».

За допомогою наступного прикладу ми розглянемо відтворення характерологічної функції графонів на позначення дитячого мовлення. Цей фрагмент ілюструє переклад мовлення дитини, яка хворіє на скарлатину:

“Bluh bluh bluh bluh bluh,” Klaus said, “Bluh surprised bluh!” “Bluh bluh take a baking soda bluh?” “Bluhdying grammar.” (“The Unfortunate Events” by L. Snicket, переклад Анатолій Онишко).

Пла, пла, пла, пла, – видушив із себе Клаус.

Пла налякали мене! Пли ванну ж содою пла?

Пликлята граматика.

Дитяче мовлення оригіналу замінюється дитячим мовленням, адаптованим до особливостей вимови у мові перекладу. Як ми знаємо, скарлатина – це інфекційне захворювання, яке супроводжується сильним болем у горлі та кашлем, від чого у людини виникають труднощі при ковтанні. На нашу думку, використовуючи фонографічні оказіоналізми *Bluh bluh bluh bluh bluh, bluhdy*, що, вочевидь, відповідає фонетично правильному *bloody*, автор хотів зімітувати кашель, від якого задихається дитина. Відповідно, й перекладач мав підібрати такі відповідники, які могли би максимально природно передати кашель. На позначення кашлю

в українській мові використовують не «пла-пла-пла», а щось на кшталт «кахи-кахи» або «бхе-бхе». Тому саме ці відповідники мали бути взяті за основу, тож у перекладі можна було б написати, наприклад, «кахи-лята» замість «клята», або навіть додавши авторський коментар «Сказав Клаус, *кахикаючи*». І у читача одразу б з'явилися певні асоціації та уявлення про ту хворобу, яку автор намагався зобразити в оригіналі. Тому ми бачимо, що у цьому прикладі функціональність графонів (принаймні частково) втрачена. Перекладач не зміг повноцінно донести до україномовних читачів ідею автора, тому обрана ним стратегія не видається вдалою, уводячи в оману потенційних цільових читачів.

Окрім *характерологічної* функції графонів ми ще виокремлюємо *емотивну* та *експресивну*. Далі проаналізуємо детально кожну із зазначених функцій. Почнемо з емотивної. Емотивність – це мовна категорія, яка є її невід'ємною властивістю виражати психологічні (емоційні) стани та переживання людини за допомогою особливих одиниць мови та мовлення (емотивів) [5, с. 98]. Інші дослідники класифікують емотивність як «текстову категорію, яка слугує засобом вираження ставлення автора та персонажів до тексту дійсності, що замальовується у тексті, і значною мірою впливає на сприйняття тексту та ставлення читача до прочитаного» [3, с. 211]. Враховуючи сутність об'єкту нашого дослідження, зрозуміло, що графон слугує засобом, який вказує на емотивний стан мовця, тому ми будемо керуватися першим визначенням. Розглянемо приклад, у якому хлопчик від сильного хвилювання починає затинатися та не одразу може підібрати потрібні йому слова (“*The Game*” by J. London):

*I understand the essence of your w-w-words.
But if he... he... st... st... starts fight, won't...
can't you st... stop him?*

В оригіналі ми бачимо, що для передачі емоційного стану хлопчика автор використовує фонографічні засоби у комплексі з графічними. Під впливом емоцій хлопчина не може швидко вимовити слово *words* і затинається, а відповідний ефект відтворюється автором як *w-w-words*. Цю аномалію мовлення автор показує за допомогою редуплікації приголосного [w] та дефісації. Також цей хлопчик не в змозі одразу правильно сказати сло-

ва *starts* та *stop*, довго затинаючись, і вимовляючи лише дві перші літери *s* та *t*, *st... st... starts, st... stop*. Прийом, використаний автором, є ефективним, оскільки дозволяє реалістично одразу уявити мовлення людини, що затинається. Переклад виглядає наступним чином:

Я розумію, що ти к-к-кажеш. Але якщо він п-п-почне бійку, чи зм-можеш його з-з-зупинити?

Показати таку ваду мовлення, як заїкання, не склало жодних труднощів для перекладача, тим паче, що у кожній мові ця особливість зображується одними й тими ж засобами, як правило, графічного характеру. Перекладач діє аналогічно з автором, використовуючи подвоєння чи потроєння перших літер в окремих словах у поєднанні з прийомом дефісації. Більш того, в оригіналі ми зафіксували три випадки порушень орфографічних норм, в той час як у перекладі – чотири. Перекладач одомашнює переклад, використовуючи паралельні засоби мови перекладу, не порушуючи творчий задум автора та стилістику першотвору. І головне, у друготворі виникає бажаний ефект «природності», адже український читач не має жодних сумнівів стосовно того, що саме відбувається з героєм твору.

Що ж стосується поняття експресивності, то воно використовується значно ширше і включає в себе усі засоби виразності, що порушують сприйняття та привертають увагу реципієнта. Експресія (лат. *expressio* – вираження) тлумачиться як «виразність (або зображувальність) мовлення, така його якість, завдяки якій воно набуває стилістичної маркованості (емоційності, образності) і стає спроможним передати певний нетривіальний зміст»[4, с. 112]. Для дослідження експресивної функції графонів ми взяли приклад із сатиричного роману «Мандри Гулівера», а саме фрагмент, коли «ліліпутійці» взяли в полон Гулівера та тягнули його до свого короля. Гулівер, побоюючись його гніву, постійно вимовляв незвичайні слова, яким його навчили мешканці країни Ліліпутії:

*When I had crept within four yards of the throne, I raised myself gently upon my knees, and then striking my forehead seven times against the ground, I pronounced the following words, as they had been taught me the night before, **Inckpling***

gloffthrobb squut serumblhiop mlashnalt zwin tnodbalkuffh slhiophad gurdlubh asht.

«Слова» Гулівера є оказіоналізмами-нонсенсами, фонетичний склад яких не нагадує жодну з існуючих мов. Звичайно, це потрапляє у фокус уваги читача, зацікавленість якого лише посилюється:

Підповзши до трону, я за чотири ярди від нього випростався, став на коліна, і сім разів стукнувшись лобом об підлогу, вимовив слова, яких мене навчили напередодні: «Інклінг глофзстроб сквутсером бліоп млешнелт звін тнодбалгаф сліодед гардлеб ешт».

Перекладач вдало транскодує англійські відповідники, і український читач зможе познайомитись з дивною мовою ліліпутів, яка не схожа на жодну з відомих мов. Більш того, в українській мові не існує навіть приблизно схожих слів, вони є чужими для україномовного читача, тому він може їх сприймає з подивом, можливо, подекуди з нерозумінням. Однак, саме незвичне звукове оформлення слів і слугує засобом експресивності / виразності. Отже, задіяна стратегія очуження, у цьому випадку не стала каменем комунікативного спотикання.

3. Висновки

Проведене нами дослідження дозволяє зробити висновки, що сучасні перекладачі намагаються бути «вірними» авторам художніх творів та знаходять цікаві рішення творчого характеру при відтворенні графонів, хоча й інколи порушуючи їх функціональність через не дуже вдалих вибір відповідників, що призводить до часткового перекручування змісту та втрати прагматичного ефекту. На нашу думку, пояснити це можна вибором перекладацької стратегії, в межах якої працює перекладач. Звичайно, «чуже» в перекладі – це прояв стратегії форенізації, а природні еквіваленти, які лише полегшують сприйняття тексту, є наслідком доместикації. І варто також відзначити ще один дуже позитивний момент: ідея повного ігнорування фонографічних стилізацій фактично зводиться нанівець. Як в межах стратегії доместикації, так і форенізації є доцільним відтворювати графони паралельними засобами цільової мови, які лише підсилюють їх потужний стилістичний ефект. Перекладачі, усвідомлюючи прагматичну цінність фонографічних стилізацій, перебувають у постійному творчо-

му пошуку, і намагаються якнайкраще вплинути на свого читача. Перспективою подальшого дослідження вважаємо вивчення перекладацького відтворення графонів з огляду їх інших функцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко А.Л. «Нестандартный» язык: Проблемы художественного перевода / Л.А. Борисенко // Ментальность. Коммуникация. Перевод : сб. статей памяти Федора Михайловича Березина (1931–2003) / [РАН. ИНИОН. Центр гуманит. науч-информ. исслед.; отд. языкознания ; отв. ред. и сост. Раренко М.Б.]. – М., 2008. – С. 250–266. – (Сер. «Теория и история языкознания»). 2. Бузаджи Д.М. Векторы смысла. О функциональном подходе к переводу / Д.М. Бузаджи // Мосты. – 2008. – № 3(19). – С. 43–59.
3. Мороховский А.Н. Стилистика английского языка / А.Н. Мороховский, О.П. Воробьева, Н.И. Лихошерст, З.В. Тимошенко. – К. : Вищ. шк., 1984. – 236 с.
4. Чабаненко В.А. Стилистика экспресивных засобів української мови : [монографія] / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
5. Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций [монография] / В.И. Шаховский. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.
6. Nida E.A. *Toward a Science of Translating* / E.A. Nida. – Leiden : B.J. BRILL, 1964. – 331 p

REFERENCES

- Borisenko, A.L. (2008). *Nestandartny yazyk: Problemy khudozhestvennogo perevoda* [Non-standard Language: Problems of Literary Translation]. In: M.B. Rarenko (ed.). *Mental'nost'. Kommunikatsiia. Perevod: sb. statei pamiati Fedora Mikhailovicha Berezina (1931–2003)* [Mentality. Communication. Translation: collection of articles in honor of F.M. Berezin (1931–2003)]. Moscow: INION RAN Publ, pp. 250–266 (in Russian).
- Buzadzhi, D.M. (2008). *Vektory smysla. O funktsyonal'nom podkhode k perevodu* [Vectors of Sense. About Functional Approach in Translation]. *Mosty. – Bridges*, 3(19), 43–59 (in Russian).
- Chabanenko, V.A. (2002). *Stylistyka ekspresyvnykh zasobiv ukrainskoyi movy*. [Stylistics of Expressive Means of Ukrainian]. Zaporizhia: ZDU Publ.
- Morokhovskiy, A.N., Vorob'eva, O.P., Lihosherst, N.I., and Timoshenko, Z.V. (1984). *Stilistika angliyskogo yazyka* [Stylistics of English]. Kyiv: Vyshcha Shkola Publ.
- Nida, E.A. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden: B.J. BRILL.
- Shakhovskii, V.I. (2008). *Lingvisticheskaya teoriya emotsyi*. [Linguistic Theory of Emotions]. Moscow: Gnozis Publ.

УДК 378 : 37.02 : 81'253

СИСТЕМА ВПРАВ І ЗАВДАНЬ ДЛЯ НАВЧАННЯ УСНОГО ПОСЛІДОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ

*Л.М. Черноватий, докт. пед. наук,
Н.М. Ковальчук, канд. пед. наук (Харків)*

Виходячи з результатів аналізу загальної моделі системи вправ і завдань для навчання перекладу, запропоновано систему вправ і завдань для навчання усного послідовного перекладу (із застосуванням перекладацького скоропису) з трьома компонентами, типологія яких ґрунтується на їх розмежуванні в залежності від мети вправління: оволодіння діями й операціями, що необхідні для здійснення усного послідовного перекладу (із застосуванням перекладацького скоропису), але не включають його; формування перекладацьких навичок, тобто компонентів перекладацької діяльності у сфері усного послідовного перекладу (із застосуванням перекладацького скоропису), які піддаються автоматизації; розвиток умінь усного послідовного перекладу (із застосуванням перекладацького скоропису), що ґрунтуються на діях та операціях попередніх двох категорій. Відповідно пропонується розрізнати три підсистеми вправ і завдань – підготовчі (для оволодіння діями й операціями першої категорії), для формування перекладацьких навичок та для розвитку умінь усного послідовного перекладу (із застосуванням перекладацького скоропису). Показано ієрархію понять «система», «підсистема», «група», «тип» і «вид» стосовно вправ та завдань для навчання усного послідовного перекладу (із застосуванням перекладацького скоропису) і наведено приклади їх реалізації в системі. Окреслено перспективу подальших досліджень.

Ключові слова: вправа; вправи для розвитку умінь; вправи для формування навичок; вправління; групи, типи і види вправ; завдання; ієрархія; навичка; навчання перекладу; перекладацький скоропис, підготовчі вправи; підсистема; система; уміння; усний послідовний переклад.

Черноватый Л.Н., Ковальчук Н.Н. Система упражнений и заданий для обучения устному последовательному переводу. Исходя из результатов анализа общей модели системы упражнений и заданий для обучения переводу, предложено систему упражнений и заданий для обучения устному последовательному переводу (с использованием переводческой скорописи) с тремя компонентами, типология которых основывается на их разграничении в зависимости от цели их выполнения: овладение действиями и операциями, необходимыми для осуществления устного последовательного перевода (с использованием переводческой скорописи), но не включающими его; формирование переводческих навыков, т.е. компонентов переводческой деятельности в сфере устного последовательного перевода (с использованием переводческой скорописи), которые поддаются автоматизации; развитие умений устного последовательного перевода (с использованием переводческой скорописи), основанных на действиях и операциях предыдущих двух категорий. Соответственно предлагается различать три подсистемы упражнений и заданий – подготовительные (для овладения действиями и операциями первой категории), для формирования переводческих навыков и для развития умений устного последовательного перевода (с использованием переводческой скорописи). Показано иерархию понятий «система», «подсистема», «группа», «тип» и «вид» относительно упражнений и заданий, а также приведены примеры их реализации в системе. Очерчено перспективу дальнейших исследований.

Ключевые слова: группа, тип и вид упражнений; задание; иерархия; навык; обучение переводу; перевод; переводческая скоропись; подготовительные упражнения; подсистема; система; умение; упражнение; упражнения для развития переводческих умений; упражнения для формирования переводческих навыков, устный последовательный перевод.

Chernovaty L.M., Kovalchuk N.M. The system of exercises and tasks for consecutive interpreter training.

Basing on the analysis of the general system of exercises and tasks in translator/interpreter training, the authors offer a three-component system of exercises and tasks for consecutive interpreter training. The components discrimination is based upon their aims, which fall into one of the following three categories. The first one is related to the acquisition of skills and operations, which are required for the consecutive interpreting (involving note taking), process, but do not comprise the said interpreting proper. The second category includes the consecutive interpreting (involving note taking) actions and operations that can be automatized, while the third one incorporates consecutive interpreting skills, which are based on the actions and operations of the first two categories. Taking into account the said discrimination, the authors suggest a system composed of three subsystems: (1) preparatory exercises (for the acquisition of the first-category operations and actions), (2) those intended for the interpreting automatic components formation, and (3) for the development of consecutive interpreting skills. The authors show the hierarchy of the notions of “system”, “subsystem”, “group”, “type” and “kind” of exercises and provide examples of their realization within the system. The prospects of further research are outlined.

Key words: automatic operation, consecutive interpreting, exercises for the formation of interpreting automatic operations; exercises for the development of interpreting skills; exercise, hierarchy; groups, types and kinds of exercises; interpreter training; interpreting, note taking, skill, preparatory exercises; subsystem, system, task.

1. Вступ

У попередній публікації [6] ми класифікували поняття «система вправ для навчання перекладу» як категорію, що входить до компонента «зміст навчання перекладу» в загальній системі методики його навчання. Спираючись на ознаки понять «навичка», «уміння» та «вправа», ми, слідом за іншими авторами [4], дійшли висновку, що термін «вправа» доцільно вживати лише для позначення завдань, метою яких є формування навички (оскільки змістом вправи є вправляння, тобто повторення певної дії з метою її автоматизації [5, с. 74]), тоді як стосовно розвитку умінь точнішим видається термін «завдання» (зважаючи, що зміст оволодіння умінням не включає згаданого повторення). Таким чином, у даній публікації ми оперуємо терміном «система вправ і завдань» замість традиційного словосполучення «система вправ».

Виходячи з принципів системності, нами було запропоновано загальну модель такої системи, підсистеми якої знаходяться у складних ієрархічних відносинах, де кожна підсистема включає вправи та завдання нижчого рівня, і для яких згадані підсистеми перетворюються на системи тощо. Найбільш очевидним є перший поділ загальної системи на дві підсистеми для навчання конкретного виду (усного та письмового) перекладу кожна, які можуть підрозділятися далі. Наприклад, підсистема усного перекладу (УП) розпадається на підсистеми для навчання перекладу з аркуша, абзацно-фразового, послідовного та синхронного перекладу.

Кожна з цих підсистем включає по три дальші підсистеми відповідно до характеру дій та операцій, оволодіння якими передбачається в межах кожної з них.

До змісту першої підсистеми (підготовчі вправи) входить оволодіння діями й операціями, які є необхідними для здійснення перекладу, але не включають його (наприклад, мнемічні дії, дикція тощо). Метою вправ другої підсистеми є формування перекладацьких навичок, а третьої – розвиток перекладацьких умінь. Кожна із згаданих підсистем, у свою чергу, може розглядатися як система, що включає підсистеми нижчого рівня – групи, типи і види, приклади яких наведено у наших попередніх публікаціях [8], і які буде проілюстровано у подальшому викладі.

Як уже зазначалося раніше [6], загальна система вправ та завдань повинна забезпечити надійне підґрунтя для розробки комплексів вправ, що розглядаються як «втілення системи (підсистеми) вправ стосовно конкретної сфери або теми» [2, с. 191]). Однак, зважаючи на існування різних видів перекладу, які не є повністю ідентичними за номенклатурою навичок та умінь, що входять до їхнього складу, видається необхідним запропонувати систему вправ і завдань для кожного виду перекладу окремо. Нами вже розглядалася така система для навчання усного перекладу з аркуша (див. [8]), а в даній статті ми спробуємо запропонувати її стосовно усного послідовного перекладу (УПП).

Оскільки система вправ і завдань для його навчання як окреме питання досі вивчалася недостатньо (див. приклади розробки комплексів вправ в окремих розвідках [7; 9]), то дана проблема видається актуальною.

Відповідно метою дослідження є розробка системи вправ для навчання фахового УПП з метою забезпечення науково обґрунтованої основи для подальшого складання комплексів вправ на конкретних етапах навчання цього виду перекладу.

Для досягнення цієї мети потрібно було розв'язати такі завдання: розглянути УПП як об'єкт навчання, проаналізувати його зміст, а також пов'язаних понять «абзацно-фразовий переклад» та «перекладацький скоропис», визначити перелік умінь і навичок, на яких ґрунтується УПП, встановити структуру підсистем, що входять до складу системи вправ і завдань для навчання УПП, та їх ієрархію; запропонувати номенклатуру згаданих вправ і завдань, сформулювати рекомендації щодо застосування запропонованої системи для розробки відповідних комплексів вправ, а також окреслити перспективи наступних досліджень. Подальший зміст статті викладається відповідно до логіки вирішення названих завдань.

2. Основна частина

Об'єктом нашого дослідження є система навчання УПП, до змісту якого входить підготовка студентів до здійснення цього виду перекладу в умовах, наближених до реальних (наприклад, переклад виступів доповідачів на конференціях), а предметом – система вправ та завдань для забезпечення такого навчання.

Стосовно змісту УПП, то ми розглядаємо його як переклад виступу мовця в паузах, які останній робить час від часу (практикується й переклад усієї доповіді одразу після її виголошення). Залежно від довжини відтинків такої доповіді, тлумач записує або не записує (коли такі відтинки містять 1-2 речення) зміст ТО для його подальшого перекладу. В останньому випадку, який є типовим для переговорів або дискусій, такий переклад часто називають «абзацно-фразовим» (АФП). У подальшому викладі АФП тлумачиться як такий, що характеризується короткими відрізками ТО, тоді як термін «УПП» вживається для позначення перекладу довших відрізків

ТО, незалежно від того, перекладається увесь ТО одразу чи довшими відтинками у паузах [6, с. 183]. Класичним прикладом ситуації застосування УПП є переклад доповідей на конференції.

Оскільки обсяг фрагмента виступу доповідача між паузами, не кажучи вже про обсяг усієї доповіді загалом, перевищує обсяг оперативної пам'яті перекладача, інформація, що міститься в ТО, має записуватися. Простий запис у рядок із скороченням слів є неефективним, бо, по-перше, важко таким чином зафіксувати уся головну інформацію, а по-друге, у більшості випадків перекладач не здатний відновити логічні зв'язки між елементами таких записів, внаслідок чого відбувається втрата значного обсягу інформації ТО в ТП. Для вирішення цієї проблеми професійні перекладачі застосовують перекладацький скоропис (ПС), тобто систему запису, що ґрунтується на комбінації мовних і символічних елементів, які розташовуються за принципом вертикалізму й утворюють систему орієнтирів, дозволяючи за асоціативним принципом відтворити усю головну інформацію ТО в ТП (докладніше див. [3]).

Ефективна система вправ і завдань для навчання УПП має передбачати формування усіх навичок та умінь, на яких ґрунтується даний вид перекладу, для чого важливо усвідомлювати їх перелік, що розглядається далі (див. також [6, с. 264–268]).

Група навичок, яка є спільною для всіх видів УП, вже аналізувалася в інших наших працях [6; 8]. До них, зокрема, відноситься навичка сегментування ТО для виділення одиниць орієнтування в ньому. В УПП одиницею орієнтування для запису зазвичай обирається синтагма, тобто фрагмент висловлення, окремий у синтактико-семантичному відношенні та виділений інтонаційно, що має відносно закінчену логічну структуру (наприклад, група підмета, група присудку, відособлення тощо), яку можна зафіксувати за допомогою ПС.

Навички імовірнісного прогнозування та контекстуальної здогадки сприяють адекватному розумінню ТО навіть при наявності в ньому лексичних одиниць, зміст яких може здатися невідомим. Перша з них дозволяє прогнозувати появу найбільш вірогідних лексем та синтаксичних структур, а друга – встановлювати значення лексичних одиниць за контекстом.

Важливими є й навички запам'ятовування, оскільки в УПП доводиться утримувати у свідомості значні фрагменти ТО. Хоча це завдання полегшується наявністю записів, однак лише за умови раціонального його використання, коли символи відіграють роль смислових опор і легко відтворюються в процесі їх зчитування. Крім того, як і в інших видах УП, перекладач повинен утримувати в пам'яті структури, обрані ним для перекладу різних сегментів ТО, які потрібно узгодити на синтаксичному рівні [8].

Навичка переключення з мови на мову не є головною в класичному УПП (наприклад, переклад доповіді на конференції), оскільки зазвичай у цьому випадку ми маємо справу з одностороннім перекладом (приміром, з рідної мови на іноземну). Однак, якщо після доповіді передбачені запитання й відповіді, то значення цієї навички суттєво зростає. Особливими для УПП є навички міжсеміотичного переключення, яке ґрунтується не лише на вербальній, але й моторно-графічній реакції (переключення з природної мови на ідеографічне письмо (символьні складові ПС) і навпаки) [6, с. 268].

Навички лексико-синтаксичного варіювання говоріння у поєднанні із застосуванням ритміко-інтонаційних та інших просодичних засобів є важливими в ситуаціях ускладнень, коли необхідно швидко викликати з ментального лексикону синонім певної лексичної одиниці або передати її смисл шляхом описового перекладу [8]. Як зауважують дослідники [11], для забезпечення ефективності згаданого виклику необхідне постійне тренування й постійна практика в УП, тоді як здійснення ПП є набагато менш ефективним для підтримання готовності до УП [11, с. 243]. Сюди ж відносяться навички лексико-синтаксичних конверсій на рівні словосполучень та речень, антонімічні перетворення, синтаксичні інверсії, семантичні й граматичні трансформації тощо.

Ефективність УПП, як і інших видів УП, особливо в галузевих сферах, суттєвим чином залежить від ступеня сформованості так званих патернів переносу (*transfer patterns*) [12]), які тлумачаться як певна конфігурація нервових зв'язків за відповідною структурою, що дозволяє розв'язувати нові перекладацькі проблеми. Вони включають навички близького до умовно-рефлекторного володіння

принаймні кількома сотнями найуживаніших лексичних та фразеологічних відповідників за певними темами [1; 10] та вільного переходу від синтаксичних структур мови оригіналу (МО) до відповідних структур мови перекладу (МП) [6].

Зважаючи на згадане раніше перевантаження механізму обробки інформації, суттєвою для УПП, так само як і для інших видів УП, є навичка компресії ТО, оскільки вона допомагає запобігти названому перевантаженню й сприяє розвитку іншої навички – швидкісного перекладу.

Крім того, як і для інших видів УП, критичними є навички зовнішнього оформлення мовлення (дикція, інтонаційне оформлення, голосне говоріння тощо). До цієї ж групи відносяться й навички плавного говоріння без невмотивованих пауз і повторів, а також оформлення висловлення за допомогою ритміко-інтонаційних засобів [8]. До способів забезпечення привабливого зовнішнього оформлення мовлення в УПП належить і засвоєння дій, призначених для подолання проблем при тлумаченні ТО й передачі його смислу в ТП, куди відносяться і навичка заповнення пауз природними мовленнєвими формулами, аби забезпечити рівномірне говоріння без невмотивованих пауз і повторів [8].

Специфічними для УПП є навички синхронізації двох різноспрямованих видів мовленнєвої діяльності на кожному його етапі – аудіювання й письма при сприйманні ТО, та читання й говоріння під час породження ТП. Іншими навичками, притаманними лише УПП, є здатність економно й раціонально (повнота запису головних понять ТО, дотримання принципу вертикалізму, щільність записів) фіксувати на письмі головний зміст ТО у процесі його сприймання. того, характерними лише для УПП є навички й уміння паралельного озвучення перекладу в умовах одноразовості говоріння та зчитування переважно ідеографічних записів [6, с. 268].

Уміння, спільні для усіх видів УП, включають вибірккову стратегію при аудіюванні ТО (сегментація ТО й ідентифікація його ключової інформації та смислових опорних пунктів), здатність утримувати в пам'яті смислові блоки ТО і логічні зв'язки між ними, уміння швидкого прийняття перекладацьких рішень в умовах виняткового обмеження в часі, уміння розв'язання нестереотипних лексико-фразеологічних проблем тощо (детальніше див. [6; 8]).

Уміння синхронізації аудіювання й письма, з одного боку, та читання й говоріння – з іншого (див. вище), базується на навичках паралельного функціонування цих видів мовленнєвої діяльності, уміння відходу від буквализму – на лексико-синтаксичному варіюванні, а здатність позбавлятися надмірності в ТП – на компресії ТО.

Уміння голосного рівномірного озвучення ТП без невмотивованих пауз і повторів з належним ритміко-інтонаційним оформленням, а також здатність підвищувати темп говоріння ґрунтуються на артикуляційних і просодичних компонентах, навичках швидкісного перекладу тощо.

До умінь, специфічних для УПП, відноситься здатність здійснювати активний пошук головних

сміслових членів у ТО в умовах одноразовості його сприймання з опорою не на вербальну, а на образну пам'ять. Яскравою відмінністю УПП від інших видів перекладу є, безумовно, уміння вести записи перекладацьким скорописом, яке є фактично окремим видом діяльності, а тому для його розвитку доцільно передбачити окрему систему вправ і завдань.

Зважаючи на викладений вище список навичок і умінь, а також враховуючи загальну систему вправ та завдань для навчання перекладу (див. [8]), можна запропонувати підсистему вправ для навчання УПП, виходячи з підсистем, що розглядалися вище (підготовчі, для формування навичок і для розвитку умінь). Схематично така система показана на рис. 1.

Рис. 1. Система вправ і завдань для навчання усного послідовного перекладу. Умовні позначення: СВ – система вправ, УПП – усний послідовний переклад, ПІДГОТОВЧІ – підготовчі вправи і завдання, НАВИЧКИ – вправи для формування навичок, УМІННЯ – завдання для розвитку умінь, 1А – група вправ «А» в підсистемі підготовчих вправ, 1А-1 – тип вправи «1А-1» в групі вправ «А» в підсистемі підготовчих вправ, 1А-1 (1) – вид вправи «1А-1 (1)» типу вправи «1А-1» в групі вправ «А» в підсистемі підготовчих вправ тощо.

Перша підсистема (підготовчі вправи і завдання) включає в себе такі групи. Група 1А, яку призначено для оволодіння перекладацьким скорописом (на рівнях слова, словосполучення чи абзацу),

включає три типи завдань. Тип 1А-1, що призначено для розвитку навичок смислової орієнтації (яка ґрунтується на механізмі сегментування ТО), може включати такі види як 1А-1 (1) – для формування

навичок розпізнавання головної інформації ТО, 1А-1 (2) – для розвитку здатності ідентифікувати ключові слова в тексті тощо.

Метою завдань типу 1А-2 є оволодіння принципом вертикального запису у ПС. В межах цього типу можуть застосовуватися різні види завдань, залежно від типу логічного зв'язку (синтаксична структура), на якому ґрунтується відповідне висловлення. Наприклад, вид 1А-2 (1) може бути призначено для навчання запису умовних, а вид 1А-2 (2) – допустових речень тощо.

Завдання типу 1А-3, які призначено для забезпечення щільності записів студентів, включають численні їх види, ціллю яких є розвиток здатності до раціонального скорочення слів (вид 1А-3 (1), доречного застосування символів (вид 1А-3 (2), абревіатур (вид 1А-3 (3), поєднання символів (вид 1А-3 (4), запису логічного зв'язку понять у ТО (вид 1А-3 (5) тощо. Усі завдання групи 1А використовуються спочатку із зоровою опорою на ТО, а потім – при його сприйманні на слух.

Група вправ 1Б, метою якої є формування навичок інформаційної переробки ТО, включає різноманітні їх типи, відповідно до навички, яка в кожній із них формується. Наприклад, тип 1Б-1 використовується для формування навичок компресії ТО; тип 1Б-2 – для оволодіння діями з метою розширення обсягу експліцитної інформації ТО (наприклад, розгортання імплікатур ТО за рахунок опису чи додавання необхідної інформації), тип 1Б-3 – для формування навичок трансформації. Кожен із цих типів, у свою чергу, може розпадатися на відповідні види. Наприклад, останній тип (1Б-3) може включати такі види як 1Б-3 (1) (лексичні трансформації), 1Б-3 (2) (синтаксичні трансформації) 1Б-3 (3) тощо.

До складу групи 1В (для розвитку психологічних механізмів, важливих для здійснення УПП) входять кілька типів вправ. Зокрема, тип 1В-1 призначено для розвитку мнемічних можливостей студентів, тип 1В-2 – імовірнісного прогнозування, тип 1В-3 – синхронізації двох видів мовленнєвої діяльності в умовах їх одночасного здійснення. Кожен із згаданих типів розпадається на види, зокрема, тип 1В-1 може включати такі види як 1В-1 (1) (запам'ятовування смислових блоків ТО), 1В-1 (2) (запам'ятовування логічних зв'язків між смисловими блоками ТО), 1В-1 (3) (запам'ятовування

прецизійної інформації). У свою чергу, видами вправ типу 1В-2 можуть бути завдання на заповнення пропусків у реченнях (вид 1В-2 (1) або абзацах (вид 1В-2 (2) тощо. Тип 1В-3 може містити такі види як 1В-3 (1) – одночасне аудіювання ТО і його запис, вид 1В-3 (2) – одночасне зчитування ідеографічних записів і озвучення тексту тощо.

Група вправ 1Г має на меті забезпечити привабливі характеристики зовнішнього оформлення говоріння студентів. До її складу входять вправи типу 1Г-1 (для формування навичок дикції) та 1Г-2 (для забезпечення навичок плавного говоріння). Відповідно перший тип може включати такі види як 1Г-1 (1) – для розвитку артикуляційних навичок, 1Г-1 (2) – для розвитку просодичних навичок, а другий – 1Г-2 (1) (для підтримання сталого темпу мовлення), 1Г-2 (2) (для уникнення невмотивованих пауз), 1Г-2 (3) (для уникнення повторів), 1Г-2 (4) (для заповнення пауз природними мовленнєвими формулами) тощо.

Зміст усіх вправ другої підсистеми (для формування навичок), на відміну від першої (підготовчі вправи), передбачає переклад. Група 2А, яку призначено для формування навичок лексико-синтаксичного і просодичного варіювання, включає типи 2А-1 (для розв'язання нестереотипних лексико-фразеологічних проблем) та 2А-2 (для формування навичок перекладацьких трансформацій). Перший тип включає, вид 2А-1 (1), де передбачено оволодіння різноманітними лексичними замінами (контекстуальна й синонімічна заміни, описовий та антонімічний переклад тощо). Змістом вправи виду 2А-1 (2) є оволодіння фразеологічними замінами (утворення квазіфразеологізмів у випадку відсутності відповідників або аналогів у МП). Тип 2А-2 включає такі види вправ як 2А-2 (1), призначений для формування навичок здійснення лексичних трансформацій (генералізація, конкретизація, додавання, вилучення і перестановка слів тощо), та 2А-2 (2) – для закріплення синтаксичних трансформацій.

Група вправ 2Б, яку націлено на формування патернів переносу (див. визначення вище), містить принаймні три типи вправ. Тип 2Б-1, що призначено для формування патернів синтаксичного переносу, включає вид 2Б-1 (1), де студенти навчаються калькування структури речення в ТО і засвоюю-

ють обмеження щодо застосування цього перекладацького прийому, а також вправи виду 2Б-1 (2), метою яких є засвоєння клішованих відповідників деяких синтаксичних структур, типових для певного жанру в обох мовах.

Тип 2Б-2, змістом якого є формування патернів лексичного переносу, містить вправи виду 2Б-2 (1) – для засвоєння відповідників у двох мовах на рівнях слова й словосполучення, а також вид 2Б-2 (2) – для навчання способів передачі прецизійної інформації і власних назв за допомогою перекладу, різних видів транскодування тощо.

У вправах типу 2Б-3 формуються патерни фразеологічного переносу, вид 2Б-3 (1) призначено для передачі фразеологізмів МО за допомогою аналогів у МП, а вид 2Б-3 (1) – для згаданої передачі із застосуванням відповідників у МП.

Зміст групи вправ 2В передбачає формування навичок зовнішнього оформлення говоріння студентів і включає такі самі типи й групи вправ, що й група вправ 1Г у підсистемі 1 (підготовчі вправи), однак, на відміну від останніх, в другій підсистемі вони виконуються у двомовному режимі, тобто не ізольовано, а інтегровані в єдиний акт перекладу, що включає як сприймання фрагмента ТО із відповідним записом, так і його озвучення в ТП з опорою на такі записи.

Група 2Г, що має на меті формування навичок переключення, включає тип 2Г-1 (для навчання переключення з МО на МП) та тип 2Г-2 (для оволодіння міжсеміотичним переключенням (з природної мови на ідеографічне письмо і навпаки).

Нарешті вправи групи 2Д призначені для розвитку швидкісного перекладу, який розглядається не як мета навчання УПП (оскільки в цьому виді перекладу не рекомендується надто високий темп озвучення ТП), а як засіб забезпечення запасу міцності на випадок виникнення надзвичайних обставин.

Третя підсистема (для розвитку умінь) включає завдання на цілісне здійснення УПП в умовах, наближених до реальних (моделюється виступ на конференції). Усі завдання виконуються на рівні фрагментів тексту, але увага зосереджується на окремих аспектах перекладу.

В групі 3А контролюються синхронізація сприймання ТО через слуховий канал і запису його змісту, з одного боку, та синхронізація зорового сприймання ідеографічних записів і озвучення ТП, з іншого. У завданнях групи 3Б, за рахунок навмисного створення викладачем перекладацьких проблем у ТО (або при його сприйманні), увага зосереджується на швидкому прийнятті перекладацьких рішень при паралельному виконанні іншої діяльності (зчитуванні власних записів). Завдання групи 3В призначено для розвитку уміння долати інтерференцію з боку форми ТО, для чого він насичується відповідними елементами. Ця група може включати типи 3В-1 (для розвитку умінь позбавлятися мовної надмірності ТО й збереження головної інформації в ТП) та 3В-2 (для розвитку умінь уникати неприродного буквализму в ТП). Нарешті в завданнях групи 3Г здійснюється комплексний розвиток уміння нормативного говоріння в умовах одночасного зчитування записів і прийняття перекладацьких рішень. Типи й види завдань в усіх цих групах можуть розрізнятися за критеріями підготовленості (з попереднім ознайомленням зі змістом ТО чи без), наявністю часових обмежень, спрямованості перекладу (односторонній або двосторонній), рівня ТО (абзац, мікротекст або текст), характер джерела породження тексту (в аудіозапису чи коли текст читає викладач) тощо (детальніше див. [9]).

3. Висновки

Таким чином, в даній публікації, ґрунтуючись на загальній системі вправ для навчання перекладу, запропоновано систему вправ і завдань для навчання усного послідовного перекладу. Як уже згадувалося у попередніх наших публікаціях [8], при укладанні комплексів вправ і завдань для конкретного рівня навчання, у конкретній сфері тощо подані вище три підсистеми вправ реалізуються не послідовно, а паралельно, залежно від різних чинників. Виявлення таких чинників та дослідження їх впливу на співвідношення вправ і завдань у кожному конкретному випадку потребує спеціальних досліджень, в чому і вбачається перспектива подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Латышев Л.К. Структура и содержание подготовки переводчиков в языковом вузе : учеб.-метод. пособие / Л.К. Латышев, В.И. Провоторов. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 136 с. 2. Методика навчання іноземних мов та культур : підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О.Б., Бориско Н.Ф., Борецька Г.Е. та ін. / [за загальн. ред. С.Ю. Ніколаєвої]. – К. : Ленвіт, 2013. – 590 с. 3. Миньяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод / Р.К. Миньяр-Белоручев. – М. : Воениздат, 1980. – 237 с. 4. Плахотник В.М. Чи можуть вправи бути комунікативними? / В.М. Плахотник // Іноземні мови. – 2012. – № 1. – С. 5–12. 5. Психологічна енциклопедія / [Автор-упорядник О.М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с. 6. Черноватий Л.М. Методика викладання перекладу як спеціальності : підручник [для студ. вищ. заклад. освіти за спеціальністю “Переклад”] / Л.М. Черноватий. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – 376 с. 7. Черноватий Л.М. Система вправ для навчання послідовного перекладу з опорою на систему перекладацького скоропису / Л.М. Черноватий, Є.О. Червінко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань, 2013. – № 3. – С. 338–348. 8. Черноватий Л.М. Система вправ для навчання перекладу з аркуша майбутніх філологів / Л.М. Черноватий // Наукові записки. – Сер. : Філологічні науки (Мовознавство). – Кропивницький : РВВ КДПУ ім.В. Винниченка, 2017. – Вип. 153. – С. 603–608. 9. Черноватий Л.М. Типологія вправ для формування навичок усного перекладу / Л.М. Черноватий, Т.В. Ганічева // Актуальні проблеми художнього і галузевого перекладу. – Горлівка : ГДПШМ, 2007. – Вип. 6. – С. 150–158. 10. Ширяев А.Ф. Синхронный перевод: Деятельность синхронного переводчика и методика преподавания синхронного перевода / А.Ф. Ширяев. – М. : Воениздат, 1979. – 183 с. 11. Gile D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training / D. Gile. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins publishing Company, 2009. – 287 p. 12. Robinson D. Becoming a Translator / D. Robinson. – New York : Routledge, 2007. – 344 p.

REFERENCES

Chernovaty, L.M. (2013). *Metodyka vykladannya perekladu yak spetsial'nosti [Methods of University-level Translator Training]*. Vinnytsia: Nova Knyha Publ.

Chernovaty, L.M. (2017). Systema vprav dlia navchannia perekladu z arkusha maybutnikh filolohiv [System

of exercises for training sight interpreters at the university level]. *Naukovi zapysky. Filolohichni nauky (Movoznavstvo). Kropyvnyts'kyi KDPU imeni V.Vynnychenka – Scientific Records of Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University at Kropyvnyts'kyi*, 153, 603-608 (in Ukrainian).

Chernovaty, L.M., and Chervinko, Ye.O. (2013). Systema vprav dlia navchannia poslidovnoho perekladu z oporoiu na systemu perekladats'koho skoropysu [System of exercises for training consecutive interpreters on the basis of note-taking]. *Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny – Bulletin of Pavlo Tychyna State Pedagogical University at Uman'*, 3, 338–348 (in Ukrainian).

Chernovaty, L.M., and Hanicheva, T.V. (2007). Typologia vprav dlia formuvannia navychok usnoho perekladu [Typology of exercises for interpreting skills development]. *Aktual'ni problemy khudozhn'oho i haluzevoho perekladu – Major Issues in Fiction and Non-fiction Translation*, 6, 150-158 (in Ukrainian).

Gile, D. (2009). *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins publishing Company.

Latyshev, L.K., and Provotorov, V.Y. (2001). *Struktura i sodержanie podgotovki perevodchikov v jazykovom vuze [Structure and content of university-level translator training]*. Moscow: NVI-TEZAURUS Publ.

Min'jar-Beloruhev, R.K. (1980). *Obshchaja teorija perevoda i ustnyj perevod [General Theory of Translation and Interpreting]*. Moscow: Voenizdat Publ.

Nikolayeva, S.Yu. (ed). (2013). *Metodyka navchannia inozemnykh mov ta kul'tur [Methodology of Teaching Foreign Languages and Cultures]*. Kyiv: Lenvit Publ.

Plakhotnyk, V.M. (2012). Chy mozhut' vpravy buty komunikatyvnymi? [Can exercises be communicative?]. *Inozemni movy – Foreign Languages*, 1, 5-12 (in Ukrainian).

Robinson, D. (2007). *Becoming a Translator*. New York: Routledge.

Shirjaev, A.F. (1979). *Sinhronnyj perevod: Dejatel'nost' sinhronnogo perevodchika i metodika prepodavaniya sinhronnogo perevoda [Simultaneous interpreting: simultaneous interpreters' operation and methodology of training simultaneous interpreters]*. Moscow: Voenizdat Publ.

Stepanov, O.M. (ed). (2006). *Psykhologichna Entsyklopediya [Psychological Encyclopedia]*. Kyiv: Akademydav Publ.

УДК 811.111+076.6

**ЗАСОБИ ОПТИМІЗАЦІЇ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК РОБОТИ
З АРИФМЕТИЧНИМИ ДІЯМИ, ФОРМУЛАМИ
ТА ГРАФІКАМИ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ У СТУДЕНТІВ
ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ**

*В.Г. Касьянова, канд. психол. наук,
М.М. Медвідь, канд. філол. наук (Харків)*

У статті запропоновано методичну схему, що оптимізує формування навичок читання, говоріння, аудіювання англійською мовою для роботи з математичними розрахунками. Базуючись на особливостях фінансово-облікових документів з точки зору англомовної термінологічної підсистеми, форми її презентації, специфічної вербалізації відомих знаків з інших галузей знань (алгебри, геометрії тощо) та з урахуванням розрідженої сітки академічних годин, схему побудовано з п'яти етапів: арифметичні дії, розрахунки за формулами, графіки, активи та пасиви балансу, презентації з графіками та калькуляціями. Предметом дослідження є засоби оптимізації формування навичок мовленнєвої діяльності англійською мовою фінансово-облікової сфери у студентів економічних спеціальностей. Матеріал дослідження становлять ті розділи податкових декларацій, балансових звітів тощо українською та англійською мовами, які містять розрахунки за формулами та на графіках.

Ключові слова: засоби оптимізації, методична схема, навички мовленнєвої діяльності англійською мовою, термінологічна підсистема.

Касьянова В.Г., Медведь М.Н. Способы оптимизации формирования навыков работы с арифметическими действиями, формулами и графиками на английском языке у студентов экономических специальностей вузов. В статье предлагается методическая схема, которая оптимизирует формирование навыков чтения, говорения, аудирования на английском языке для работы с математическими расчетами. Базируясь на особенностях финансовых и бухгалтерских документов с точки зрения англоязычной терминологической подсистемы, формы ее презентации, специфической вербализации известных знаков из других отраслей знания (алгебры, геометрии и т. д.) и с учетом разреженной сетки академических часов, схема состоит из пяти этапов: арифметические действия, расчеты по формулам, графики, активы и пассивы баланса, презентации с графиками и расчетами. Предмет исследования – способы оптимизации формирования навыков речемыслительной деятельности на английском языке финансово-бухгалтерской сферы у студентов экономических специальностей. Материалом исследования стали те разделы налоговых деклараций, балансовых отчетов и т. п. на украинском и английском языке, которые содержат расчеты в формулах и на графиках.

Ключевые слова: методическая схема, навыки речемыслительной деятельности на английском языке, способы оптимизации, терминологическая подсистема.

Kasianova V.G., Medvid M.M. Means for Optimizing Skills' Formation Process In Order To Make Arithmetic Calculations, Equations and Graphs in English by Students of Economic Specialties. In the article it is proposed a teaching scheme which optimizes the formation of English language skills of making mathematical calculations. The scheme is based on the peculiarities of financial and accounting reports viewed from the professional English language terms, the way of presenting them, specific verbalization of common signs from other scientific fields (algebra, geometry, etc.) and considers the lack of academic hours. The scheme involves 5 stages: arithmetic operations, calculations with the help of equations, graphs, balance sheet assets and liabilities, presentations with graphs and calculations. The subject of the research is the means for optimizing skills' formation process in English in financial and accounting fields of knowledge for the students of economics. The material of the research are those chapters of income tax returns, balance sheets, etc., in Ukrainian and English, which have calculations in equations and graphs.

Key words: a teaching scheme, English language skills, means of optimization, professional terms.

1. Вступ

Викладання англійської мови для спеціальних цілей завжди має стратегічну мету: навчити студента використовувати мову для вивчення професії протягом усієї його професійної діяльності. Іноземна мова професійного спрямування є екстралінгвістичним додатковим фактором усвідомлення навколишньої професійної реальності. Знання професійної лексики не просто оптимізує комунікацію міжнародною мовою, а й підвищує, по-перше, впевненість професіонала для кар'єрного росту, по-друге, повагу до молодих українських спеціалістів з боку країн з більш сучасними технологіями та досягненнями у конкретній галузі знань, а по-третє, дає змогу швидше переймати такі технології для розвитку України, яка постійно повертається до стану стагнації з тих чи інших причин.

При побудові методів навчання спілкуванню англійською мовою студентів економічних спеціальностей з урахуванням проблем дистантного навчання (розріджена сітка годин) все більш актуальним стає методична оптимізація процесу формування вузькопрофесійних навичок читання, говоріння, аудіювання англійською мовою у студентів.

Метою цієї статті є оптимізація формування навичок у студентів-економістів робити математичні розрахунки англійською мовою в межах майбутньої спеціальності. Отже, об'єкт дослідження – професійна арифметична та фінансово-облікова англомова термінологічна підсистема, предмет дослідження – засоби оптимізації формування навичок мовленнєвої діяльності англійською мовою у студентів таких економічних спеціальностей, як «Фінанси» і «Облік та аудит». Матеріал дослідження становлять ті розділи податкових декларацій, балансових звітів, документації про прибутки фірм, контрактів, презентацій англійською та українською мовами, які містять арифметичні та математичні розрахунки у вигляді формул та графіків.

Після висвітлення сутності особливостей сучасних фінансових та облікових документів з точки зору англомовної термінологічної підсистеми та її вивчення [2] запропоновано методичну схему, яка оптимізує формування англомовних навичок роботи з математичними розрахунками [3].

Ефективність цієї схеми було доведено за допомогою контрольних та експериментальних груп у методичних експериментах протягом тридцяти років викладання англійської мови студентам економічних спеціальностей в умовах дистантного навчання.

2. Англомова термінологічна підсистема фінансових та облікових документів та її вивчення

Будь-яка методична схема залежить від її наповнення, тобто, як завжди, форма так чи інакше залежить від змісту. На економічному факультеті Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна давно вже існують дві різні спеціальності: «Фінанси» і «Облік та аудит», в підручниках другої лексики більш вузькоспрямована та частіше зустрічаються графіки та формули. В підручниках спеціальності «маркетинг» теж багато графіків та калькуляцій у розділі «Public Relation», де ефективність реклами розраховується за формулами та демонструється на графіках. Професійна норма вживання мовних одиниць достатньо консервативна, пов'язана з комунікативними вимогами професійного спілкування, але ж професіонал поступово динамічно вбирає в себе терміносистеми певних галузей знань протягом довгого професійного життя. Економіка протягом десятиріч трансформується з промислового вектора в науково-промисловий, один об'єкт перекладацького дослідження потрапляє у фокус декількох наук. У зв'язку з цим правильний вибір одиниці номінації дає можливість диференціювати як поняття, так і підходи, які є визначальними в тій чи іншій науковій галузі, в термінологічній підсистемі.

В економічній сфері відбувається специфічна вербалізація відомих знаків з інших галузей знань: алгебри (формули аудиту, формули перевірки ефективності реклам, формули банківських розрахунків щодо відсотків та кредитів тощо), графічного мистецтва (слайди для презентації, побудова реклами з урахуванням домінант тощо), геометрії (побудова порівняльних графіків, діаграм, гістограм тощо). Дієслова, іменники, прикметники, дієприкметники в професійному дискурсі акумулюють кілька значень, які семантично розійшлися. Таким чином, в обліковій терміносистемі *procéed* –

«здійснюйте оплату», *proceeds* – «виручка»; *draw* – «зняти кошти»; *securities* – «цінні папери»; *permits* – «дозвільні документи»; *note* – «банкнота»; *operative activity* – «операційна діяльність» в економіці взагалі, в той час як *operating activity* – «операційна діяльність банку»; *draft* – «отримання грошей за чеком» або «комерційний вексель» у банківській сфері, але «партія вантажу» або «зважувати одночасно» в обліку. Таке слово як «повідомлення» – це *postal order* у поштової сфері, *notice to the buyer* – у бізнес-контрактах; *bank statement* – у банківській сфері; *assets* – «майно» в економіці взагалі, але «активи балансу» в обліковій сфері; *liabilities* – «обов'язки», але «пасиви балансу в обліку».

Зробив аналіз термінології балансових звітів (*balance sheets*) з їх детальним розмежуванням активів (*assets*) та пасивів (*liabilities*), також щорічних фінансових звітів (*annual reports* або *general-purpose financial statements*), ділових угод між незалежними сторонами, що мають власний інтерес (*arm's length transactions*), декларацій про доходи (*income statements*), податкових декларацій (*income tax return*) та аудиторських звітів (*audit reports*) декількох крупних бізнес-компаній, ми дійшли висновку, що спочатку треба оптимізувати запам'ятовування професійних термінів через тести під загальним заголовком «Гроші та бухгалтерія», що являють собою *multiple choice* зі зняттям труднощів полісемії та вибору усталеної сполуки. Наприклад, *financial aid (not «help»)* – «фінансова допомога», *commodity exchange (not «goods»)*, *insurance premium (not «bonus»)* і т.п.

Цей тест розраховано на п'ять академічних годин, він закріплюється у пам'яті три рази: перший раз в якості навчального, другий раз – в якості навчально-контролюючого, а втретє як контролюючий знання тест, тобто у вигляді контрольної роботи з перекладом. Наведемо декілька прикладів з цього тесту:

1. When you buy a house you can claim tax ... on the mortgage.
a) aid; b) benefit; c) relief; d) value
(*tax relief* – це термін «полегшення податкового тягаря»)
2. When the company was declared bankrupt, all its fixed ... were claimed by its creditors.
a) income; b) revenue; c) assets; d) funds

(*fixed assets* – це термін «фіксовані пасиви балансу»)

3. The firm will go bankrupt if it cannot meet its ...
a) duties; b) obligations; c) promises; d) liabilities
(*liabilities* тут не «пасиви балансу», а усталена сполука *meet liabilities* – «виконувати контрактні зобов'язання»)
4. I had to ... all my savings from the bank.
a) remove; b) take out; c) extract; d) withdraw
5. You should complete your income tax ... till the end of March.
a) report; b) document; c) return; d) account
(*income tax return* – це термін «декларація про доходи»)
6. The right for ... from tax cannot be given in this case.
a) exemption; b) release; c) allowance; d) permission
(*exemption from tax* – це термін «звільнення від сплати податку»)
7. The ... of living has risen by 3% in the last six months.
a) expense; b) cost; c) expenditure; d) value
(*cost of living* – прожитковий мінімум)

Вивчена за допомогою тестів лексика закріплюється та перевіряється ще й за допомогою українсько-англійського перекладу банківських буклетів та інструкцій без попередньої підготовки (*at sight*). Наприклад, текст з інструкції для користувачів банкоматів: «Після правильного набору пін-коду на екрані з'явиться меню з переліком можливих операцій: отримання готівки, залишок на рахунку, виписка за рахунком тощо. На екрані з'являться варіанти сум, які можна отримати, а також опція «інша сума» і т.п.

Коли студент вже має мінімальний лексичний запас вузькопрофесійних термінів, можна починати його підготовку до оперування цифрами для кінцевої мети: робити письмові та усні професійні звіти англійською мовою. Вищенаведений етап семантизації та первинного закріплення термінологічного матеріалу логічно винести за рамки нижченаведеної схеми, оскільки швидкість його засвоєння залежить від мовного рівня та психотипу студента і потребує часу для домашньої роботи, а запропонована схема передбачає швидке оволодіння продуктивними навичками англійською мовою для

роботи з математичними розрахунками в умовах дистантного навчання та розрахована на п'ять академічних годин.

3. Методична схема, яка оптимізує формування англомовних навичок роботи з розрахунками

Ми пропонуємо схему подання англомовного матеріалу за фахом, яка складається з п'яти етапів, кожний з яких буде описано далі більш детально щодо методичних завдань. Засвоєння матеріалу за схемою розраховано на шість академічних годин за умов, що спеціальну фінансово-бухгалтерську лексику було вивчено раніше.

Схема формування навичок роботи з арифметичними діями, формулами та графіками англійською мовою у студентів економічних спеціальностей Етап I. Арифметичні дії (одна академічна година)

1) Переклад п'яти арифметичних символів англійською.

=	is (equal)
	are
	equals
	makes
+	plus
	added to
-	minus
	subtracted from
	taken away from
	the difference between ... and ... is ...
:	divided by
×	multiplied by
	times
	2 × 2 = 4 twice two is four
	× 2 to double

2) Формування арифметичних навичок за допомогою арифметичних трюків (англійською «trick with numbers», щоб швидше перевіряти калькуляції).

Приклад 1

- Step 1. Write down your house number.
 - Step 2. Multiply your house number by 2.
 - Step 3. Add 5 to the last number.
 - Step 4. Multiply that sum by 50.
 - Step 5. Add your age.
 - Step 6. Add the number of days in a year to the last total.
 - Step 7. Subtract 615 from the last sum.
- Якщо останнє число складається з номера дому та віку студента, то він адекватно сприймає арифметичні дії на слух.

Приклад 2

- Step 1. Write down any number you like.
 - Step 2. Multiply the devised number by 2 or double it.
 - Step 3. Add 8 to the last number.
 - Step 4. Divide that sum by 2.
 - Step 5. Subtract the devised number you devised from the last number.
- Якщо після цих калькуляцій студент отримав цифру 4, то він сприймає англомовні вказівки адекватно.

Приклад 3

- Step 1. Write down the day of your birth (one or two digits).
 - Step 2. Multiply that number by 2 or double it.
 - Step 3. Add 5 to the last number.
 - Step 4. Multiply that sum by 50.
 - Step 5. Add the month of your birth to the last number.
 - Step 6. Subtract 250 from the last total.
- Якщо отриманні цифри складають дату народження студента, то він адекватно сприймає англомовні вказівки на слух.

Етап II. Розрахунки за формулами (одна академічна година)

1) Переклад математичних символів для розрахунків за формулами.

2) Формування навичок роботи з формулами, які зустрічаються в підручниках ESP (EBE – English for Business and Economics) для спеціальностей: фінанси, аудит, маркетинг, менеджмент, підприємницька діяльність шляхом виконання завдань з такими формулами та проговорювання калькуляцій вголос.

Етап III. Графіки (одна академічна година)

1) Теорія. Модель як спрощена форма презентувати співвідношення фактів.

Три типи моделей: мовна, математична, графічна.

Мовна: an economic model-statement: «IF A is such, then B is such, other things being equal».

Математична: current year real

$$\text{GNP} = \frac{\text{current year nominal GNP}}{\text{current year price level}}$$

Графічна. Розгляд 3-х видів графічних моделей: співвідношення кількості та ціни, співвідношення кількості та кількості, співвідношення кількості та часу (зміни у часі).

2) Практика. Опис графіків. Наприклад, «A Supply Curve For Chicken», «Shifts In The Supply Curve For Chicken», «The Circular Flow With Saving And Investment» тощо.

Етап IV. Активи та пасиви балансу (одна академічна година)

1) Розгляд розрахунків англійською мовою за готовими балансовими звітами бізнесу.

2) Ведення власних розрахунків за параметрами в завданнях.

Етап V. Презентації з графіками та калькуляціями (дві академічні години)

1) Теорія презентації (лінія комунікації, кількість слів на хвилину, вимоги до оформлення слайдів та до використання чисел).

2) Різниця між «Board Presentation» (звіт про свої функціональні обов'язки – *area of responsibility*) та «Product Presentation» (маркетингова презентація).

3) Аудіо та відео приклади «Board Presentation», її три стадії (preparation stage, language focus, delivery stage) та ключові пункти у кожній стадії.

4) Критерії оцінювання презентації.

Далі студенти роблять «Board Presentation» з графіками та калькуляціями протягом усіх семестрів.

Розглянемо більш детально перший етап запропонованої схеми. Окрім швидкої перевірки сприйняття англомовних арифметичних вказівок на слух за допомогою трюків студентам пропонуються завдання «Make and Talk» (спочатку зроби, потім прокоментуй). Наприклад, завдання на оперування з цілим числом (units), десятковим (tenths) та сотим (hundredths).

1) Add 2.06, 17.3, 1.062, 0.08 metres (Відповідь: 20.502 metres)

2) Subtract 0.84 from 2.6 (Відповідь: 1.76)

3) Завдання: multiplication by a whole number.

Приклад: 0.62 by 4

(Відповідь: 4 times 2 hundredths equals 8 hundredths; або: 4 times 6 tenths equals 24 tenths = 2 units and 4 tenths).

So zero point sixty two (0/62) multiplied by four (4) equals (=) two point forty eight (2.48)

4) Завдання: multiplication by a decimal.

Приклад: multiply 0.63 by 0.4 and give your reasons for your answer.

(Відповідь: since 0.4 is $\frac{1}{10}$ of 4, 0.63 multiplied by

0.4 equals 0.252. Hence 0.63 \times 0.4 is obtained by multiplying 63 by 4 and dividing the answer by 100 \times 10, i.e. 0.63 \times 0.4 = 252/1000 = 0.252).

This method shows that since 0.63 is 63 divided by 100 and 0.4 divided by 10, the answer is 63 \times 4 divided by 1000. There are two figures to the right of the decimal point in 0.63, and one figure to the right of the decimal point is 0.4, hence the product will have 2 + 1 figures to the right of the decimal point, since 252 is to be divided by 1000.

Коментарі щодо калькуляцій можуть бути довгими чи короткими залежно від мовного рівня студента, що суттєво впливає на оцінку. Слід зазначити, що кількість подібних завдань на першому етапі схеми поза її основним каркасом залежить від кількості академічних груп. Останні два роки у спеціальності «Облік та аудит» вдвічі більше годин, ніж у студентів-фінансистів та маркетологів.

Розглянемо більш детально другий етап запропонованої схеми, тобто роботу з найбільш поширеними в економіці та бухгалтерії, зокрема, формулами. У збірнику порад світових фахівців галузі ESP наголошується на тому, що, окрім роботи з цифрами, доцільно надавати найпоширеніші кон-

цептуальні формули фінансового звіту, наприклад: Purchasing Power Parity та The Big Mac Price Index [5, с. 143].

За одну академічну годину ми встигаємо запропонувати студентам надруковані математичні символи та 3–4 завдання на використання цих символів у поширених формулах. Якщо дозволяє час у деяких спеціальностей, то студенти вирішують більше економічних задач на заняттях або вдома. Використовуючи символи, студенти мають вирішити наступні завдання з використанням вже знайомих їм з академічних курсів рідною мовою формул. Наприклад,

1. Calculate the current year real GNP if the current year nominal GNP is x and the current year price level is y .

Відповідь: Current year real GNP equals current year nominal GNP (numerator) and current year price level (denominator), тобто:
current year real

$$\text{GNP} = \frac{\text{current year nominal GNP}}{\text{current year price level}} \quad [4, \text{с. } 26]$$

2. Calculate the ratio between national product and realized expenditure if total planned expenditure is x and unplanned inventory investment is y .

Відповідь: National product = Total planned expenditure + Unplanned inventory investment = realized expenditure [3, с. 28].

3. Calculate net return on capital employed.

Відповідь:

$$\frac{\text{net profit}}{\text{total capital employed}} \times 100 \quad [3, \text{с. } 58].$$

4. Calculate the simple interest in the following task:

A person who lives in a house belonging to another man pays the owner rent. In a similar way a man who borrows money pays the lender for the use of his money. The money lent is called the Principal, and the borrower pays a certain percentage of the Principal to the lender. The sum of the Principal and the Interest for the given time period is called the Amount at the end of that time. When the Interest is paid each year, the debt (i.e. the Principal) remains unchanged and the Interest is called Simple Interest (S.I.). Find the S.I. on 250 dollars for 3 years at 4% per annum.

Відповідь: The borrower pays 4 dollars interest every year on each 100 dollars. He therefore pays 4 dollars $\times 2\frac{1}{2}$ each year for 3 years = 30 dollars [3, с. 158].²

Аналогічно студенти калькулюють завдання зі складними відсотками (compound interest), коли виплата за відсотками прострочена.

Третій етап схеми (графіки) є вкрай важливим: жодний серйозний звіт про свою зону відповідальності не може бути без динаміки досягнень чи рецесій в графіках з цифрами.

На четвертому етапі запропонованої методичної схеми надаються приклади балансів великих фірм та завдання, наприклад:

Net profits of the company Uraluminium have fallen from 4.000.000 dollars in the previous year to 500.000 dollars in the current year. Look at its balance sheets for the two years and say how much have overdraft, loans, fixed assets and current assets changed (in per cent). If all the creditors wanted the firm to pay off its debts, would the firm be able to do so? Give your reasons [1, с. 108].

Розглянемо останній, п'ятий етап методичної схеми. Фахівцями напряму ESP надано рекомендації щодо акценту на «performative competence», тобто манері подавати інформацію, а не тільки концентруватися на самій інформації [5, с. 151]. З 2016 року у спеціальності «Облік та аудит» з'явився предмет «Риторика». Навіть оперування цифрами потребує такої собі запевняючої красномовності, папірцям вже нема бажання довіряти. Цей етап формує структурний компонент особистості. У дитинстві він формується через іграшку. Коли дитина грає, вона «програває» доросле життя, щоб краще його зрозуміти. Коли студент грає полілоги, презентації, в структурному компоненті з'являється цілеспрямованість, цікавість, відчуття соціальної значущості через вміння спілкуватися (а не тільки читати) міжнародною мовою, очікування не оцінки, а коли все анонсоване та запрограмоване вийде. Тобто, гра – це лакмусовий папірець особистості, а викладач – реактив, щоб допомогти змінити колір на професійний. Коли студенти соромляться «акторствувати», то ламати внутрішні механізми стримування не важко. Спочатку можна оцінювати не тільки відповідь, а самоподолання. Усі страхи чогось не досягнути обумовлено бездіяль-

ністю. Отже, завдання методиста – акумулювати вміння з англійської мови в симуляційну діяльність майбутньої зони відповідальності студента через «board presentation».

4. Висновки

Для студентів, які обрали економічний фах і не дуже гарно володіють граматиною англійської мови, важливо якомога швидше використовувати англійську в професії без довготривалого кола репетиторів. Щоб оптимізувати цей процес, доцільно формувати навички читання, говоріння, аудіювання під час роботи з математичними розрахунками вже с початку вивчення англійської мови професійного спрямування, особливо у студентів, яким подобається більше калькулювати, ніж запам'ятовувати, але калькулювати, промовляючи символи, числа та їх співвідношення багато разів.

Отже, шлях від страху англійської мови до цікавості долається недовготривало, тому що: по-перше, калькуляції не потребують багатого словникового запасу та знання складної граматики, по-друге, метод повтору завжди працює швидко на кінцевий результат (мозок не прогавить те, що капає увесь час), по-третє, успіх завжди породжує успіх, а для першого маленького успіху вкрай потрібно викладати інформацію за схемами, які оптимізують знання цієї інформації, за схемами, які формують не прийоми, а навички, тобто не *знати* інформацію, а *вміти* на все життя. Біографія успішних людей, як під копірку, має поштовх в певний час, і цей поштовх нескладно мати через освіту. І насправді сама потужна фінансова піраміда – це освіта. І байдуже, що із бюджету навіть у розвинутих країнах на освіту іде 6%, існує багато методик придбати знання в обмежений час, а знання – це єдиний товар, який неможливо купити ні за які гроші, а продати можна досить дорого.

Запропонована у статті схема є засобом досягнення мети дослідження. Перспективами дослідження буде розробка аналогічних методичних схем для студентів-економістів з використанням таких засобів оптимізації засвоєння академічного матеріалу як: мнемотехнічні прийоми; сугестопедійне зомбування (метод запевнення); візуалізація; ейдотехніка (образне запам'ятовування) – мозок гарно працює на контур, наприклад, асоціація формули чи поняття з Big Mac); коучінг (використання потенціалу інших людей); симуляційні ігри.

ЛІТЕРАТУРА

1. Касьянова В.Г. Management Norms: Cross-Cultural View / В.Г. Касьянова, В.С. Кузьміна. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. – 152 с.
2. Новак Т.В. Англійська мова бухгалтерського обліку / Т.В. Новак. – Київ : КНТЕУ, 2011. – 223 с.
3. Fawdry R.C. A junior arithmetic / R.C. Fawdry. – London : G. Bell and Sons LTD, 1960. – 210 p.
4. Kasianova V. Macroeconomics – English Bridge Course / V. Kasianova. – Kharkov : Kharkov Academy of Municipal Economy, 1999. – 118 p.
5. Responses to English for Specific Purposes (ed. Peter Master). – San Jose : San Jose State University, 1998. – 241 p.

REFERENCES

- Fawdry, R.C. (1960). *A junior arithmetic*. – London: G. Bell and Sons LTD.
- Kasianova, V. (1999). *Macroeconomics – English Bridge Course*. Kharkov: Kharkov Academy of Municipal Economy Publ.
- Kas'yanova, V.H., and Kuz'mina, V.S. (2010). *Management Norms: Cross-Cultural View*. Kharkiv : KhNU im. V.N. Karazina Publ.
- Master, P. (ed.) (1998). *Responses to English for Specific Purpose*. San Jose: San Jose State University Publ.
- Novak, T.V. (2011). *Anhliys'ka mova bukhhalters'koho obliku [English language accounting]*. Kyiv: KNTEU Publ.

УДК 811.111:378.147.091.33

ENGLISH TEACHING FACULTY DEVELOPMENT WORKSHOP: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR UKRAINE

I.M. Rebrii, PhD (Kharkiv)

The article deals with the issue of holding international seminars for the teachers of English for special purposes and sharing their experience among teaching staff in Ukraine. As a model, the English Teaching Faculty Development Workshop organized and held under the NATO aegis by the Partner Language Training Center Europe in Germany since 2015 was taken. The seminar presents current language teaching methodologies and practices for military contexts, with a focus on teaching speaking and writing. According to my hypothesis, knowledge obtained at any specialized seminar / workshop can be successfully extrapolated to any other area of teaching English for specific purposes. The article elaborates on a number of relevant issues such as STANAG requirements as to educational levels; language proficiency and skills; teachers' instructions, and classroom activities monitoring. Activity Root Map was described as a methodological tool to successfully plan a lesson with the focus on speaking. Activity Route Map provides a teacher with a set of checklists to consider as they plan a lesson. The concept of micro-teaching was introduced as a teacher training technique, whereby the teacher reviews a recording of a teaching session, in order to get constructive feedback from peers and facilitators about what has worked and what improvements can be made to their teaching.

Key words: Activity Root Map, English for special purposes, faculty, level, micro-teaching, proficiency, speaking, workshop

Ребрій І.М. Семінар з підвищення кваліфікації викладачів англійської мови: міжнародний досвід та українські перспективи. Статтю присвячено питанню проведення міжнародних семінарів для викладачів англійської мови для спеціальних цілей та поширення їх досвіду серед українських фахівців. За зразок взято Семінар із підвищення кваліфікації викладачів англійської мови, що організується і проводиться Європейським партнерським центром із мовної підготовки під егідою НАТО у Німеччині з 2015 року. Семінар пропонує знайомство з сучасними методами мовної підготовки та проведення практичних занять для військових потреб з особливим акцентом на мовленні та письмі. Згідно з моєю гіпотезою, знання, отримані на будь-якому спеціалізованому семінарі, можна з успіхом екстраполювати на будь-яку іншу ділянку з навчання англійської мови для спеціальних потреб. У статті розглянуто низку релевантних питань, таких як вимоги STANAG до освітніх рівнів; мовна вправність та навички; викладацькі настанови та моніторинг роботи в аудиторії. Було описано «Мапу планування діяльності» як методичний інструмент для успішної підготовки заняття, зосередженого на мовленні. Мапа планування діяльності забезпечує викладача набором контрольних моментів, на які варто звернути увагу у процесі розробки заняття. Концепцію мікронавчання було представлено у статті як особливу техніку з підвищення кваліфікації, що передбачає перегляд записаного на плівку заняття з метою отримання конструктивної думки методистів та кураторів семінару стосовно шляхів удосконалення своєї професійної майстерності.

Ключові слова: англійська мова для спеціальних потреб, викладач, говоріння, Мапа планування діяльності, мікронавчання, мовна вправність, рівень, семінар.

Ребрій И.Н. Семинар по повышению квалификации преподавателей английского языка: международный опыт и украинские перспективы. Статья посвящается вопросу проведения международных семинаров для преподавателей английского языка для специальных целей и распространения их опыта среди украинских специалистов. В качестве примера был выбран семинар по повы-

шению квалификации преподавателей английского языка, который Европейский партнерский центр языковой подготовки организует и проводит под эгидой НАТО в Германии с 2015 года. Семинар предлагает знакомство с современными методами языковой подготовки и проведения практических занятий для военных потребностей с особым акцентом на говорении и письме. В соответствии с моей гипотезой, знания, полученные на любом специализированном семинаре, можно успешно экстраполировать на любую другую область обучения английскому языку для специальных потребностей. В статье рассмотрено ряд релевантных вопросов, таких как требования STANAG к образовательным уровням, языковая квалификация и навыки, преподавательские рекомендации и мониторинг аудиторной работы. Была описана «Карта планирования деятельности» как методический инструмент для успешной подготовки занятия, сосредоточенного на говорении. Карта планирования деятельности обеспечивает преподавателя набором контрольных моментов, на которых необходимо сосредоточиться в процессе подготовки занятия. В работе представлена концепция микрообучения, которое является особой техникой повышения квалификации, предусматривающей просмотр записанного на пленку занятия с целью получения конструктивного мнения от методистов и кураторов семинара относительно путей усовершенствования своего профессионального мастерства.

Ключевые слова: английский язык для специальных потребностей, говорение, Карта планирования деятельности, микрообучение, преподаватель, семинар, уровень, языковая квалификация.

Introduction

“Effective communication is a vital means of getting business done” – such is an informal motto of the English Teaching Faculty Development Workshop in George C. Marshall European Center For Security Studies I have recently participated in as a teacher working with military students. Attending seminars like this serves a double purpose, allowing me, firstly, to update my professional skills and, secondly, to share newly obtained knowledge and experience with colleagues. Thus, the actual value of this article is determined by its methodological potential in the aspect of organizing similar kinds of short-term courses for different categories of educators in the sphere of teaching English for special purposes. The object of my research is seminars for the teachers of English for special purposes and the subject of research is the principles and methods of their conducting with the emphasis on specifics of Ukrainian educational processes. The aim of the research is to introduce new methods of teaching English as well as international experience in the organization of educational seminars to Ukrainian scholars.

Background information

The seminar I attended is held within NATO framework since this influential international organization pays much attention to the proliferation of English as a universal tool of communication among the military personnel from member-states and partner-

states, one of which is Ukraine. After conducting military personnel needs analysis, the Partner Language Training Center Europe (PLTCE) organized a Study Group to discuss the feasibility of offering teachers’ workshops. At the 2014 Bureau for International Language Cooperation (BILC) conference in Bruges, several members of the Study Group volunteered to collaborate on the design, development and implementation of these workshops.

Language teaching experts from six nations, Bulgaria, Denmark, Hungary, Portugal, Slovenia and the USA, selected the topic of teaching speaking and writing for military purposes and subsequently developed the workshop. The workshop was validated in March 2015 by four of the developers who served as facilitators and twelve participants from nine nations. Extensive feedback was collected from both participants and facilitators. Now the English Teaching Faculty Development Workshop presents current language teaching methodologies and practices for military contexts aimed at furthering interoperability for language, with a focus on teaching speaking and writing for military purposes. To ensure the multinational military language interoperability a special document was adopted in 1976 (last edition published in 2010).

STANAG requirements and educational levels

Methodologically, the seminar is organized in order to comply with STANAG (NATO Standardization

Agreement)– the main instrument of standartization of work in all areas on NATO activities, including that of teaching English. Thus, in respect to linguistic education STANAG No. 6001 is a set of definitions of proficiency levels. According to NATO definition, language proficiency is an individual's unrehearsed general language communication ability in four skills (listening, speaking, reading, and writing) on "0" to "5" scale. The levels are labeled as follows: level "0" – "No proficiency", level "1" – "Survival", level "2" – "Functional", level "3" – "Professional", level "4" – "Expert", level "5" – "Highly articulate / native".

At the same time, STANAG states quite clearly that language training and testing is a national responsibility, NATO does not require nations to follow a standardized curriculum. Each nation must develop its own tests to comply to a common standard. The main principles of STANAG 6001 are: 1) STANAG 6001 describes functional ability, it is of no prescriptive character; 2) it has three overlapping planes – "Global Tasks", "Content", "Accuracy"; 3) each level subsumes the level below; 4) it is organized as a threshold system: defines minimally acceptable sustained performance; 5) it is organized as a range system: same task can be done differently at the same level; 6) it is organized as an ever-expanding system [4].

STANAG 6001 describes all six language proficiency levels, but only three of them are relevant for our military students, that is why they are of special importance for seminar attendees. Let's take a brief look at these levels. Each seminar can only be focused on training students of one particular level, that is why every teacher of English within NATO framework is expected to have precise knowledge of each of the levels as well as possess tools for identifying them correctly. Here's a short overview of the levels in question.

Level "1" ("Survival"). Military students at this level should be able to maintain simple face-to-face communication in typical everyday situations; create with the language by combining and recombining familiar, learned elements of speech; begin, maintain, and close short conversations by asking and answering short simple questions; satisfy simple, predictable, personal and accommodation needs; meet minimum courtesy, introduction, and identification requirements; exchange greetings; elicit and provide predictable, skeletal biographical information; communicate about

simple routine tasks in the workplace; ask for goods, services, and assistance; request information and clarification; express satisfaction, dissatisfaction, and confirmation. Topics for discussion at this level include basic needs such as ordering meals, obtaining lodging and transportation, shopping. Military students at this level do not speak with natural fluency, and cannot produce continuous conversation, except with rehearsed material. Nonetheless, they should be able to speak at the sentence level and produce strings of two or more simple, short sentences joined by common linking words. Frequent errors in pronunciation, vocabulary, and grammar often distort meaning. Due to the lack of sustained grammar skills, students often use only one tense or tend to avoid complex structures. Their speech is often characterized by hesitations, erratic word order, frequent pauses, straining and groping for words (except for routine expressions), ineffective reformulations, and self-corrections.

Level "2" ("Functional"). Military students at this level should be able to communicate in everyday social and routine workplace situations and within them to describe people, places, and things; narrate current, past, and future activities in complete, but simple paragraphs; state facts; compare and contrast; give straightforward instructions and directions; ask and answer predictable questions. They should be ready to handle most normal, casual conversations on concrete topics such as job procedures, family, personal background and interests, travel, current events confidently. Military students should be able to give complicated, detailed, and extensive directions and make non-routine changes in travel and other arrangements. They can also combine and link sentences into paragraph-length discourse. Simple structures and basic grammatical relations are typically controlled, while more complex structures are used inaccurately or avoided. Vocabulary use is appropriate for high frequency utterances but unusual or imprecise at other times. Errors in pronunciation, vocabulary, and grammar may sometimes distort meaning.

Level "3" ("Professional"). Military students at this level should be able to participate effectively in most formal and informal conversations on practical, social, and professional topics; discuss particular interests and special fields of competence with considerable ease; use the language to perform such

common professional tasks as answering objections, clarifying points, justifying decisions, responding to challenges, supporting opinion, stating and defending policy. They are expected to demonstrate language competence when conducting meetings, delivering briefings or other extended and elaborate monologues, hypothesizing, and dealing with unfamiliar subjects and situations. Military students at this level should produce extended conversations and convey their ideas correctly and effectively. Unlike students on lower levels, they can understand some cultural references, proverbs, and allusions, as well as implications of nuances and idioms. Errors may occur in low frequency or highly complex structures characteristic of a formal style of speech. However, occasional errors in pronunciation, grammar, or vocabulary are not serious enough to distort meaning, and rarely disturb the native speaker [ibid.].

Language proficiency: Focus on speaking

Within STANAG recommendations, teachers' main aim is to develop and improve both students' language proficiency level and their language competence. Since the focus of the seminar I attended was on speaking, let's consider this statement on the example of this skill. The best way to realize this task is to increase classroom speaking and pay more attention to fluency. "Fluency is the ability to communicate an intended message, or to affect the listener or interlocutor in the way that is intended by the speaker, it involves the ability to adjust the message according to the responses of the listener or interlocutor, to construct coherent utterances and stretches of speech, to respond and to speak without hesitation, involves the ability to use strategies such as simplification, circumlocution and gesture to aid communication when the speaker may not have access to the vocabulary or grammar which would normally be appropriate" [2, p. 197].

Classroom speaking is usually associated with a certain activity or a task, which is the basic element of the lesson, the factor of explicit student involvement, something that learners do that involves them using or working with language to achieve some specific outcome. The outcome may reflect a "real-world" outcome (e.g. learners role-play buying tickets at the station) or it may be purely "for-the-purposes-of-learning" outcome (e.g. learners fill in the gaps in 12

sentences with present perfect verbs) [3, p. 37]. Characteristics of a successful speaking activity are as follows: 1) learners talk a lot; 2) participation is even; 3) motivation is high; 4) language is on an acceptable level. But very often teachers face some problems with organizing speaking activity. The most common problems in this respect are: 1) inhibition; 2) lack of information to present; 3) low or uneven level of participation; 4) mother-tongue interference [6, p. 121].

Methodological tool: "Activity Route Map"

In order to avoid or, at least, minimize these problems, the participants of the seminar were introduced to the concept of "Activity Root Map" (ARM). Methodologically, ARM is an instrument whose main elements include the following: 1) using group work; 2) basing the activity on easy language; 3) making a careful choice of topic and task to stimulate interest; 4) giving some instruction or training in discussion skills; 5) keeping students speaking the target language at all costs.

Structure-wise, Activity Route Map proposes planning a lesson with the focus on speaking in the following way: 1) before the lesson: familiarize yourself with the material and activity, prepare any materials or texts you need; 2) in class: lead-in/prepare for the activity; 3) set up the activity (or section of the activity): give instructions, make groupings, etc.; 4) run the activity (or section): students do the activity, maybe in pairs or small groups while you monitor and help; 5) close the activity (or section); 6) post activity: give feedback; do any appropriate follow-on work.

In addition, Activity Route Map provides a teacher with a set of checklists to consider as they plan a lesson. Let's describe them briefly.

Before the lesson checklist includes the following recommendations: 1) familiarize yourself with the material and the activity; 2) read through the material and any teacher's notes; 3) imagine how it will work in the class; 4) decide how many organizational steps are involved; 5) What seating arrangements/rearrangements are needed? 6) How long will it probably take? 7) What help might they need? 8) What questions might they have? 9) What errors (using the language) are they likely to make? 10) What errors (misunderstanding the task) are they likely to make? 11) What will your role be at each stage? 12) What instructions are needed? 13) How

will they be given? (Explained? Read? Demonstrated?) 14) prepare any aids or additional materials; 15) arrange seating, visual aids, etc.; 16) most importantly, you need to think through any potential problems or hiccups in the procedures. For example, what will happen if you plan student work in pairs, but there is an uneven number of students? Will this student work alone, or will you join in, or will you make one of the pairs into a group of three?

Lead-in/preparation checklist includes the following recommendations: 1) raise the motivation or interest (topic) or focus on language items that might be useful in the activity; 2) ask questions; 3) write up/read out a sentence stating a viewpoint; 4) elicit reactions; 5) tell a short personal anecdote related to the subject; 6) ask students if they have ever been/seen/done/etc.; 7) hand out a short text related to the topic; 8) students read the text and comment; 9) play 'devil's advocate' and make a strong/controversial statement; 10) write a key word (e.g. the name of the topic) and elicit vocabulary from students (board).

Setting up the activity checklist includes the following recommendations: 1) organize the students so they can do the activity or section (this may involve making pairs or groups, moving the seating etc.); 2) give clear instructions for the activity; 3) a demonstration or example is usually much more effective than a long explanation.

Running the activity checklist includes the following recommendations: 1) monitor at the start of the activity or section to check that the task has been understood and that students are doing what you intended them to do; 2) if the material was well prepared and the instructions clear, then the activity can now largely run itself; 3) allow the students to work on the task without too much further interference. Your role now is often much more low-key, taking a back seat and monitoring what is happening without getting in the way; 4) beware of encumbering the students with unnecessary help.

Closing the activity checklist includes the following recommendations: 1) allow the activity or section to close properly. Rather than suddenly stopping the activity at a random point, try to sense when the students are ready to move on; 2) if different groups are finishing at different times, make a judgment about when coming together as a whole class would be useful to most people; 3) if you want to close the activity while

many students are still working, give a time warning.

Post-activity checklist includes the following recommendations: 1) feedback session is important; 2) groups meet up other groups and compare answers/opinions; 3) students check answers with the printed answers in Teacher's book (pass around, photocopy, leave at the front of the room etc.); 4) groups report back to the whole class (appoint a spokesperson); 5) when checking answers ask for groups to exchange and compare the answers across the room themselves; 6) get a student to come up front and manage the answer-checking, rather than doing it all yourself (could give this student the answer sheet); 7) collect in all answer sheets, then redistribute them for "correcting" by other students. When everything has been checked, students pair-up with those who marked and listen/explain/justify/argue; 8) correct one student's answers; that student then goes on to correct other students' answers, etc.; 9) divide the board up into spaces for answers and throw pens to different students who fill the board up with their answers (each answer written by a different student); the whole group looks at the board and comments/corrects [5].

From theory to practice: the Concept of micro-teaching

The theoretical input received during the first week of the workshop was followed by the practical production stage in the form of video recorded micro-teaching presentations. *Micro-teaching* is a teacher training technique invented at Stanford University, whereby the teacher reviews a recording of a teaching session, in order to get constructive feedback from peers and facilitators about what has worked and what improvements can be made to their teaching technique [1].

Each of the participants was asked to prepare a short lesson (usually 10 minutes) for a small group of learners (simulated by peers) who may not have been their own students. Teachers could select topics for their lessons as well as assumptions as for their students' level and curricula background. For example, for my first presentation I chose the topic "Basic Combat Training" and my assumptions were that my cadets were of level 1+, they obtained some target vocabulary from the previous lessons, could use the past simple tense and had just returned from their boot camp.

This presentation was then recorded on video. After the lesson, the teacher, teaching colleagues and facilitators together viewed the videotape and commented on what they saw happening, referencing the teacher's learning objectives. Seeing the video and getting comments from colleagues and trainers provided teachers with an often intense 'under the microscope' view of their teaching. We all were supposed to prepare and present four micro-lessons. And after the last session all my colleagues unanimously agreed that it was an effective method for improving their teaching outcomes. This training procedure was geared towards simplification of the complexities of the regular teaching-learning process. Class size, time, task, and content were scaled down to provide optimal training environments. The supervisors gave us necessary theoretical support and pre-taught the skills to be practiced so it was not stressful.

Each microteaching presentation was followed by a written feedback from peers and was focused on strong and weak points of a performance. Then we were given individual feedback from our facilitators. This was sometimes challenging as we have never been taught how to give and / or receive feedback. This element of teacher training is not very common and thus requires some additional tips. Common mistakes when giving feedback are as follows: 1) being too vague or too general; 2) not "letting errors go" (even in fluency activities); 3) maintaining "focus on form"; 4) ending the session too soon. Common mistakes when receiving feedback are as follows: 1) expecting the worst; 2) counterattack; 3) defensiveness.

Teaching the teachers:

How to (inter)act in the classroom

I would like to finish my review of the principles and methods of seminar-holding with some useful recommendations elicited by me from the presentations given by our instructors. They mainly concern teacher's demeanor in the classroom which is another underestimated aspect of teacher-training. The way teachers talk to students, the manner in which they interact is crucial to both successful learning and teaching.

The most important point that determines how successfully students will learn is the way instructions are formulated and sometimes it is this point which

distinguishes good teachers from bad ones. If instructions are not effectively and clearly formulated, there will be a number of students who will simply not have assimilated what is to be done or have only caught part of the information. Being clear with your instructions and expectations will reduce the possibility of ongoing distraction and interruptions. When giving instructions teachers should remember some important rules: 1) the formulations should be short, easy to understand and precise; 2) to attract the attention of a group, try clapping your hands/knocking on a desk; 3) spoken instructions are not everything, body language counts as well, the gestures, miming, etc.; 4) instructions should always be followed by demonstration; the best way to tell students how to do something is to actually do it yourself; 5) teachers should prepare everything carefully beforehand; 6) teachers should not forget that wordy instructions do not work effectively, particularly with learners of low English proficiency; 7) when an activity is introduced for the first time, words might not be enough for low level students. In some cases, visuals can support learners' understanding even for instructions; 8) the fundamental obstruction is the mother tongue interference; 9) check for understanding by asking questions related to instruction.

Good instructions do half of the job, the other one is done by a good monitoring. Please remember that any classroom activity must be continuously monitored, and speaking is no exception. There are different ways of doing this that I would like to discuss.

Discreet monitoring is a very popular form of monitoring when you maintain a presence in the room, but do not overtly help, correct, etc. Your aim is to make sure that the students know you are there, but your watching and listening does not in any way disturb them. They will not feel tempted to call on you unless there is a significant problem – and when they do ask for help, do this swiftly and efficiently, then return to the discreet monitoring role. You are sending a message that you are interested, but that the main task is for them to do, using their own resources as much as possible. You can monitor as described above, but be more visible and allow students to be more aware of your presence and of the possibility of calling on you for help and advice. There are also situations when any teacher presence can actually interfere with and

diminish the usefulness of work being done. Sometimes the best option for you is to vanish, i.e. get out of view. You could go into a corner of the room and sit quietly. It is often an idea to have something concrete to do (e.g. read something) in order to prevent yourself from constantly worrying about how students are doing and getting drawn back into it. You need to keep a small amount of attention on the room, in order to know when the activity is reaching an end or a crisis point, but otherwise restrain yourself from doing too much.

Active monitoring implies that a teacher will be walking around, viewing, listening to many different groups and frequently offering spontaneous advice and corrections, as well as responding to requests and questions from students. There are several techniques within the concept of active monitoring. For instance, you may sit down and join a group (temporarily or for the whole task) and take part as if you were one of the group, offering ideas, helping with questions, joining in discussions. You could quietly move on to another group. By the end of the task, you might have worked with a number of groups. Of course, while you are monitoring or working with one group, you will need to remain alert to what others are doing and if there are any problems.

Conclusions

Summing up, I would like to say that attending international seminars is always a great opportunity not only to acquire some new knowledge and skills but also to share them with others. There are different ways to do it: by talking to colleagues at regular faculty meetings, by organizing and holding traditional or online seminars / workshops / presentations / master classes on the national, regional or even local levels (Kharkiv is a good example). Another great opportunity to deliver your experience to other people is through publications which was the aim of my article. It's important to understand that despite the diversity of areas in which we specialize (my seminar was endorsed by NATO for military institutions faculty) we can always find some crossover potential in what we do. When organizing a seminar / workshop educational level of

prospected students should be taken into account as well as the skill you are planning to focus on. Activity Root Map is the methodological tool to achieve the maximum output. The prospect of further research I see in sharing my personal experience as to the proliferation of information concerning organization of ESP seminars / workshops in Ukraine.

LITERATURE

1. Microteaching [Electronic resource]. – Access : <https://en.wikipedia.org/wiki/Microteaching>.
2. Parrott M. *Tasks for language teachers: a resource book for training and development* / M. Parrott. – Cambridge England New York : Cambridge University Press, 1993. – 325 p.
3. Scrivener J. *Learning teaching: the essential guide to English language teaching* / J. Scrivener. – Oxford : Macmillan Education, 2011. – 416 p.
4. STANAG 6001 (Edition 4) *Language Proficiency Levels* [Electronic resource]. – Access : http://mod.gov.rs/stanag/srpski_stanag_6001/STANAG%206001%20Edt.%204%20LANGUAGEPROFICIENCY%20LEVELS.pdf.
5. Thaine C. *Teacher training essentials: workshops for professional development* / C. Thaine. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 127 p.
6. Ur P.A *course in English language teaching* / P. Ur.– Cambridge New York : Cambridge University Press, 2012. – 336 p.

REFERENCES

- Microteaching*. Available at: <https://en.wikipedia.org/wiki/Microteaching>.
- Parrott, M. (1993). *Tasks for language teachers: a resource book for training and development*. Cambridge England New York: Cambridge University Press.
- Scrivener, J. (2011). *Learning teaching: the essential guide to English language teaching*. Oxford: Macmillan Education.
- STANAG 6001 (Edition 4) *Language Proficiency Levels*. Available at: http://mod.gov.rs/stanag/srpski_stanag_6001/STANAG%206001%20Edt.%204%20LANGUAGEPROFICIENCY%20LEVELS.pdf.
- Thaine, C. (2010). *Teacher training essentials: workshops for professional development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ur, P. (2012). *A course in English language teaching*. Cambridge New York: Cambridge University Press.

УДК 81'243:378.147.091.33

ВИКОРИСТАННЯ КОГНІТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЛЕКЦІЙНИХ КУРСАХ

І.О. Свєрдлова, канд. пед. наук, М.А. Ядова (Харків)

Стаття присвячена вивченню дидактичного потенціалу когнітивних технологій навчання, які можуть бути використані на лекціях з курсу «Методика викладання іноземних мов». Проаналізовано підходи до проектування учбового процесу. Виявлено і обґрунтовано необхідність створення такого навчального середовища, в якому студент буде виступати суб'єктом своєї освіти, мати можливість вибудовувати індивідуальну навчальну траєкторію, ставити цілі, відбирати зміст і форми навчання. На основі проведеного дослідження авторами зроблено висновок про те, що підсилена лекція може бути запроваджена в рамках методичної системи АПР (Актуалізація – Побудова знань – Рефлексія), яка презентує керований навчальний процес, в ході якого студенти не тільки отримують певну інформацію з навчальної дисципліни, але й вчаться критично осмислювати її і вводити в новий контекст. Надано приклади стратегій, які сприяють активній роботі студентів, стимулюють розумову діяльність, провокують дискусії, заохочують мислити творчо, забезпечують атмосферу поваги до різноманіття точок зору.

Ключові слова: когнітивні технології, критичне мислення, методична система, підсилена лекція.

Свєрдлова И.А., Ядова М.А. Использование когнитивных технологий в рамках лекционных курсов.

Статья посвящена изучению дидактического потенциала когнитивных технологий обучения, которые могут быть использованы на лекциях курса «Методика преподавания иностранных языков». Проанализированы подходы к проектированию учебного процесса. Выявлена и обоснована необходимость создания такой учебной среды, в которой студент будет выступать в качестве субъекта своего образования, иметь возможность выстраивать индивидуальную учебную траекторию, ставить цели, выбирать содержание и формы обучения. На основе проведенного исследования авторами сделан вывод о том, что «усиленная лекция» может быть разработана в рамках методической системы АПР (Актуализация – Построение знаний – Рефлексия), которая презентует управляемый учебный процесс, в ходе которого студенты не только получают определенную информацию по учебной дисциплине, но и учатся критически осмысливать ее и вводить в новый контекст. Приведены примеры стратегий, которые способствуют активной работе студентов, стимулируют умственную деятельность, провоцируют дискуссии, поощряют мыслить творчески, обеспечивают атмосферу уважения к многообразию точек зрения.

Ключевые слова: когнитивные технологии, критическое мышление, методическая система, усиленная лекция.

Sverdlova I.O., Yadova M.A. Application of Cognitive Technologies within the Framework of Lecture Courses. The article is dedicated to the study of didactic potential of cognitive technologies and strategies which might be applied at lectures on «Methods of Teaching Foreign Languages». Approaches to planning educational process have been analyzed. The importance of effective teaching environment has been revealed. It was grounded that in such an environment a student becomes the subject of his/her own education; he/she builds personal educational trajectory; sets aims; chooses content and education forms. On the basis of the conducted research the authors drew the following conclusion. “Reinforced lecture” can be designed in the frames of ABC model (Anticipation – Building Knowledge – Consolidation). In this case education becomes a guided process; students not only get certain information on an academic subject but also learn to critically evaluate it and use in a new context. The strategies which lead to students’ activity, boost mental skills, provoke discussion, stimulate critical thinking, promote respect for diversity of ideas have been suggested.

Key words: cognitive technologies, critical thinking, methodological system, reinforced lecture.

1. Вступ

Сучасні тенденції в розвитку загальноосвітньої і вищої школи обумовлюють зміни в системі освіти. Одним із пріоритетних завдань вищої школи являється підвищення якості професійної підготовки спеціалістів взагалі, і майбутніх педагогів, вчителів іноземних мов, зокрема. Зміни в характері підготовки орієнтовані на мобільне коригування моделі фахівця та індивідуалізацію освітніх програм. Деякі дослідники [1; 8; 9] вважають необхідним перенесення фокусу на когнітивне навчання, при якому студент вважається активним і свідомим учасником навчального процесу, а не об'єктом діяльності педагога. При такому підході проектування учбового процесу пов'язано з впровадженням когнітивних технологій, які мають забезпечити ефективне критичне засвоєння студентами матеріалу і сприяти творчому застосуванню отриманих знань в професійній діяльності. Таким чином, приймаючи концепцію когнітивного підходу, доцільно зосередити увагу на існуючих когнітивних технологіях навчання, вивчити практичний досвід, визначити, які технології можуть бути використані при розробці модельних занять та «підсилених» лекцій по темам курсу «Методика викладання іноземних мов» з урахуванням особливостей цілей і завдань методики як навчальної дисципліни.

Вивченням дидактичного потенціалу когнітивного аспекту навчання займалися Дж. Андерсон [8] і Дж. Брунер [9], які вперше висловили думку про те, що головна мета школи полягає в розвитку розумових здібностей учнів, а не в отриманні ними певної суми знань; а головними завданнями шкільної освіти є розвиток інтуїтивного і логічного мислення, внутрішніх мотивів навчання: зацікавленості в отриманні знань, прагнення до компетентності, до ідентифікації з моделлю, до взаємодії в групі, тощо. М.Є. Бершадський [1] описав способи проектування учбового процесу, заснованого на ретельному вивченні когнітивних здібностей дитини і управлінні його пізнавальною діяльністю за допомогою системи завдань, що забезпечують логічну переробку інформації. А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер [4] розглянули проблему з точки зору розвитку навичок критичного мислення та впровадження принципів когнітивного навчання, яке базується на різноманітних

моделях взаємодії студентів та викладачів. Були запропоновані технології та методи викладання різних дисциплін в рамках методичної системи АПР (Актуалізація знань – Побудова знань – Консолідація). Однак, питання, що пов'язані з організацією навчального процесу в рамках когнітивного підходу на лекційних та практичних заняттях з методики викладання іноземних мов, практично не висвітлені у вітчизняних та зарубіжних роботах і потребують ретельного вивчення. Останніми чинниками зумовлюється актуальність даної роботи. Метою статті є аналіз когнітивних технологій навчання в рамках системи АПР і розробка матеріалів підсиленої лекції «Цілі навчання іноземних мов в школі».

2. Дидактичний потенціал когнітивних стратегій

Об'єктом дослідження є підсилена лекція, предметом – зміст технологій, які можуть бути використані в процесі презентації лекційного матеріалу.

Традиційно лекція вважається монологом, де говорить та діє тільки лектор. Слухачі позбавлені можливості брати участь в опрацюванні теми, виявити свою активність, задовольнити допитливість, перепитати лектора, вставити своє зауваження [12]. В той же час дослідження [10] свідчать про те, що об'єм інформації, яка фіксується студентами на такій лекції, дуже невеликий. Зокрема, Дж. Пеннер відмічає, що аналіз студентських нотаток виявив, що ними було записано 40% змісту тієї частини лекції, що давалася протягом перших 15 хвилин, 25% змісту частини лекції, що давалася протягом 30 хвилин, та 20% матеріалу за повні 50 хвилин. Деякі дослідники [11] також висловлюють думку, що традиційні лекції орієнтовані на формування у студентів мислення лише низького рівня, тобто звичайне впізнавання та пригадування лекційного матеріалу.

В той же час лекція є невід'ємною частиною навчального процесу у ВНЗ [6], і саме на лекціях можна надати широкій аудиторії великий за обсягом матеріал. В нашій роботі ми здійснили спробу розробити варіант підсиленої лекції, в ході якої реалізуються суб'єкт-суб'єктний та особистісний підходи до організації педагогічного процесу; при

цьому студенти не тільки отримують певні знання, але й вчать аналізувати, синтезувати, оцінювати отриману інформацію, а також використовувати її в конкретній ситуації при вирішенні певних задач. Саме на підсиленій лекції кожен студент має можливість дізнатися, на якому рівні він знаходиться щодо власного мислення, і вчиться скеровувати процес формування навичок мислення вищого рівня, навчаючись самостійно [10]. За основу нами була взята методична система АПР [4]. Отже, розглянемо етапи роботи на лекційному занятті за темою «Цілі навчання іноземних мов в школі».

Перший етап: Актуалізація знання.

На даній стадії перед викладачем стають наступні запитання: яким чином підвести студентів до формулювання цілей і завдань навчання, як сфокусувати думку на темі заняття, як збудити цікавість та відновити у пам'яті попередні знання, створити мотивацію активного навчання. Аналіз існуючих стратегій дозволив припустити, що на даному етапі роботи ефективними можуть бути наступні стратегії: «фокусуєчі запитання», «мозкова атака», «знаю – хочу знати – дізнався».

Стратегія мозкового штурму є оперативним засобом вирішення проблеми на основі стимулювання творчої активності особистості, при якому учасникам обговорення пропонують висловлювати як можна більшу кількість варіантів рішення проблеми, в тому числі найфантастичніших. Потім із загального числа висловлених ідей відбирають найбільш вдалі, які можуть бути використані на практиці. Ми запропонували студентам розбитися на групи і зробити список «цілей заняття з іноземної мови». При обговоренні складеного списку під керівництвом викладача спостерігалось оживлення, кожна група намагалась висловити та обґрунтувати свою точку зору. Висловлювалися думки щодо «необхідності навчити говорити і граматиці», «навчити читати і писати», «навчити розуміти співбесідника», тощо. Разом з тим, можна було констатувати, що у студентів не було чіткого уявлення щодо комплексу цілей. Втім, тема визвала зацікавленість, і аудиторія була готова для подальшої роботи.

Практичний досвід роботи свідчив також про ефективність «фокусуєчих запитань». Суть стратегії полягає в тому, щоб на початку заняття поставити запитання, відповідь на яке студенти отримають після вивчення теми. Студентам надається

п'ять хвилин, щоб обговорити питання в групах або записати свої міркування протягом трьох хвилин. Ми запропонували студентам поміркувати над наступним запитанням (таблиця 1).

Таблиця 1

Приклад «фокусуєчого запитання»

- Планувати урок і ставити цілі треба для того, щоб
- мати документ для перевіряючого
 - почувати себе упевнено
 - поліпшити розподіл часу на різних етапах уроку
 - логічно структурувати урок
 - побачити сильні і слабкі сторони після проведення уроку
 - дотримувати потрібний баланс мовних навичок, рецептивних і продуктивних умінь
 - відібрати потрібні засоби навчання і учбові матеріали

Зміст стратегії «Знаю – Хочу знати – Дізнався» полягає в тому, щоб кожен студент зробив перелік того, що він вже знає по темі, потім сформулював запитання, на які треба знайти відповіді. До цієї стратегії доцільно повернутися наприкінці заняття і попросити студентів заповнити третю колонку.

Таблиця 2

Стратегія «Знаю – Хочу знати – Дізнався»

Яким чином ціль визначає логіку та зміст уроку?		
Знаю	Хочу знати відповідь на наступні запитання	Дізнався

2 етап: Побудова Знань.

Планування викладачем роботи на цьому етапі передбачає вирішення наступних завдань: який конкретно матеріал буде розглядатися, розуміння яких проблем буде досягатися та які дії студентів передбачено щодо розуміння та засвоєння нового матеріалу.

Студентам була запропонована комплексна модель навчання – підсилена лекція з активним залученням їх до учбової діяльності. Такий підхід надав можливість продемонструвати інтегральну природу знань і органічно пов'язати те, що студенти вже знають, з тим, що вони мають засвоїти.

На початку лекції було відмічено, що ціль навчання мові – це заздалегідь запланований результат діяльності по опануванню мови. Будучи компонентом системи навчання, цілі впливають на зміст, вибір методів, засобів та організаційних форм навчання. Сьогодні більшість вчених поділя-

ють точку зору, що основною метою навчання іноземній мові, – є формування іншомовної комунікативної компетенції (ІКК), яку І.О. Зимня визначає як «опанування складних комунікативних навичок і умінь, формування адекватних умінь в нових соціальних структурах, знання культурних норм і обмежень в спілкуванні, знання звичаїв, традицій, етикету у сфері спілкування, дотримання пристойності, вихованість; орієнтацію в комунікативних засобах, властивих національному, становому менталітету, освоєння ролевого репертуару у рамках професії» [3, с. 13–14]. Компонентний склад ІКК досліджувався в ряді робіт. Наприклад, в Загальноєвропейських рекомендаціях [14] виділяють лінгвістичну, соціолінгвістичну та прагматичну компетенції. Е.Н. Соловова [7] пропонує розглядати

лінгвістичну, соціолінгвістичну, соціокультурну, стратегічну, дискурсивну та соціальну компетенції. І.Л. Бім [2] оперує такими поняттями як мовна, мовленнєва, тематична та соціокультурна компетенції.

Ретельний аналіз змісту запропонованих компетенцій дозволив зробити висновок про те, що незважаючи на деякі термінологічні розбіжності в існуючих джерелах, основними компонентами ІКК являються лінгвістична, соціокультурна та стратегічна компетенції. Лінгвістична компетенція, в свою чергу, представлена мовною, мовленнєвою та соціолінгвістичною компетенціями.

Після такого вступу викладач запропонував студентам ознайомитися з таблицею 3 і співвіднести ІКК та її визначення.

Таблиця 3

Зміст ІКК

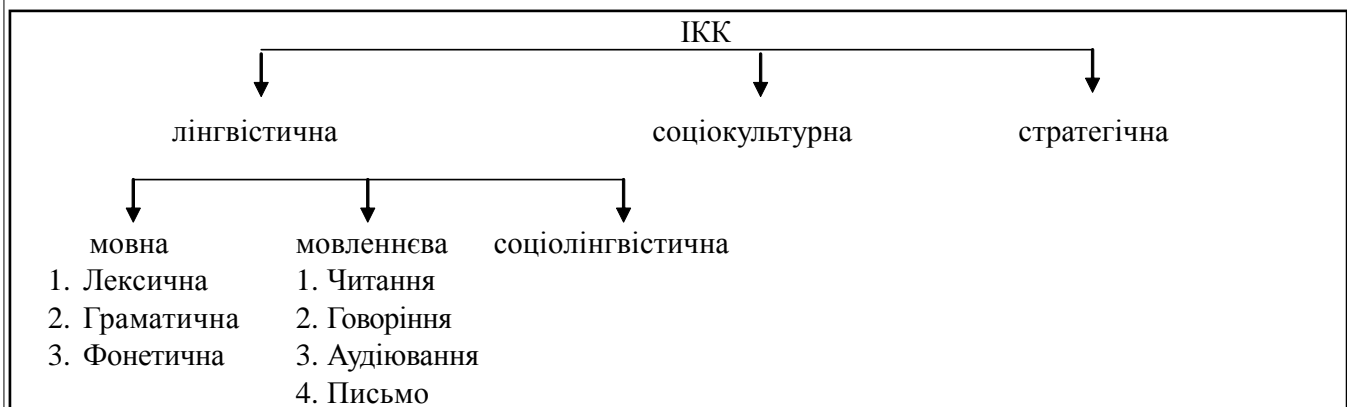
Компетенція	Визначення
1. мовна 2. мовленнєва 3. соціолінгвістична 4. соціокультурна 5. стратегічна	а) уміння вибрати потрібні мовні засоби залежно від умов мовленнєвого акту: ситуації, комунікативних цілей і наміру б) уміння компенсувати особливими засобами недостатність знання мови, а також мовного і соціального досвіду спілкування в іншомовному середовищі в) знання способів формування і формулювання думок, а також уміння користуватися мовними одиницями в процесі комунікації г) знанням про систему мови та правила функціонування одиниць мови в мовленні д) знання національно-культурних особливостей соціальної і мовної поведінки носіїв мови: їх звичаїв, етикету, соціальних стереотипів, історії і культури, а також готовність і бажання взаємодіяти з іншими, толерантне ставлення до інших культур, тощо Ключі: 1d 2c 3a 4e 5b

Враховуючи той факт, що метою заняття було формування у майбутніх викладачів практичних навичок формулювання цілей і завдань уроку, студен-

там було запропоновано заповнити схему компонентів ІКК, яка в остаточному варіанті мала наступний вид (таблиця 4).

Таблиця 4

Компоненти ІКК

Далі викладач відмітив, що у вітчизняній методиці цілі навчання іноземної мови в середніх навчальних закладах представлені в Державному освітньому стандарті з освітньої галузі «Іноземна мова» і в Програмі з іноземних мов. Вони визначають очікувані результати навчальних досягнень учнів в оволодінні іноземною мовою за період навчання в середньому навчальному закладі. Згідно вказаних документів, мета навчання іноземних мов – оволодіння учнями іноземною мовою як засобом спілкування і здійснення в цьому процесі виховання, освіти і розвитку особистості учня. Таким чином, виділяють чотири цілі: практичну, виховну, освітню і розвиваючу.

На наступному етапі роботи був використаний «метод джигсоу» [4, с. 58]. По-перше, аудиторія була розділена на підгрупи («домашні») з чотирьох осіб, де кожному учаснику був привласнений номер від 1-го до 4-х. В якості матеріалу для вивчення був запропонований конспект «Цілі навчання іноземних мов» з підручника С.М. Ніколасової [5]. Студентам було пояснено, що конспект буде

вивчатися частинами, кожна група номерів відповідатиме за одну з чотирьох цілей навчання (практичну, виховну, освітню і розвиваючу), а в кінці заняття повний текст має стати зрозумілим кожному члену групи. Далі учасники з однаковими номерами (експерти) зібралися разом, читали і обговорювали свою частину конспекту, вирішували, як найкраще подати свою частину матеріалу іншим членам своєї вихідної «домашньої» групи. Коли експертні групи завершили свою роботу, їхні учасники розійшлися по «домашніх» групах і навчали своїх колег. Члени групи фіксували всі запитання, що виникали в процесі роботи над матеріалом статті у будь-якій її частині. З цими запитаннями вони зверталися до експертів, що відповідали за певну частину матеріалу, а у випадку, якщо експерти не могли відповісти на запитання, вони самі зверталися по допомогу к експертам інших груп. Викладач контролював процес, спостерігав за тим, щоб було досягнуто повне розуміння матеріалу усіма студентами. Робота завершилась заповненням таблиці 5.

Таблиця 5

Цілі навчання іноземних мов згідно Державного стандарту

<p align="center">П р а к т и ч н а мета</p> <p>передбачає практичне опанування учнями умінь мовлення на рівні, достатньому для здійснення іншомовного спілкування в чотирьох видах мовленнєвої діяльності: аудіюванні, говорінні, читанні та письмі</p>	<p align="center">О с в і т н я мета</p> <p>передбачає розуміння учнями особливостей свого мислення; залучення до діалогу культур; оволодіння знаннями про культуру, історію, реалії країни, мова якої вивчається; уміння вчитися (працювати з книжкою, підручником, тощо).</p>
<p align="center">Р о з в и в а ю ч а мета</p> <p>передбачає розвиток в учнів інтелектуальних і пізнавальних здібностей (різних видів пам'яті – слухової й зорової, оперативної та тривалої, уваги, уяви тощо); готовності до подальшої самоосвіти</p>	<p align="center">В и х о в н а мета</p> <p>передбачає виховання в учнів культури спілкування, прийнятої в сучасному світі; позитивного ставлення до іноземної мови, культури народу, який розмовляє цією мовою; формування таких рис характеру як доброзичливість, толерантність, колективізм.</p>

На наступному етапі викладач запропонував студентам порівняти цілі, які представлені в таблицях 4-5. Були зроблені наступні висновки. Усі цілі навчання знаходяться в тісній взаємодії і спрямовані на практичне опанування засобами і діяльністю спілкування. Ведучою на сучасному етапі

вважається практична мета, яка може бути правильно визначена тільки за умови чіткого розуміння суті педагогічного процесу по іноземній мові, і полягає в оволодінні мовленнєвими уміннями (говорінням, читанням, аудіюванням і письмом) і мовними засобами (лексикою, граматику, фонетикою,

тощо), на яких ці уміння засновані. При формулюванні цілей уроку необхідно враховувати конкретний етап, рівень, умови, зміст навчання, а також вікові особливості учнів. Під керівництвом викладача був розроблений алгоритм формулювання цілей уроку. Далі на прикладах лексичної компетенції та мовленнєвої компетенції читання були розглянуті підходи до формулювання цілей уроку.

Приклад 1. Якщо метою роботи на уроці є лексична компетенція, необхідно вказати, що саме ви плануєте: семантизацію лексичних одиниць (ЛО), первинне закріплення, включення ЛО в мовленнєві уміння; скільки ЛО і по якій темі ви будете опрацьовувати.

Практична ціль: формування продуктивних та рецептивних лексичних навичок: введення та первинне закріплення 15 ЛО по темі «Живопис».

Приклад 2. Якщо метою роботи на уроці є мовленнєва компетенція читання, необхідно визначитись, що саме ви будете робити: відпрацьовувати техніку читання чи навчати видів читання (читання з метою здобуття повної інформації з тексту; читання з охопленням основного змісту тексту; читання з метою пошуку необхідної інформації, тобто вибіркового або переглядового читання).

Практична ціль: формування вміння читання з метою пошуку необхідної інформації зі швидкістю 500 слів/хвилину; вміння ігнорувати невідомий і несуттєвий для розуміння матеріал, вміння вибрати головні факти, не звертаючи уваги на другорядні і на їх основі прогнозувати зміст тексту.

Далі були проаналізовані освітні, виховні і розвиваючі цілі уроку. Студенти погодилися з думкою практикуючих викладачів про те, що не обов'язково ставити ці цілі до кожного уроку, можна поставити одну мету на декілька уроків теми, оскільки неможливо за один урок поліпшити пам'ять учнів, навчити аналізувати і узагальнювати, виховати доброту, гуманність, ввічливість, а тим більше перевірити, наскільки вони сформовані [13].

3 етап: Рефлексія.

На завершальному етапі студенти мали переглянути, що було вивчене, і визначити можливість застосування отриманих знань в новому навчальному контексті. Було запропоновано звернутися до стратегії «Знаю – Хочу знати – Дізнався» и остаточно заповнити таблицю 2. Далі була використана

на стратегія «Дискусійна сітка». В парах студенти мали виконати наступне завдання (таблиця 6) і потім обмінятися міркуваннями з колегами.

Таблиця 6

Завдання на рефлексію

Проаналізуйте формулювання цілей уроку. Скажіть, які недоліки ви бачите. Аргументуйте свою точку зору. Запропонуйте ваш варіант.

Цілі.

- Розвивати навички читання, одночасно працювати з новою лексикою.
- Формувати навички пошукового читання, мовну здогадку, догадку по контексту, уміння вибрати головне.
- Використовувати новий текст для розширення потенційного словника учнів по темі «Подорожі».
- Робота з текстом.

Таким чином, протягом усієї лекції студенти мали можливість виявляти проблеми, ставити запитання, самостійно конструювати знання, вивчати різні стратегії навчання і оцінювати їх валідність. Опитування, яке було проведено в кінці заняття, свідчило про піднесений настрій та відкритість до подальших експериментів. Студенти відмічали, що їм сподобався навчальний простір (робота в мобільних групах), психологічний клімат, можливість самостійно моделювати частини лекції та виступати в ролі викладачів.

3. Висновки

Результати дослідження, метою якого було визначити можливість використання когнітивних стратегій при розробці підсиленої лекції, дозволили зробити припущення, що такі стратегії можуть сприяти активізації навчального процесу. Студентів цілеспрямовано залучають до усвідомленої навчальної діяльності, а процес мислення стає складовою змісту навчання. Прийняття самостійних рішень, формування думки, розв'язання проблем, співпраця і спілкування з іншими, використання різних джерел інформації, творча інтеграція ідей та знань – все це сполучає механізми, через які не тільки подається зміст предмета, а й сама навчальна програма стає більш змістовною, багатогою і цілеспрямованою.

Разом з тим, для достовірних висновків щодо ефективності розроблених матеріалів необхідно провести експериментальне дослідження, проаналізувати отримані дані, скоригувати навчальний матеріал. Саме в цьому ми бачимо перспективу нашої роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бершадский М.Е. Когнитивная технология обучения: теория и практика применения / М.Е. Бершадский. – М. : Сентябрь, 2011. – 256 с. 2. Бим И.Л. Обязательный минимум содержания основных образовательных программ / И.Л. Бим. – М. : Просвещение, 1999. – 15 с. 3. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании / И.А. Зимняя. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с. 4. Кроуфорд А. Технології розвитку критичного мислення учнів / [А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер]. – К. : Плеяди, 2006. – 217 с. 5. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підручник / [кол. авторів під кер. С.Ю. Ніколасвої]. – К. : Ленвіт, 2002. – 328 с. 6. Рябих Л.М. Лекція як жанр американського академічного дискурсу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л.М. Рябих – Харків, 2014. – 20 с. 7. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам : базовый курс лекций / Е.Н. Соловова. – М. : Просвещение, 2002. – 215 с. 8. Anderson J.R. Cognitive Psychology and its Implications / J.R. Anderson. – [3rd ed.]. – New York : Freeman, 1980. – 519 p. 9. Bruner J. The Culture of Education / J. Bruner. – Cambridge, Massachusetts, London England : Harvard University Press, 1996. – 225 p. 10. Penner J. Why Many College Teachers Cannot Lecture? / J. Penner. – Springfield, Illinois : Charles C. Thomas, 1984. 11. Costin F. Lectures Versus Other Methods of Teaching: A Review of Research / F. Costin // British Journal of Educational Technology. – 1972. – V 3. – P. 4–30.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

12. Как подготовить лекцию? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.sokptd.ru/kak-podgotovit-lekciyu.

13. Как правильно формулировать цели урока? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://fortee.ru/2012/09/08/kak-pravilno-formulirovat-celi-uroka/>.

14. Общевропейские компетенции владения иностранным языком: Изучение, обучение, оценка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.learnweb.ru/articles/eurcomp.doc>.

REFERENCES

Anderson, J.R. (1980). *Cognitive Psychology and Its Implications*. New York, NY: Freeman.

Bershadskij, M.E. (2011). *Kognitivnaja tehnologija obuchenija: teorija i praktika primenenija* [Cognitive Teaching Technologies: Theory and Practice of Usage]. Moscow: Sentjabr' Publ.

Bim, I.L. (1999). *Objazatel'nyj minimum sodержanija osnovnyh obrazovatel'nyh programm* [The Content of the Obligatory Minimum of the Main Education Programs]. Moscow: Prosveshhenie Publ.

Bruner, J. (1996). *The Culture of Education*. Cambridge, MA; London: Harvard University Press.

Costin, F. (1972). Lectures Versus Other Methods of Teaching: A Review of Research. *British Journal of Educational Technology*, 3, 4–30.

Krouford, A., Saul, V., Met'yuz, S., and Makinster, D. (2006). *Tekhnolohiyi rozvytku krytychnoho myslennya uchniv* [Learning Strategies for the Thinking Classroom]. Kyiv: Pleyady Publ.

Nikolayeva, S.Yu. (ed.) (2002). *Metodyka vykladannya inozemnykh mov u serednikh navchal'nykh zakladakh: Pidruchnyk* [Methods of Teaching Foreign Languages in Secondary Schools]. Kyiv: Lenvit Publ.

Penner, J. (1984). *Why Many College Teachers Cannot Lecture?* Springfield, IL: Charles C. Thomas.

Solovova, E.N. (2002). *Metodyka obuchenija inostrannym jazykam. Bazovyj kurs lekciy* [Methods of Teaching Foreign Languages. Lectures: Basic Course]. Moscow: Prosveshhenie Publ.

Zimnjaja, I.A. (2004). *Kljuchevye kompetentnosti kak rezul'tativno-celevaja osnova kompetentnostnogo podhoda v obrazovanii* [Key Competencies as a Resultative-and-Aiming Basis of Competence Approach in Education]. Moscow: Issledovatel'skij centr problem kachestva podgotovki specialistov Publ.

COGNITIVE LINGUISTIC STUDIES: A GLOBAL DIVERSITY

Iryna Shevchenko, Dr., Prof. (Kharkiv)

Last summer, Ukrainian linguists from Kharkiv, Kyiv, Cherkassy participated in the International Cognitive Linguistics Conference “Linguistic Diversity and Cognitive Linguistics” (ICLC-14, 1–14 July 2017, Tartu, Estonia). This event was organized by the International Cognitive Linguistics Association together with the Estonian Cognitive Linguistics Association and supported by the University of Tartu ASTRA PER ASPERA Project and the Centre of Excellence in Estonian Studies (European Union, European Regional Development Fund). In July, Tartu – a famous center of science and education, welcomed as many as 480 delegates from 50 countries all around the world. The organizers managed to combine a most invigorating academic program with the cultural and social program. It gave participants the chance to relax and enjoy a combination of various events that took place in the University and the Estonian National Museum rich in Estonian and Finno-Ugric history and culture.

The ICLC-14 Conference gave the floor for most interesting **plenary lectures** (presented online, too) by Ronald W. Langacker “Functions and assemblies”, Dagmar Divjak “Prime time for the language sciences: between linguistics and psychology (with a pinch of engineering)”, Nick C. Ellis “Usage-based approaches to language, language acquisition, and language processing”, Laura A. Janda “Aspects of aspect”, Asifa Majid “The senses at the intersection of language, culture, and biology”, John Newman “EAT, DRINK, MAN, WOMAN and all that: The linguistics of ordinary human experience”.

R.W. Langacker (Research Professor at the University of California, San Diego, USA) stated that “structure vs. function is just a matter of perspective, given that the former resides in patterns of activity

and the latter in tasks to be accomplished <...>. As viewed in Cognitive Grammar (CG), a language comprises a vast assembly of structures (functional groupings) that often cross-cut one another. Numerous phenomena often treated separately are seen instead as representing different facets of this assembly: meaning and grammar; constituency and dependency; syntagmatic and paradigmatic relations; categorization; systems of opposing elements; lexicon, morphology, syntax, and discourse <...>. Meaning and grammar represent an indissociable mixture of affective, interactive, descriptive, and discursive functions <...>. Consisting in activity, language structure is inherently dynamic, unfolding in processing windows on different time scales. The order of expressions defines just one path of access to assemblies, and the sequence of access, along that and other paths, is an essential aspect of semantic and grammatical structure. Based on CG assemblies, a unified account can thus be envisaged of structure, function, processing, and use, as well as the various levels and dimensions of linguistic organization” [1, p. 31].

Professor Nick C. Ellis from the University of Michigan spoke about the usage-based approaches from the point of view of corpus linguistics. He argued that “Cognitive Linguistics and Psycholinguistics are concerned with how people acquire, represent, and process this knowledge” and described 1) Usage, 2) Usage in Learning (Child language acquisition), 3) Usage in Mind: L1 knowledge, 4) Usage in Mind: L2 knowledge [1, p. 26].

Among the **theme sessions** there were “Time and Viewpoint in Narrative Discourse”, “The diversity of irony”, “Artifacts and joint attention”, “Constructions at the mid-level of abstraction: linguistic diversity,

variation and context”, “Constructing emotional events”, “Participatory sensemaking, socio-cultural embodiment, and linguistic practice”, “Reference and cognition”, “Specificity and schematicity in gestures and in signed languages” and others. Most of them proved to be corpus-based researches of various languages (not only English or other European tongues).

Ukrainian linguists presented their research at various theme sessions. Prof. I.V. Bondarenko (V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine) addressed the issue of cognitive modelling of manipulation in information warfare. She argued that “Current conflicts in the world often have hybrid nature, i.e. combination of conventional armed force actions with political or information warfare in the media and cyber space”. Achieving these conflicts’ objectives requires non trivial approaches, among which one often chooses psychological manipulation, i.e. social influence that aims to change the behavior or perception of others through abusive, deceptive or underhanded tactics. Analogue and digital mass media, Web 2.0. and 3.0 inclusive, with their great potential of manipulation of target audiences serve a tool of such social influence. “Hypothetically, manipulation misbalances this immanently holistic cognitive structure by way of substituting domains in its matrices and/or transforming their relations. As a result, the emergent construal of the world preserves the initial nomenclature of matrices (or lexical concepts they profile), but their value and relationships turn so distorted that their very essence may change to the opposite” [1, p. 199]. Her case study of such Internet memes as #Ukraine, #Russia, #Maidan and #Antimaidan revealed the following cognitive stages of manipulation: “1) detection of the most vulnerable domain matrix in the construal of the object of manipulation; 2) substitution of a domain or relations of domains in the matrix; 3) adjusting the emergent structure to the whole construal for maintaining its balance” [1, p. 200].

The research of conceptual metaphors in public speeches of Barack Obama and Vladimir Putin by prof. Svitlana Zhabotynska (Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine) and Oleksandr Shvets (Carleton University, Canada) proposes a framework for analyzing conceptual metaphors tracked in large bulks of linguistic metaphorical expressions (LME) used in a thematically coherent discourse. The

theoretical apparatus includes basic notions of the Conceptual Metaphor Theory (target and source domains, cross-mapping, metaphorical entailments, range and scope of metaphor. Prof. Zhabotynska employed these notions for a pilot study of conceptual metaphors signifying POLITICS, ECONOMY, and AMERICA / RUSSIA target conceptual domains in the public speeches delivered in 2014 – 2015 by the two leaders. The data exhibit considerable differences and the study demonstrates how conceptual metaphors make use of the deeply entrenched ideas important for the survival of humans (those of home, moving on the road, fighting, etc.) for construing ideologies represented in the opposite worldviews [1, p. 534].

Prof. Alla Martyniuk (V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine) focused on Ukrainian mappings of English container metaphors of emotional states. She aimed at comparing English and Ukrainian CONTAINER metaphors of emotional states in search of similarities and/or differences with a special focus on their translations. Methodologically her study rests on the Conceptual Integration Theory (Fauconnier, Turner) that accounts for the dynamic aspects of meaning construction involving the emergence of novel inferences. As the study shows, in English fiction EMOTIONAL STATES, mapped in terms of the CONTAINER image schema, are conceived either as INTERIORS of CONTAINERS EXPERIENCERS. The study also proved that the loss/substitution does not influence the quality of translation [1, p. 369].

Prof. Galina Yavorska (National Institute for Strategic Studies, Ukraine) addressed the concept of WAR in Ukrainian public discourse. Using the cognitive-linguistic approaches she argued that the perception of WAR depended on some recurrent conceptual metaphors that govern our thoughts and functioning. She explored the characteristics of the verbal representation of war in Ukrainian media texts and networks (2014 – 2016) along with their dynamics on the background of previous conceptual scheme and specifically the perception of the WWII as the most prototypical representative of the category. There prove to be “fundamental contradictions in the representation and understanding of the Russian aggression against Ukraine in the media”. The public debate in Ukraine is focusing on the opposition of ‘real war’ (*declared war*) and ATO (*undeclared war*).

“The perception of WWII as the prototype is gradually coming into disuse and the current armed conflict moves to the center of the conceptual category (the word collocation *before the war* earlier meant ‘before WWII’ mostly refers now to the events before the spring of the 2014)” [1, p. 528].

Prof. Iryna Shevchenko (V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine) in her presentation “The evolution of English expressions of modest behaviour: pragmatic-cognitive analysis” (a poster session) addressed mental issues of interactional styles and their diachronic variation. Using cognitive, pragmatic and discourse analyses as the analytic approaches she focuses on cognitive-communicative properties of the modest communicative behaviour in terms of concepts-properties. She revealed the lexical-semantic properties of the concept’s name modest and its synonyms; the categorial characteristics of MODESTY in the English worldview; modelled the concept’s cognitive schemata for various historical periods; described the range of its cognitive metaphors; analyzed its discourse realization through politeness strategies and finally proved that the ethnocultural stereotype MODESTY has dynamic historically gradual cognitive and pragmatic features which vary in terms of anagenesis revealing the change of vectors from evolution in the 14th–19th centuries to involution in 20th–21st century discourse [1, p. 576].

One cannot describe all interesting reports and presentations at the Congress so I will mention some which most attracted my attention. In the theme session “The Diversity of Irony”, John Barnden (University of Birmingham, UK) unified three accounts of irony: the author’s pretence-based account of irony, including certain complex forms of hyperbole within irony; his pretence-based approach to metaphor and a recent approach to hyperbole by Ruiz de Mendoza.

In the same session, Dirk Gaerartes (University of Leuven) addressed second order empathy and irony and systematized the interplay of hearer’s first order and second order beliefs as yielding six basic interpretative possibilities: statement, deception, disagreement, confirmation, accommodation, irony.

Prof. Jordan Zlatev (Lund University, Centre for Languages and Linguistics, Division for Cognitive Semiotics) discussed perceptual intersubjectivity and the grounding of demonstratives. He argued that the

meaning of different linguistic expressions is grounded in pre-linguistic structures of embodied intersubjectivity, such as the dual nature of the living body (as “internally” felt and “externally” observed) and the intersubjective nature of object perception. At the same time, he emphasized that such intercorporeal experiences should not be conflated with the symbolic and normative linguistic meanings that are sedimented upon them. His special focus was on “a class of expressions that are particularly applicable to such an analysis, as they are more clearly than any other on the “border” between pre-linguistic and linguistic intersubjectivity: spatial demonstratives like *this/that* and *here/there*”. Using the notion of perceptual intersubjectivity Zlatev shows that demonstratives are on the one hand transparently grounded in perceptual and non-symbolic processes in the sense of phenomenology, and on the other are used “to ground the meaning of content words”. So “demonstratives link the two different ways in which the notion of grounding is used in the cognitive linguistic literature: on the one hand they are grounded in pre-linguistic embodied intersubjectivity, and on the other hand they fulfil the function of contextually grounding the shared symbolic representations (construals) inherent in content words” [1, p. 101].

In the theme session “Constructing Emotional Events” prof. Zoltán Kövecses (School of English and American Studies Eötvös Loránd University, Budapest) discussed the online construction of emotion metaphors and offered a new theoretical argument for the online production of emotion metaphors: “(1) the contextualist version of conceptual metaphor theory CMT and (2) the recently developed “layered view” of CMT”. Kövecses argued that “context-sensitive CMT is based on the idea that four context types playing a major role in actual, online metaphor construction: situational context, discourse context, cognitive-conceptual context, and bodily context”. In a multi-level view of CMT, metaphors can be found on several distinct levels: from the bottom level (“the level of mental spaces, or scenarios”) to the higher level of frames, domains and image-schemas (the highest) [1, p. 54].

In the same session prof. Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (State University of Applied Sciences in Konin & University of Lodz) discussed the English and Polish emotion dynamics in online conflict

construal. She argued that emotions are manifested both as the bodily and mental reactions and can be expressed in terms of a number of meaningful linguistic markers. Her research showed significant differences between English and Polish with regard to the degree and salience of emotions displayed in CMC. Her research addressed the problem of the construction of an online Conflict Event in the discourse of refugees and methodology combined a discourse-based corpus-assisted Cognitive Linguistics approach [1, p. 55].

Prof. Suzanne Kemmer (Rice University, USA) focused on the study of fictive motion (FM) pioneered by Leonard Talmy. In her study she performed a conceptual blending analysis of the data from a large corpus to describe conceptual processes in the fictive motion of spatial description. A set of recurrent types of fictive movers displayed some conceptual overlap, but also organization around category prototypes: “These include path objects (*road, trail*); quasi-linear landscape objects (*cliff, valley, gorge*); flowing streams, which have properties of both paths and linear landscape objects, but also unique properties, e.g. having both factive and fictive motion (*river, creek*); border objects (*fence, wall*); tall structures (*tower, temple*); areal expanses (*field, plain*), and a few minor object types”. S. Kemmer analysed each of these object types in terms of its special characteristics, topological, functional, or both, that make it amenable to FM construals. Her examples of blended construals showed how FM can involve complex integrations of multiple domains of experience. “The results further extend our understanding of fictive motion and how it functions in communication” [1, p. 318].

In the General Session, Antonio Barcelona (University of Córdoba, Spain) discussed “interstate names” as a highly conventional way of naming interstate and other highways in American English: e.g. *Interstate 66* or *Highway 99*. His detailed description of two seldom studied constructions serves further

evidence of the advantages of a constructional approach to grammar and of the role of formal metonymy in ellipsis [1, p. 176].

Günter Radden (Hamburg University) focused on how cognitive-linguistic insights can be applied to foreign language teaching and learning. He argued that grammar is symbolic and no less meaningful than lexical items. He presented a workbook entitled “Meaningful English Grammar” and proved it to be particularly appropriate in motivating and understanding the structure of a foreign language. (The book follows the structure of the widely used Cognitive English Grammar by Radden & Dirven (2007) and may be used as a supplementary workbook with rich and authentic study [1, p. 429].

To sum up, the Conference supplied a brilliant atmosphere for the exchange of ideas on cognitive linguistics worldwide. It helped find better understanding between Ukrainian and foreign linguists. Ronald Langacker and Suzanne Kemmer were interested in Ukrainian studies and gave their consent to act as consulting editors for our scholarly on-line journal “Cognition, communication, discourse” (<http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse>). I am sure the ICLC-14 Conference proved most valuable and fruitful for the further development of cognitive linguistic research in Ukraine.

LITERATURE

1. International Cognitive Linguistics Conference: Linguistic Diversity and Cognitive Linguistics (10–14 July 2017, Tartu, Estonia). Book of abstracts. – Tartu, 2017. – 588 p.

REFERENCES

Vainik, E., and Sahkai, H. (eds.). (2017). *International Cognitive Linguistics Conference: Linguistic Diversity and Cognitive Linguistics (10–14 July 2017, Tartu, Estonia). Book of abstracts*. Tartu.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ РУКОПИСІВ СТАТЕЙ
ВІСНИКА ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗИНА
Серія “Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов”

Матеріали для опублікування приймаються від спеціалістів у галузі іноземної філології та методики викладання іноземних мов. Зміст статей повинен відповідати вимогам ВАК України (див. Бюлетені ВАК, 2003, № 1; 2008, № 2), а **REFERENCES** – вимогам APA-style (6-те видання).

Мова публікацій: українська, російська, англійська, німецька, французька, іспанська, китайська.

Обсяг публікацій у межах: 9-10 стор.

Термін подання статей: до 30 березня та до 30 вересня щорічно.

Правила оформлення рукописів

- стаття подається у редакції **Word 97-2003** без автоматичних переносів слів разом з двома примірниками тексту, або надсилається на електронну адресу **dilovamova@karazin.ua** або **dilovamovamir@gmail.com**;
- індекс УДК міститься ліворуч, перед назвою публікації (шрифт 12 Times New Roman);
- відцентрована назва публікації друкується великими літерами жирним шрифтом (розмір шрифту 14), під нею в центрі звичайними літерами ініціали автора, прізвище, вчена ступінь після коми (канд. філол. наук) та поряд у дужках – назва міста;
- анотації (кожна **1800** знаків, включно з ключовими словами, розміщеними за абеткою) на трьох мовах: українській, російській, англійській) подаються шрифтом 10 Times New Roman; на початку кожної анотації розміщують прізвище, ініціали автора та назву статті на відповідній мові напівжирним шрифтом;
- структура статті, як правило, включає розділи, які містять:

1. Вступ (Introduction): постановка проблеми; актуальність дослідження; короткий аналіз останніх досліджень для виділення невіршених раніше питань; мета, завдання (Aims / tasks / objectives), хід їх вирішення в статті.

2. Основна частина (з відповідною темі назвою): об'єкт, предмет, теоретичні основи, матеріал і методи дослідження. Даються відповіді (доцільні підрозділи з назвами (2.1., 2.2.)) на кожне поставлене автором питання; результати обґрунтовуються, ілюструються прикладами, таблицями, малюнками.

3. Висновки (Conclusions): узагальнення отриманих результатів, їх теоретичної значущості; конкретні перспективи дослідження.

Усі структурні елементи виділяються напівжирним шрифтом та нумеруються.

- За вимогами ДАК обов'язковими елементами є об'єкт, предмет, мета, матеріал та актуальність дослідження, перспективи аналізу (шрифт розріджений – 3,0); за рекомендаціями наукових видань у статтях бажано цитувати праці членів редколегії Вісника;
- основний текст рукопису друкується через 1,5 інтервали шрифтом 12 Times New Roman, поля ліворуч, вгорі, внизу – 2,5 см, праворуч – 1 см. Відступ абзацу – 1,25 см. Чітко диференціюються тире (–) та дефіс (-);
- при використанні спеціальних шрифтів та символів або при наявності ілюстрацій їх подають відокремленими файлами;
- ілюстративний матеріал подається курсивом з відступом 1,25 см. Елементи тексту, які потребують виділення, підкреслюються. Значення слів тощо беруться у лапки.
- посилання у тексті оформлюються згідно з нумерацією списку використаної літератури, наприклад: С. Левінсон [1, с. 35], де перший знак – порядковий номер за списком, а другий – номер цитованої сторінки.

ЛІТЕРАТУРА друкується жирним шрифтом великими літерами без відступу від лівого поля і без двокрапки. Нижче ввідбір до тексту подається занумерований перелік цитованих робіт (довідники включно) в алфавітному порядку авторів, оформлений із дотриманням стандартів ДАК України 2008, наприклад:

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка / В.Г. Адмони. – М. : Высш. шк., 1963. – 335 с.
2. Богданов В.В. Коммуниканты / В.В. Богданов, В.И. Иванов // Вестник Харьков. нац. ун-та имени В.Н. Каразина. – 1989. – № 339. – С. 12–18. (див. правила оформлення списку літератури у Бюлетені ВАК, № 3, 2008 р.)

При необхідності надається список джерел ілюстративного матеріалу, оформлений так само, якому передує назва джерела ілюстративного матеріалу.

Для входження Вісника у наукометричні бази даних список літератури оформлюється двічі: спочатку за вимогами ДАК України як **ЛІТЕРАТУРА (LITERATURE** для англійської статті), потім за міжнародними стандартами як **REFERENCES**.

Після слова **REFERENCES** (великими літерами жирним шрифтом без двокрапки в кінці) наводиться Ненумерований алфавітний список усіх джерел за таким зразком, відповідним APA-style 6:

Для видань східнослов'янськими мовами:

Стаття:

Shevchenko, I.S., and Morozova, Ye.I. (2003). Diskurs kak myslekomunikativnoe obrazovanie [Discourse as a mental and communicative phenomenon]. Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im.V.N. Karazina. - V.N. Karazin Kharkiv. National Univ. Messenger, 586, 33-38 (in Russian)

Електронне джерело:

Zagurenko, A.A. (2002). Ekonomicheskaya optimizatsia [Economic optimization]. Neftyanoe khozyaistvo - Oil Industry, 11. Available at: <http://www.opus>

Матеріали конференції:

Zagurenko, A.A. (2002). Economic optimization. Trudy 6 Mezhdunarodnogo Simposiuma, 21-23 April 2002 Kyiv. [Proc. 6th Int. Symp. 21-23 April 2002, Kyiv]. Kyiv, 267-272.

Книга:

Zagurenko, A.A. (2002). Ekonomicheskaya optimizatsia [Economic optimization]. Kyiv: Nauka Publ.

Дисертація:

Zagurenko, A.A. (2002). Ekonomichna optymizatsia. Diss. dokt. filol. nauk [Economic optimization. Dr. philol. sci. diss.]. Kyiv. 440 p. (in Ukrainian)

Автореферат дисертації (dokt./kand.):

Zagurenko, A.A. (2002). Ekonomichna optymizatsia. Avtoref. diss. dokt. filol. nauk [Economic optimization. Dr. philol. sci. diss. synopsis]. Kyiv (in Ukrainian)

Російська транслітерація: <http://www.translit.ru>

Українська транслітерація <http://translit.kh.ua/>

Для видань іноземною європейською мовою

Книга одного автора:

Lakoff, G. (1980). Metaphors We Live By. Chicago: Chicago University Press.

Книга БЕЗ автора, під редакцією:

Lakoff, G. (ed.) (1980). Title of the book. Chicago: Chicago University Pres.

Книга кількох авторів:

Jung, C., and Franz, M. (1964). Man and his symbols. New York: Doubleday Publ.

Стаття:

Author, A.A., Author, B.B., and Author, C.C. (2005). Title of the article. Title of the journal, 10(2), 49-53.

Розділ у книзі:

Shuman, A. (1992). Entitlement and authoritative discourse. In: J.H. Hill and J.T. Irvine (eds.). Responsibility and evidence in oral Discourse. Cambridge and New York: Cambridge University Press, pp. 135-160.

- підрядкові виноски не допускаються.

В окремому файлі подаються відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові повністю), науковий ступінь, звання, місце роботи, посада, домашня та електронна адреси, контактні телефони. **Кожна стаття супроводжується електронними адресами профілів автора і співавторів на ORCID, GOOGLE SCHOLAR, RESEARCH GATE**, які наводяться у журналі.

Аспіранти та викладачі додають до рукопису витяг із протоколу засідання кафедри / вченої ради з рекомендацією рукопису до друку та рекомендацію наукового керівника на подану статтю.

Подані матеріали не рецензуються і не повертаються.

БАЗИ РЕФЕРУВАННЯ ТА ІНДЕКСУВАННЯ ВІСНИКА:

- Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського;
- Інституційний репозитарій Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Редакційна колегія

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»

Випуск 86. Філологічні, педагогічні науки

Збірник наукових праць

Українською, російською,
англійською та німецькою мовами

Технічний редактор

Л.П. Зябченко

Підписано до друку 27.11.2017. Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Друк ризографічний. Обл.-вид.арк. 18,9. Ум. друк. арк. 16,3.

Тираж 80 пр. Зам. 2711/2017. Ціна договірна.

61022, м. Харків, майдан Свободи, 4
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано ФОП Сверделов М.О.
м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 24, корп. А, кв. 33.
Тел.: 755-00-23

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ВОО № 971661 від 13.12.2005.